

УЛСЫН ИХ ХУРЛЫН ТАМГЫН ГАЗАР
ПАРЛАМЕНТЫН СУДАЛГАА, СУРГАЛТЫН ХҮРЭЭЛЭН

ҮНДСЭН ХУУЛЬД ОРУУЛАХ ӨӨРЧЛӨЛТИЙН ТӨСӨЛТЭЙ ХОЛБООТОЙ СУДАЛГААНЫ ЭМХЭТГЭЛ

(МОНГОЛ УЛСЫН ЗАСГИЙН ГАЗРААС 2023.05.03-НЫ ӨДӨР
УЛСЫН ИХ ХУРАЛД ӨРГӨН МЭДҮҮЛСЭН ТӨСӨЛД ХОЛБОГДОХ)

о Парламентын сонгуулийн тогтолцоо

о Парламентын гишүүдийн тоо

Улсын Их Хурлын Тамгын газрын Парламентын судалгаа,
сургалтын хүрээлэнгээс эрхлэн гаргав.

Хянасан: Ц.Цогзолмаа
Ц.Норовдондог (Ph.D)

Эмхэтгэсэн: Д.Жигваагүнсэл
Р.Оргилмаа

Хэвлэлийн эх бэлтгэсэн: Б.Төгсзаяа

ГАРЧИГ

I. БҮЛЭГ. ПАРЛАМЕНТЫН СОНГУУЛИЙН ТОГТОЛЦОО		Хуудасны тоо
1.1	Дэлхийн улс орнуудын хууль тогтоох дээд байгууллагын сонгуулийн тогтолцоо СТ-22/306 <i>Д.Халиун</i>	46
1.2	Сонгуулийн хувь тэнцүүлэн хуваарилах болон холимог тогтолцоо бүхий орнуудын намаас нэр дэвшигчдийн нэрсийн жагсаалтыг гаргах тухай СТ-16/406 <i>Г.Алтан-Оч, Ц.Болормаа, И.Жаргалзаяабямба, Д.Жигваагүнсэл, Ө.Мөнхунгалаг, О.Нарантуяа, Ч.Онончимэг, А.Пагма, Г.Чулуун, Д.Халиун</i>	70
1.3	Сонгуулийн пропорционал тогтолцоо бүхий улс орнуудын суудал хуваарилах арга, босгын хувь болон тойргийн хэлбэр СТ-16/402 <i>Ц.Норовдондог, Ц.Болормаа, Д.Жигваагүнсэл, Д.Халиун, Ч.Онончимэг</i>	87
1.4	Дэлхийн улс орнуудын ерөнхийлөгч болон парламентын сонгуулийн тогтолцоо (Монгол Улстай адил Ерөнхийлөгч болон Парламентын гишүүдийг бүх ард түмний сонгуулиар сонгодог улс орон бий эсэх талаарх лавлагаа) СТ-15/413 <i>Д.Халиун, Д.Жигваагүнсэл, Ч.Онончимэг</i>	93
1.5	Сонгуулийн холимог тогтолцоот улс орнуудын сонгогчдын санал гаргах хувилбарууд СТ-11/228 <i>Ц.Товуусүрэн, Ц.Болормаа, Г.Гэрэл, О.Нарантуяа, Б.Хатантуул</i>	122
1.6	Сонгуулийн эрх зүйн тогтолцооны онол арга зүйн үндэслэл, түүнийг сонгох зарчим СТ-10/217 <i>Ц.Товуусүрэн</i>	127
1.7	Монгол Улсын 1992-2012 он хүртэлх сонгуулийн дүн, системийн харьцуулалт: давуу ба сул тал СТ-09/219 <i>Ч.Базар, А.Пагма</i>	145
II. БҮЛЭГ. ПАРЛАМЕНТЫН ГИШҮҮДИЙН ТОО		
2.1	Парламентын сонгуулийн тойрог, мандатын тоог тогтоох эрх зүйн зохицуулалт ба шалгуур: парламентын засаглалтай (нэг танхимтай) орнуудын туршлага СТ-23/206 <i>Д.Халиун, Г.Билгээ, О.Нарантуяа, Д.Жигваагүнсэл, Р.Оргилмаа</i>	154
2.2	Парламентын сонгуулийн тогтолцоо, парламентын гишүүдийн тоо ба түүнийг тогтоох, тооцох зарчим СТ-22/405 <i>Г.Билгээ, Д.Халиун</i>	196
2.3	Дэлхийн улс орнуудын парламентын гишүүдийн тоо тогтоож буй зарчим: Монгол Улсын түүхэн эх сурвалжийн тойм СТ-22/305 <i>Р.Оргилмаа</i>	217
2.4	Парламентын нэг танхимтай улс орнуудын хүн амын тоог парламентын гишүүдийн тоонд харьцуулсан байдал СТ-19/417 <i>Р.Оргилмаа</i>	240
2.5	<i>Унитар улсуудын парламентын болон орон нутгийн сонгуулийн бүрэн эрхийн хугацаа, парламентын гишүүдийн тоог тогтоох жишиг</i> <i>Р.Хатанбаатар, А.Пагма, Б.Цолмонбаяр</i>	244

БҮЛЭГ I

ПАРЛАМЕНТЫН СОНГУУЛИЙН ТОГТОЛЦОО

**ДЭЛХИЙН УЛС ОРНУУДЫН ХУУЛЬ ТОГТООХ ДЭЭД БАЙГУУЛЛАГЫН
СОНГУУЛИЙН ТОГТОЛЦОО**

(Тойм судалгаа)

Д.Халиун

АГУУЛГА

СУДАЛГААНЫ ХУРААНГУЙ

**ДЭЛХИЙН УЛС ОРНУУДЫН ХУУЛЬ ТОГТООХ ДЭЭД БАЙГУУЛЛАГЫН СОНГУУЛИЙН
ТОГТОЛЦОО**

1.ТҮҮХЭН ЭХ СУРВАЛЖ

- 1.1.БНМАУ-ын Ардын Их Хурлын сонгуулийн тойм
- 1.2.Үндсэн хуулийг шинэчлэх болсон хүчин зүйлүүд (1992 оны Монгол Улсын Үндсэн хуулийг хэлэлцэх үеийн санал)
- 1.3.Өнөөгийн нөхцөл байдал буюу 2019 онд Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлт
- 1.4.Улсын Их Хурлын сонгуулийн тогтолцооны талаар Үндсэн хуулийн цэц дээр үүссэн маргаан
 - 1.4.1.Улсын Их Хурлын Сонгуулийн тухай хуулийн зарим зүйл, заалтын холбогдох хэсэг Үндсэн хуулийн холбогдох заалтыг зөрчсөн эсэх тухай маргаан /Үндсэн хуулийн цэцийн 2012 оны 02 дугаар дүгнэлт/
 - 1.4.2.Сонгуулийн тухай хуулийн 7 дугаар зүйлийн 7.1.1 дэх заалт, 120 дугаар зүйлийн 120.3 дахь хэсэг Үндсэн хуулийн холбогдох зүйл, заалтыг зөрчсөн эсэх маргаан /Үндсэн хуулийн цэцийн 2016 оны 05 дугаар шийдвэр/
- 1.5.1992 оны Үндсэн хууль батлагдсаны дараах улс төрийн үйл явц

2.ОЛОН УЛСЫН ТУРШЛАГА

- 2.1.Ардчилсан сонгуулийн үндсэн зарчмууд
 - 2.1.1.Дэлхийн зарим улс орнуудын парламентын сонгуулийн шууд зарчим
- 2.2.Сонгуулийн тогтолцоо, ангилал
 - 2.2.1.Сонгуулийн хувь тэнцүүлэн хуваарилах тогтолцоо
 - 2.2.2.Хувь тэнцүүлэн хуваарилах тогтолцоо бүхий зарим улс орны эрх зүйн зохицуулалт
 - 2.2.3.Зарим улс орнууд дахь сонгуулийн холимог тогтолцооны эрх зүйн зохицуулалт
- 2.3.Дэлхийн улс орнуудын сонгуулийн тогтолцоо
 - 2.3.1.Сонгуулийн тогтолцоог Үндсэн хуульдаа тусгасан орнууд
- 2.4.Ротацын журмаар парламентын гишүүдийг сэлгэдэг зарим орны туршлага

ХАВСРАЛТУУД

АШИГЛАСАН ЭХ СУРВАЛЖ

ХҮСНЭГТИЙН ЖАГСААЛТ

- Хүснэгт 1. БНМАУ-ын Ардын Их Хурлын ээлжит сонгууль явагдсан он дараалал
- Хүснэгт 2. БНМАУ-ын сум, хороо, район, орон нутгийн хотын АДХ-ын сонгууль явагдсан он, дараалал
- Хүснэгт 3. УИХ-ын сонгуулиудын тогтолцоо, тэдгээрийн давуу болон сул тал
- Хүснэгт 4. Үндсэн хуулиар парламентын гишүүдийг шууд сонгох болон сонгуулийн тогтолцоог тогтоосон байдал
- Хүснэгт 5. Парламентын гишүүдийн сонгуулийн шууд зарчим, засаглалын хэлбэрээр
- Хүснэгт 6. Парламентын гишүүдийн сонгуулийн зарчимтай холбоотой гадаадын зарим улсын Үндсэн хуулийн зохицуулалт
- Хүснэгт 7. Дэлхийн улс орнуудын парламентын сонгуулийн тогтолцоо (парламентын нэг танхимт болон доод танхимуудын хувьд)
- Хүснэгт 8. Дэлхийн улс орнуудын парламентын сонгуулийн тогтолцоо, засаглалын хэлбэрээр
- Хүснэгт 9. Үндсэн хуульдаа парламентын сонгуулийн тогтолцоог тогтоосон орнуудын жагсаалт
- Хүснэгт 10. Сонгуулийн хүчин зүйлийн нөлөөлөл
- Хүснэгт 11. Ротацын журмаар парламентын гишүүдийг сэлгэдэг улсын тоо, эзлэх хувь, засаглалын хэлбэрээр
- Хүснэгт 12. Ротацын журмаар парламентын гишүүдийг сэлгэдэг туршлага

ЗУРГИЙН ЖАГСААЛТ

- Зураг 1. БНМАУ-ын сонгуулийн шинэ систем (1949-1990 он)
- Зураг 2. Сонгуулийн тогтолцооны төрөл, хэлбэрүүд
- Зураг 3. Дэлхийн улс орнуудын парламентын сонгуулийн тогтолцоо

ХАВСРАЛТУУД

- Хавсралт 1. Монгол Улсын Үндсэн хууль (1992 он) ба Монгол Улсын их цаазын төслүүдийн (1991.VI.05, X.05, XI.07) харьцуулалт
- Хавсралт 2. Монгол Улсын Их Хурлын сонгуулийн дүнгийн статистик мэдээлэл /1992-2020 он/
- Хавсралт 3. УИХ-ын сонгуулийн тогтолцооны эрх зүйн зохицуулалт
- Хавсралт 4. Сонгуулийн холимог болон хувь тэнцүүлэх тогтолцоо бүхий орнуудын судалгаа
- Хавсралт 5. Дэлхийн улс орнуудын нэг танхимт болон парламентын доод танхимуудын сонгуулийн тогтолцоо

СУДАЛГААНЫ ХУРААНГУЙ

Өмнөх ба одоогийн Үндсэн хуулийн зохицуулалт: Монгол Улсын түүхэнд 1924, 1940, 1960 онуудад Үндсэн хууль батлагдаж байсан бөгөөд дөрөв дэх нь 1992 оны ардчилсан шинэ Үндсэн хууль юм. 1990 оны 3 дугаар сард БНМАУ-ын Ардын Их Хурлаас “БНМАУ-ын төрийн дээд байгууллагын бүтцийн тухай” тогтоол гаргаж улмаар 1960 оны Үндсэн хуульд 1990 оны 5 дугаар сард нэмэлт оруулсан нь парламентыг байгуулах, олон намын оролцоотой сонгууль явуулах, шинэ Үндсэн хуулийн төсөл боловсруулах асуудлыг багтаажээ.

Шинэ Үндсэн хуулийн төслийг хэлэлцэн батлах явцад нийт 5 удаа төсөл өөрчлөгдөж байсан. 1991 оны 05 ба 06 дугаар сард боловсруулсан төслүүдийг Чингис хааны хуулийн нэрээр “Их цааз” гэж нэрлэжээ. Уг төсөлд Улсын Их Хурал нь нэг танхимтай байх, гишүүдийн бүрэн эрхийн хугацаа 6 жил, тэдгээрийн тал нь сэлгээ маягаар гурван жил тутам сонгогдож байхаар заажээ.

Ардын Их Хурлын хэлэлцүүлгийн явцад улс төрийн тогтолцоонд томоохон үр дагавартай зарим өөрчлөлтийг хийжээ. Үүнд: Улсын Их Хурлын бүрэн эрхийн хугацааг 6 жилээс 4 жил болгон өөрчилж, гишүүдийн тоо ба мөн хоёр танхимтай байх эсэх асуудлыг авч хэлэлцсэний эцэст нэг танхимтай байхаар тогтжээ. Улсын Их Хурлын бүрэн эрхийн хугацаа дөрөв, эсхүл зургаан жил байхаас үл хамааран бүрэн эрхийн хугацаанд гишүүдэд сэлгээ хийх сонгуулийн системээс татгалзсан.

Монгол Улсын 1992 оны Үндсэн хуулиар Улсын Их Хурлын сонгуулийн журмыг хуулиар тогтоохоор заасан. Үүнээс хойш 1992, 2005, 2011, 2015, 2019 онуудад Улсын Их Хурлын сонгуулийн тухай хуулийг шинэчлэн баталсан, харин сонгуулийн тогтолцоог 1992, 1996, 2008, 2012, 2015, 2016, 2019 онуудад тус тус өөрчилж байсан буюу сонгууль бүрийн өмнө өөрчилж иржээ. Ердөө 2000, 2004 оны УИХ-ын сонгуулийн өмнө сонгуулийн тогтолцоог өөрчлөөгүй байна. 1992 оноос хойш явагдсан Улсын Их Хурлын 8 удаагийн сонгуулийн тогтолцооны өөрчлөлтүүдээс харахад мажоритар тогтолцооны хувилбаруудыг голлон хэрэглэж, нэг мандаттай, эсхүл олон мандаттай хувилбарууд болон 48/28 гэсэн мажоритар давамгайлсан зэрэгцээ тогтолцоог туршиж байсан.

Иймд сонгууль явуулах эрх зүйн орчныг тогтвортой байх нөхцөлийг хангахын тулд ээлжит сонгууль явуулахын өмнөх нэг жилийн дотор Улсын Их Хурлын сонгуулийн тухай хууль батлах, түүнд нэмэлт, өөрчлөлт оруулахыг 2019 оны Үндсэн хуулийн нэмэлт, өөрчлөлтөөр хориглосон.

Олон улсын туршлага:

Сонгуулийн тогтолцоо, ангилал: Сонгуулийн тогтолцоо (буюу санал хураах тогтолцоо) гэдэг нь сонгогч тодорхой хувилбаруудаас өөрийн сонголтыг хийхтэй холбогдсон харилцаа юм. Сонгуулийн тогтолцоо нь санал хураах, санал тоолох, эцсийн дүнг нэгтгэн тооцох дүрэм журмыг өөртөө агуулж байдаг. Сонгуулийн тогтолцоог судалдаг онолыг *сонгуулийн эрх зүй* гэж хэлбэр талаас нь тодорхойлж болох бөгөөд түүний цаана улс төр судлал, эдийн засаг, математикийн агуулга оршиж байдаг.

Сонгуулийн саналын агуулга, тойргийн хэмжээ, санал хураалтын дүнг мандатад шилжүүлэн тооцох журам, саналаа тухайлсан нэр дэвшигчийн төлөө, эсхүл түүнийг хамруулж байгаа нам, эвсэл (нэрсийн жагсаалт)-ийн төлөө өгөх зэрэг хувьсах чанартай үзүүлэлтүүдийг харгалзан сонгуулийн тогтолцоог дор дурдсанаар ангилна.

Дэлхийн улс орнуудад сонгуулийн тогтолцооны гол гурван ангилал үйлчилж байгаа бөгөөд тэдгээр нь дотроо олон хувилбартай байгаа юм. Үүнийг хялбарчлан сонгуулийн *олонхыг төлөөлөх тогтолцоо*, сонгуулийн *хувь тэнцүүлэн хуваарилах тогтолцоо*, сонгуулийн *холомог тогтолцоо* гэсэн гурван ангилалд авч үздэг. Эдгээрийн алинд ч хамааруулж болохооргүй үл шилжих нэг саналын, *хязгаарлагдмал саналын, саналыг дугаарлаж өгөх Бордогийн тооцооны* арга гэсэн сонгуулийн тогтолцооны ангилал бас байдаг.

Олонхыг төлөөлөх буюу мажоритар тогтолцоо: Тодорхой нэр дэвшигчээр дамжуулан сонгуулиар эрх барих байгууллагыг бүрдүүлдэг тогтолцоог олонхыг төлөөлөх тогтолцоо гэнэ.

Энэ тогтолцоо нь харьцангуй олонхын, багц саналын, намын багц саналын, дараалал тогтоож саналаа өгөх альтернатив саналын, хоёр шатлалтай саналын гэх мэт хувилбаруудтай. Сонгогчдын олонхын санал авсан нэр дэвшигч сонгогдсонд тооцогдох бөгөөд туйлын олонх (50+1), харьцангуй олонх (хамгийн олон санал авсан), дийлэнх (2/3) болон үнэмлэхүй олонх (3/4)-ийн саналаар сонгогдох гэж ангилдаг.

Хувь тэнцүүлэн хуваарилах буюу пропорционал тогтолцоо: Нам эвслийн төлөөллөөр дамжуулан сонгуулиар эрх барих байгууллагыг бүрдүүлдэг тогтолцоог хувь тэнцүүлэн хуваарилах тогтолцоо гэнэ. Нам эвслийн авсан саналын хувьтай мандатын тоо нь уялдаж байх ёстой. Хувь тэнцүүлэн хуваарилах тогтолцоо нь жагсаалт (нээлттэй ба хаалттай)-ын, шилжих бололцоотой нэг саналын гэх мэт олон хувилбартай. Хувь тэнцүүлэн хуваарилах тогтолцоонд:

- нам эвслүүдэд суудал хуваарилах тооцоо нь давуу тал олонтой ч зарим талаар хүндрэлтэй;
- ихэнх тохиолдолд сонгуулийн босго тогтоох замаар суудлыг хуваарилдаг;
- сонгуулийн босгыг ихэнхдээ тухайн тойрог/улсын хэмжээнд/-ийн сонгуулийн хүчинтэй саналын тоог мандатын тоонд харьцуулж тодорхойлдог;
- намын нэрийн жагсаалтаас хэдэн хүнд мандат хуваарилагдах вэ гэдэг нь босго саналын тоо тухайн намын авсан саналын тоонд хэд дахин багтаж байгаагаар илэрхийлэгдэнэ;
- үлдэгдэл саналыг хэрхэн хуваарилах нь маш чухал асуудал.

Холимог тогтолцоо: Олонхыг төлөөлөх, хувь тэнцүүлэн хуваарилах тогтолцооны аль алиных нь шинжийг агуулдаг. Энэхүү тогтолцоог *холимог хувь тэнцүүлсэн, зэрэгцээ* (параллел) гэж ангилж болно.

Холимог хувь тэнцүүлсэн тогтолцоонд сонгогчдын өгсөн нэг саналаар хоёр өөр тогтолцооны суудал хуваарилах аргыг хэрэглэдгээрээ онцлог юм. Зэрэгцээ (параллел) саналын арга нь сонгогч олонхыг төлөөлөх хэсэгт 1 санал, хувь тэнцүүлэн хуваарилах хэсэгт нэг санал өгдгөөрөө ялгаатай.

Сонгуулийн янз бүрийн тогтолцооны эцсийн үр дүн нь олон янз байж болох бөгөөд ялангуяа илэрхий олонх байхгүй тохиолдолд бүр ч илүү мэдрэгддэг. Иймээс сонгуулийн тогтолцоог сонгохдоо хэлбэр талаас нь биш агуулгаар нь авч үзэхийг онолын талаас нь шаардах болжээ.

ЭЭРЭГ ТАЛ	СӨРӨГ ТАЛ
<i>Хувь тэнцүүлэн хуваарилах тогтолцооны хувьд</i>	
<ul style="list-style-type: none"> • Парламент олон нам суудал авах нөхцөл бүрдүүлнэ. • Аливаа үзэл бодол, үнэт зүйл нэг танхимд хэлэлцэгдэх боломж бүрдүүлнэ. • Зөвхөн бүс нутгийн бус улс орны нийтлэг эрх ашгийг илэрхийлэх үзэл санааны мэтгэлцээн парламентад өрнөх. • Төсөв, хөрөнгө оновчтой хуваарилагдах боломжтой. 	<ul style="list-style-type: none"> • Хэт олон нам цөөн суудал авч Засгийн газар байгуулах олонхыг бүрдүүлэхэд бэрхшээл тулгарч, хугацаа алдах. • Хариуцлага хүлээх чадамж нам, эвслийн дунд тарамдах. • Зах хязгаар нутгийн хөгжилд тавих анхаарал сулрах.
<i>Холимог тогтолцооны хувьд</i>	
<ul style="list-style-type: none"> • Олонхыг төлөөлөх, хувь тэнцүүлэн хуваарилах тогтолцооны давуу талуудыг товойлгох, дутагдалтай талуудыг хязгаарлах бололцоо бүрдүүлнэ. • Том улсуудад болон үндэсний асуудал тавигддаг улсуудад тохиромжтой. 	<ul style="list-style-type: none"> • Бүс нутгийн болон үндэсний хэмжээний асуудлын зааг ялгарч, Парламентад өөр өөр ашиг сонирхол зөрчилдөх магадлалтай.

Парламентын сонгуулийн үндсэн зарчмыг тогтоосон гол эх сурвалж нь тухайн улсын Үндсэн хууль байдаг. Тэр дундаа сонгуулийн тогтолцооны талаар гадаад орнуудын Үндсэн хуулиар зохицуулсан хэм хэмжээ нь харилцан адилгүй байдаг. Гэхдээ сонгуулийн талаарх илүү нарийвчилсан зохицуулалтыг хууль тогтоох байгууллагаас баталсан сонгуулийн тухай хууль, эсхүл хууль тогтоох байгууллагын танхимаас баталсан регламентуудаар тогтоодог.

Судалгаанаас үзэхэд дэлхийн 83 улсын Үндсэн хуульд сонгуулийн тогтолцоог тодорхой заасан байна. Үүнд, олонхыг төлөөлөх тогтолцоотой 34 улс, хувь тэнцүүлэн хуваарилах тогтолцоотой 34 улс, холимог тогтолцоотой 15 улс тус тус орсон байна.

Сонгуулийн тогтолцоог Үндсэн хуульд тусгах нь сонгуулийн тогтолцоо тогтвортой байх боломж хангагдаж, энэ нь ард түмний төлөөлөх чадамжийг хангасан тогтолцоог бий болгох, парламентын төлөвшил, намуудын төлөвшилд эерэг нөлөөлж, ардчилсан засаглалыг бэхжүүлэх, сонгогчдод сонгуулийн журам тогтвортой ойлгомжтой байх зэрэг ач холбогдолтой юм.

Дэлхийн улс орнуудын сонгуулийн тогтолцоо: Дэлхийн 192 улсын парламентуудын хувьд (нэг танхимт парламент болон доод танхимууд) дараах сонгуулийн тогтолцоог хэрэглэж байна:¹

- Сонгуулийн холимог тогтолцоотой – 32 улс (16.7%);
- Олонхыг төлөөлөх тогтолцоотой – 65 улс (34.8%);
- Хувь тэнцүүлэн хуваарилах тогтолцоотой – 77 улс (41.1%);
- Бусад – 6 улс (3.2%);
- Шууд сонгууль явуулдаггүй – 7 улс (3.7%)
- Мэдээлэл байхгүй – 5 улс байна.

Парламентын сонгуулийн шууд зарчмын хувьд: Парламентын сонгуулийн шууд зарчимтай холбоотой зохицуулалтыг 55 улсын Үндсэн хуулийн хүрээнд судалж үзэхэд 8 улс (Исланд, Замби, Лаос, Мьянмар, Непал, Турк, Эритрей, Япон)-аас бусад 47 улс Парламентын гишүүдийг шууд сонгох эрхийн үндсэн дээр сонгоно гэж Үндсэн хуульдаа тусгасан байна. Мөн 10 улс сонгуулийн зарчмаа шууд гэж заагаад сонгуулийн тогтолцоогоо тодорхой зааж өгсөн байна. Үүнд:

- *Пропорционал тогтолцоотой гэж:* Армени, Австри, Финланд, Латви, Люксембург, Намиби, Польш, Руанда, Уругвай;
- *Мажоритар тогтолцоотой гэж:* Азербайжан Улс заасан байна.

Ер нь аль ч улс оронд сонгуулийн зарчим нь бүх нийтийн, чөлөөтэй, тэгш, шууд, саналаа нууцаар гаргана гэсэн байх бөгөөд зарим улсад эдгээр зарчмын аль нэг нь байхгүй, эсхүл заавал санал өгөх зарчмыг нэмж тусгадаг байна. Сонгуулийн талаарх онолын үүднээс авч үзвэл, шууд сонгох эрх нь *сонгогч ямар нэг төлөөллөөр дамжуулахгүйгээр өөрөө саналаа өгөх* гэж ойлгодог байна.

Ротацын журмаар парламентын гишүүдийг сэлгэх талаар: Судалгаанд авагдсан 60 улсаас нийт 14 улс парламентын гишүүдийг Ротацын журмаар шинэчилдэг ба эдгээрээс парламентын засаглалтай - 4 улс, ерөнхийлөгчийн засаглалтай - 5 улс, холимог засаглалтай - 5 улс байна. Судалгаанд авагдсан улсуудын хувьд 2 танхимтай улсуудын дээд танхимуудад Ротацын журам түгээмэл хэрэглэгдэж байна. Судалгаанд нэг танхимт парламент бүхий – 33 улс, парламентын 2 танхимтай – 27 улс хамрагдсанаас 14 улсын парламентын дээд танхим буюу хоёр танхим парламентуудын 52% нь Ротацын журмаар шинэчлэгддэг бол зөвхөн Аргентин Улсад парламентын дээд болон доод танхимын гишүүд нь Ротацын журмаар шинэчлэгддэг байна.

¹ Олон улсын парламентын холбоо (IPU)-ын мэдээллийн сан, <https://data.ipu.org/content/list-comparative-fields>

ДЭЛХИЙН УЛС ОРНУУДЫН ХУУЛЬ ТОГТООХ ДЭЭД БАЙГУУЛЛАГЫН СОНГУУЛИЙН ТОГТОЛЦОО

1. ТҮҮХЭН ЭХ СУРВАЛЖ

Улсын Их Хурлын сонгуулийн тогтолцоотой холбоотойгоор Үндсэн хуулийг зөрчсөн талаарх маргаан, шүүмжлэл удаа дараа гарч, ээлжит сонгууль бүрийн өмнө сонгуулийн хуулийг өөрчлөх замаар тодорхойгүй, тогтворгүй байдал бий болгосоор ирсэн.

Ер нь сонгуулийн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах, түүнийг шинэчлэн найруулах болгонд сонгуулийн тогтолцооны хувилбаруудыг хөндөж, өөрчилж байсан. 1992 оноос хойш явагдсан Улсын Их Хурлын 8 удаагийн сонгуулийн тогтолцооны өөрчлөлтүүдээс харахад мажоритар тогтолцооны хувилбаруудыг голлон хэрэглэж, нэг мандаттай, эсхүл олон мандаттай хувилбарууд болон 48/28 гэсэн мажоритар давамгайлсан зэрэгцээ тогтолцоог туршиж байсан.

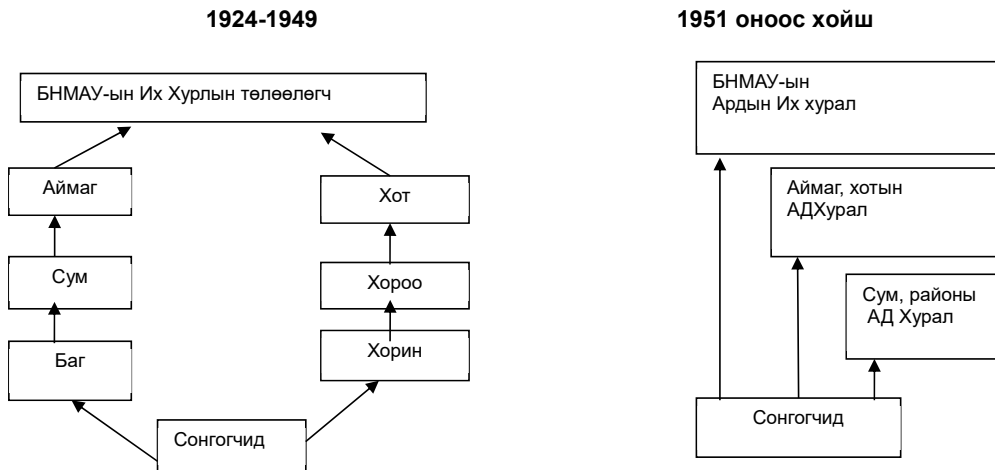
1.1. БНМАУ-ын Ардын Их Хурлын сонгуулийн тойм²

1949 онд хуралдсан Улсын IX Их Хурал Бүгд Найрамдах Монгол Ард Улсын 1940 оны Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах замаар төрийн байгууллагуудын сонгуулийн системийг бүх нийтийн тэгш, шууд, саналаа нууцаар гаргаж сонгох шинэ систем болгон тогтоожээ.

Энэхүү системийн дагуу 1951 оны 06 дугаар сарын 10-ны өдөр БНМАУ-ын Улсын Их Хурлыг (1960 оны Үндсэн хууль үйлчлэх хүртэл Улсын Их Хурал гэж нэрлэж байсан) сонгох анхдугаар удаагийн сонгууль явагдсан.

Үүнээс өмнө баг³, хорины хөдөлмөрчдийн хурлаас сум, хорооны Хурлын төлөөлөгчдийг, түүнээс аймаг, хотынхныг сонгосны дараа Улсын Их Хурлыг аймаг, хотын бага хурлаас төлөөлөгчдийг сонгох журмаар шатлан байгуулж байсан бол 1951 оноос хойш шинэ системээр бүх шатны Хурлыг нийт иргэд, сонгогчдоос шууд сонгох тогтолцоонд шилжжээ.

Зураг 1. БНМАУ-ын сонгуулийн шинэ систем (1949-1990 он)

1960 оны Үндсэн хуулийн 3 дугаар бүлгийн 18 дугаар зүйлд “Бүгд Найрамдах Монгол Ард Улсын төрийн эрхийг барих дээд газар нь Ардын Их Хурал (цаашид “АИХ” гэх) мөн.

² Улсын Их Хурлын Тамгын газрын Судалгааны алба. (2015 он). *БНМАУ-ын Ардын Их Хурлын сонгуультай холбоотой лавлагаа*. УБ: Судалгааны эмхэтгэл XXI боть, СТ-15/415.

³ 1959 оны 8 дугаар сард багийг татан буулгаснаар сум, хороо нь орон нутгийн анхан шатны нэгж болов.

БНМАУ-ын АИХ, түүний байгууллагуудын журмыг БНМАУ-ын Үндсэн хуульд нийцүүлж гаргасан БНМАУ-ын АИХ-ын регламент болон бусад хуулиар тодорхойлно.” хэмээн хуульчилсан байна.

АИХ-ын анхдугаар сонгууль 1951 онд явагдсанаас хойш 1990 оныг дуустал АИХ-ын нийт 12 удаагийн сонгууль зохион байгуулагдсан байна.

1960 оны Үндсэн хуульд АИХ-ыг бүх нийтийн, тэгш, шууд сонгуулийн эрхийн үндсэн дээр саналаа нууцаар гаргах замаар тус улсын 18 нас хүрсэн бүх иргэн сонгох ба 5 жилийн хугацаагаар сонгоно гэж заасан байдаг ч сонгууль ихэвчлэн 3-5 жилийн давтамжтай явагдсан байна.

1960 оны Үндсэн хуулийн 3 дугаар бүлэгт БНМАУ-ын АИХ-д тус аймгийн харьяалалтай хороо, аймгийн төвөөс бусад орон нутгийн хот бүрээс нэг, аймгийн төвийн болон улсын харьяалалтай хотын 10.000 хүн ам тутмаас 1 депутат тус тус сонгох ба АИХ-ын бүрэн эрхийн хугацаа 5 жил байхаар хуульчилсан байна. Мөн АИХ-ын ээлжит чуулганыг жилд нэг удаа хийх бөгөөд АИХ-ын Тэргүүлэгчдийн санаачилгаар, эсхүл депутатуудын гуравны нэгээс доошгүй нь шаардвал АИХ-ын ээлжит бус чуулганыг хийдэг байжээ.

Хүснэгт 1. БНМАУ-ын Ардын Их Хурлын ээлжит сонгууль явагдсан он дараалал

АИХ-ын ээлжит сонгууль	Сонгууль явагдсан он	Бүрэн эрхийн хугацаа
1 дэх удаагийн	1951	3 жил
2 дахь удаагийн	1954	3 жил
3 дахь удаагийн	1957	3 жил
4 дэх удаагийн	1960	3 жил
5 дахь удаагийн	1963	3 жил
6 дахь удаагийн	1966	3 жил
7 дахь удаагийн	1969	4 жил
8 дахь удаагийн	1973	4 жил
9 дэх удаагийн	1977	4 жил
10 дахь удаагийн	1981	5 жил
11 дэх удаагийн	1986	5 жил
12 дахь удаагийн	1990	2 жил болоод 1992 оны Үндсэн хуулийн дагуу үйл ажиллагаа нь зогссон.

БНМАУ-ын Ардын Депутатуудын Хурал (цаашид “АДХ” гэх)-ууд эрх хэмжээ, үйлчлэх нутаг дэвсгэр үйл ажиллагааныхаа шинжээр бие биенээсээ ялгаатай. Үүний үндсэн дээр АДХ-ууд 2 хэсэгт хуваагдана. Нэгдүгээр хэсэгт дээр дурдсан төрийн эрх барих ардын төлөөлөгчдийн дээд байгууллага болох БНМАУ-ын АИХ, хоёрдугаар хэсэгт төрийн эрх барих ардын төлөөлөгчдийн орон нутгийн байгууллагууд болох аймаг, хот, район, сум, хороодын ардын депутатуудын хурлууд хамаарна.

Орон нутгийн АДХ-ын сонгууль анх 1952 оны 10 дугаар сарын 19-нд шинэ сонгуулийн үндсэн дээр анх удаа БНМАУ-ын аймаг, хот, сум, хороо, баг, хоринь Ардын хурлын депутатуудыг сонгох сонгууль явагдсан. Орон нутгийн ардын хурлын депутатуудыг сонгох 16 удаагийн сонгууль болсон байна.

Хүснэгт 2. БНМАУ-ын сум, хороо, район, орон нутгийн хотын АДХ-ын сонгууль явагдсан он, дараалал

Орон нутгийн АДХ-ын ээлжит сонгууль	Сонгууль явагдсан он	Бүрэн эрхийн хугацаа
--	-----------------------------	-----------------------------

1 дэх удаагийн	1952	2 жил
2 дахь удаагийн	1954	2 жил
3 дахь удаагийн	1956	3 жил
4 дэх удаагийн	1959	2 жил
5 дахь удаагийн	1961	2 жил
6 дахь удаагийн	1963	2 жил
7 дахь удаагийн	1965	2 жил
8 дахь удаагийн	1967	2 жил
9 дэх удаагийн	1969	3 жил
10 дахь удаагийн	1972	3 жил
11 дэх удаагийн	1975	3 жил
12 дахь удаагийн	1978	3 жил
13 дахь удаагийн	1981	3 жил
14 дахь удаагийн	1984	3 жил
15 дахь удаагийн	1987	3 жил
16 дахь удаагийн	1990	АИХ-ын сонгуультай хамт явагдсан.

БНМАУ-ын 1960 оны Үндсэн хуулийн дагуу АИХ-ыг 5 жилийн хугацаагаар, орон нутгийн АДХ-ыг 3 жилийн хугацаагаар сонгохоор хуульчилсан боловч сонгууль энэ хугацаанд явагдаагүй зарим тохиолдол байна. Тухайлбал, 1952-1967 онуудад 2 жилийн давтамжтай явагджээ.

БНМАУ-ын АИХ-ын Тэргүүлэгчдийн 1969 оны 144 дүгээр зарлигаар АИХ-ыг 4 жилийн хугацаагаар орон нутгийн АДХ-ыг 3 жилийн хугацаагаар сонгож байхаар тогтоожээ.

1990 оны 3 дугаар сард АИХ БНМАУ-ын Үндсэн хуульд зарим нэмэлт, өөрчлөлт оруулж 05 дугаар сарын 10-ны өдрийн АИХ-ын чуулганаар сонгуулийн хууль баталсан нь Монголд парламентын чөлөөт сонгууль явуулах анхны алхам болсон. Анх удаагаа олон нам оролцсон сонгууль болсон нь ардчиллын үндсийг тавьсан юм.

1990 оны 7 дугаар сард орон даяар бүх шатны АДХ-ын сонгууль болж, түүнд нийт сонгогчдын 97.8% нь оролцсон байв. БНМАУ-ын АИХ-ын депутатын сонгуулийн (бүх) 430 тойрогт сонгууль хуулийн дагуу явагдаж дуусав. Зарим нэр дэвшигчид сонгогчдын олонхын саналыг авч чадаагүй зэрэг шалтгаанаар санал хураалтыг хуулийн хүчинтэйд тооцох боломжгүй байсан 28 тойрогт хуульд зааснаар нэг сарын дотор дахин сонгууль явуулах шаардлагатай болов. Хууль журмын дагуу сонгууль бүрэн төгс болсон бусад тойрогт нийтдээ нэр бүхий 402 сонгогдогч БНМАУ-ын АИХ-ын депутат болов. Тэдгээрийг улс төрийн намын харьяаллаар нь авч үзвэл:

- МОАН-аас 23;
- МСДН-аас 4;
- МҮДН-аас 7;
- МЧХН-аас 1;
- МАХН-аас 343;
- МХЗЭ-ээс 4;
- нам бус – 20 хүн тус тус байв.

Сонгуульд оролцсон нийт сонгогчийн 60% нь МАХН-ыг, 24% нь МОАН-ыг, 6% нь МҮДН-ыг, 5% нь МСДН-ыг тус тус дэмжжээ. Анхны чөлөөт, ардчилсан сонгуулийг ажиглахаар АНУ, Англи, Зөвлөлт Холбоот Улс, Бүгд Найрамдах Польш Улс, Бүгд Найрамдах Унгар Улс, Энэтхэг зэрэг орноос 30 гаруй хүн хүрэлцэн ирсний дээр дэлхийн 10 гаруй орны хэвлэл – мэдээллийн байгууллагын 80 шахам сурвалжлагч ажиллажээ. Сонгуулийн явц байдалтай танилцсан тэдгээр ажиглагчид энэхүү сонгуулийг хууль зүйн дагуу шударга үнэн явагдсан, ардчиллын ёс зарчимд нийцсэн гэж дүгнэсэн байдаг.

АДХ-ын энэ удаагийн сонгуулиар, түүнд оролцсон улс төрийн намуудын нэрээр санал хураалт явуулж, (авагдсан) саналын дүнг нь үндэслэн Улсын бага Хурлын 50 гишүүний суудлаас

тухайн намд ногдох суудлын тоог хувь тэнцүүлэн хуваарилсан нь Монголд анх удаа сонгуулийн пропорционал тогтолцоог хэрэглэсэн явдал болов.⁴

1.2. Үндсэн хуулийг шинэчлэх болсон хүчин зүйлүүд (1992 оны Монгол Улсын Үндсэн хуулийг хэлэлцэх үеийн санал)

Монгол Улсын түүхэнд 1924, 1940, 1960 онуудад Үндсэн хууль батлагдаж байсан бөгөөд дөрөв дэх нь 1992 оны ардчилсан шинэ Үндсэн хууль юм. Тус шинэ Үндсэн хуулийг боловсруулах үйл явц 1980-1990-ээд оны зааг дээр социалист тогтолцоо задарч, түүнд багтаж байсан улс орнууд ардчилсан ёс, зах зээлийн харилцаанд шилжиж эхэлсэн, Монголын ард түмэн бусад улс орнуудын нэгэн адил ардчилал, өөрчлөлт шинэчлэлийн замыг сонгож, 1989 оны 12 дугаар сард олон намын систем тогтоох, хүний эрхийг дээдлэх, бүх нийтийн сонгуулийг хугацаанаас нь өмнө явуулах зэрэг 13 зүйлийн шаардлага бүхий олныг хамарсан эсэргүүцлийн хөдөлгөөн өрнүүлсний дараа эхэлсэн байна. Улмаар 1960 оны Үндсэн хуульд 1990 оны 5 дугаар сард нэмэлт оруулсан нь парламентыг байгуулах, олон намын оролцоотой сонгууль явуулах, шинэ Үндсэн хуулийн төсөл боловсруулах асуудлыг багтаажээ. АИХ-ыг тойргоос сонгогдох депутатуудын бүрэлдэхүүнтэй байгуулж, түүний бүрэн эрхэд улсын Ерөнхийлөгчийг сонгох, шинэ Үндсэн хуулийг батлах, түүнчлэн хууль тогтоох байгууллага болох Улсын Бага Хурлын гишүүдийг сонгохоор тусгажээ.

Сонгууль 1990 оны 07 дугаар сард явагдаж, түүний үр дүнгээр шинэ парламент, шинэ Засгийн газар байгуулагдсан. Ерөнхийлөгч П.Очирбатаар ахлуулсан 20 гишүүн бүхий Үндсэн хуулийн төслийг боловсруулах комиссыг мөн оны 10 дугаар сард байгуулжээ. Үйл явц нь Үндсэн хуулийн төслийг боловсруулах, Улсын Бага Хурлаар хэлэлцүүлж батлуулах, АИХ-аар батлах зэрэг үе шатуудтай байхаар төлөвлөжээ.

Улсын Бага Хурлаар хэлэлцэгдсэн Үндсэн хуулийн төсөл 1991 оны 05 дугаар сард бэлэн болж, засварлаж боловсруулсан эхийг 06 дугаар сард хэвлэн нийтэлж, 09 дүгээр сарын 01-ний өдрийг хүртэл олон нийтээр хэлэлцүүлэхээр болжээ. Төслийг өргөн хүрээнд тарааж иргэдэд орон нутгийн Хурлаар дамжуулан саналаа өгөх боломж олгов. 1991 оны 05 ба 06 дугаар сард боловсруулсан төслүүдийг Чингис хааны хуулийн нэрээр “Их цааз” гэж нэрлэжээ. Уг төсөлд Улсын Их Хурал нь нэг танхимтай байх, гишүүдийн бүрэн эрхийн хугацаа 6 жил, тэдгээрийн тал нь сэлгээ маягаар гурван жил тутам сонгогдож байхаар заажээ. Үүнийг Улсын Их Хурлын гишүүдийн мэргэшсэн чадвар хийгээд хууль тогтоох ажлын залгамжлагдах, шинэчлэгдэх хос чанарыг хангах, мөн Улсын Их Хурлын байнга тасралгүй ажиллах нөхцөл боломжоор хангах зорилгоор түүний бүрэлдэхүүнийг сэлбэж байх зарчмыг сонгон авч төсөлд оруулсан байна.

Шинэ Үндсэн хуулийн төслийг хэлэлцэн батлах явцад нийт 5 удаа төсөл өөрчлөгдөж байсан. Парламентын гишүүдийг сонгох журмыг тэдгээр төслүүдэд хэрхэн томьёолж байсныг Хавсралт 1-ээс үзнэ үү.

Харин Улсын Их Хурлын гишүүдийг сэлгэн ажиллуулахтай холбоотойгоор Монгол Улсын Үндсэн хуулийн төслийн талаар БНМАУ-ын Ерөнхийлөгч, Үндсэн хуулийн төсөл боловсруулах ажлыг зохион байгуулах комиссын дарга П.Очирбатын 1991 оны 05 дугаар сарын 17-ны өдрийн Улсын Бага Хурлын чуулганы хуралдаанд хэлсэн үгэнд:

“...Улсын Их Хурлын гишүүдийг ээлжээр “жижүүрлэх” маягаар ажиллуулах нь тохиромжтой юм гэсэн ч санал бий. Гэтэл энэ үзэл баримтлалыг дагавал эцэстээ Улсын Их Хурлын хэлэлцэх асуудлыг аппарат нь бэлтгэж шийдвэрлэдэг байсан АИХ-ын Тэргүүлэгчдийн хуучин хэлбэр, загварт эргэж ороход хүргэх юм гэсэн бодитой болгоомжлол байгааг ташрамд тэмдэглэе...” гэжээ.

⁴ Чулуун, Г. (2015). *Улсын Бага Хурлын товчоон: Үйл ажиллагааны хроно-тойм (1990-1992)*. УБ.

Төслийг АИХ-д 1991 оны 11 дүгээр сарын 11-ний өдөр илгээсэн бөгөөд АИХ-ын хэлэлцүүлгийн явцад улс төрийн тогтолцоонд томоохон үр дагавартай зарим өөрчлөлтийг хийжээ. Улсын Их Хурлын бүрэн эрхийн хугацааг 6 жилээс 4 жил болгон өөрчилж, гишүүдийн тоо ба хоёр танхимтай байх эсэх асуудлыг авч хэлэлцсэний эцэст нэг танхимтай байхаар тогтжээ. Ерөнхийлөгчийн тогтолцоотой байх асуудлыг хэлэлцэж түр хугацаанд хүлээн зөвшөөрсөн боловч шууд бус сонгогддог ерөнхийлөгчтэй, парламентын тогтолцоотой байх санал дахин гарч иржээ. Улсын Их Хурлын бүрэн эрхийн хугацаа дөрөв, эсхүл зургаан жил байхаас үл хамааран бүрэн эрхийн хугацаанд гишүүдэд сэлгээ хийх сонгуулийн системээс татгалзаж, Улсын Их Хурал дөрвөн жил тутамд бүрэн бүрэлдэхүүнээр солигдож байхаар тусгасан.⁵

1.3.Өнөөгийн нөхцөл байдал буюу 2019 онд Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлт

1992 оны Үндсэн хуулийн заалт	Монгол Улсын Ерөнхийлөгч Х.Баттулгаас 2019.07.16-ны өдөр өргөн мэдүүлсэн Үндсэн хуулийн нэмэлт, өөрчлөлтийн төслийн заалт	2019 оны нэмэлт, өөрчлөлтийн заалт
<p>§21.1.Улсын Их Хурал нэг танхимтай, далан зургаан гишүүнтэй байна.</p>	<p>§21.1.Улсын Их Хурал нэг танхимтай, нэг зуун найман гишүүнээс бүрдэх бөгөөд тавин дөрвөн гишүүнийг нэг мандат бүхий сонгуулийн тойргоос мажоритар тогтолцоогоор, тавин дөрвөн гишүүнийг сонгуулийн нэгдсэн нэг тойргоос пропорционал тогтолцоогоор тус тус сонгоно.</p>	<p>-</p>
<p>§21.4.Улсын Их Хурлын сонгуулийн журмыг хуулиар тогтооно.</p>	<p>-</p>	<p>§21.4.Улсын Их Хурлын сонгуулийн журмыг хуулиар тогтооно. Улсын Их Хурлын ээлжит сонгууль явуулахын өмнөх нэг жилийн дотор Улсын Их Хурлын сонгуулийн тухай хууль батлах, түүнд нэмэлт, өөрчлөлт оруулахыг хориглоно.</p>

Монгол Улсын шинэ Үндсэн хуулийг 1992 оны 01 дүгээр сарын 13-нд баталсан. Цаг үе, нийгмийн шаардлагаар өнгөрсөн хугацаанд Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах талаар хэд хэдэн санал гарч, 2019, 2000 онуудад өөрчлөлт оруулсан байдаг. Үүний дараа Үндсэн хуульд нэмэлт оруулах төслийг боловсруулах ажлын баг 2008-2019 онд долоон удаа байгуулагдаж, 2011, 2012, 2015 онд Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах төслийг Улсын Их Хуралд өргөн барьж байсан ч хэлэлцээгүй. Харин хамгийн сүүлд буюу 2019 оны 06 дугаар сарын 06-ны өдөр Улсын Их Хурлын гишүүн Д.Лүндээжанцан нарын 62 гишүүн Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулах нэмэлт, өөрчлөлтийн төслийг Улсын Их Хуралд өргөн мэдүүлсэн. Уг төсөлд Улсын Их Хурлын сонгуулийн тогтолцоотой холбоотой зохицуулалт төсөлд тусгагдаагүй байсан.

2019 оны 07 дугаар сарын 16-ны өдөр тухайн үеийн Монгол Улсын Ерөнхийлөгч Х.Баттулга хуульд заасны дагуу Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулах нэмэлт, өөрчлөлтийн төсөл өргөн мэдүүлсэн бөгөөд уг төслийг Монгол Улсын Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах журмын тухай хуулийн 11.3.4-т заасны дагуу саналын түвшинд харгалзан Улсын Их Хурлын 62 гишүүний өргөн мэдүүлсэн төсөлд гаргасан зарчмын зөрүүтэй санал гэж үзэн санал хурааж шийдвэрлэж байсан. Түүнчлэн Улсын Их Хурлын гишүүн Д.Лүндээжанцан нарын 62 гишүүний өргөн мэдүүлсэн төслийг улс төрийн намуудаар хэлэлцүүлэх үед болон хожим Улс төрийн намын тухай хуулийн төслийн шинэчилсэн найруулгын төслийг улс төрийн намуудаар хэлэлцүүлэх үед мөн л Улсын Их Хурлын сонгуулийг холимог, эсхүл сонгуулийн хувь

⁵ НҮБХХ. (2015). *Монгол Улсад ардчиллыг бэхжүүлэхэд Үндсэн хуулийн гүйцэтгэсэн үүрэг: дүн шинжилгээ*. УБ.

тэнцүүлсэн /пропорционал/ тогтолцоогоор явуулах асуудлыг Үндсэн хуулиар зохицуулах нь зүйтэй гэсэн санал удаа дараа ирж байсан.

Монгол Улсын Ерөнхийлөгч Х.Баттулгаас 2019 оны 07 дугаар сарын 16-ны өдөр Улсын Их Хуралд өргөн мэдүүлсэн Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулах нэмэлт, өөрчлөлтийн төслийн үзэл баримтлалд Улсын Их Хурлын сонгуулийн тогтолцоог Үндсэн хуульд тодорхой тусгахтай холбоотой дараах үндэслэл, шаардлагыг дурдсан байна.⁶ Үүнд:

- *“2012 оны сонгуульд холимог тогтолцоог ашигласнаар парламентад олон намын төлөөлөл орсноос гадна иргэдийн саналыг гээх нь багассанаараа чухал ач холбогдолтой байсан. Олон намын төлөөлөл бүхий парламент нь аливаа асуудлыг зөвшилцлийн замаар шийдвэрлэх, шийдвэр гаргах явц дахь нэг намын хэт давамгайлыг бууруулах давуу талтай.*
- *Монгол Улсын Дээд шүүхэд бүртгэлтэй улс төрийн 33 намаас хувь тэнцүүлэх, эсхүл сонгуулийн холимог тогтолцоог хуульчлан тогтоох нь зүйтэй гэсэн байр суурийг чамгүй олон илэрхийлж байгаа.*
- *Дэлхийн улс орнуудаас Япон, ХБНГУ, БНСУ, Шинэ Зеланд, Унгар, Словени, Польш, Румын, Литва, Франц зэрэг улс холимог тогтолцоог ашиглан парламентын сонгуулиа явуулж байгаа бөгөөд олон намын тогтолцоотой улс орнууд сонгуулийн хосолсон болон пропорционал тогтолцоог өргөнөөр сонгох хандлага ажиглагдаж байна.*
- *Манай улсын хувьд Үндсэн хууль, өөрийн орны онцлог, хүн ам цөөн, өргөн удам нутаг дэвсгэрт тархан суудаг, улс төрийн намуудын төлөвшил сул зэргээ харгалзан, хууль тогтоох, гүйцэтгэх эрх мэдлийн хяналт-тэнцлийг хангах, тогтвортой байдлыг бэхжүүлэх зүй ёсны шаардлагын хүрээнд сонгуулийн тогтолцоогоо оновчтой, тодорхой болгож, тууштай хэрэгжүүлэх шаардлагатай байна. Ингэвээс төрийн эрх барьж буй нам сонгуулийн өмнө өөрсдийн эрх ашигт нийцүүлэн сонгуулийн хуулийг өөрчилдөг гэж жишгийг халах онцгой ач холбогдолтой.*
- *Эдгээр асуудлын хүрээнд Улсын Их Хурлын сонгуулийн тогтолцоог Үндсэн хуульд тодорхой тусган, зааж өгөх нь зөв гэж үзэж байна. Ингэснээр төрийн эрх барьж буй нам өөрийн эрх ашигт нийцүүлэх байдлаар сонгууль бүрийн өмнө сонгуулийн хууль болон тогтолцоо, журмыг өөрчилдөг зохисгүй байдал дахин гарахгүй байх нөхцөл бүрдэнэ.” гэжээ.*

Улсын Их Хурлаас 2019 оны 07 дугаар сарын 18-ны өдөр 72 дугаар тогтоол баталж, Монгол Улсын Ерөнхийлөгчөөс өргөн мэдүүлсэн Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулах нэмэлт, өөрчлөлтийн төсөл, саналыг Улсын Их Хурлаар хэлэлцэгдэж байгаа Улсын Их Хурлын гишүүн Д.Лүндээжанцан нарын нэр бүхий 62 гишүүний өргөн мэдүүлсэн төсөлтэй уялдуулах, асуудлыг зөвшилцөх үүрэг бүхий Ажлын хэсгийг байгуулсан. Улсын Их Хурлын 72 дугаар тогтоолоор байгуулагдсан Ажлын хэсгээс Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулах нэмэлт, өөрчлөлтийн төслийн талаар 2019 оны 07 дугаар сарын 22-26-ны өдрүүдэд Төрийн ордонд таван удаагийн хэлэлцүүлэг зохион байгуулсан.

Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулах нэмэлт, өөрчлөлтийн төслийн хоёр дахь хэлэлцүүлгийг Улсын Их Хурал 2019 оны 08 дугаар сарын 28, 29, 09 дүгээр сарын 04, 05, 07-ны өдрийн чуулганы нэгдсэн хуралдаанаар явуулж, төслийг ард нийтийн санал асуулгад оруулах нь зүйтэй гэж Улсын Их Хурлын нийт гишүүдийн гуравны хоёроос доошгүй нь тогтсон тул Монгол Улсын Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах журмын тухай хуулийн дагуу ард нийтийн санал асуулгад оруулах төслийн нэг, хоёр дахь хэлэлцүүлгийг явуулж Ард нийтийн

⁶ Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулах нэмэлт, өөрчлөлтийн төсөл, Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн цахим хуудас, <https://president.mn/10139/>

санал асуулга явуулах, Монгол Улсын Үндсэн хуулийн нэмэлт, өөрчлөлтийн эхийг батлах тухай Улсын Их Хурлын 73 дугаар тогтоолыг баталсан.

Тогтоолд Монгол Улсын Ерөнхийлөгч 2019 оны 09 дүгээр сарын 20-ны өдөр бүхэлд нь хориг тавьсныг Улсын Их Хурал 2019 оны 10 дугаар сарын 04-ний өдрийн хуралдаанаараа хэлэлцэн хүлээн авах нь зүйтэй гэж үзэж “Ард нийтийн санал асуулга явуулах, Монгол Улсын Үндсэн хуулийн нэмэлт, өөрчлөлтийн эхийг батлах тухай” Улсын Их Хурлын 2019 оны 09 дүгээр сарын 11-ний өдрийн 73 дугаар тогтоолыг хүчингүй болгосон.

Ингэснээр Улсын Их Хурал төслийг гурав дахь хэлэлцүүлэгт шилжүүлэн, Гурав дахь хэлэлцүүлэгт бэлтгэх үүрэг, хугацааг тогтоосон Улсын Их Хурлын тогтоолыг баталсны дагуу Төрийн байгуулалтын байнгын хороо 2019 оны 11 дүгээр сарын 13-ны өдөр Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулах нэмэлт, өөрчлөлтийн төслийн гурав дахь хэлэлцүүлгийг хийсэн.

Төслийг гурав дахь хэлэлцүүлэгт бэлтгэх хүрээнд Улсын Их Хурлын даргын 199 дүгээр захирамжаар байгуулагдсан Зөвшилцлийн ажлын хэсэг 2019 оны 09 дүгээр сарын 30, 10 дугаар сарын 07, 08, 09, 11 дүгээр сарын 05, 12-ны өдрүүдэд нийт 7 удаа хуралдаж, тодорхой асуудлуудаар зөвшилцөлд хүрч санал нэгджээ. Ингээд Зөвшилцлийн ажлын хэсгээс Ерөнхий сайд танхимаа өөрөө бүрдүүлэх, Улсын Их Хурлын сонгуулийг олонхын /мажоритар/ болон хувь тэнцүүлэх /пропорционал/ зарчмыг хослуулан явуулж сонгогч нэр дэвшсэн болон намын жагсаалтад орсон нэр дэвшигчийн төлөө саналаа өгөх гэсэн зарчмын шинжтэй хоёр санал гаргасныг тус Байнгын хорооны хуралдаанаар хэлэлцээд хуралдаанд оролцсон гишүүдийн гуравны хоёроос доошгүйн саналаар санал хурааж, хуралдаанд оролцсон нийт гишүүдийн гуравны хоёроос доошгүй нь дэмжсэн.

Харин Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулах нэмэлт, өөрчлөлтийн хоёр дахь хэлэлцүүлгийн дараах төслийн 21 дүгээр зүйлийн 4 дэх хэсэгт “Улсын Их Хурлын сонгуулийг олонхийн болон хувь тэнцүүлэх зарчмыг хослуулан явуулна. Сонгогч тойрогт нэр дэвшсэн болон намын жагсаалтад орсон нэр дэвшигчийн төлөө саналаа өгнө.” гэсэн агуулгатай 1, 2 дахь өгүүлбэрийг нэмэх саналыг чуулганы нэгдсэн хуралдаанд оролцсон 69 гишүүний 41 нь буюу 59.4 хувь нь дэмжиж, энэ санал хуралдаанд оролцсон гишүүдийн дөрөвний гурваас доошгүйн дэмжлэг авч чадаагүй байна.

1.4. Улсын Их Хурлын сонгуулийн тогтолцооны талаар Үндсэн хуулийн цэц дээр үүссэн маргаан

Үндсэн хуулийн цэцэд хянан шийдвэрлэгдсэн Сонгуулийн тухай хуультай холбоотой маргаан нь төрийн үйл ажиллагааны үндсэн зарчим, ард түмэн төрийн үйл хэрэгт шууд болон шууд бус оролцох эрх, иргэдийн сонгох эрхээ хэрэгжүүлэх зарчим болон холбогдох бусад агуулга бүхий Үндсэн хуулийн зүйл заалтыг хамарсан байна. Тухайлбал,

1.4.1. Улсын Их Хурлын Сонгуулийн тухай хуулийн зарим зүйл, заалтын холбогдох хэсэг Үндсэн хуулийн холбогдох заалтыг зөрчсөн эсэх тухай маргаан (Үндсэн хуулийн цэцийн 2012 оны 02 дугаар дүгнэлт)

Нэр бүхий иргэдээс Үндсэн хуулийн цэцэд хандаж шинэчилсэн найруулгаар батлагдсан Улсын Их Хурлын сонгуулийн тухай хуультай холбоотой мэдээлэл гаргаж, түүндээ 2011 онд батлагдсан Улсын Их Хурлын сонгуулийн тухай хуулийн 4 дүгээр зүйлийн 4.9 дэх хэсгийн “... энэ хуулийн 49.1.6-д заасны дагуу гаргасан...”, 49 дүгээр зүйлийн 49.1.5 дахь заалтын “энэ хуулийн 48.2-т заасан “А” жагсаалтаас дараах нэр дэвшигчдийг хасаж, хасагдсан нэр дэвшигчдийн авсан саналын хувиудын нийлбэрийг тухайн жагсаалтад үлдсэн Улсын Их Хурлын гишүүнээр сонгогдсонд тооцогдсон нэр дэвшигчдээс бусад нэр дэвшигчид тэнцүү хуваан шилжүүлэн нэмж жагсаалт /цаашид “В” жагсаалт”гэх/-ыг гаргах.”, 49.1.5.а заалтын “санал өгсөн сонгогчдын 28-аас доош хувийн санал авсан нэр дэвшигч;”, 49.1.5.б заалтын

“санал өгсөн сонгогчдын 28 ба түүнээс дээш хувийн санал авсан боловч энэ хуулийн 48.2-т заасны дагуу Улсын Их Хурлын гишүүнээр сонгогдсонд тооцогдоогүй нэр дэвшигч;”, 49.1.5.в заалтын “санал өгсөн сонгогчдын 28 ба түүнээс дээш хувийн санал авсан боловч энэ хуулийн 48.2-т заасны дагуу Улсын Их Хурлын гишүүнээр сонгогдсонд тооцогдоогүй бөгөөд улсын хэмжээнд таваас доош хувийн санал авсан нам, эвслээс нэр дэвшигч;”, “49.1.6 дахь заалтын “тойрог бүрээр гаргасан 49.1.5-д заасан “В” жагсаалтад орсон, энэ хуулийн 48.2, 48.5-д заасны дагуу Улсын Их Хурлын гишүүнээр сонгогдсонд тооцогдоогүй нэр дэвшигчдийг нам, эвсэл бүрээр нь, “В” жагсаалт дахь авсан саналын хувиар нь дараалалд оруулах ба тэдгээр нэр дэвшигчдийн дараа...” гэсэн нь Үндсэн хуулийн Нэгдүгээр зүйлийн 2 дахь хэсгийн “Ардчилсан ёс, шударга ёс, эрх чөлөө, тэгш байдал, үндэсний эв нэгдлийг хангах, хууль дээдлэх нь төрийн үйл ажиллагааны үндсэн зарчим мөн.”, Гуравдугаар зүйлийн 1 дэх хэсгийн “Монгол Улсад засгийн бүх эрх ард түмний мэдэлд байна. Монголын ард түмэн төрийн үйл хэрэгт шууд оролцож, мөн сонгож байгуулсан төрийн эрх барих төлөөлөгчдийн байгууллагаараа уламжлан энэхүү эрхээ эдэлнэ”, Арван дөрөвдүгээр зүйлийн 1 дэх хэсгийн “Монгол Улсад хууль ёсоор оршин суугаа хүн бүр хууль, шүүхийн өмнө эрх тэгш байна.”, Арван зургадугаар зүйлийн 9 дэх заалтын “...Төрийн байгууллагад сонгох, сонгогдох эрхтэй...” Хорин нэгдүгээр зүйлийн 2 дахь хэсгийн “Улсын Их Хурлын гишүүнийг Монгол Улсын сонгуулийн эрх бүхий иргэд нийтээрээ, чөлөөтэй, шууд сонгох эрхийн үндсэн дээр саналаа нууцаар гаргаж...сонгоно.” гэсэн заалтыг зөрчсөн эсэхийг тодорхойлоход ханджээ.⁷

Дээрх мэдээллийн дагуу маргаан үүсэж, 2012 оны 03 дугаар сарын 28-ны өдөн Үндсэн хуулийн цэцийн дунд суудлын хуралдаанаар уг асуудлыг авч хэлэлцсэн байна. Уг асуудал нь нэлээд ээдрээтэй байж, хуралдааны явцад маш олон асуулт гарсан байна.

Хуралдаанаас гарсан дүгнэлтийн үндэслэл хэсэгт:

“1.Монгол Улсын Их Хурлын сонгуулийн тухай хуулийн 4 дүгээр зүйлийн 4.9, 49 дүгээр зүйлийн 49.1.5, 49.1.5.а, 49.1.5.б, 49.1.5.в, мөн зүйлийн 49.1.6 дахь заалтын холбогдох хэсгийн зохицуулалт нь Улсын Их Хурлын сонгуулийн 26 тойрогт 48 мандатын төлөө нэр дэвшигчдээс тус тусын тойрогтоо ялагдал хүлээсэн боловч тэдгээрээс 28 ба түүнээс дээш хувийн санал авсан нэр дэвшигч Улсын Их Хурлын гишүүнээр сонгогдох боломжийг бий болгон хуульчилснаараа зарим нэр дэвшигч нарт давуу байдал бий болгон Үндсэн хуульд заасан хуулийн өмнө эрх тэгш байх зарчмын агуулгыг алдагдуулсан байна.

2.Түүнчлэн сонгуулийн эрх бүхий иргэд нэгэнт сонголтоо хийсэн байтал дээрх зохицуулалт нь Улсын Их Хурлын 26 тойрогт нэр дэвшээд тус тусын тойрогт ялагдал хүлээсэн боловч 28 ба түүнээс дээш хувийн санал авсан нэр дэвшигч улс төрийн нам, эвслийн жагсаалтад шилжин орсноор Улсын Их Хурлын гишүүний мандат буюу суудлыг нам, эвсэлд тэдгээрийн авсан саналын хувь хэмжээгээр хуваарилах агуулгатай сонгуулийн хувь тэнцүүлэх хэлбэр хэрэгжих боломжгүйд хүрч, улмаар иргэдийн шууд сонгох эрхийг алдагдуулсан байна.

3.Мөн Улсын Их Хуралд нэр дэвшигчдийн нэрийн жагсаалтын эхний 48-аас илүүгүй нэр дэвшигчид өгсөн санал хоёр удаа буюу сонгуулийн олонхийн болон хувь тэнцүүлэх хэлбэрт тус тус үнэлэгдсэнээр, намын нэрээр өгсөн сонгогчдын санал эзэнгүйдэн, улс төрийн нам, намуудын сонгуулийн эвслийн жагсаалтад орсон 28 нэр дэвшигчид өгсөн саналыг бодитойгоор үнэлэх боломжгүй байдалд хүргэн, тэдгээрийн сонгогдох эрхийг хязгаарласан байна.” гэжээ. Мөн түүнчлэн, Монгол Улсын Их Хурлын сонгуулийн тухай хуулийн 4 дүгээр зүйлийн 4.9, 49 дүгээр зүйлийн 49.1.5, 49.1.5.а, 49.1.5.б, 49.1.5.в, мөн зүйлийн 49.1.6 дахь заалтын холбогдох хэсгийн зохицуулалт нь дээр дурдсан зөрчлийн шинжийг агуулснаараа

⁷ Монгол Улсын Их Хурлын Сонгуулийн тухай хуулийн зарим зүйл, заалтын холбогдох хэсэг Үндсэн хуулийн холбогдох заалтыг зөрчсөн эсэх тухай маргааныг хянан шийдвэрлэсэн тухай /Дүгнэлт/ Үндсэн хуулийн цэцийн шийдвэр дугаар 02, <https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=1045>

ардчилсан ёс, шударга ёс, тэгш байдал, засгийн бүх эрх мэдэл ард түмний мэдэлд байх Үндсэн хуулийн суурь зарчимд харшилсан болохыг тэмдэглэсэн байна.

Дээрх маргааныг хянан хэлэлцээд гаргасан **Үндсэн хуулийн цэцийн 2012 оны 03 дугаар сарын 28-ны өдрийн 02 дугаар дүгнэлт** Улсын Их Хурлын сонгуулийн тухай хуулийн дурдагдсан зүйл, заалт Үндсэн хуулийн Нэгдүгээр зүйлийн 2 дахь хэсгийн "Ардчилсан ёс, шударга ёс, эрх чөлөө, тэгш байдал, үндэсний эв нэгдлийг хангах, хууль дээдлэх нь төрийн үйл ажиллагааны үндсэн зарчим мөн.", Гуравдугаар зүйлийн 1 дэх хэсгийн "Монгол Улсад засгийн бүх эрх ард түмний мэдэлд байна. Монголын ард түмэн төрийн үйл хэрэгт шууд оролцож, мөн сонгож байгуулсан төрийн эрх барих төлөөлөгчдийн байгууллагаараа уламжлан энэхүү эрхээ эдэлнэ.", Арван дөрөвдүгээр зүйлийн 1 дэх хэсгийн "Монгол Улсад хууль ёсоор оршин суугаа хүн бүр хууль, шүүхийн өмнө эрх тэгш байна.", Арван зургадугаар зүйлийн 9 дэх заалтын "...Төрийн байгууллагад сонгох, сонгогдох эрхтэй...", Хорин нэгдүгээр зүйлийн 2 дахь хэсгийн "Улсын Их Хурлын гишүүнийг Монгол Улсын сонгуулийн эрх бүхий иргэд нийтээрээ, чөлөөтэй, шууд сонгох эрхийн үндсэн дээр саналаа нууцаар гаргаж...сонгоно." гэснийг тус тус зөрчсөн гэж гарчээ.⁸

Үүний дараагаар Улсын Их Хурлын 2012 оны 04 дүгээр сарын 19-ний өдрийн 26 дугаар тогтоолоор Үндсэн хуулийн цэцийн 2012 оны 03 дугаар сарын 28-ны өдрийн 02 дугаар дүгнэлтийг хүлээн зөвшөөрөх боломжгүй гэж үзсэн байна.⁹

Иймээс тус асуудлыг Үндсэн хуулийн цэцийн их суудлын хуралдаанаар магадлан хэлэлцэхээр болсон. Их суудлын хуралдаанд бэлтгэх явцад мэдээлэл гаргагч иргэдээс зарим нэг нь өөрийн мэдээллийн шаардлагаас бүхэлд нь татгалзаж байсан байна.¹⁰

Үндсэн хуулийн цэцийн 2012 оны 05 дугаар сарын 02-ны өдрийн их суудлын хуралдаанаар дээрх маргааныг дахин хянаж, эцэслэн шийдвэрлэж 03 дугаар тогтоол гаргасан. Ингэхдээ тухайн асуудлаар өмнө гаргасан Цэцийн 02 дугаар дүгнэлт үндэслэлтэй байна гэж үзэж Улсын Их Хурлын сонгуулийн тухай хуулийн дээр дурдагдсан заалтуудыг хүчингүй болгохоор шийдвэрлэсэн байна.¹¹

1.4.2. Сонгуулийн тухай хуулийн 7 дугаар зүйлийн 7.1.1 дэх заалт, 120 дугаар зүйлийн 120.3 дахь хэсэг Үндсэн хуулийн холбогдох зүйл, заалтыг зөрчсөн эсэх маргаан (Үндсэн хуулийн цэцийн 2016 оны 05 дугаар шийдвэр)

Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн дунд суудлын хуралдаан 2016 оны 4 дүгээр сарын 02-ны өдөр хуралдаж Улсын Их Хурлаас 2015 оны 12 дугаар сарын 25-ны өдөр баталсан Сонгуулийн тухай хуулийн 7 дугаар зүйлийн 7.1.1 дэх заалтад "хувь тэнцүүлсэн /пропорционал/;" 120 дугаар зүйлийн 120.3 дахь хэсэгт "Улсын Их Хурлын 48-аас илүүгүй гишүүнийг олонхийн сонгуулиар, 28-аас илүүгүй гишүүнийг хувь тэнцүүлэх сонгуулиар тус тус сонгоно." гэж тус тус заасан нь Үндсэн хуулийн Гуравдугаар зүйлийн 1, Хорин нэгдүгээр зүйлийн 2, 3, Хорин гуравдугаар зүйлийн 1 дэх хэсгийг тус тус зөрчсөн эсэх тухай маргааныг хянан хэлэлцсэн.

Хуралдаанаас гарсан дүгнэлтийн үндэслэл хэсэгт:

⁸ Үндсэн хуулийн цэцийн 2012 оны 03 дугаар сарын 28-ны өдрийн дугаар 02 шийдвэр /Дүгнэлт/ "Монгол Улсын Их Хурлын Сонгуулийн тухай хуулийн зарим зүйл, заалтын холбогдох хэсэг Үндсэн Хуулийн холбогдох заалтыг зөрчсөн эсэх тухай маргааныг хянан шийдвэрлэсэн тухай" <https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=1045>

⁹ Улсын Их Хурлын 2012 оны 04 дүгээр сарын 19-ний өдрийн 26 дугаар тогтоол <https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=10329>

¹⁰ Солонго Д. (2017). Үндсэн хуулийн цэц иргэдийн сонгох, сонгогдох эрхийн баталгаа болох нь. Жанцан Ж., Үндсэн хуулийн эрх зүйн тулгамдсан асуудал: Онол арга зүйн хэрэгжилт. УБ: Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэц.

¹¹ Үндсэн хуулийн цэцийн 2012 оны 05 дугаар сарын 02-ны өдрийн дугаар 03 тогтоол "Монгол Улсын Их Хурлын сонгуулийн тухай хуулийн зарим зүйл, заалтын холбогдох хэсэг Үндсэн хуулийн холбогдох зүйл, заалтыг зөрчсөн эсэх тухай маргааныг эцэслэн шийдвэрлэсэн тухай" <https://old.legalinfo.mn/law/details/1044?lawId=1044>

1. Монгол Улсын Үндсэн хуулийн Хорин нэгдүгээр зүйлийн үзэл баримтлалыг тодорхой болгох үүднээс Үндсэн хуулийн төслийг хэлэлцсэн Бүгд Найрамдах Монгол Ард Улсын Бага Хурлын болон АИХ-ын хуралдааны тэмдэглэлийг судлан үзэхэд Бүгд Найрамдах Монгол Ард Улсын Бага Хурлын хуралдаанаар Улсын Их Хурлыг бүрдүүлэхэд хэрэглэх сонгуулийн хэлбэрийн талаар хэлэлцэж санал хураалт явуулж байжээ.

Тодруулбал, Бүгд Найрамдах Монгол Ард Улсын Бага Хурлын Үндсэн хуулийн төслийг хэлэлцсэн 1991 оны 10 дугаар сарын 15-ны өдрийн хуралдаанд зарим гишүүний гаргасан саналын дагуу "... Их Хурлын гишүүдийн заримыг нь намын талаар авсан саналын үндсэн дээр хувь тэнцүүлэн суулгах, заримыг нь тухайлбал, гуравны хоёрыг нь шууд сонгож бүрдүүлэх гэсэн ийм холимог бүрэлдэхүүнтэй байх. Нэг танхимтай холимог бүрэлдэхүүнтэй парламент байх хэрэгтэй гэсэн. Ийм саналыг дэмжиж байгаа дээр санал хураалт явуулъя ..." гэж хувь тэнцүүлэх элемент бүхий сонгуулийн холимог хэлбэрийг Улсын Их Хурлын сонгуульд хэрэглэх талаар санал хураахад уг санал гишүүдийн олонхийн дэмжлэг авч чадаагүй байна.

Үүнээс үзэхэд Улсын Их Хурлын сонгуулийг хувь тэнцүүлсэн хэлбэрээр явуулах боломжийг Монгол Улсын Үндсэн хуулиар хүлээн зөвшөөрөөгүй гэж үзэх үндэслэлтэй байна.

Энэхүү үзэл баримтлалын дагуу Монгол Улсын Үндсэн хуулийн Хорин нэгдүгээр зүйлийн 2 дахь хэсэгт "Улсын Их Хурлын гишүүнийг ... сонгоно"; мөн зүйлийн 3 дахь хэсэгт "Улсын Их Хурлын гишүүнээр ... иргэнийг сонгоно." гэсэн зохицуулалтыг тусгаж, аль нэг намд бус нэр дэвшигч иргэнд өөрт нь саналаа өгөх замаар Улсын Их Хурлын гишүүнийг сонгох агуулгаар хуульчилсан байна.

Иймд Сонгуулийн тухай хуулийн 7 дугаар зүйлийн 7.1.1 дэх заалт нь бүхэлдээ, 120 дугаар зүйлийн 120.3 дахь хэсгийн "... 28-аас илүүгүй гишүүнийг хувь тэнцүүлэх сонгуулиар ... сонгоно." гэсэн заалт Монгол Улсын Үндсэн хуулийн дээр дурдсан заалтыг зөрчсөн гэж үзэхээр байна.

2. Монгол Улсын Үндсэн хуулийн Хорин нэгдүгээр зүйлийн 2 дахь хэсэгт заасан Улсын Их Хурлын гишүүнийг шууд сонгох зарчим нь Улсын Их Хурлын гишүүнийг ямар нэг байгууллага, засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгжээр дамжуулан дам сонгохгүйгээр, сонгогч саналаа аливаа этгээдээр төлөөлүүлэхгүйгээр өөрөө биечлэн, шууд гарган сонгохыг ойлгоно. Иймээс Монгол Улсын сонгуулийн эрх бүхий иргэдээс Улсын Их Хурлын гишүүнийг шууд сонгох эрхэд хязгаарлалт хийх боломжгүй байна.

3. Иргэдийн мэдээлэлд дурдсан үндэслэлийн хүрээнд Монгол Улсын Их Хурлаас 2015 оны 12 дугаар сарын 25-ны өдөр баталсан Сонгуулийн тухай хуулийн 7 дугаар зүйлийн 7.1.1 дэх заалт, 120 дугаар зүйлийн 120.3 дахь хэсэг нь Монгол Улсын Үндсэн хуулийн Гуравдугаар зүйлийн 1 дэх хэсгийн "Монгол Улсад засгийн бүх эрх ард түмний мэдэлд байна. Монголын ард түмэн төрийн үйл хэрэгт шууд оролцож, мөн сонгож байгуулсан төрийн эрх барих төлөөлөгчдийн байгууллагаараа уламжлан энэхүү эрхээ эдэлнэ.", Хорин гуравдугаар зүйлийн 1 дэх хэсгийн "Улсын Их Хурлын гишүүн бол ард түмний элч мөн бөгөөд нийт иргэн, улсын ашиг сонирхлыг эрхэмлэн баримтална." гэсэн заалтыг тус тус зөрчсөн гэж үзэх үндэслэл тогтоогдохгүй байна.

Дээрх маргааныг хянан хэлэлцээд гаргасан **Үндсэн хуулийн цэцийн 2016 оны 04 дүгээр сарын 02-ны өдрийн 05 дугаар дүгнэлт** Монгол Улсын Их Хурлаас 2015 оны 12 дугаар сарын 25-ны өдөр баталсан Сонгуулийн тухай хуулийн 7 дугаар зүйлийн 7.1.1 дэх заалтад "хувь тэнцүүлсэн /пропорционал/," 120 дугаар зүйлийн 120.3 дахь хэсэгт "Улсын Их Хурлын 48-аас илүүгүй гишүүнийг олонхийн сонгуулиар, 28-аас илүүгүй гишүүнийг хувь тэнцүүлэх сонгуулиар тус тус сонгоно." гэж заасны "... 28-аас илүүгүй гишүүнийг хувь тэнцүүлэх сонгуулиар ..." гэж заасан нь Үндсэн хуулийн Хорин нэгдүгээр зүйлийн 2 дахь хэсэгт "Улсын Их Хурлын гишүүнийг Монгол Улсын сонгуулийн эрх бүхий иргэд ... шууд ... сонгоно.", Хорин нэгдүгээр зүйлийн 3 дахь хэсэгт "Улсын Их Хурлын гишүүнээр Монгол Улсын хорин таван нас хүрсэн, сонгуулийн эрх бүхий иргэнийг сонгоно." гэснийг тус тус зөрчсөн байна.

Монгол Улсын Их Хурлаас 2015 оны 12 дугаар сарын 25-ны өдөр баталсан Сонгуулийн тухай хуулийн 7 дугаар зүйлийн 7.1.1 дэх заалтад “хувь тэнцүүлсэн /пропорционал/;”, 120 дугаар зүйлийн 120.3 дахь хэсэгт “Улсын Их Хурлын 48-аас илүүгүй гишүүнийг олонхийн сонгуулиар, 28-аас илүүгүй гишүүнийг хувь тэнцүүлэх сонгуулиар тус тус сонгоно.” гэж заасан нь Үндсэн хуулийн Гуравдугаар зүйлийн 1, Хорин гуравдугаар зүйлийн 1 дэх хэсгийг тус тус зөрчөөгүй байна.

Сонгуулийн тухай хуулийн 7 дугаар зүйлийн 7.1.1 дэх заалт, 120 дугаар зүйлийн 120.3 дахь хэсгийн зарим заалт Үндсэн хуулийн холбогдох заалтыг зөрчсөн хэмээн Үндсэн хуулийн цэц шийдвэрлэж, сонгуулийн хувь тэнцүүлэх тогтолцооны суурь зохицуулалт өөрчлөгдсөнтэй уялдуулан дагалдаж өөрчлөгдөх зарим заалт тус хуульд байгаа болохыг дурдсугай.

Улсын Их Хурлаас 2015 оны 12 дугаар сарын 25-ны өдөр баталсан Сонгуулийн тухай хуулийн 7 дугаар зүйлийн 7.1.1 дэх заалтад “хувь тэнцүүлсэн /пропорционал/;”, 120 дугаар зүйлийн 120.3 дахь хэсэгт “... 28-аас илүүгүй гишүүнийг хувь тэнцүүлэх сонгуулиар ...” гэсэн заалтын үйлчлэлийг 2016 оны 04 дүгээр сарын 22-ны өдрөөс эхлэн түдгэлзүүлсүгэй.” гэж гарчээ.¹²

Үүний дараагаар Улсын Их Хурлын 2016 оны 05 дугаар сарын 04-ний өдрийн 38 дугаар тогтоолоор Үндсэн хуулийн цэцийн 2016 оны 04 дүгээр сарын 20-ны өдрийн 05 дугаар дүгнэлтийн хүлээн зөвшөөрсөн байна.¹³

Үндсэн хуулийн цэцийн 2016 оны 04 дүгээр сарын 22-ны өдрийн 05 дугаар дүгнэлтийг хүлээн зөвшөөрсөнтэй холбоотойгоор Монгол Улсын Их Хурлын сонгуулийн тойрог байгуулах, тойргийн мандатын тоо, дугаар, нутаг дэвсгэр, төвийг тогтоох тухай Улсын Их Хурлын 2016 оны 01 дүгээр сарын 29-ний өдрийн 11 дүгээр тогтоолыг хүчингүй болгосон.¹⁴

1.5.1992 оны Үндсэн хууль батлагдсаны дараах улс төрийн үйл явц

Монгол Улсын Үндсэн хуулийн гуравдугаар зүйлд зааснаар “Монгол Улсад засгийн бүх эрх мэдэл ард түмний мэдэлд байна. Монголын ард түмэн төрийн үйл хэрэгт шууд оролцож, мөн сонгож байгуулсан төрийн эрх барих төлөөлөгчдийн байгууллагаараа уламжлан энэхүү эрхээ эдэлнэ”, мөн 21 дүгээр зүйлийн 2 дахь хэсэгт “Улсын Их Хурлын гишүүнийг Монгол Улсын сонгуулийн эрх бүхий иргэд нийтээрээ, чөлөөтэй, шууд сонгох эрхийн үндсэн дээр саналаа нууцаар гаргаж, дөрвөн жилийн хугацаагаар сонгоно.” гэж заажээ.¹⁵

Монгол Улсын шинэ Үндсэн хууль батлагдсан 1992 оноос хойш Монгол Улсад УИХ-ын сонгууль 1992, 1996, 2000, 2004, 2008, 2012, 2016, 2020 онд нийт 8 удаа явагдсан.

- **1992 оны УИХ-ын сонгууль** нь Монгол Улсын шинэ Үндсэн хууль батлагдсан, УИХ-ын сонгуулийн тухай шинэ хуулийн дагуу явагдсан анхны сонгууль байлаа. 1992 оны сонгууль олон мандаттай мажоритар системээр, тойрог бүрд 2-4 гишүүн сонгогдохоор явагдсан. 1992 оны сонгуульд МАХН УИХ-д үнэмлэхүй олонх болсноор Засгийн газрыг дангаараа бүрдүүлсэн.
- **1996 оны УИХ-ын сонгууль** нь цэвэр мажоритар системээр явагдсан ба түүний үр дүнд Ардчилсан Холбоо эвсэл парламентын олонх болж Засгийн газрыг “Ардчилсан Холбоо” Эвсэлд багтсан МҮАН, МСДН-ын гишүүд бүрдүүлсэн билээ.

¹² Үндсэн хуулийн цэцийн 2016 оны 04 дүгээр сарын 22-ны өдрийн “Сонгуулийн тухай хуулийн 7 дугаар зүйлийн 7.1.1 дэх заалт, 120 дугаар зүйлийн 120.3 дахь хэсэг Үндсэн хуулийн холбогдох зүйл, заалтыг зөрчсөн эсэх маргааныг хянан шийдвэрлэсэн тухай” дугаар 05 дүгнэлт <https://old.legalinfo.mn/law/details/11847>

¹³ Улсын Их Хурлын 2016 оны 05 дугаар сарын 04-ний өдрийн “Үндсэн хуулийн цэцийн 2016 оны 05 дугаар дүгнэлтийн тухай” 38 дугаар тогтоол <https://legalinfo.mn/mn/detail?lawid=11895>

¹⁴ Монгол Улсын Их Хурлын сонгуулийн тойрог байгуулах, тойргийн мандатын тоо, дугаар, нутаг дэвсгэр, төвийг тогтоох тухай Улсын Их Хурлын 2016 оны 01 дүгээр сарын 29-ний өдрийн 11 дүгээр тогтоол <https://legalinfo.mn/mn/detail?lawid=11630>

¹⁵ Улсын Их Хурлын Тамгын газрын Судалгааны алба. (2012 он). Монгол Улсын Их Хурлын сонгуулийн тойм. УБ: Судалгааны эмхэтгэл XIII боть, СТ-12/408.

- **2000 оны** УИХ-ын сонгууль мөн цэвэр мажоритар системээр явагдсан бөгөөд энэ сонгуульд МАХН үнэмлэхүй олонх болж Засгийн газраа дангаараа бүрдүүлсэн. УИХ-ын 1996 оны сонгуультай харьцуулахад сонгуульд оролцсон нам, эвслээс нэр дэвшигчийн тоо 2 дахин илүү байсан.
- **2004 оны** УИХ-ын сонгууль өмнөх хоёр сонгуулийн нэгэн адил мажоритар системээр явагдсан ба тус парламентын сонгуульд аль ч нам олонх болоогүй учраас хамтарсан Засгийн газрыг МАХН болон Эвсэлд багтсан намын төлөөллөөс бүрдүүлсэн билээ.
- **2008 оны** УИХ-ын сонгуулийн тогтолцоог 2005 онд баталсан УИХ-ын сонгуулийн тухай хууль /Шинэчилсэн найруулга/-аар, 1992 оны сонгуулийн тогтолцооны загвараар (мажоритар системээр олон мандаттай тойрогт) явуулсан. Гэхдээ сонгогч мандатын тоогоор бус өөрийн хүсэлтээр хэд хэдэн нэр дэвшигчид санал өгөх эрхтэй болсон байна. Энэхүү сонгуульд МАХН олонх болсон хэдий ч тухайн үеийн нийгэм-улс төрийн нөхцөл байдлын улмаас хамтарсан Засгийн газар байгуулагдсан.
- **2012 оны** УИХ-ын сонгууль нь 2011 онд шинээр батлагдсан Улсын Их Хурлын сонгуулийн тухай хууль, Сонгуулийн автоматжуулсан системийн тухай хуулийн дагуу явагдсан. Шинээр батлагдсан сонгуулийн тухай хуулийн дагуу сонгуулийг холимог тогтолцоогоор буюу 26 тойргоос 48 гишүүнийг олонхыг төлөөлөх (мажоритар) тогтолцоогоор, 28 гишүүнийг намын жагсаалтаар пропорционал тогтолцоогоор сонгосон. Үүний үр дүнд гадаад дахь Монгол Улсын иргэд анх удаагаа сонгуульд саналаа өгөх боломжтой болсон. Тус сонгууль нь шинэ тогтолцоо, автоматжуулсан хэлбэрээр явагдсанаараа онцлог болсон.
- **2016 оны** УИХ-ын сонгууль 2015 онд батлагдсан шинэ Сонгуулийн тухай хуулийн дагуу нэг мандаттай тойрог бүхий олонхыг төлөөлөх (мажоритар) тогтолцоогоор явагдсан. Үр дүнд нь гадаадад оршин суугаа Монгол Улсын иргэд аль нэг тойрогт харьяалагдахгүй болсны улмаас санал өгөх боломжгүй болсон.
- **2020 оны** УИХ-ын сонгууль 2019 онд батлагдсан шинэ Улсын Их Хурлын сонгуулийн тухай хуулийн дагуу томсгосон тойрог бүхий олонхыг төлөөлөх (мажоритар) тогтолцоогоор явагдсан. Сонгогч мандатын тооноос хамаарч 2-3 санал өгч, хамгийн олон санал авсан, тухайн тойрогт ногдох мандатын тоотой тэнцүү тооны нэр дэвшигчийг Монгол Улсын Их Хурлын гишүүнээр сонгосон.

Судалгаанаас үзэхэд, 1992, 2005, 2011, 2015, 2019 онуудад УИХ-ын сонгуулийн тухай хуулийг шинэчлэн баталсан. Харин сонгуулийн тогтолцоог 1992, 1996, 2008, 2012, 2015, 2016, 2019 онуудад тус тус өөрчилж байсан буюу сонгууль бүрийн өмнө өөрчилж иржээ. Ердөө 2000, 2004 оны УИХ-ын сонгуулийн өмнө сонгуулийн тогтолцоог өөрчлөөгүй байна. (Хавсралт 2)

Монгол Улсын Их Хурал, Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын Хөгжлийн хөтөлбөр (НҮБХХ)-ийн хамтран хэрэгжүүлсэн “Иргэдийн оролцоотой хууль тогтоох ажиллагааг дэмжих нь” төслийн хүрээнд 2015 онд гаргасан судалгааны тайланд:¹⁶

“Монгол Улс 1990 оноос хойш үндсэндээ сонгуулийн олонхын тогтолцоог ашиглаж ирсэн. Гэвч энэ нь заримдаа ихээхэн гажуудал үүсгэж байв. Үүний хамгийн тод жишээ нь, 2000 оны Улсын Их Хурлын сонгуульд 76 тойрог тус бүрээс хамгийн олон санал авсан нэг хүн сонгогдсон. Уг сонгуулиар МАХН нийт саналын 53.32 хувийг авсан ч 76 суудлаас 72-ыг, харин Ардчилсан нам нийт саналын 13.35 ба 1 суудал; Эх орон-Бүгд найрамдах нам 10.95 хувь ба 1 суудал; Иргэний зориг нам нийт саналын 3.45 хувь ба 1 суудал; бие даагчид 2.92 хувь ба 1 суудал авчээ. Бусад намууд нийт саналын 15.97 хувийг авсан ч суудалгүй үлдсэн. Уг сонгуульд нийт саналын 16 хувь буюу 190 мянган сонгогчийн санал хаягдсан нь 10 тойргийн сонгогчийн тоотой тэнцэх юм. Мөн бусад оронтой харьцуулахад суудал-саналын харьцааны алдагдал маш өндөр байгаа бөгөөд Улсын Их Хурал дахь намуудын харьцаа

¹⁶ НҮБХХ. (2015). Монгол Улсад ардчиллыг бэхжүүлэхэд Үндсэн хуулийн гүйцэтгэсэн үүрэг: дүн шинжилгээ. УБ.

гажуудахад хүргэж болно.

Суудал-саналын харьцааны алдагдал буюу сонгогчдын санал гээгдэх явдал үргэлжлэн гарсаар байна. 2008 оны Улсын Их Хурлын сонгууль олон мандаттай 26 тойрогт явагдсан бөгөөд МАХН 1,514,855 саналаар 45 суудал, АН 1,396,625 саналаар 28 суудал авчээ. Хоёр намын авсан саналын тоо маш ойролцоо боловч суудлын тоо ихээхэн зөрүүтэй байв. Сонгогчдын боловсрол төв Конрад Аденауэрын сангийн дэмжлэгтэйгээр 2008 онд Монгол Улсын сонгуулийг санал тоолох янз бүрийн хувилбараар шинжилж үзээд сонгуулийн тогтолцоонд суудал саналын харьцааны алдагдал маш их байгааг тогтоожээ. Аль ч хувилбараар тооцоход суудал-саналын харьцаа 2000 оны сонгуулийн бодит дүнгээс зөрүүтэй байжээ. Чухам ийм байдлыг засах зорилгоор сонгуулийн тогтолцоог өөрчилж 2012 оны сонгуульд пропорционал элемент оруулсан. Гэвч нийслэлийн мандатын тоо хүн амын өсөлттэй харьцуулахад цөөн байгаа нь нийслэлийн иргэдийн санал гээгдэхэд хүргэж, сонгуулийн тогтолцоо орон нутагт давуу байдал олгосон хэвээр байна.” гэжээ.

1992 оноос хойш явагдсан сонгуулийн тогтолцооны өөрчлөлтийг дүгнэхэд мажоритар тогтолцооны хувилбаруудыг голлон хэрэглэж ирсэн байна. Үүнд, 1996, 2000, 2004, 2016 онуудад сонгуулийн нэг мандаттай нэг тойрог, 1992, 2008, 2020 онуудад олон мандаттай том тойрог, 2012 онд 48/28 гэсэн мажоритар давамгайлсан зэрэгцээ тогтолцоог хэрэглэсэн байна. Өнгөрсөн жилүүдэд ашигласан холбогдох тогтолцоо нь дараах давуу болон сул талтай байна. Үүнд:

Хүснэгт 3. УИХ-ын сонгуулиудын тогтолцоо, тэдгээрийн давуу болон сул тал

Сонгуулийн тогтолцоо	Он	Онцлог	Давуу тал	Сул тал
Мажоритар – Олон мандаттай том тойрог бүхий мажоритар тогтолцоо	1992 2008 2020	Олон мандаттай тойргуудад явагдсан	- Хүчирхэг намд илүү ашигтай - Олонх тойрогт зөвхөн нэг намаас ялалт байгуулах	- Намууд хоорондын бус харин нэг нам доторх өрсөлдөөнийг гааруулдаг - Нэр дэвшигчдийн бүтэц алдагддаг - Сонгуулийн нүсэр санхүүжилт шаарддаг - Парламент дахь намын бүлгийн бүтцэд сөргөөр нөлөөлдөг - Санал тоолоход хүндрэлтэй
Мажоритар – нэг мандаттай тойрог бүхий мажоритар тогтолцоо	1996 2000 2004 2016	Нэг мандат – нэг тойрог зарчмаар явагдсан	- Аль нэг нам давуу ялалт байгуулах боломжтой. Гэвч эрсдэл ихтэй.	- Аль нэг намын хэт давуу ялалтыг бий болгодог - Жижиг намуудын санал авах боломжийг хаадаг - Парламент дахь сөрөг хүчний харьцааг алдагдуулдаг
Холимог тогтолцоо	2012	48/28 гэсэн мажоритар давамгайлсан холимог тогтолцоогоор явагдсан	- Олон талт байдал, цөөнхийн оролцоог хангадаг - Цэвэр пропорционал тогтолцоотой харьцуулахад олон тооны жижиг намын тоо цөөн - Санал бага гээгдэнэ.	- Сонгогчдын санал ямар үр дүнд хүрэх нь тодорхой бус - Хоёр өөр статустай “төлөөлөгч” бий болох

Хавсралтаар 1992 оноос 2020 оны хооронд явагдсан нийт 8 удаагийн сонгуулийн дүнг нэгтгэн тоймлож Хавсралт 2-оор үзүүлээ. Мөн тухайн сонгуульд оролцсон намууд хэдэн хувийн санал авч байсныг харах боломжтой юм. Нийт 8 удаагийн сонгуулийн тогтолцооны эрх зүйн холбогдох зохицуулалтыг Хавсралт 3-аас үзнэ үү.

2. ОЛОН УЛСЫН ТУРШЛАГА

2.1. Ардчилсан сонгуулийн үндсэн зарчмууд¹⁷

Жинхэнэ ардчилсан сонгууль гэдэг нь ард түмэн тусгаар тогтнол, халдашгүй эрх дархаа хамтарсан байдлаар илэрхийлж байгаа хэрэг мөн бөгөөд иргэний заяагдмал эрхийн нэг билээ.

Сонгуулийн эрхийн зарчмыг үндсэн ба туслах гэж хоёр ангилж үздэг. Үндсэн зарчимд бүх нийтийн, шууд, чөлөөтэй, тэгш, саналаа нууцаар гаргах, туслах зарчимд сонгуулийг иргэд өөрсдөө зохион байгуулах, заавал нэр дэвшүүлэн сонгох, сонгуулийн нутаг дэвсгэрийн сонгуулийн санал хураахаас бусад ажил ил тод байх, сонгогдсонд тооцох зарчмууд орно.¹⁸

Энэ талаар дэлхийн олон улс орны Үндсэн хууль төдийгүй Нэгдсэн Үндэстний Байгууллага (НҮБ) болон бусад холбогдох байгууллагуудын хүний эрхийн баримт бичгүүдэд тусгажээ.

а) Бүх нийтийн байх зарчим (*Universal Suffrage*)

Бүх нийтийн байх гэдэг нь сонгуулийн насанд хүрсэн бүх иргэн сонгууль өгөх эрхтэй байх юм. Иргэн яс үндэс, гарал, хэл, арьсны өнгө, хүйс, нийгмийн гарал байдал, өмч, эрхэлж буй ажил, албан тушаал, шашин шүтлэг, боловсролын түвшингээс үл хамааран сонгох эрхтэй. Хуульд заасны дагуу зарим нэг хязгаарлалт байж болдог нь бүх нийтийн байх зарчмыг алдагдуулж буй хэрэг биш юм. Жишээ нь: Эмнэлгийн дүгнэлт, шүүхийн шийдвэрээр ухаан солиотой нь нотлогдсон, түүнчлэн хорих газар ял эдэлж байгаа хүн сонгуульд оролцох эрхгүй.

б) Сонгууль чөлөөтэй байх зарчим (*Free Suffrage*)

Энэ нь сонгогч сонгуульд заавал оролцож саналаа өгөх үүрэг хариуцлага хүлээхгүй гэсэн үг буюу сонгуульд оролцох, эс оролцохоо өөрөө шийдэх эрхтэй юм. Мөн саналаа хэнд өгөхөө зөвхөн өөрийн бодол, шийдвэрээр чөлөөтэй шийдэх бөгөөд хэн боловч албадан нөлөөлж, саад учруулахыг хориглоно.

в) Саналаа нууцаар гаргах зарчим (*Secret Voting*)

Сонгогч саналаа хэрхэн өгч буй нь таны хувийн нууц юм. Сонгогч ямар нэгэн гадны хүч, нөлөөлөлгүйгээр, зөвхөн өөрийн оюун бодлоор сонголт хийх, саналаа чөлөөтэй илэрхийлэх бололцоо нөхцөлийг хангахад энэхүү зарчмын агуулга оршино. Санал бэлтгэх тасалгаанд сонгогчоос өөр хэн ч байж болохгүй бөгөөд саналаа чөлөөтэй илэрхийлэхэд саад учруулахыг хориглон хуульчилсан. Саналын нууцыг хамгаалах үүргийг сонгуулийг эрхлэн явуулж буй байгууллагууд хүлээнэ.

Сонгууль тэгш байх зарчим (*Equal Suffrage*)

Дараах гурван нөхцөлийг биелүүлсэн тохиолдолд сонгуулийн тэгш байдал хангагддаг. Үүнд: сонгогч бүр адил тооны (голдуу нэг санал) санал өгөх эрхтэй байх; бүх сонгогчид адил тэгш үндсэн дээр сонгох; төлөөлөгч (депутат) бүр ижил тооны иргэдийг төлөөлөх ёстой.

Шууд байх зарчим (*Direct Suffrage*)

Саналаа ямар нэгэн төлөөлөлгүйгээр зөвхөн өөрөө биечлэн өгнө. Ихэнх тохиолдолд парламентын доод танхим, нэг танхимт парламентын гишүүдийг шууд сонгуулиар сонгодог. Энэ нь сонгууль явуулахын тулд тусгайлан байгуулагдсан сонгуулийн коллеги, эсхүл доод шатны төлөөллийн байгууллагыг иргэдээс сонгон үүний дараа тэдгээр байгууллага өөрсдийн дээд шатны төлөөллийн байгууллагыг сонгодог шууд бус сонгуулиас ялгаатай юм.

¹⁷ <http://www.globeinter.org.mn/e-edu/election-media/index.php?cmd=Content&menuid=6&id=15>

¹⁸ Бямбадорж Ж. (1999 он). Сонгууль сонгуулийн тогтолцоо. *Шинэ толь №28*.

Европын Холбооноос сонгуультай холбоотой олон улсын болон бүс нутгийн баримт бичгийг (*Compendium of International Standards for Elections*)¹⁹ тайлбарын хамт эмхэтгэн гаргадаг. Уг баримт бичгүүдэд шууд сонгох эрхийн талаар дараах байдлаар тодорхойлсон байна.

Тухайлбал, Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын 1948 оны Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглалын 21 дүгээр зүйлд:²⁰

“1.Хүн бүр улсаа удирдахад шууд буюу чөлөөтэй сонгосон төлөөлөгчдөөрөө уламжлан оролцох эрхтэй. ...

... 3.Ард түмний хүсэл зориг бол засгийн эрх мэдлийн үндэс байх ёстой. Энэ хүсэл зориг нь сонгуулийн бүх нийтийн тэгш эрхийн үндсэн дээр саналыг нууцаар хураах буюу саналаа чөлөөтэй гаргах явдлыг хангахуйц өөр адил чанартай хэлбэрийг ашиглах замаар явуулж байвал зохих тогтмол, хуурамч бус сонгуулиар илрэлээ олно” гэжээ.

2002 оны Тусгаар улсуудын хамтын нөхөрлөлийн гишүүн орнуудын Ардчилсан сонгууль, сонгуулийн эрх, эрх чөлөөний стандартын тухай конвенц (*Convention on the Standards of Democratic Elections, Electoral Rights and Freedoms in the Member States of the Commonwealth of Independent States (2002)*)-ийн 4 дүгээр зүйлд:

“1.Шууд байх зарчмыг баримтлах гэдэг нь сонгогчид сонгуульд нэр дэвшигч, ба/эсхүл нэр дэвшигчдийн жагсаалтын төлөө, эсхүл нэр дэвшигч ба/эсхүл нэр дэвшигчдийн жагсаалтын эсрэг, эсхүл бүх нэр дэвшигч ба/эсхүл нэр дэвшигчдийн жагсаалтын эсрэг шууд саналаа өгөхийг ойлгоно.

2.Хууль тогтоох байгууллагын аль нэг танхимын бүх гишүүдийн мандат нь ерөнхий сонгуулиар нэр дэвшигч ба/эсхүл нэр дэвшигчдийн жагсаалтын хооронд явагдах чөлөөт өрсөлдөөний объект байна.

3.Үндэсний хууль тогтоох байгууллага нь хоёр танхимтай бөгөөд зарим, эсхүл бүх мандат нь ерөнхий сонгуулиар нэр дэвшигч ба/эсхүл нэр дэвшигчдийн жагсаалтын хооронд явагдах чөлөөт өрсөлдөөний объект биш байх тохиолдолд Конвенцын энэхүү заалттай зөрчилдөхгүй.” гэжээ.

2.1.1.Дэлхийн зарим улс орнуудын парламентын сонгуулийн шууд зарчим²¹

Парламентын сонгуультай холбоотой зохицуулалтыг санамсаргүй байдлаар сонгосон 55 улсын Үндсэн хуулийн хүрээнд судалж үзэхэд:

Судалгаанд хамрагдсан 55 улсаас 8 улс (Исланд, Замби, Лаос, Мьянмар, Непал, Турк, Эритрей, Япон)-аас бусад 47 улс Парламентын гишүүдийг шууд сонгох эрхийн үндсэн дээр сонгоно гэж Үндсэн хуульдаа тусгасан байна. Мөн 10 улс сонгуулийн зарчмаа шууд гэж заагаад сонгуулийн тогтолцоогоо зааж өгсөн байна. (Хүснэгт 5.) Үүнд:

- *Пропорционал тогтолцоотой гэж:* Армени, Австри, Финланд, Латви, Люксембург, Намиби, Польш, Руанда, Уругвай;
- *Мажоритар тогтолцоотой гэж:* Азербайжан Улс заасан байна.

Ер нь аль ч улс оронд сонгуулийн зарчим нь бүх нийтийн, чөлөөтэй, тэгш, шууд, нууц гэсэн байх бөгөөд зарим улсад эдгээр зарчмын аль нэг нь байхгүй, эсхүл заавал санал өгөх зарчмыг нэмж тусгадаг байна. Сонгуулийн талаарх онолын үүднээс авч үзвэл, шууд сонгох эрх нь **сонгогч ямар нэг төлөөллөөр дамжуулахгүйгээр өөрөө саналаа өгөх** гэж ойлгодог

¹⁹ European Commission, Directorate-General for External Relations. (2019). Compendium of international standards for elections: fourth edition. Publications Office. <https://data.europa.eu/doi/10.2770/923866>

²⁰ Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглал, 1946 он, НҮБ <https://legalinfo.mn/mn/detail/1271>

²¹ Улсын Их Хурлын Тамгын газрын Судалгааны алба. (2011). Дэлхийн зарим улс орнуудын парламентын сонгуулийн шууд зарчим. Судалгааны эмхэтгэл Х боть, СТ-11/410.

байна.

Хүснэгт 4. Үндсэн хуулиар парламентын гишүүдийг шууд сонгох болон сонгуулийн тогтолцоог тогтоосон байдал

Шууд сонгох эрхийг тусгасан эсэх	Сонгуулийн тогтолцоог тогтоогоогүй	Сонгуулийн хэлбэрийг тогтоосон:		
		Пропорционал	Мажоритар	Холимог
Тусгасан 47 улс	37 улс Беларусь, БНКонго Улс, БНСУ, Болгар, Гаити, Грек, Гренада, Дани, Израил, Иран, Итали, Казахстан, Камбож, Камерун, Катар, Коста Рика, Кувейт, Литва, Мавритани, Мадагаскар, Молдова, Монтенегро, Румын, Сент Люсиа, Серби, Словак, Словени, Тунис, Туркменистан, Умард Македон, Унгар, ХБНГУ, Хорват, Чех, Чили, Швед, Эстони	9 улс Австри, Армени, Латви, Люксембург, Намиби, Польш, Руанда, Уругвай, Финланд	1 улс Азербайжан	-
	8 улс Лаос, Мьянмар, Турк, Эритрей, Япон	1 улс Исланд	1 улс Замби	1 улс Непал

Судалгаанд авадгсан 55 улсын хувьд:²²

Танхимын тооны хувьд:

- 1 танхим бүхий - 31 улс;
- 2 танхим бүхий - 24 улс;

Засаглалын хэлбэрийн хувьд:

- Парламентын засаглалтай – 26 улс;
- Ерөнхийлөгчийн засаглалтай – 7 улс;
- Холимог засаглалтай – 19 улс;
- Хаант засаглалтай – 2 улс;
- Нэг намын тогтолцоотой – 1 улс тус тус хамрагдсан болно.

Хүснэгт 5. Парламентын гишүүдийн сонгуулийн шууд зарчим, засаглалын хэлбэрээр

Засаглалын хэлбэр	Шууд зарчмыг тусгаагүй			Шууд зарчмыг тусгасан
	Улсын тоо	Улсын нэр	Улсын тоо	Улсын нэр
Парламентын засаглалтай	3 улс	Исланд, Непал, Япон	23 улс	Армени, Болгар, Грек, Гренада, Дани, Израил, Итали, Камбож, Латви, Люксембург, Молдова, Сент Люсиа, Серби, Словак, Словени, Умард Македон, Унгар, Финланд, ХБНГУ, Хорват, Чех, Швед, Эстони
Ерөнхийлөгчийн засаглалтай	1 улс	Эритрей	6 улс	БНСУ, Гаити, Коста Рика, Туркменистан, Уругвай, Чили
Холимог засаглалтай	3 улс	Замби, Мьянмар, Турк	15 улс	Австри, Азербайжан, Беларусь, БНКонго Улс, Иран, Казахстан, Камерун, Литва, Мавритани, Мадагаскар, Монтенегро, Намиби, Польш, Руанда, Румын, Тунис
Бусад	1 улс	Лаос	2 улс	Катар, Кувейт

²² ОУПХ-ны мэдээллийн баазыг ашиглан танхимын тоо, засаглалын хэлбэрийг тодорхойлсон болно. <https://data.ipu.org/>

Хүснэгт 6. Парламентын гишүүдийн сонгуулийн зарчимтай холбоотой гадаадын зарим улсын Үндсэн хуулийн зохицуулалт²³

	Улсын нэр	Зохицуулалт
1.	Армени	7.Сонгуулийн зарчмууд Үндэсний Ассамблей болон орон нутгийн зөвлөлийн сонгууль ард нийтийн санал асуулга нь бүх нийтийн, тэгш, чөлөөтэй, шууд сонгох эрхийн үндсэн дээр саналаа нууцаар гаргах замаар явагдана. 89.Үндэсний Ассамблей 101-ээс доошгүй гишүүнээс бүрдэнэ... Үндэсний Ассамблейг пропорционал төлөөллийн зарчмаар сонгоно...
2.	Австри	26.Үндэсний Зөвлөлийг Холбооны ард түмэн (сонгууль явагдах өдөр 16 нас хүрсэн эрэгтэй, эмэгтэй хүмүүс) пропорционал төлөөллийн зарчмын үндсэн дээр тэгш, шууд , биечлэн болон саналаа нууцаар гаргах замаар сонгоно.
3.	Азербайжан	83.Парламентын гишүүдийг бүх нийтийн, тэгш, шууд сонгуулиар чөлөөт, биечлэн, саналаа нууцаар гаргах үндсэн дээр олонхыг төлөөлөх (мажоритар) тогтолцоогоор сонгоно.
4.	Беларусь ²⁴	67.Депутатуудын сонгууль шууд байна . Депутатуудыг иргэд шууд сонгоно .
5.	БНСУ	41.Үндэсний Ассамблей бүх нийтийн, тэгш, шууд , нууц санал хураалтаар иргэдийн санал авсан гишүүдээс бүрдэнэ.
6.	Болгар	10.Сонгууль, үндэсний болон орон нутгийн бүх нийтийн санал асуулга нь бүх нийтийн, тэгш, шууд сонгох эрхийн үндсэн дээр саналаа нууцаар гаргах замаар явагдана.
7.	Гаити	89.Төлөөлөгчдийн Танхимын гишүүд нь санал өгөх эрх бүхий иргэдээс шууд сонгох эрхийн үндсэн дээр сонгогдох бөгөөд тэд иргэдийн нэрийн өмнөөс Сенаттай хамтран, хууль тогтоох эрх мэдлийг хэрэгжүүлэх үүргийг хүлээнэ.
8.	ХБНГУ	38.Герман Улсын Бундестагийн гишүүнийг бүх нийтийн, шууд , чөлөөт, тэгш болон нууц сонгуулиар сонгоно. Бундестагийн гишүүд нийт ард түмний төлөөлөгч бөгөөд аливаа чиглэл, даалгаврыг биелүүлэх үүрэггүй, гагцхүү өөрийн итгэл үнэмшилд захирагдана.
9.	Грек	51.Парламентын гишүүдийг шууд , бүх нийтийн, нууц санал хураалтаар хуульд заасан санал өгөх эрх бүхий иргэд сонгоно.
10.	Гренада	32.Үндсэн хуулийн 56-р зүйлд заасны дагуу Гренада нь сонгуулийн тойргуудад хуваагдах бөгөөд нэг тойргоос нэг Төлөөлөгчдийн танхимын гишүүнийг тухайн тойргийн иргэд Үндсэн хууль болон бусад хуульд заасны дагуу шууд сонгоно .
11.	Дани	31.1.Парламентын гишүүдийг бүх нийтийн, шууд санал хураалтаар сонгоно.
12.	Замби ²⁵	45.Үндсэн хуулийн 47 дугаар зүйлд заасан Ерөнхийлөгч, Парламентын гишүүн, зөвлөхийн сонгуулийн тогтолцоо нь: а) иргэд улс төрийн эрхээ чөлөөтэй хэрэгжүүлэх; б) санал тэгш байх зарчим дээр суурилсан насанд хүрэгчдийн бүх нийтийн санал хураалт; в) нийгмийн янз бүрийн бүлгүүдийн сонирхлын шударга төлөөлөл; г) Парламент, эсхүл Зөвлөл дэх жендерийн тэгш байдлыг тус тус хангана. 47.2.Парламентын сонгуулийг Үндсэн хуулийн 68 дугаар зүйлд заасны дагуу нэр дэвшигчдээс хамгийн олон санал авсан хүн ялах дүрэмтэй

²³ <https://constituteproject.org/?lang=en>

²⁴ 2022 оны 02 дугаар сарын 27-ны өдөр Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах асуудлаар ард нийтийн санал асуулга явуулж, холбогдох нэмэлт, өөрчлөлт оруулсан. <https://president.gov.by/ru/gosudarstvo/constitution>

²⁵ 2016 оны 01 дүгээр сарын 5-ны өдөр Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулсан.

[https://www.parliament.gov.zm/sites/default/files/documents/amendment_act/Constitution%20of%20Zambia%20\(Amendment\),%202016-Act%20No.%202_0.pdf](https://www.parliament.gov.zm/sites/default/files/documents/amendment_act/Constitution%20of%20Zambia%20(Amendment),%202016-Act%20No.%202_0.pdf)

		харьцангуй олонхыг (FTR) төлөөлөх тогтолцоогоор явуулна.
13.	Израил	4.Кнессетийг үндэсний, бүх нийтийн, шууд , тэгш, нууц, хувь тэнцүүлэх (пропорционал төлөөллийн) сонгуулиар Кнессетийн сонгуулийн тухай хуулийн дагуу сонгоно. Энэ хэсгийг Кнессетийн олонхын саналаас бусад байдлаар өөрчлөхгүй.
14.	Иран	62.Исламын Зөвлөх Ассамблей ард түмнээс шууд , нууц санал хурааж сонгогдсон төлөөлөгчдөөс бүрдэнэ.
15.	Исланд	31 Парламент нь бүх ард түмнээс нууц санал хураалтаар, пропорционал төлөөллийн үндсэн дээр , 4 жилийн хугацаагаар сонгогддог 63 гишүүнтэй байна. ...Сонгуулийн тойргийн хил, хязгаарыг тогтоох, Парламентад суудал хуваарилах арга хэлбэртэй холбоотой зохицуулалтыг зөвхөн Парламентын гуравны хоёрын саналаар өөрчилнө.
16.	Итали	56.Төлөөлөгчдийн танхим бүх нийтийн, шууд сонгуулиар сонгогдоно.
17.	Казахстан	50.1.Парламент нь Сенат ба Мажилис (Төлөөлөгчдийн танхим) гэж нэрлэх хоёр танхимаас бүрдэнэ. 3.Мажилис зуун долоон (107) төлөөлөгчөөс бүрдэх бөгөөд тэдгээр нь Үндсэн хуульд нийцүүлэн гаргасан дүрмийн дагуу сонгогдоно. 51.Мажилисийн 98 төлөөлөгчийг бүх нийтийн, тэгш, шууд болон нууц санал хураалтын үндсэн дээр сонгоно. Мажилисийн 9 төлөөлөгчийг Казахстаны Ардын Чуулган (Ассамблей)-аас сонгоно.
18.	Камбож	76.Депутатуудыг чөлөөт, бүх нийтийн, тэгш, шууд , нууц санал хураалтаар сонгоно.
19.	Камерун	15.Үндэсний Ассамблей 180 гишүүнээс бүрдэх бөгөөд тэдгээрийг шууд , бүх нийтээр сонгох эрхийн үндсэн дээр нууц санал хураалтаар 5 жилийн хугацаагаар сонгоно.
20.	Катар	77.Аль-Шура зөвлөл 45 гишүүнээс бүрдэх бөгөөд 30 нь бүх нийтийн, шууд , нууц санал хураалтаар сонгогдох ба 15-ыг нь Эмир сайдууд болон бусад хүмүүсээс томилно.
21.	БНКонго Улс	128.Үндэсний Ассамблейн гишүүдийг шууд , бүх нийтээр сонгох эрхийн үндсэн дээр сонгоно.
22.	Коста-Рика	93.Санал өгөх нь иргэн бүрийн үндсэн чухал, заавал биелүүлэх үүрэг бөгөөд Иргэний бүртгэлд бүртгэгдсэн иргэд нь шууд , нууцаар саналаа өгөх эрхтэй.
23.	Кувейт	80.Үндэсний Ассамблей нь сонгуулийн хуульд заасны дагуу бүх нийтийн шууд сонгох эрхийн үндсэн дээр нууц санал хураалтаар сонгогдсон 50 гишүүнтэй байна.
24.	Лаос	54.Үндэсний Ассамблейн бүрэн эрхийн хугацаа таван жил байна. Үндэсний Ассамблейн гишүүд хуульд заасны дагуу Лаосын иргэдээс сонгогдоно.
25.	Латви	6.Сейм бүх нийтийн, чөлөөтэй, тэгш, шууд , нууц, пропорционал төлөөллийн үндсэн дээр сонгогдоно.
26.	Литва	55.Сейм бүх нийтийн, чөлөөт, тэгш, шууд сонгох эрхийн үндсэн дээр саналаа нууцаар гаргаж, дөрвөн жилийн хугацаагаар сонгосон ард түмний 141 төлөөлөгчөөс бүрдэнэ.
27.	Люксембург	51.4.сонгууль шууд байна. 5.Депутатуудыг бүх нийтийн санал хураалтаар, намын нэрсийн жагсаалтаар, пропорционал төлөөллийн дагуу ... сонгоно
28.	Мавритани	47.Үндэсний Ассамблейн депутатуудыг 5 жилийн хугацаагаар шууд сонгоно.
29.	Мадагаскар	69.Үндэсний Ассамблейн гишүүдийг бүх нийтийн шууд сонгох эрхийн үндсэн дээр 5 жилийн хугацаагаар сонгоно.

30.	Умард Македон	62.БНМакедон Улсын Хурал 120-140 депутатаас бүрдэнэ. Депутатуудыг бүх нийтийн, чөлөөтэй, шууд сонгох эрхийн үндсэн дээр саналаа нууцаар гаргах замаар сонгоно.
31.	Молдова	61.Парламентын гишүүдийг бүх нийтийн, тэгш, шууд , саналаа нууцаар гаргаж сонгоно. Сонгуулийг зохион байгуулах, явуулах журмыг органик хуулиар тогтооно.
32.	Монтенегро	83.Парламент нь бүх нийтийн, тэгш сонгуулиар саналаа нууцаар гаргах үндсэн дээр шууд сонгогдсон Парламентын гишүүдээс бүрдэнэ. Парламент 81 гишүүнтэй байна.
33.	Мьянмар	109.Төлөөлөгчдийн танхим нь (The Pyithu Hluttaw) хамгийн ихдээ 440 гишүүнээс бүрдэх бөгөөд дараах байдлаар бүрдүүлнэ: 330-аас илүүгүй төлөөлөгчийг хот суурины тухай хуульд заасан ...тойргуудаас; 110-аас илүүгүй төлөөлөгчийг хуульд заасны дагуу Батлан хамгаалах албаны Ерөнхий командлагчийн нэр дэвшүүлсэн Батлан хамгаалах албаны албан хаагч бүхий төлөөлөгчид байна.
34.	Намиби	18.1. Үндэсний Ассамблей дараах бүрэлдэхүүнтэй байна: А.96 гишүүнийг сонгогчдын нэрсийн жагсаалтад бүртгэгдсэн сонгогчид бүх нийтийн, шууд , нууц санал хураалтаар сонгоно. 49. 46.1.а-д заасан гишүүдийн сонгуулийг намын нэрсийн жагсаалтаар Хавсралт 4-т заасны дагуу пропорционал төлөөллийн үндсэн дээр явуулна.
35.	Непал	84.Төлөөлөгчдийн танхим нь нийт 275 гишүүнээс бүрдэх бөгөөд дараах байдлаар бүрдүүлнэ: 165 гишүүнийг хүн ам, газар зүй болон онцлог байдлыг харгалзан хуваасан 165 тойргоос хамгийн олон санал авсан хүн ялах дүрэмтэй харьцангуй олонхыг (FПТР) төлөөлөх тогтолцоогоор; 110 гишүүнийг сонгогчид намын төлөө санал өгөх хувь тэнцүүлэх (пропорционал төлөөллийн) тогтолцоогоор улсыг бүхэлдээ нэг тойрог гэж үзэж сонгуулийг явуулна.
36.	Польш	96.2.Сеймийн сонгууль бүх нийтийн, тэгш, шууд, пропорционал байх ба нууцаар саналаа өгөх замаар явагдана.
37.	Руанда	75.Төлөөлөгчдийн танхимын бүрэлдэхүүн, гишүүдийг сонгох: Төлөөлөгчдийн танхим 80 гишүүнээс бүрдэнэ. Тэдгээрийг дараах төлөөллүүдээс сонгоно. Үүнд: 53 гишүүнийг улс төрийн байгууллагаас нэр дэвшүүлсэн нэрсийн тогтмол жагсаалтаас, эсхүл бие даагч нэр дэвшигчдийг пропорционал тогтолцоогоор шууд бүх нийтийн сонгуулийн үндсэн дээр; 24 эмэгтэй гишүүнийг үндэсний засаг захиргааны нэгжээс сонгуулийн тусгай коллегийн дамжуулан; 2 гишүүнийг Үндэсний залуучуудын зөвлөлөөс; 1 гишүүнийг Хөгжлийн бэрхшээлтэй хүмүүсийн Үндэсний зөвлөлөөс тус тус сонгоно. ...Гишүүдийн 30-аас доошгүй хувь нь эмэгтэй байна.
38.	Румын	62.Төлөөлөгчдийн танхим, Сенатыг сонгуулийн хуульд заасны дагуу бүх нийтийн, тэгш, шууд , чөлөөт сонгуулийн эрхийн үндсэн дээр сонгоно.
39.	Сент Люсиа	33.1.Үндсэн хуулийн 58-р зүйлд заасны дагуу сонгуулийн тойргууд байгуулагдах бөгөөд нэг тойргоос нэг Төлөөлөгчдийн танхимын гишүүнийг тухайн тойргийн иргэд шууд сонгоно.
40.	Словак	74.Парламентын гишүүдийг бүх нийтийн, тэгш, шууд сонгох эрхийн үндсэн дээр, нууц санал хураалтаар сонгоно.
41.	Словени	80.Парламентын гишүүдийг бүх нийтийн, тэгш, шууд , нууц санал хураалтаар сонгоно.

42.	Серби	100.Үндэсний Ассамблей нь хуульд заасны дагуу шууд сонгуулиар, саналаа нууцаар гаргах үндсэн дээр сонгогдсон 250 гишүүнээс бүрдэнэ...
43.	Тунис ²⁶	55.Ардын Төлөөлөгчдийн Хурлын гишүүдийг сонгуулийн хуульд заасны дагуу бүх нийтийн, чөлөөт, шууд , саналаа нууцаар гаргах үндсэн дээр, шударга, ил тод санал хураалтаар сонгоно.
44.	Турк	75.Туркийн Үндэсний Их Хурал бүх нийтийн сонгуулийн эрхийн үндсэн дээр сонгогддог 600 депутатаас бүрдэнэ.
45.	Туркменистан	78.Парламент нь 125 төлөөлөгчөөс бүрдэх бөгөөд, тэдгээрийг тэгш тоо бүхий (сонгуулийн тэгш зарчим) сонгогчдын тойргоос таван жилийн хугацаатай сонгоно. 119.Туркменистан Улсын Ерөнхийлөгч, Парламентын (дээд, доод) гишүүдийг бүх нийтийн, тэгш сонгуулиар сонгоно. 121.Сонгууль нь шууд байх бөгөөд сонгогдсон хүмүүс нь иргэдээс шууд сонгогдоно.
46.	Унгар	2.Үндэсний Ассамблейн гишүүнийг органик хуульд заасны дагуу шууд болон саналаа нууцаар гаргах санал хураалтаар, сонгогчдын хүсэл зоригоо чөлөөтэй илэрхийлэхийг баталгаажуулсан бүх нийтийн, тэгш сонгуулиар сонгоно.
47.	Уругвай	88.Төлөөлөгчдийн тахим нь улс орны лема (нам) бүрд өгсөн саналыг харгалзан үздэг пропорционал төлөөллийн үндсэн дээр иргэдээс шууд сонгогдсон 99 гишүүнээс бүрдэнэ.
48.	Финланд	25.Парламентын гишүүдийг шууд, пропорционал , нууц санал хураалтаар сонгоно. Санал өгөх эрх бүхий иргэн бүр сонгуульд тэгш эрхтэй оролцоно.
49.	Хорват	71.Хорватын Парламент нь бүх нийтийн шууд , тэгш сонгуулиар, саналаа нууцаар гаргах үндсэн дээр сонгогдсон 100-аас доошгүй, 160-аас дээшгүй тооны гишүүнтэй байна.
50.	Чех	18.Төлөөлөгчдийн танхимын сонгуулийг бүх нийтийн, тэгш, саналаа шууд гаргах эрхийн үндсэн дээр нууц санал хураалтаар пропорционал төлөөллийн үндсэн дээр явуулна.
51.	Чили	47.Төлөөлөгчдийн Танхим нь сонгуулийн тойргоос (дүүргээс) шууд , нууц санал хурааж сонгогдсон гишүүдээс бүрдэнэ. Үндсэн хуулийн органик хуулиар Төлөөлөгчийн танхимын гишүүдийн тоо, сонгуулийн тойрог болон сонгуулийн хэлбэрийг тогтооно.
52.	Швед	Удирдлагын хэлбэрийн тухай 3 дугаар бүлэг 1.Риксдаг (Парламент)-ыг чөлөөт, нууц, шууд сонгуулиар томилно. Ийм сонгуульд саналыг намд өгөх бөгөөд сонгогч өөрийн үзэмжээр саналаа илэрхийлэх боломжтой юм.
53.	Эритрей	31.2.Үндэсний Ассамблей ард түмнээс сонгогдсон гишүүдээс бүрдэнэ. 3. Үндэсний Ассамблейн гишүүдийг сонгуулийн эрх бүхий бүх иргэд нууц санал хураалтаар сонгоно.
54.	Эстони	60.Рийгикогу (Парламент) нь 101 гишүүнээс бүрдэнэ. Рийгикогугийн гишүүдийг чөлөөт сонгуулиар хувь тэнцүүлэн хуваарилах (пропорционал төлөөллийн) зарчмын үндсэн дээр сонгоно. Сонгууль нь бүх нийтийн, жигд нэг хэлбэрээр, шууд явагдана . Саналаа нууцаар гаргана.
55.	Япон	47.Сонгуулийн тойрог, санал хураах аргачлал, хоёр танхимын гишүүдийн сонгуульд холбогдох бусад асуудлыг хуулиар тогтооно.

2.2.Сонгуулийн тогтолцоо, ангилал²⁷

Сонгуулийн тогтолцоо (буюу санал хураах тогтолцоо) гэдэг нь сонгогч тодорхой

²⁶ Тунис Улс нь 2014 онд шинэ Үндсэн хуулиа баталсан. https://constituteproject.org/constitution/Тунис_2014?lang=en

²⁷ Улсын Их Хурлын Тамгын газрын Судалгааны алба. (2010). Сонгуулийн эрх зүйн тогтолцооны онол арга зүйн үндэслэл, зохистой хувилбарыг сонгох зарчим. Судалгааны эмхэтгэл V боть, СТ-10/217.

хувилбаруудаас өөрийн сонголтыг хийхтэй холбогдсон харилцаа юм. Сонгуулийн тогтолцоо нь санал хураах, санал тоолох, эцсийн дүнг нэгтгэн тооцох дүрэм журмыг өөртөө агуулж байдаг. Сонгуулийн тогтолцоог судалдаг онолыг *сонгуулийн эрх зүй* гэж хэлбэр талаас нь тодорхойлж болох бөгөөд түүний цаана улс төр судлал, эдийн засаг, математикийн агуулга оршиж байдаг.

Сонгуулийн тогтолцоог өргөн хүрээнд, хязгаарлагдмал хүрээнд гэсэн хоёр түвшинд авч үзэж агуулгыг нь тодорхойлдог.

- Иргэнд сонгуулийн эрхийг нээж өгөх, сонгуулийн эрхийн зарчмыг тодорхойлох, төрийн төв болон орон нутгийн сонгуулийг зохион байгуулж явуулах, сонгуулийн санал хураалтын дүнг нэгтгэж, үр дүнг тодорхойлох зэрэг харилцааг зохицуулж байгаа эрх зүйн хэм хэмжээг бүхэлд нь сонгуулийн тогтолцооны өргөн хүрээний тодорхойлолт гэж үздэг. Ийм эрх зүйн системийг бүхэлд нь сонгуулийн эрх зүй гэдэг.
- Санал хураалтын дүнг нэгтгэн тодорхойлох журмыг сонгуулийн тогтолцооны хязгаарлагдмал хүрээний тодорхойлолт гэж үздэг.

1936 оны ЗХУ-ын Үндсэн хуульд сонгуулийн тогтолцоог өргөн утгаар нь тодорхойлох хүртэл гадаадын улс орнуудын судлаачид сонгуулийн тогтолцоог хязгаарлагдмал хүрээнд тодорхойлж иржээ.

Сонгуулийн саналын агуулга, тойргийн хэмжээ, санал хураалтын дүнг мандатад шилжүүлэн тооцох журам, саналаа тухайлсан нэр дэвшигчийн төлөө, эсхүл түүнийг хамруулж байгаа нам, эвсэл /нэрсийн жагсаалт/-ийн төлөө өгөх зэрэг хувьсах чанартай үзүүлэлтүүдийг харгалзан сонгуулийн тогтолцоог дор дурдсанаар ангилдаг.

Сонгуулийн тогтолцооны ангилал

Дэлхийн улс орнуудад сонгуулийн тогтолцооны маш олон хувилбар үйлчилж байгаа бөгөөд тэдгээр нь дотроо олон хувилбартай байгаа юм. Үүнийг хялбарчлан сонгуулийн *олонхыг төлөөлөх тогтолцоо*, сонгуулийн *хувь тэнцүүлэн хуваарилах тогтолцоо*, сонгуулийн *холомог тогтолцоо* гэсэн гурван ангилалд авч үздэг. Эдгээрийн алинд ч хамааруулж болохооргүй үл шилжих нэг саналын, хязгаарлагдмал саналын, саналыг дугаарлаж өгөх Бордагийн тооцооны арга гэсэн сонгуулийн тогтолцооны ангилал бас байдаг. (Зураг 2)

А.Олонхыг төлөөлөх (мажоритар) тогтолцоо: Тодорхой нэр дэвшигчээр дамжуулан сонгуулиар байгуулагддаг эрх барих байгууллагыг бүрдүүлдэг тогтолцоог олонхыг төлөөлөх тогтолцоо гэнэ. Энэ нь бусад намтай (намын нэрсийн жагсаалттай) харьцуулахад тойрогтоо олонх сонгогчдын санал авсан нэг (нэг мандаттай тойргийн үед), эсхүл нэг намын жагсаалтад харьяалалтай хэд хэдэн нэр дэвшигч (олон мандаттай тойрогт) сонгогдсонд тооцогдох олонхын зарчимд үндэслэгдэнэ.

Мажоритар тогтолцооны үед олонхыг:²⁸

- тодорхой,
- үнэмлэхүй,
- харьцангуй гэсэн төрлүүдэд ялган авч үздэг.²⁹

Тодорхой олонхын мажоритар тогтолцооны хэлбэрийн үед нэр дэвшигчийн (нэр дэвшигчдийн жагсаалт) сонгогдсонд тооцоход шаардлагатай тодорхой саналын хувийг хуулиар тогтоож өгдөг байна. Энэ хувь нь голдуу 50+1 санал байж болох боловч үүнээс өөр ч байж болох юм. Хэрвээ тодорхой олонхын мажоритар тогтолцооны үед нэг ч ялагч тодроогүй бол хоёр дахь

²⁸ Сонгогчдын олонхын санал авсан нэр дэвшигч сонгогдсонд тооцогдох бөгөөд туйлын олонх (50+1), харьцангуй олонх (хамгийн олон санал авсан), дийлэнх (2/3) болон үнэмлэхүй олонх (3/4)-ийн саналаар сонгогдох гэж ангилдаг.

²⁹ Цогтоо, Ш. (2018 он). Гадаад орнуудын Үндсэн хуулийн эрх зүй. УБ.

шатны санал хураалт болно. Хоёр дахь шатанд тухайн тогтолцоогоор шинэ санал хураалтад бусдаа бодвол хамгийн их санал авсан хоёр нэр дэвшигчийг өрсөлдүүлэх, эсхүл өөр байдлаар зохион явуулах боломжтой.

Үнэмлэхүй (ердийн) олонхын мажоритар тогтолцооны хэлбэрийн үед нийт санал өгсөн сонгогчдын (хүчингүй саналын хуудсыг тооллогоос хасдаг) 50-аас доошгүй (хамгийн багадаа) хувийн санал авах шаардлагатай. Энэ тохиолдолд мөн нэг ч ялагч тодроогүй бол хоёр дахь шатны санал хураалт болно.

Харьцангуй олонхын мажоритар тогтолцооны хэлбэрийн үед нэр дэвшигч (нэр дэвшигчийн жагсаалт) сонгогдохын тулд өөр дурын нэр дэвшигчээс (жагсаалт) илүү санал авах ёстой. Энэ тогтолцоо нь дээрх хоёртой харьцуулахад өртөг өндөр хоёр дахь шатны сонгууль явуулах шаардлага үүсгэдэггүй гэдгээр давуу талтай боловч сонгуульд олон нэр дэвшигч оролцож байгаа тохиолдолд сонгогчдын санал хуваагдах магадлал өндөр.

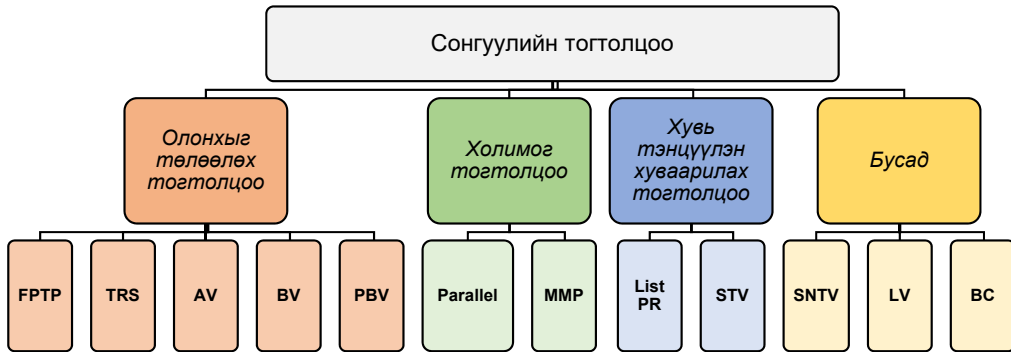
Олонхыг төлөөлөх тогтолцоо нь харьцангуй олонхын, багц саналын, намын багц саналын, дараалал тогтоож саналаа өгөх альтернатив саналын, хоёр шатлалтай саналын гэх мэт хувилбаруудтай. (Зураг 2)

Б.Хувь тэнцүүлэн хуваарилах (пропорционал) тогтолцоо: Нам эвслийн төлөөллөөр дамжуулан сонгуулиар байгуулагддаг эрх барих байгууллагыг бүрдүүлдэг тогтолцоог хувь тэнцүүлэн хуваарилах тогтолцоо гэнэ. Нам эвслийн авсан саналын хувьтай мандатын тоо нь уялдаж байх ёстой. Хувь тэнцүүлэн хуваарилах тогтолцоо нь жагсаалт (нээлттэй ба хаалттай)-ын, шилжих бололцоотой нэг саналын гэх мэт олон хувилбартай. Хувь тэнцүүлэн хуваарилах тогтолцоонд:

- нам эвслүүдэд суудал хуваарилах тооцоо нь давуу тал олонтой ч зарим талаар хүндрэлтэй;
- ихэнх тохиолдолд сонгуулийн босго тогтоох замаар суудлыг хуваарилдаг.
- сонгуулийн босгыг ихэнхдээ тухайн тойрог/улсын хэмжээнд/-ийн сонгуулийн хүчинтэй саналын тоог мандатын тоонд харьцуулж тодорхойлдог;
- намын нэрийн жагсаалтаас хэдэн хүнд мандат хуваарилагдах вэ гэдэг нь босго саналын тоо тухайн намын авсан саналын тоонд хэд дахин багтаж байгаагаар илэрхийлэгдэнэ;
- үлдэгдэл саналыг хэрхэн хуваарилах нь хамгийн том асуудал.

В.Холимог тогтолцоо: Олонхыг төлөөлөх, хувь тэнцүүлэн хуваарилах тогтолцооны аль алиных нь шинжийг агуулдаг. Энэхүү тогтолцоог *холимог хувь тэнцүүлсэн, зэрэгцээ* (параллел) гэж ангилж болно.

Холимог хувь тэнцүүлсэн тогтолцоонд сонгогчдын өгсөн нэг саналаар хоёр өөр тогтолцооны суудал хуваарилах аргыг хэрэглэдгээрээ онцлог юм. Зэрэгцээ (параллел) саналын арга нь сонгогч олонхыг төлөөлөх хэсэгт 1 санал, хувь тэнцүүлэн хуваарилах хэсэгт 1 санал өгдгөөрөө ялгаатай.

Зураг 2. Сонгуулийн тогтолцооны төрөл, хэлбэрүүд³⁰

Эх сурвалж: *Elections, Electoral Systems and Party Systems, A Resource Guide, IDEA, 2017*

Сонгуулийн тогтолцооны хэлбэрүүд		
Олонхын төлөөлөх тогтолцоо / Plurality/Majority Systems		
	Нэр дэвшигчдээс хамгийн олон санал авсан хүн ялах дүрэмтэй харьцангуй олонх (<i>First Past The Post</i>)	FPTP
	Хоёр шатлалтай санал (<i>The Two-Round system</i>)	TRS
	Альтернатив санал (<i>The Alternative Vote</i>)	AV
	Багц санал (<i>Block Vote</i>)	BV
	Намын багц санал (<i>Party Block Vote</i>)	PBV
Холимог тогтолцоо / Mixed Systems		
	Зэрэгцээ (<i>Parallel Systems</i>)	Parallel
	Холимог хувь тэнцүүлсэн (<i>Mixed Member Proportional</i>)	MMP
Хувь тэнцүүлэн хуваарилах тогтолцоо / Proportional Representation		
	Жарсаалт (<i>List PR</i>)	List PR
	Шилжих бололцоотой нэг санал (<i>The Single Transferable Vote</i>)	STV
Бусад		
	Үл шилжих нэг санал (<i>The Single Non-Transferable Vote</i>)	SNTV
	Хязгаарлагдмал санал (<i>The Limited Vote</i>)	LV
	Бордагийн тооцооны арга (<i>Borda Count</i>)	BC

Сонгуулийн янз бүрийн тогтолцооны эцсийн үр дүн нь олон янз байж болох бөгөөд ялангуяа илэрхий олонх байхгүй тохиолдолд бүр ч илүү мэдрэгддэг. Иймээс сонгуулийн тогтолцоог сонгохдоо хэлбэр талаас нь биш агуулгаар нь авч үзэхийг онолын талаас нь шаардах болжээ.

Сонгуулийн тогтолцооны агуулгад дор дурдсан хүчин зүйлүүдийг зайлшгүй тооцох хэрэгтэй байдаг. Үүнд:

Сонгуулийн тогтолцооны агуулгад:

- саналаа илэрхийлэх хэлбэр;
- нэр дэвшигчийн асуудал;
- санал адил жинтэй байх шаардлага;
- саналын босго тогтоох арга;

³⁰ (IDEA, 2017)

- сонгуулийн тойрог, сонгогчид хамаарах үндэсний болон хүйсийн онцлогийг тооцож үзэх шаардлага.

Олон ялагчдыг тодруулах арга:

- хувь тэнцүүлэн хуваарилах арга;
- хагас хувь тэнцүүлэх арга;
- холимог тогтолцооны арга.

Ганц ялагчийг тодруулах арга:

- нэг болон дараалалд оруулсан саналын арга;
- шилдгийг тодруулах олон шатлалтай саналын арга;
- зэрэглэх саналын арга (саналаа дугаарлаж өгөх, хэлэлцүүлэгтэй санал өгөх);
- нэг ялагчийг шалгаруулах үнэлгээний шалгуур зэргийг харгалзан үзэх хэрэгтэй.

2.2.1. Сонгуулийн хувь тэнцүүлэн хуваарилах тогтолцоо

Төрийн эрх барих, хууль тогтоох дээд эрх мэдлийг хэрэгжүүлдэг байгууллагын хувьд сонгогчдын саналыг бодитоор үнэлж, нийгэмд оршиж байгаа олон ургалч үзэл, янз бүрийн ашиг сонирхол, үнэт зүйлсийг бүрэн тооцох боломжийг нэг танхимд төвлөрүүлдэг нь хувь тэнцүүлэн хуваарилах тогтолцооны хамгийн том давуу тал юм.

Сонгуулийн хувь тэнцүүлэн хуваарилах тогтолцоог агуулга талаас нь авч үзвэл:

- Сонгогч саналаа шууд, нууц гаргах эрхийн үндсийг бүрэн хангах боломжтой.
- Сонгуульд нэр дэвшигчийн талаас нь авч үзвэл нам, эвсэл, нам, эвслээс гаргасан нэр дэвшигчдийн нэрсийн жагсаалт, тухайлсан нэр дэвшигчийн аль нь ч байж болохоор байна.
- Нэг сонгогч-нэг санал гэсэн саналын хувийн жин тэнцүү байх боломжийг бүрдүүлж чадна.
- Саналын босгыг оновчтой тогтооход онцгой анхаарах нь чухал. Босгыг хэт өндөр тогтоох нь парламент дахь үзэл бодлын төлөөллийн тоог хязгаарлаж, олонхыг төлөөлөх тогтолцооныхоос нэг их ялгаагүй болгодог бол хэт доогуур тогтоовол олонхын төлөөлөл тогтохгүй, хамтарч Засгийн газраа байгуулахад хүргэдэг сул талуудтай учир энэ босгыг онож тогтоохоос парламентын ардчиллын хувь заяа шийдэгдэх учиртай. Судалгаанд хамрагдсан 71 улс (Хавсралт 4)-ын сонгуулийн тогтолцооноос харахад 12 улс 5 хувиар, 19 улс 5-аас доош хувиар, 5 улс³¹ 5 хувиас дээш босго тогтоосон байхад 29 улсад босго тогтоохгүйгээр сонгуулийн үр дүнгээр хүчинтэй саналын тоонд үндэслэн дор дурдсан томьёоны аль нэгээр нуугдмал босгыг тогтоогоод суудлыг хуваарилдаг байна. Нэлээд улс орнуудад саналын босгыг 5% буюу түүнээс доош тогтоосон байна.

Харе (Hare)-гийн томьёо: $K = \frac{V}{S}$	Друп (Droop)-ийн томьёо: $K = \frac{V}{S+1} + 1$
Империали квот (Imperiali quota)-ын томьёо: $K = \frac{V}{S+2}$	Сент Лагю (Sainte-Lagu)-гийн томьёо: $K = \frac{V}{2S+1}$
Д'Хонт (D'Hondt)-ын томьёо: $K = \frac{V}{S+1}$	Хагенбах Бишхофф (Hagenbach-Bischoff quota)-ын томьёо: $K = \frac{V}{S+1}$

*K- босго саналын тоо
V- хүчинтэй саналын тоо
S- мандат (суудал)-ын тоо*

³¹ Лихтенштайн 8%, ОХУ 7%, Шри Ланк (1/8)12.5%, Швед тойрогтоо 12%, Турк мужийн түвшинд 10%.

Харе, Сент Лагюгийн арга нь суудал хуваарилахад жижиг намуудад илүү тааламжтай байдаг бол Друпийн арга нь том намуудад арай илүү, Д'Хонтын арга нь том намуудад бүр илүү, империали арга нь хамгийн том намд илүү тааламжтай байдаг байна. Сонгуулийн санал хураасны дараа эдгээр томъёоны аль нэгийг хэрэглэж хүчин төгөлдөр саналаас тооцоо хийхэд тойрогт ч, муж, бүс нутгийн хэмжээнд ч, үндэсний 1 тойргийн хэмжээнд ч босгыг тогтоох боломжтой.

Империали квотын томъёог маш цөөхөн оронд тухайлбал, Эквадор, Италийн Депутатуудын танхимын сонгууль (1946-1993 онуудад)-д хэрэглэж байсан.

Хувь тэнцүүлэн хуваарилах тогтолцоонд олонх орнуудад саналын босгыг тогтоохдоо Харе, Друпийн босго тогтоох аргыг хэрэглэдэг байна. Харин суудал хуваарилахдаа Д'Хонт, Сент Лагюгийн аргыг түлхүү хэрэглэдэг байна. Судалгаанд хамрагдсан 71 улсын дотор намуудад суудал хуваарилахдаа Д'Хонт-ын аргыг 35 улсад Сент Лагюгийн аргыг - 6 улсад ашигладаг байхад Хагенбах-Бишхоффын зэрэг зарим аргуудыг цөөхөн зарим орнуудад ашиглаж байна. Эдгээрээс дунджийг нь сонгоё гэвэл Д'Хонтын аргыг сонгож болохоор байна.

Сонгуулийн тойрог, сонгогчид хамаарах онцлогийг сонгуулийн хуульд зөв тусгах хэрэгтэй. Хувь тэнцүүлэн хуваарилах тогтолцоог сонгосон тохиолдолд тойргийг хэд хэдэн хувилбараар байгуулж болох талтай. Тойрогт оногдох суудлын тоо олон байх тутам суудлын хуваарилалт улам илүү хувь тэнцүүлсэн шинжтэй болдог байна. Үүнд:

а) Улсын хэмжээнд нэг тойрог байгуулах хувилбарыг сонгоход намаас нэр дэвшигчдийн нэрсийн жагсаалт олонх тохиолдолд хаалттай байдгийг анхаарлын гадна үлдээж болохгүй. Энэ тохиолдолд нэрсийн жагсаалтыг нам дотроо эрэмбэлж тогтоогоод сонгуулийн компаний үед хуульд заасан тодорхой тохиолдлоос бусад нөхцөлд өөрчлөлт оруулахгүй байх механизмыг тогтоох шаардлагатай.

б) Улсын хэмжээнд олон мандат бүхий хэд хэдэн тойрог байгуулж, тэдгээрт нэр дэвшигчдийг сонгохдоо намын нээлттэй нэрийн жагсаалтаас сонгодог практик хувь тэнцүүлэн хуваарилах сонгуулийн тогтолцоотой олонх оронд ашиглаж байна. Намуудын нээлттэй нэрийн жагсаалтаас сонголт хийхэд 2 үндсэн аргыг хэрэглэж байна.

- Намаас нэр дэвшигчдийн нээлттэй жагсаалтыг гаргаж тодорхой нэр дэвшигчийн төлөө саналаа өгч, тэр нь намын саналд тооцогддог. Намын нэр дэвшигчдийн нээлттэй жагсаалтаас сонголт хийх хувилбар нь намынхаа нэр хүндийг дагаж, цөөхөн санал авсан том намын нэр дэвшигчид суудал оногдож байхад олон санал авсан жижиг намын нэр дэвшигчид суудал оногдохгүй байх тохиолдол цөөнгүй гардаг нь энэ хувилбарын дутагдалтай тал гэж үзэж байна. Нидерландад тойрогтоо босго саналын 25%-аас дээш санал авсан нэр дэвшигчид дараалал хамаарахгүй суудал олгогддог байна.
- Намаас нэр дэвшигчдийн жагсаалтад бүхэлд нь дүгнэлт өгч, жагсаалтад нь санал өгөх хувилбар байдаг.

в) Хувь тэнцүүлэн хуваарилах болон олонхыг төлөөлөх тогтолцоо хосолсон холимог хувилбарыг дэлхийн 30 шахам орнуудад ашигладаг. Ер нь холимог тогтолцоог ихэнх тохиолдолд газар нутгийн хэмжээ томтой, олон хүн амтай, олон үндэстэн ястан оршин суудаг, бүс нутгийн болон үндэстний эрх ашгийг төлөөлөх зайлшгүй шаардлагатай улс орнуудад сонгосон байдаг.

2.2.2.Хувь тэнцүүлэн хуваарилах тогтолцоо бүхий зарим улс орны эрх зүйн зохицуулалт

Судалгаанд хамрагдсан дэлхийн 71 улс (Хавсралт 4)-д сонгуулийн хувь тэнцүүлэн хуваарилах, түүнтэй ойролцоо тогтолцоогоор хууль тогтоох дээд байгууллагаа буюу аль нэг танхимыг нь бүрдүүлж байгаагийн дотор Боливи, Ардчилсан Конго, Герман, Унгар, Литва, Итали, Өмнөд

Солонгос зэрэг 19 улсад сонгуулийн холимог тогтолцоог сонгосон байгаа бол 52 улсад сонгуулийн хувь тэнцүүлэн хуваарилах буюу түүнтэй ойролцоо тогтолцоотой байна. Сонгуулийн тогтолцоог өөрчлөхөд хүргэдэг үндсэн 2 шалтгаан байдаг гэж үзэх болсон байна. Үүнд:

- улс төрчдийн суурь мэдлэг, мэдээлэл дутмаг байснаас сонгуулийн тогтолцооны хувилбаруудын үр дагаврыг таньж мэдээгүй байх;
- улс төрчид сонгуулийн тогтолцооны талаарх мэдлэгээ ашиглаж, өөрсдийн намдаа ашигтай хувилбарыг илүүд үзэх;

Сонгуулийн тогтолцоог сонгоход алсаа бодож харахгүй, улс төрийн явцуу эрх ашгийг урьтал болгох нь түүний яваандаа үзүүлэх үр дагаврын улмаас өргөн хүрээний ашиг сонирхлыг хохирооход хүргэдэг.

Сонгуулийн тогтолцооны шинэчлэлийг Италид 1993 онд холимог хувь тэнцүүлэх тогтолцоонд шилжсэнээр эхэлсэн гэж үзэж байна. 1993-2022 оны хооронд дэлхийн 217 улсаас 47 улс сонгуулийн тогтолцоондоо өөрчлөлт оруулахдаа 7 улс (Азербайжан, Ирак, Египет, Кувейт, Либерти, Монгол, Сьерра Леон)-аас бусад нь олонхыг төлөөлөх тогтолцоог хувь тэнцүүлэн хуваарилах тогтолцооны элементээр баяжуулах, эсхүл бүхэлд нь хувь тэнцүүлэн хуваарилах тогтолцоогоор халсан байна. (Хавсралт 5)

Монгол Улсын нийгэм, эдийн засаг, газар нутгийн хэмжээ, хүн амын тоо, парламентын гишүүдийн тоо зэрэг үзүүлэлтүүдийг харгалзан сонгуулийн хувь тэнцүүлэн хуваарилах тогтолцоо бүхий зарим улс орнуудын сонгуулийн эрх зүйн зохицуулалтыг тив, тивийг төлөөлүүлэн түүвэрлэн авч үзье.

Ази тивээс Израил, Шри Ланка улсыг сонгов.

Израил Улсын парламент *Кнессет* нь нэг танхимтай, 120 гишүүнтэй. Кнессетийн сонгуулийг үндэсний хэмжээний 1 тойрогт намуудын хаалттай нэрсийн жагсаалтаар санал хурааж, Д'Хонтын аргаар суудлыг хуваарилдаг байна. Намуудын авсан байвал зохих доод саналын босгыг 3,25%-аар тогтоожээ.³²

Шри Ланка Улсын парламент нэг танхимтай, 225 гишүүнтэй. Шри Ланка Улсын парламентын сонгуулийг хувь тэнцүүлэн хуваарилах тогтолцоогоор явуулдаг. Парламентын гишүүдийн 196-г 4-20 мандат бүхий 22 тойргоос, 29-ийг үндэсний хэмжээний 1 тойргоос намын нээлттэй жагсаалтаар санал хурааж намуудын авсан саналд хувь тэнцүүлэн хуваарилдаг байна. Намуудын авсан байвал зохих саналын доод босго 22 тойрогт тойргийн нийт хүчинтэй саналын 1/20, үндэсний хэмжээний 1 тойрогт Д'Хонтын томъёогоор тодорхойлохоор заажээ. Сонгогч 1 саналыг дэмжиж байгаа намдаа, 3-аас дээшгүй саналыг дэмжиж байгаа нэр дэвшигчийн төлөө өгөх журамтай. Нэр дэвшигчийн төлөө өгсөн санал нь суудал хуваарилахад тэдгээрийн эрэмбийг тогтоох хүчин зүйл болдог байна.³³

Африк тивээс Ангол, Намиби улсыг хүн амын тоо, нутаг дэвсгэрийн хэмжээ, нэгдмэл улс гэсэн шалгуураар сонгов.

Намиби Улсын Үндэсний Ассамблей 104 гишүүнтэй, 8 гишүүнийг Ерөнхийлөгч ажлын туршлага, мэргэжил чадварыг нь харгалзан томилдог, таслах эрхгүй. 96 гишүүнийг бүх ард түмнээс шууд нууцаар сонгохдоо улсын хэмжээнд 1 тойрогт хувь тэнцүүлэн хуваарилах тогтолцооны намын хаалттай жагсаалтаар сонгууль явуулдаг бөгөөд суудлыг Д'Хонтын аргаар хуваарилдаг байна.³⁴

³² <https://main.knesset.gov.il/EN/About/Lexicon/Pages/electoralsystem.aspx>

³³ http://constitutionalreforms.org/wp-content/uploads/2016/06/CPA_WP_CR_No_16_Final-2.pdf

³⁴ <https://www.parliament.na/national-assembly/>

Ангол Улсын Үндэсний Ассамблей нэг танхимтай, 220 гишүүнтэй, 90 гишүүнийг улсын 18 мужийн 18 тойргоос, 130 гишүүнийг улсын хэмжээний 1 тойргоос сонгохдоо хувь тэнцүүлэн хуваарилах тогтолцооны намын хаалттай жагсаалтын аргыг хэрэглэдэг. Суудлыг Д'Хонтын аргаар хуваарилдаг байна.³⁵

Европ тивээс Латви, парламентын олон жилийн уламжлал бүхий Дани, Финланд улсыг сонгов.

Латви Улсын нэг танхимт парламент *Сейм* нь 100 гишүүнтэй. Сеймийн сонгуулийг 14-29 мандат бүхий 5 тойрогт намаас нэр дэвшигчдийн нэрсийн жагсаалтыг сонгох хэлбэрээр явуулдаг. Тойргийн хэмжээнд сонгуульд намуудын нэрсийн жагсаалтад өгсөн саналыг хувь тэнцүүлэн хуваарилахдаа Сент Лагюгийн аргаар хуваарилдаг. Энэ аргын үндэс нь намуудын тойрогтоо авсан саналын нийлбэрийг 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14... гэх мэтээр мандатын тоо хүртэл тоонд хувааж, гарсан нодворт багтсан нэр дэвшигчдийг сонгогдсонд тооцох бөгөөд дутсан суудалд их үлдэгдлийг харгалзан суудал хуваарилдаг арга юм.³⁶

Дани Улсын парламент нэг танхимтай, 179 гишүүнтэй, *Фолькетинг* гэж нэрлэдэг. Парламентын сонгуулийг олон мандат бүхий 10 тойрогт намаас нэр дэвшигчдийн нэрсийн жагсаалтыг эсхүл аль нэг нэр дэвшигчийг сонгох (намыг сонгосонд тооцогдох) журамтай. Тойргийн хэмжээнд намуудаар саналын дүнг нэгтгэж, Сент Лагюгийн арга, Харегийн босго тогтоох аргын боловсронгуй болгосон хувилбарыг ашигласнаар жижиг намуудыг илүү дэмждэг хувилбарт тооцогддог байна. Энэхүү аргын дээр дурдсанаас ялгагдах онцлог нь 1-ээс эхлэн мандатын тоо хүртэл сондгой тоонд хувааж, парламентын 135 суудлыг хуварилсны дараа үлдэгдэл суудлыг улсын хэмжээнд 2%-аас дээш санал авсан намд суудал хуваарилах, тойргуудын суудал хуваарилалтыг тэнцвэржүүлэх зорилгоор нөхөн хуваарилдаг байна.³⁷

Финланд Улсын парламент нэг танхимтай, 200 гишүүнтэй, *Эдускунта* гэж нэрлэдэг. Парламентын сонгуулийг Аланд арал 1 мандаттай 1 тойрогт олонхыг төлөөлөх зарчмаар, эх газарт 7-36 мандат бүхий 13 тойрогт хувь тэнцүүлэн хуваарилах тогтолцооны намын нээлттэй нэрийн жагсаалтаас зөвхөн нэг нэр дэвшигчийг сонгогч сонгох хувилбарыг хэрэглэдэг. Нэр дэвшигчид өгсөн санал нь намын саналд тооцогдох бөгөөд Д'Хонтын аргаар суудлыг хуваарилдаг.³⁸

Америк тивээс Парламентын гишүүдийн тооны хувьд Монгол Улстай ойролцоо Перу, Парагвай, Гайана улсыг сонгож авлаа.

Перу Улсын парламент нэг танхимтай *Конгресс* 130 гишүүнтэй. Парламентын сонгуулийг олон мандат бүхий 25 тойрогт нам, эвслийн нэрийн хаалттай жагсаалтаар санал хураах хувилбарыг хэрэглэдэг. Суудлыг их үлдэгдлийн аргаар хуваарилдаг байна.³⁹

Парагвай Улсын Депутатуудын, Сенатын гэсэн 2 танхим бүхий парламентыг *Конгресс* гэж нэрлэдэг. Депутатуудын танхим 80 гишүүнтэй, Сенатын танхим 45 гишүүнтэй. Депутатуудын сонгуулийг олон мандаттай 18 тойрогт намын нэрийн хаалттай жагсаалтаар, Сенатын сонгуулийг 45 мандат бүхий 1 тойрогт намын нэрийн хаалттай жагсаалтаар санал хурааж, хувь тэнцүүлэн хуваарилдаг байна.⁴⁰

Гайана Улсын парламент-Үндэсний Ассамблей нь нэг танхимтай, 65 гишүүнтэй. Үндэсний ассамблейн гишүүдийг 40 мандат бүхий 1 тойрог болон хэд хэдэн мандат (бүгд 25) бүхий 10

³⁵ http://archive.ipu.org/parline-e/reports/2007_B.htm

³⁶ <https://www.saeima.lv/en/about-saeima/the-parliament-of-latvia/elections-of-the-saeima/>

³⁷ https://www.thedanishparliament.dk/-/media/pdf/publikationer/english/the-parliamentary-system-of-denmark_2011.ashx

³⁸ <https://vaalit.fi/en/parliamentary-elections>

³⁹ https://data.ipu.org/node/133/elections?chamber_id=13492

⁴⁰ http://archive.ipu.org/parline-e/reports/2249_B.htm

<http://archive.ipu.org/parline-e/reports/2250.htm>

тойрогт намын нэрийн жагсаалтаар санал хурааж, Харегийн саналын босго тогтоох аргаар хамгийн их үлдэгдлийн аргаар суудлыг нам, эвслийн авсан саналтай хувь тэнцүүлэн хуваарилдаг байна. 5 гишүүн нь томилогддог.⁴¹

2.2.3.Зарим улс орнууд дахь сонгуулийн холимог тогтолцооны эрх зүйн зохицуулалт

Шинэ Зеланд

Шинэ Зеланд Улс нэг танхимт парламент 120 гишүүнтэй, Төлөөлөгчдийн танхим гэж нэрлэдэг. Төлөөлөгчдийн танхимын 70 нь олонхыг төлөөлөх тогтолцоогоор 1 мандат бүхий тойргоос сонгогдох ба үүний дотор 7 нь уугуул Маори үндэстний тойрог байдаг. 50 нь үндэсний хэмжээний 1 тойргоос намын хаалттай нэрийн жагсаалтаар сонгогдоно. Сонгогч нэр дэвшигчид 1, намын нэрийн жагсаалтад 1 бүгд 2 санал өгнө, 5 хувийн босготой.

Сонгуулийн тогтолцоо: Шинэ Зеланд Улс Парламентын сонгуулийг 2 шатлал бүхий сонгуулийн холимог (*mixed member proportional*) тогтолцоог 1993 онд явагдсан ард нийтийн санал асуулгын үр дүнд 1996 оноос нэвтрүүлж, мажоритар тогтолцоог халсан байна. Доод шатаар орон нутгийн төлөөлөгчийг тогтоодог бол дээд шатаар Танхимын пропорционалт байдлыг (*аль нам нь хэчнээн хувийг бүрдүүлж байгааг*) тогтоодог байна. Сонгуулийн холимог систем нь Парламентын 120 суудлын 70-ыг нэр дэвшигчийн нэрийн өмнөх дугуйг бөглөх, үлдсэн 50-ийг нь намын жагсаалтаас сонгон өмнөх дугуйг бөглөнө.

Сонгогч санал гаргах: Шинэ Зеландад сонгогч хоёр саналын эрхтэй. Өөрөөр хэлбэл, сонгогчид 2 санал гаргана. “намын төлөөх санал” болон “нэр дэвшигчийн төлөөх санал”.

Гол санал (*main vote*) нь “намын төлөөх санал” (*party vote*) юм. Энэ саналаар танхимын пропорционалт байдлыг (*аль нам нь хэчнээн хувийг бүрдүүлж байгааг*) тодруулах буюу, энэ нь сонгуулийн системийн дээд шатлал байна. Төлөөлөгчдийн танхимын 50 гишүүдийг үндэсний хэмжээний намын жагсаалтаас сонгох ба намын төлөө өгсөн бүх саналыг нам бүрээр хуваарилж гаргана. Нам нь намын төлөөх бүх саналаас хамгийн багадаа 5 хувийн санал авах ёстой, эсхүл Төлөөлөгчдийн танхимын суудлын жагсаалтыг хуваарилахад “electorate seat” авснаар ялна.

Нөгөө санал нь “нэр дэвшигчийн төлөөх санал” (*electorate vote*) бөгөөд энэ нь доод шат юм. Энэ саналаар танхим доторх орон нутгийн төлөөлөгчийг тодруулах бөгөөд энэ нь пропорционалт байдлыг (*аль нам нь хэчнээн хувийг бүрдүүлж байгааг*) өөрчлөхгүй. Нэр дэвшигчийн төлөөх санал нь энгийн олонхын системээр ажиллах ба, тойрогтоо хамгийн өндөр санал авсан нэр дэвшигч сонгогдоно.

Энгийн мажоритар саналаар 63 гишүүнийг Ерөнхий сонгуулийн тойргоос⁴² сонгох бол, 7 гишүүнийг Маоригийн сонгуулийн тойргоос сонгоно.

Шинэ Зеланд Улсын Сонгуулийн тухай хуульд⁴³ сонгогч санал өгөх аргачлалыг дараах байдлаар тусгасан байна. Үүнд:

*168-р зүйл. Санал өгөх аргачлал*⁴³

168.1. Сонгогч саналын хуудсыг хүлээн авч:

- a) зориулалтын тасалгаа руу орж,
- b) ганцаарчлан, нууцаар санал өгнө:
 - намын төлөөх саналыг тэмдэглэхдээ, сонгохыг хүсч буй намынхаа нэрний өмнөх дугуй дээр зөв гэсэн тэмдэглэгээ тавьж сонгох намаа тэмдэглэнэ;

⁴¹ <https://www.parliament.gov.gy/about-parliament/history-of-parliament>

⁴² Electoral Act, 1993. <https://www.legislation.govt.nz/act/public/1993/0087/latest/DLM307519.html>

⁴³ Сонгуулийн хууль. 1993 он. №87, 6 дугаар бүлэг, 168 дугаар зүйл.

* Сонгуулийн ерөнхий тойрог гэдэг нь Маоригийн сонгуулийн тойргоос бусад тойргийг ойлгоно.

- нэр дэвшигчийн төлөөх саналыг тэмдэглэхдээ, тухайн тойрогт нэр дэвшигчдийн хэнд нь өгөхийг хүсч буй тухайн нэр дэвшигчийн нэрний өмнөх дугуй дээр зөв гэсэн тэмдэглэгээ хийнэ.

168.2. Саналын хуудсанд зөвхөн намын төлөөх санал, эсхүл зөвхөн нэр дэвшигчийн төлөөх санал байх ба энэ зүйлийн 3.1 дэх хэсгийн оронд дагаж мөрдөнө.

168.5. Сонгогч бүр зориулалтын тасалгааг орхин гарахаас өмнө, доторх агуулгыг нь үзэх боломжгүйгээр саналын хуудсыг нугалан, нугалаастай нь саналын хайрцагт хийнэ.

Санал тоолох, суудал хуваарилах: Шинэ Зеландын Сонгуулийн хуулийн 6 дугаар бүлгийн “Саналын урьдчилсан тооллого”, “Албан ёсны саналын тооллого болон үр дүнг зарлах”, “Дахин тоолох” гэсэн дэд бүлгүүдээр санал тоолох процесс, тооллогын комисс түүнийг батлах журам, санал хуудсыг зөв тоолж буй эсэхэд хяналт тавих ажиллагааг нэг бүрчлэн зохицуулсан байна.

Хуулийн “Саналын урьдчилсан тооллого”, “Албан ёсны саналын тооллого болон үр дүнг зарлах”, “Дахин тоолох” гэсэн дэд бүлгүүдээр санал тоолох процесс, тооллогын комисс түүнийг батлах журам, саналын хуудсыг зөв тоолж буй эсэхэд хяналт тавих ажиглагчийн үйл ажиллагааг нэг бүрчлэн зохицуулсан байна. Түүнчлэн санал дахин тоолох үндэслэл, журам, тооллогын комиссын талаар нэг бүрчлэн зохицуулсан байна. Тухайлбал, дахин тооллогыг зөв явуулж буй эсэхийг хянах болон суудлын жагсаалтын хуваарилах талаар дараах байдлаар зохицуулсан байна. Үүнд:

183-р зүйл: Дахин тооллогыг нягтлах болон суудлын жагсаалтыг хуваарилах

1. Аливаа сонгуулийн тойрогт нэр дэвшигч энэ хуулийн 180 дугаар зүйлийн 1-т заасны дагуу сонгуулийн тойрог дахь саналын хуудсыг дахин тоолох хүсэлт гаргасан бол нэг болон түүнээс дээш хөндлөнгийн ажиглагч байлцуулахаар томилно.

2. Аливаа улс төрийн нам:

- а) Энэ хуулийн 180 дугаар зүйлийн 2-т зааснаар сонгуулийн тойргийн намын төлөөх саналыг дахин тоолуулахаар хүсэлт гаргасан бол,
- б) Энэ хуулийн 181 дүгээр зүйлийн 1-т зааснаар сонгуулийн бүх тойргийн намын төлөөх саналыг дахин тоолуулахаар хүсэлт гаргасан бол дахин тооллого хийлгүүлэхээр 1 болон түүнээс дээш хөндлөнгийн ажиглагч томилно.

3. Намын төлөөх саналтай холбоотойгоор саналын хуудасны хэсэгт бүртгэгдсэн улс төрийн аль ч нам 1 ба түүнээс дээш хөндлөнгийн ажиглагч томилж болох ба энэ тухайгаа энэ хуулийн 191-193 дугаар зүйлд заасны дагуу Сонгуулийн хорооноос суудал хуваарилах үед танилцуулна.

4. Хөндлөнгийн ажиглагч бүр энэ хуулийн холбогдох заалтад заасан ёсоор батлагдаж, хуулиар зөвшөөрөгдөхөөс өмнө Сонгуулийн комиссар, Сонгуулийн хорооны ажилтан, эвийн шүүгч, эсхүл солисторын өмнө тунхаглал гаргана.

5. Суудлын жагсаалтыг хуваарилах үед улс төрийн нам нь хөндлөнгийн ажиглагчаар нэгээс дээш гишүүнийг томилсон тухай танилцуулах бол улс төрийн намын зөвхөн нэг хөндлөнгийн ажиглагч байх, эсхүл Сонгуулийн хорооны зөвшөөрлийг авсан бол нэгээс дээш ажиглагчийг хэдийд ч томилж болно.

6. Хөндлөнгийн ажиглагчийн талаарх энэхүү заалтыг нэр дэвшигч хэрэгжүүлэхгүй.

7. Тооллогын комиссын гишүүнийг энэхүү заалтын дагуу факсаар томилж болно.

Суудал хэрхэн хуваарилах талаарх хуулийн зохицуулалтыг багцлан үзвэл дараах байдалтай байна. Үүнд:

- Хэрэв намаас сонгогдсон гишүүдийн тоо нь тухайн намын авсан саналын дагуу тухайн намд олгогдсон тооны эрхэнд хүрэхгүй бол гишүүний тоог гишүүдийн жагсаалт дахь дараагийн гишүүнээр нөхөж гүйцээх буюу үүнийг “tops up” гэж нэрлэнэ. Өөрөөр хэлбэл, пропорционал системээр санал хураах “намын төлөөх санал” хураалтын үед энэхүү зарчим ашиглагдана.
- Шинэ Зеландын сонгуулийн системийн дагуу суудал нь эхлээд тойрогт ялсан нэр дэвшигчдийн дунд хуваарилагддаг.
- Түүний дараа намууд нь “намын төлөөх санал”-ын хувьтай ойролцоо хувиар парламентад суудал эзэлдэг. Хэрэв нам нь сонгуулийн тойрогт “намын төлөөх санал”-ын дагуу авсан суудлаас илүү суудал авсан бол тухайн илүү суудлаа хадгалж болох бөгөөд үүнийг нь “overhang seats”⁴⁴ гэж нэрлэнэ.

ХБНГУ

ХБНГУ-ын Үндсэн хуулийн 38 дугаар зүйлд “Герман Улсын Бундестагийн гишүүнийг бүх нийтийн, шууд, чөлөөт, тэгш болон нууц сонгуулиар сонгоно. Бундестагийн гишүүд нийт ард түмний төлөөлөгч бөгөөд аливаа чиглэл, даалгаврыг биелүүлэх үүрэггүй, гагцхүү өөрийн итгэл үнэмшилд захирагдана...” хэмээн холбооны сонгуулийн эрхийн үндсэн зарчмыг хуульчилжээ.

Сонгуулийн тухай Холбооны хуульд⁴⁵ Германы Бундестагийн сонгуулийг холимог системээр явуулахыг хуульчилжээ. Германы Бундестаг нийт 598 депутаттай ба эдгээрээс 299 депутатыг нэг мандаттай сонгуулийн тойргоос, үлдсэн 299 депутатыг улс төрийн намуудын нэрсийн жагсаалтаар сонгодог байна.

Санал гаргах: Сонгуулийн энэхүү системийн дагуу сонгогч тус тусдаа, бие даасан, бие биенээсээ харилцан үл хамаарах хоёр саналыг гаргана. Нэгдүгээр санал нь сонгуулийн тойргоос сонгогдож байгаа нэр дэвшигчийн төлөө өгөх бол хоёрдугаар саналыг намын нэрсийн жагсаалтад байгаа аль нэг намын төлөө өгнө.

Сонгуулийн тойрогт буюу мажоритар хувилбараар сонгогдож байгаа тойрогт аль олон нэгдүгээр санал авсан нэр дэвшигч сонгогдоно.

Хоёрдугаар саналыг сонгогч 16 Холбооны муж улс тус бүрийн улс төрийн намуудаас гаргасан намын жагсаалтаас аль нэг намыг сонгоно. Энэхүү улс төрийн намаас гаргасан жагсаалтад бичигдсэн нэр дэвшигчдийн нэрс, хатуу тогтоосон дэс дарааллыг сонгогч өөрчлөх эрхгүй.

Саналын дүнг нэгтгэх: Сонгуулийн дараа сонгогчдын өгсөн хоёрдугаар саналын дүнг үндэслэн Холбооны сонгуулийн комисс нь сонгуульд орсон улс төрийн намуудад Германы Бундестагийн суудлыг хуваарилах ба энэ нь сонгуулийн дүнд тодорхойлох үүрэг гүйцэтгэдэг.

Саналын хуудас нь дараах агуулгатай байдаг. Үүнд:

- Сонгуулийн тойргийн хувьд – тухайн тойрогт нэр дэвшиж байгаа нэр дэвшигчийн нэр, хэрэв намаас нэрийг нь дэвшүүлж байгаа бол тухайн намынх нь нэр, хэрэв тусгай тэмдэгтэй бол энэхүү тэмдэг, үгүй бол зохих томьёолсон тэмдэг;
- Намын нэрсийн жагсаалтын хувьд - намын нэр, хэрэв тусгай тэмдэгтэй бол энэхүү тэмдэг, мөн тухайн намын нэрсийн жагсаалтын эхний 5 нэр дэвшигчийн нэр бичигдсэн байна.⁴⁶

⁴⁴ <http://www.ipu.org/parline-e/reports/2233.htm>

⁴⁵ Federal Elections Act, 1993. §1(1)

https://www.bundeswahlleiter.de/en/dam/jcr/4ff317c1-041f-4ba7-bbbf-1e5dc45097b3/bundeswahlgesetz_engl.pdf

⁴⁶ § 30 Избирательные бюллетени, 2

2.3. Дэлхийн улс орнуудын сонгуулийн тогтолцоо

Дэлхийн 192 улсын парламентуудын хувьд (нэг танхимт парламент болон доод танхимуудын хувьд) дараах сонгуулийн тогтолцоог хэрэглэж байна:⁴⁷

- Сонгуулийн холимог тогтолцоотой – 32 улс (16.7%);
- Олонхыг төлөөлөх тогтолцоотой – 65 улс (34.8%);
- Хувь тэнцүүлэн хуваарилах тогтолцоотой – 77 улс (41.1%);
- Бусад – 6 улс (3.2%);
- Шууд сонгууль явуулдаггүй – 7 улс (3.7%)
- Мэдээлэл байхгүй – 5 улс байна.

Хүснэгт 7. Дэлхийн улс орнуудын парламентын сонгуулийн тогтолцоо (парламентын нэг танхимт болон доод танхимуудын хувьд)

Сонгуулийн тогтолцоо	Улсын тоо, эзлэх хувь	Сонгуулийн тогтолцооны хувилбар	Улсын тоо, сонгуулийн хувилбарт эзлэх хувь	Улсын нэр
Сонгуулийн холимог тогтолцоотой	32 улс (16.7%)	Холимог хувь тэнцүүлсэн	8 улс	Жибути, ХБНГУ, Унгар, Мексик, Шинэ Зеланд, БНСУ, Тажикистан, Тайланд
		Зэрэгцээ	18 улс	Андорра, БНКонго Улс, Египет, Гүрж, Итали, Япон, Йордан, Литва, Мавритани, Нижер, Умард Македон, Панам, Филиппин, ОХУ, Сенегал, Сейшелийн арлууд, Украин, Венесуэл
		Мэдээлэл байхгүй	6 улс	Боливи, Гайана, Лесото, Ливи, Мадагаскар, Непал
Олонхыг төлөөлөх тогтолцоотой	65 улс (34.8%)	Альтернатив саналын	2 улс	Австрали, Папуа Шинэ Гвиней
		Багц саналын	2 улс	Этиоп, Монгол
		Харьцангуй олонхын	47 улс	Антигуа ба Барбуда, Азербайжан, Бахам, Бангладеш, Барбадос, Белиз, Бутан, Ботсвана, Канад, Габон, Гамби, Гана, Гренада, Энэтхэг, Ямайка, Кени, Кирибати, Лаос, Либер, Малайз, Мальдив, Маршаллын арлууд, Маврики, Мьянмар, Науру, Нигери, Пакистан, Палау, Катар, Сент Китс ба Невис, Сент Люсия, Сент Винсент ба Гренадин, Самоа, Сьерра Леон, Сингапур, Соломоны арлууд, Тонга, Тринидад ба Тобаго, Туркменистан, Тувалу, Уганда, ИБУИНХУ, Танзани, АНУ, Йемен, Замби, Зимбабве
		Хоёр шатлалтай саналын	12 улс	Бахрейн, Беларусь, БНАСАУ, Вьетнам, Гаити, Иран, Төв Африкийн БНУ, Коморос, Конго, Эсватини, Франц, Узбекистан
Мэдээлэл байхгүй	2 улс	Кот д'Ивуар, Микронез		
Хувь тэнцүүлэн хуваарилах тогтолцоотой	77 улс (41.1%)	Жагсаалтын	74 улс	Албани, Алжир, Ангол, Аргентин, Армени, Австри, Бельги, Бенин, Босни-Херцеговин, Бразил, Болгар, Бурунди, Кабо Верде, Камбож, Камерун, Чили, Колумби, Коста Рика, Хорват, Кипр, Чех, Дани, Доминик, Доминиканы БНУ, Эквадор, Эль

⁴⁷ (IPU, 2022)

https://data.ipu.org/compare?field=chamber%3A%3Afield_electoral_system&structure=any_lower_chamber#map

				Сальвадор, Экваторын Гвиней, Эстони, Фижи, Финланд, Грек, Гватемала, Гвиней-Бисау, Хондурас, Исланд, Индонез, Израил, Казахстан, Киргиз, Латви, Ливан, Лихтенштайн, Люксембург, Монако, Монтенегро, Марокко, Мозамбик, Намиби, Нидерланд, Никарагуа, Норвег, Парагвай, Перу, Польш, Португал, Румын, Руанда, Сан Марино, Сан Томе ба Принсип, Серби, Словак, Словени, Өмнөд Африк, Испани, Шри Ланка, Суринам, Швед, Швейцар, Зүүн Тимор, Того, Тунис, Турк, Уругвай, Вануату
		Шилжих бололцоотой нэг саналын	2 улс	Ирланд, Мальта
		Мэдээлэл байхгүй	1 улс	Молдова
Бусад	6 улс (3.2%)	Харьцангуй олонхын болон Багц саналын	1 улс	Малави
		Үл шилжих нэг санал	5 улс	Афганистан, Куба, Ирак, Кувейт, Оман
Шууд сонгууль явуулдаггүй	7 улс (3.7%)	-	-	Бруней, БНХАУ, Эритрей, Саудын Араб, Сомали, Өмнөд Судан, АНЭУ
Мэдээлэл байхгүй	5 улс	-	-	Буркина Фасо, Чад, Гвиней, Мали, Сири

Зураг 3. Дэлхийн улс орнуудын парламентын сонгуулийн тогтолцоо

Эх сурвалж: IPU

Парламентын засаглалтай улс орнуудын хувьд судалгаанд авагдсан нийт 76 улсаас:

- Сонгуулийн холимог тогтолцоотой – 12 улс (15.8%);
- Олонхыг төлөөлөх тогтолцоотой – 26 улс (34.2%);
- Хувь тэнцүүлэн хуваарилах тогтолцоотой – 37 улс (48.7%);
- Бусад – 6 улс (1.3%) байна.

Хүснэгт 8. Дэлхийн улс орнуудын парламентын сонгуулийн тогтолцоо, засаглалын хэлбэрээр

<i>Сонгуулийн хολимог тогтолцоотой</i>	<i>Олонхыг төлөөлөх тогтолцоотой</i>	<i>Хувь тэнцүүлэн хуваарилах тогтолцоотой</i>	<i>Бусад</i>	<i>Шууд сонгууль явуулдаггүй</i>
Парламентын засаглалтай - 76 улс				
12 улс	26 улс	37 улс	1 улс	-
Андорра, Гүрж, ХБНГУ, Унгар, Итали, Япон, Лесото, Непал, Шинэ Зеланд, Умард Македон, Тайланд, Украин	Антигуа ба Барбуда, Австрали, Бахам, Бангладеш, Барбадос, Белиз, Ботсвана, Канад, Этиоп, Гренада, Энэтхэг, Ямайка, Кирибати, Малайз, Маврики, Монгол, Пакистан, Папуа Шинэ Гвиней, Сент Китс ба Невис, Сент Люсия, Сент Винсент ба Гренадин, Самоа, Соломоны арлууд, Тринидад ба Тобаго, Тувалу, ИБУИНХУ	Албани, Армени, Бельги, Босни-Херцеговин, Болгар, Кабо Верде, Камбож, Хорват, Чех, Дани, Доминик, Эстони, Фижи, Финланд, Грек, Исланд, Ирланд, Израил, Латви, Лихтенштайн, Люксембург, Мальта, Монако, Нидерланд, Норвег, Португал, Молдова, Сан Марино, Серб, Словак, Словени, Өмнөд Африк, Испани, Швед, Швейцар, Зүүн Тимор, Вануату	Ирак	
Ерөнхийлөгчийн засаглалтай – 46 улс				
7 улс	15 улс	21 улс	2 улс	1 улс
Боливи, Мексик, Панам, Филиппин, БНСУ, Тажикистан, Венесуэл	Гамби, Гана, Гаити, Кени, Либер, Мальдив, Маршаллын арлууд, Микронез, Нигери, Палау, Сьерра Леон, Туркменистан, Уганда, Танзани, АНУ	Аргентин, Бенин, Бразил, Бурунди, Чили, Колумби, Коста Рика, Кипр, Доминиканы БНУ, Эквадор, Эль Сальвадор, Гватемала, Гвиней-Бисау, Хондурас, Индонез, Киргиз, Никарагуа, Парагвай, Перу, Суринам, Уругвай	Афганистан, Малави	Эритрей
Хολимог засаглалтай – 45 улс				
11 улс	15 улс	18 улс	-	1 улс
БНКонго Улс, Жибути, Египет, Гайана, Литва, Мадагаскар, Мавритани, Нижер, ОХУ, Сенегал, Сейшелийн арлууд	Азербайжан, Беларусь, Төв Африкийн БНУ, Коморос, Конго, Скот д'Ивуар, Франц, Габон, Иран, Мьянмар, Науру, Сингапур, Узбекистан, Замби, Зимбабве	Алжир, Ангол, Австри, Камерун, Экваторын Гвиней, Казахстан, Ливан, Монтенегро, Мозамбик, Намиби, Польш, Румын, Руанда, Сан Томе ба Принсип, Шри Ланка, Того, Тунис, Турк		Сомали
Хаант засаглалтай – 12 улс				
1 улс	5 улс	1 улс	2 улс	3 улс
Йордан	Бахрейн, Бутан, Эсватини, Катар, Тонга	Марокко	Кувейт, Оман	Бруней, Саудын Араб, АНЭУ
Нэг намын засаглалтай – 5 улс				
-	3 улс	-	1 улс	1 улс
	БНАСАУ, Лаос, Вьетнам		Куба	БНХАУ

2.3.1. Сонгуулийн тогтолцоог Үндсэн хуульдаа тусгасан орнууд

Парламентын сонгуулийн үндсэн зарчмыг тогтоосон гол эх сурвалж нь тухайн улсын Үндсэн хууль байдаг. Тэр дундаа сонгуулийн тогтолцооны талаар гадаад орнуудын Үндсэн хуулиар зохицуулсан хэм хэмжээ нь харилцан адилгүй байдаг.

Гэхдээ сонгуулийн талаарх илүү нарийвчилсан зохицуулалтыг хууль тогтоох байгууллагаас баталсан сонгуулийн тухай хууль, эсхүл хууль тогтоох байгууллагын танхимаас баталсан регламентууд байдаг.

Дэлхийн 83 улсын Үндсэн хуульд сонгуулийн тогтолцоог тогтоосон байна. Үүнд, олонхыг төлөөлөх тогтолцоотой 34 улс, хувь тэнцүүлэн хуваарилах тогтолцоотой 34 улс, холимог тогтолцоотой 15 улс тус тус орсон байна.⁴⁸

Хүснэгт 9. Үндсэн хуульдаа парламентын сонгуулийн тогтолцоог тогтоосон орнуудын жагсаалт

	<i>Нэг танхимтай</i>	<i>Хоёр танхимтай</i>
Олонхыг төлөөлөх тогтолцоо <i>Нэг танхимтай – 16 улс</i> <i>Хоёр танхимтай – 18 улс</i>	Азербайжан, Вануату, Вьетнам, Куба, Мальдив, Маршаллын Арлууд, Науру, Невис, Папуа Шинэ Гвиней, Самоа, Сент-Винсент ба Гренадин, Соломоны Арлууд, Тувалу, Туркменистан, Хойд Солонгос, Хятад	Австрали, Антигуа ба Барбуда, АНУ, Барбадос, Белиз, Бутан, Гаити, Гренада, Канад, Малайз, Палау, Сент Люсиа, Тринидад ба Тобаго, Фижи, Филиппин, Чех, Энэтхэг, Ямайка
Хувь тэнцүүлэн хуваарилах тогтолцоо <i>Нэг танхимтай – 20 улс</i> <i>Хоёр танхимтай – 14 улс</i>	Албани, Зүүн Тимор, Исланд, Киргиз, Коста-Рика, Лаос, Латви, Лихтенштайн, Люксембург, Никарагуа, Норвег, Панама, Перу, Португал, Сальвадор, Суринам, Финланд, Швед, Шри Ланка, Эстони	Австри, Аргентин, Бельги, Боливи, Бразил, Доминиканы БНУ, Испани, Колумби, Нидерланд, Парагвай, Польш, Тайланд, Уругвай, Швейцар
Холимог тогтолцоо <i>Нэг танхимтай – 8 улс</i> <i>Хоёр танхимтай – 7 улс</i>	Венесуэл, Гватемал, Хондурас, Гүрж, Микронез, Шинэ Зеланд, Өмнөд Солонгос, Эквадор	Камбож, Мексик, Мьянмар, Пакистан, Тайланд, Чили, Япон

Тайлбар: Судалгаанд парламентын хоёр танхимтай орнуудын хувьд доод танхимыг сонгосон болно.

⁴⁸ И.Б.Борисов, А.Г.Головин, & А.В.Игнатов. (2015). *Выборы в мире: Избирательные системы*. Санкт-Петербург: Российский общественный институт избирательного права, Избирательная комиссия ленинградской области.

Хүснэгт 10. Сонгуулийн хүчин зүйлийн нөлөөлөл

Сонгуулийн тогтолцооны нөлөөлөл				Сонгогч саналаа гаргах чиглэлийн нөлөөлөл		
Олонхыг төлөөлөх	Хувь тэнцүүлэн хуваарилгах	Холимог	Намын нэрийн жагсаалтад	Нэр дэвшигчийн нэрийн жагсаалтад	Олонхыг төлөөлөх тогтолцооны	Тухайлсан нэр дэвшигчид Хувь тэнцүүлэн хуваарилгах тогтолцооны
ДАВУУ ТАЛУУД						
Том намуудад давуу тал үүсгэдэг. Төрийн эрхийг том намууд тогтвортой барих нөхцөл бүрдүүлнэ.	Парламент олон нам суудал авах нөхцөл бүрдүүлнэ. Аливаа үзэл бодол, үнэт зүйл нэг танхимд хэлэлцэгдэх боломж бүрдүүлнэ.	Олонхыг төлөөлөх, хувь тэнцүүлэн хуваарилгах тогтолцооны давуу талуудыг товойлгох, дутагдалтай талуудыг хязгаарлах бололцоо бүрдүүлнэ. Том улсуудад болон үндэсний асуудал тавигддаг улсуудад тохиромжтой.	Жижиг намуудад суудал ногдох боломжийг илүү бүрдүүлнэ. Хувь тэнцүүлсэн шинж улам тодрох, санал адил жинтэй байх, санал өгөх, тооцоход хялбар, хүйсийн тэгш байдал, үндэсний асуудлыг шийдвэрлэх нөхцөл бүрдүүлнэ.	Намын нээлттэй нэрийн жагсаалт байдгаараа сонгогчид илүү ойлгомжтой. Жижиг намуудад суудал ногдох боломж давуутай.	Цөөн намын нөлөөг нэмэгдүүлж, олонхын Засгийн газар бүрдэж, хариуцлага, нэг хүчинд төвлөрнө.	Парламентад хэд хэдэн нам орж, ялангуяа жижиг нам суудал авах магадлал өснө. Намын доторх нэр дэвшигчдийн сонголдох дараалалд сонгогч нөлөөлөх боломж бүрдүүлнэ.
ДУТАГДАЛТАЙ ТАЛУУД						
Сонгогчдын саналын багагүй хэсэг парламентад тусгалаа олохгүй байх сул талтай.	Засгийн газраа намууд нэгдэж байгуулах, хариуцлага хүлээх эзэн тодорхойгүй болох, Засгийн газар огцрох магадлал өснө.	Бүс нутгийн болон үндэсний хэмжээний асуудлын зааг ялгарч, Парламентад өөр өөр ашиг сонирхол зөрчилдөх магадлалтай.	Орон нутаг, парламентын гишүүдийн амьд холбоо сулрах, намын лидерүүдийн давамгайл байдал тогтох, эсхүл нөлөө багатай, үгнээс гардаггүй хүмүүсийг жагсаалтаар оруулах, намын доторх эрүүл санал бодлыг үл хүндэтгэх талтай.	Парламент олон намын оролцоотой болж, Засгийн газрыг намууд хамтарч бүрдүүлэх тохиолдол элбэг байдаг.	Сонгогчийн өгсөн саналын нэлээд хэсэг нь парламентад тусгалаа олохгүй гадна талд нь үлддэг.	Намын нээлттэй нэрсийн жагсаалтаас сонголт хийх нь Сонгуульд оролцож байгаа нам бүрээр нэр дэвшигчдийн нэрсийн жагсаалт гаргаж сонгогч бүр түүнээс сонголт хийхэд төвөгтэй.

Босгыг урьдчилан тогтоохын нөлөөлөл							Тойргийн хэмжээ, тооны нөлөөлөл		
Хувь тэнцүүлэн хуваарилах тогтолцооны босго тогтоох аргуудын нөлөөлөл				Босгыг урьдчилан тогтоохын нөлөөлөл			Улс 1 тойрог /том/	Олон мандаттай цөөн тойрог	Цөөн мандаттай олон тойрог
Харегийн арга	Сент Лагюгийн арга	Друлийн арга	Империап арга	Өндөр босго	Бага босго	Улс 1 тойрог /том/	Олон мандаттай цөөн тойрог	Цөөн мандаттай олон тойрог	
ДАВУУ ТАЛУУД									
Жижиг нам парламентад суудал авах магадлалыг өсгөнө.	Жижиг намууд парламент ад суудал авах магадлалыг өсгөнө.	Томоохон намуудын суудлын тоог нэмэгдүүлэх магадлал илүү.	Томоохон намуудын суудлын тоог нэмэгдүүлэх магадлал бүр илүү.	Томоохон намууд үүнийг сайшаан дэмжинэ.	Жижиг намуудын парламент тад суудал авах магадлалыг өсгөнө.	Намуудад суудал хувь тэнцүүлэн хуваарилах шинж чанарыг өсгөнө.	Намуудад суудал хувь тэнцүүлэн хуваарилах шинж чанарыг өсгөнө.	Нэр дэвшигчдийг сонгогчтой илүү ойр дотно байлгах нөхцөлийг бүрдүүлнэ.	
ДУТАГДАЛТАЙ ТАЛУУД									
Томоохон намууд энэ аргаас аль болох зайлсхийнэ.	Томоохон намууд энэ аргаас аль болох зайлсхийнэ.	Жижиг намуудад төдийлөн таатай биш.	Жижиг намууд энэ аргаас аль болох зайлсхийнэ.	Жижиг намууд бие даасан нэр дэвшигчид суудал авах магадлалыг бууруулна.	Томоохон намуудын суудлыг жижиг намууд хуваалцана.	Парламентын гишүүд орон нутгийн хоорондын харилцаа суларна.	Сонгуулийн газар зүйн зургийг тусгайлан гаргаж, засаг захиргааны олон нэгж 1 тойрогт хамрагдана.	Намуудын суудал хуваарилалт олонхыг төлөөлөх зарчимд илүү ойртож сонгогчийн санал парламентад тусгалаа олохгүй байх магадлалыг өсгөнө.	

2.4.Ротацын журмаар парламентын гишүүдийг сэлгэдэг зарим орны туршлага

Судалгаанд авагдсан 60 орноос нийт 14 улс парламентын гишүүдийг Ротацын журмаар шинэчилдэг ба эдгээрээс 4 улс нь парламентын засаглалтай, 5 улс нь ерөнхийлөгчийн засаглалтай, 5 улс нь холимог засаглалтай байна.⁴⁹

Хүснэгт 11. Ротацын журмаар парламентын гишүүдийг сэлгэдэг улсын тоо, эзлэх хувь, засаглалын хэлбэрээр

Засаглалын хэлбэр	Судалгаанд авагдсан улсын тоо	Ротацын зарчим хэрэглэдэг улсын тоо, эзлэх хувь
Парламентын засаглалтай	31 улс	4 улс (13%)
Ерөнхийлөгчийн засаглалтай	9 улс	5 улс (56%)
Холимог засаглалтай	17 улс	5 улс (29%)
Бусад	3 улс	-
Нийт	60 улс	14 улс (23%)

Судалгаанд авагдсан улсуудын хувьд 2 танхимтай улсуудын дээд танхимуудад Ротацын журам түгээмэл хэрэглэгдэж байна. Судалгаанд 1 танхимтай – 33 улс, 2 танхимтай – 27 улс хамрагдсанаас 2 танхимтай 27 улсын 14 улсын дээд танхим буюу 52% нь Ротацын журмаар шинэчлэгддэг бол зөвхөн 1 улс (Аргентин)-д парламентын дээд болон доод танхимын гишүүд нь Ротацын журмаар шинэчлэгддэг байна.

Хүснэгт 12. Ротацын журмаар парламентын гишүүдийг сэлгэдэг туршлага

№	Улсын нэр	Сонгуулийн тогтолцоо	Танхимын тоо	Парламентын гишүүдийн тоо	Ротац
ПАРЛАМЕНТЫН ЗАСАГЛАЛТАЙ					
1.	Австрали	Доод танхим – мажоритар, Дээд танхим - пропорционал	2	Дээд танхим - 76 Доод танхим - 151	Сенатын 36 гишүүнийг 3 жилийн хугацаагаар, 49 гишүүнийг 6 жилийн хугацаагаар сонгодог.
2.	Албани	пропорционал	1	140	үгүй
3.	Бангладеш	мажоритар	1	350	үгүй
4.	Грек	пропорционал	1	300	үгүй
5.	Исланд	пропорционал	1	63	үгүй
6.	Итали	холимог	2	Дээд танхим - 321 Доод танхим - 630	үгүй
7.	Их Британи	Доод танхим - мажоритар	2	Дээд танхим - 763 Доод танхим - 650	үгүй
8.	Камбож	Доод танхим - пропорционал	2	Дээд танхим – 61 Доод танхим - 125	үгүй
9.	Канад	Доод танхим - мажоритар	2	Дээд танхим - 105 Доод танхим - 338	үгүй
10.	Латви	пропорционал	1	100	үгүй
11.	Маврики	мажоритар	1	70	үгүй

⁴⁹ Улсын Их Хурлын Тамгын газрын Судалгааны алба. (2015). *Парламентын засаглалтай орнуудын сонгуулийн тогтолцоо ба Ротацын журмаар парламентын гишүүдийг сэлгэдэг зарим орны туршлага*. УБ: Судалгааны эмхэтгэл XX боть, СТ-15/211.

12.	Малайз	Доод танхим - мажоритар	2	Дээд танхим - 70 Доод танхим - 223	үгүй
13.	Молдова	пропорционал	1	101	үгүй
14.	Монтенегро	пропорционал	1	81	үгүй
15.	Өмнөд Африк	Доод танхим - пропорционал	2	Дээд танхим - 90 Доод танхим - 400	үгүй
16.	Португал	пропорционал	1	230	үгүй
17.	Серби	пропорционал	1	250	үгүй
18.	Словак	пропорционал	1	150	үгүй
19.	Словени	Доод танхим - пропорционал	2	Дээд танхим - 40 Доод танхим - 90	үгүй
20.	Украин	холимог	1	450	үгүй
21.	Умард Македон	холимог	1	123	үгүй
22.	Унгар	холимог	1	199	үгүй
23.	Финланд	пропорционал	1	200	үгүй
24.	ХБНГУ	Доод танхим - холимог	2	Дээд танхим - 69 Доод танхим - 736	үгүй
25.	Чех	Дээд танхим - мажоритар, Доод танхим - пропорционал	2	Дээд танхим - 81 Доод танхим - 200	Дээд танхимын гишүүний бүрэн эрхийн хугацаа 6 жил байх ба 2 жил тутам гишүүдийн 1/3 нь сэлгээний журмаар шинэчлэгдэн сонгогддог.
26.	Швейцар	пропорционал	2	Дээд танхим - 46 Доод танхим - 200	үгүй
27.	Шинэ Зеланд	холимог	1	120	үгүй
28.	Энэтхэг	Доод танхим - мажоритар	2	Дээд танхим - 245 Доод танхим - 545	Дээд танхимын гишүүний бүрэн эрхийн хугацаа 6 жил, 2 жил тутамд 1/3 нь шинэчлэгдэн сонгогддог.
29.	Эстони	пропорционал	1	10!	үгүй
30.	Этиоп	Доод танхим - мажоритар	2	Дээд танхим - 112 Доод танхим - 547	үгүй
31.	Япон	Дээд, доод танхим - холимог	2	Дээд танхим - 245 Доод танхим - 465	Дээд танхимын гишүүний бүрэн эрхийн хугацаа 6 жил, 3 жил тутамд 1/2 нь шинэчлэгдэн сонгогддог.
ЕРӨНХИЙЛӨГЧИЙН ЗАСАГЛАЛТАЙ					
1.	АНУ	Дээд, доод танхим - мажоритар	2	Дээд танхим - 100 Доод танхим - 435-аас ихгүй	Дээд танхимын гишүүдийн бүрэн эрхийн хугацаа 6 жил байх ба гишүүдийн 1/3 нь 2 жил тутамд шинээр сонгогддог.
2.	Аргентин	Дээд танхим - мажоритар, Доод танхим - пропорционал	2	Дээд танхим - 72 Доод танхим - 257	Дээд танхимын гишүүдийн бүрэн эрхийн хугацаа 6 жил байх ба гишүүдийн 1/3 нь 2 жил тутамд, доод танхимын гишүүдийн бүрэн эрхийн хугацаа 4 жил бөгөөд гишүүдийн 1/2 нь 2 жил тутамд шинээр сонгогддог.
3.	Гаити	Дээд, доод танхим - мажоритар	2	Дээд танхим - 30 Доод танхим - 119	Дээд танхимын гишүүдийн бүрэн эрхийн хугацаа 6 жил байх ба гишүүдийн 1/3 нь 2 жил тутамд шинээр сонгогддог.
4.	БНСУ	холимог	1	300	үгүй
5.	Чили	Дээд, доод танхим - пропорционал	2	Дээд танхим - 50 Доод танхим - 155	Дээд танхимын гишүүдийн бүрэн эрхийн хугацаа 8 жил байх ба гишүүд ээлжлэн 4 жил тутамд шинээр сонгогддог.
6.	Индонез	пропорционал	1	575	үгүй

7.	Тажикистан	Доод танхим - холимог	2	Дээд танхим - 33 Доод танхим - 63	үгүй
8.	Филиппин	Доод танхим - холимог	2	Дээд танхим - 24 Доод танхим - 304	үгүй
9.	Бразил	Дээд танхим - мажоритар, Доод танхим - пропорционал	2	Дээд танхим - 81 Доод танхим - 594	Дээд танхимын гишүүдийн бүрэн эрхийн хугацаа 8 жил байх ба гишүүдийн 3/1 болон 3/2 нь 4 жил тутамд шинээр сонгогддог.
ХОЛИМОГ ЗАСАГЛАЛТАЙ					
1.	Австри	Доод танхим - пропорционал	2	Дээд танхим - 64 Доод танхим - 183	үгүй
2.	Алжир	Доод танхим - пропорционал	2	Дээд танхим - 144 Доод танхим - 407	Дээд танхимын гишүүдийн бүрэн эрхийн хугацаа 6 жил, 3 жил тутамд 50% нь шинэчлэн сонгогддог.
3.	Ангол	пропорционал	1	220	үгүй
4.	Армени	пропорционал	1	107	үгүй
5.	Босни-Херцеговин	Доод танхим - пропорционал	2	Дээд танхим - 15 Доод танхим - 42	үгүй
6.	Египет	Дээд доод танхим - холимог	2	Дээд танхим - 300 Доод танхим – 450-аас багагүй	Дээд танхимын гишүүдийн бүрэн эрхийн хугацаа 6 жил, 3 жил тутамд 50% нь шинэчлэн сонгогддог.
7.	Казахстан	пропорционал	2	Дээд танхим – 49 Доод танхим - 107	Сенатын депутатын бүрэн эрхийн хугацаа 6 жил бөгөөд 3 жил тутамд депутатуудын тал хувийг шинээр сонгож, томилдог.
8.	Литва	холимог	1	141	үгүй
9.	Мавритани	Доод танхим - холимог	2	Дээд танхим - 56 Доод танхим - 157	Дээд танхимын гишүүний бүрэн эрхийн хугацаа 6 жил, 2 жил тутамд 1/3 нь шинэчлэгдэн сонгогддог.
10.	Мадагаскар	Доод танхим - холимог	2	Дээд танхим - 33 Доод танхим - 151	үгүй
11.	ОХУ	Доод танхим - холимог	2	Дээд танхим – 170 Доод танхим - 450	үгүй
12.	Польш	пропорционал	2	Дээд танхим - 100 Доод танхим - 460	үгүй
13.	Румын	пропорционал	2	Дээд танхим - 136 Доод танхим - 330	үгүй
14.	Сингапур	мажоритар	1	104	үгүй
15.	Тунис	пропорционал	1	217	үгүй
16.	Турк	пропорционал	1	600	үгүй
17.	Франц	Дээд танхим - холимог, Доод танхим - холимог мажоритар	2	Дээд танхим – 348 Доод танхим - 577	Дээд танхимын гишүүний бүрэн эрхийн хугацаа 6 жил байх ба 3 жил тутамд гишүүдийн 1/2 нь сэлгээний журмаар шинэчлэгдэн сонгогддог.
БУСАД					
1.	Вьетнам	мажоритар	1	500	үгүй
2.	Марокко	пропорционал	2	Дээд танхим - 120 Доод танхим - 395	үгүй
3.	Хятад	-	1	3000	үгүй

ХАВСРАЛТУУД

Хавсралт 1. Монгол Улсын Үндсэн хууль (1992 он) ба Монгол Улсын их цаазын төслүүдийн (1991.VI.05, X.05, XI.07) харьцуулалт⁵⁰

Тайлбар:

- үг, өгүүлбэр шинээр нэмэгдсэнийг тод хараар ("bold"),
- үг, өгүүлбэрийг өөрчлөн найруулсныг доогуур зураасаар ("underline"),
- үг, өгүүлбэр хасалдсанг дундуур зураасаар ("strikethrough"),
- зарчмын зөрүүтэй санал орхигдсон, өөрчлөлт орсон зэргийг тодруулав ("highlighting") тус тус тэмдэглэв.

1-р төсөл	2-р төсөл	3-р төсөл	4-р төсөл	МОНГОЛ УЛСЫН ҮНДСЭН ХУУЛЬ ⁵¹
МОНГОЛ УЛСЫН ИХ ЦААЗ ⁵² (Үндсэн хууль)	МОНГОЛ УЛСЫН ИХ ЦААЗ ⁵³ (Үндсэн хууль)	МОНГОЛ УЛСЫН ҮНДСЭН ХУУЛЬ ⁵⁴ (Их цааз)	МОНГОЛ УЛСЫН ИХ ЦААЗ ⁵⁵	МОНГОЛ УЛСЫН ҮНДСЭН ХУУЛЬ ⁵¹
УБХ-д өргөн барьсан хувь 1991.04.19	Ард түмнээр хэлэлцүүлсэн хувь 1991.06.05	УБХ-д өргөн барьсан хувь 1991.10.05	УБХ-аас АИХ-д өргөн барьсан хувь 1991.11.07	(Батлагдсан хувь) 1992.01.13
МОНГОЛ УЛСЫН ТӨРИЙН БАЙГУУЛАЛТ, ТӨРИЙН ЭРХ МЭДЛИЙГ ХУВААРИЛАХ НЬ	МОНГОЛ УЛСЫН ТӨРИЙН БАЙГУУЛЛЫГ БАТААГАН БЭХЖҮҮНЭХ НЬ	МОНГОЛ УЛСЫН ТӨРИЙН БАЙГУУЛАЛ	МОНГОЛ УЛСЫН ТӨРИЙН БАЙГУУЛАЛ	МОНГОЛ УЛСЫН ТӨРИЙН БАЙГУУЛАЛ
1. Хууль тогтоох эрх мэдэл, Монгол Улсын Их хурал	НЭГ. Монгол Улсын Их хурал	НЭГ. Монгол Улсын Их Хурал	НЭГ. Монгол Улсын Их Хурал	НЭГ. Монгол Улсын Их Хурал
20 дугаар зүйл	ХОРИН ХОЁРДУГААР ЗҮЙЛ	Хорьдугаар зүйл	Хорьдугаар зүйл	Хорьдугаар зүйл
Монгол улсын төрийн дээд эрх мэдлийг Улсын Их Хуралд хадгална.	1. Монгол улсын төрийн дээд эрх мэдлийг Улсын Их Хуралд хадгална.	Хуулийн 3-р төслийн 20-р зүйлийн 2 дахь хэсэгт тусгагдсан байна: Монгол улсад хууль тогтоох эрх мэдлийг гагцхүү Улсын Их Хурал хэрэгжүүлнэ.	Хорьдугаар зүйл 1. Монгол Улсын Их Хурал бол төрийн эрх барих дээд байгууллага бөгөөд хууль тогтоох эрх мэдлийг гагцхүү Улсын Их Хуралд хадгална.	Монгол Улсын Их Хурал бол төрийн эрх барих дээд байгууллага мөн бөгөөд хууль тогтоох эрх мэдлийг гагцхүү Улсын Их Хуралд хадгална.
Монгол Улсын Их Хурал бол монголын ард түмний бүрэн эрхийг илэрхийлсэн, хууль тогтоох, хянан шалгах төлөөлөгчдийн дээд байгууллага мөн.	2. Монгол Улсын Их Хурал бол мөнгөлын ерд түмний бүрэн эрхийг илэрхийлсэн, хууль тогтоох, хянан шалгах төлөөлөгчдийн дээд байгууллага мөн.	1. Монгол Улсын Их Хурал бол төрийн засаг /эрх/-ийг барих төлөөлөгчдийн дээд байгууллага мөн.		

⁵⁰ Улсын Их Хурлын Тамгын газрын Судалгааны алба. (2015). *Монгол Улсын Үндсэн хууль (1992) болон Монгол Улсын Их цаазын төслүүдэд хэлэлцүүлгийн явцад орсон өөрчлөлтүүд*. УБ: Судалгааны эмхэтгэл ХХ боть, СТ-15/403.

⁵¹ "Ардын эрх" сонин, 1992.01.14, №9 /313/.

⁵² Улсын Их Хурал, Улсын Их Хурлын Тамгын газрын архив, данс №1-91, 167-190 дэх тал.

⁵³ "Ардын эрх" сонин, 1991.06.05, №86 /158/.

⁵⁴ Улсын Их Хурал, Улсын Их Хурлын Тамгын газрын архив, данс №1-92, 165-199 дэх тал.

⁵⁵ Улсын Их Хурал, Улсын Их Хурлын Тамгын газрын архив, данс №1-92, 200-234 дэх тал.

<p>Хуулийн төслийн 20-р зүйлд тусгагдсан байна.</p>	<p>Хуулийн төслийн 20-р зүйлд тусгагдсан байна.</p>	<p>Хуулийн төслийн 20-р зүйлд тусгагдсан байна.</p>	<p>Хуулийн төслийн 20-р зүйлийн 2 дахь хэсэгт тусгагдсан байна.</p>	<p>Хуулийн төслийн 20-р зүйлд тусгагдсан байна.</p>
<p>21 дүгээр зүйл</p>	<p>Монгол Улсын Их Хурал нь нэг танхимтай байнгын ажиллагаатай байх бөгөөд 75 гишүүнээс бүрдэнэ.</p>	<p>Хорин нэгдүгээр зүйл</p>	<p>1. Мөнгөл-Улсын Их Хурал нь нэг танхимтай байнгын ажлынхаа ажиллагаатай байх бөгөөд 75 гишүүнээс бүрдэнэ.</p>	<p>Монгол Улсын Их Хурал нь нэг танхимтай байнгын ажиллагаатай байх бөгөөд 75 гишүүнээс бүрдэнэ.</p>
<p>Монгол улс бол Парламентын бүгд найрамдах улс мөн.</p>	<p>Хорин нэгдүгээр зүйл</p>	<p>Хорин нэгдүгээр зүйл</p>	<p>Хорин нэгдүгээр зүйл</p>	<p>Монгол улс бол Парламентын бүгд найрамдах улс мөн.</p>
<p>Хорин нэгдүгээр зүйл</p>	<p>1. Улсын Их Хурал 76 гишүүнээс бүрдэнэ.</p>	<p>Улсын Их Хурал 75 гишүүнээс бүрдэнэ.</p>	<p>Улсын Их Хурал 75 гишүүнээс бүрдэнэ.</p>	<p>Улсын Их Хурал 76 гишүүнээс бүрдэнэ.</p>
<p>2. Улсын Их Хурлын гишүүнийг Монгол Улсын сонгуулийн эрх бүхий иргэд нийтээрээ, чөлөөтэй, шууд сонгох эрхийн үндсэн дээр саналаа нууцаар гаргаж, дөрвөн жилийн хугацаагаар сонгоно.</p>	<p>2. Улсын Их Хурлын гишүүнийг Монгол Улсын сонгуулийн эрх бүхий иргэд нийтээрээ, чөлөөтэй, шууд сонгох эрхийн үндсэн дээр саналаа нууцаар гаргаж, дөрвөн жилийн хугацаагаар сонгоно.</p>	<p>А хувилбар: 2. Улсын Их Хурлын гишүүнийг Монгол улсын сонгуулийн эрх бүхий иргэд бүх нийтийн, чөлөөтэй, шууд сонгох эрхийн үндсэн дээр саналаа нууцаар гаргаж 4 жилийн хугацаагаар сонгоно.</p>	<p>А хувилбар: 2. Мөнгөл Улсын Их Хурлын гишүүнийг Монгол улсын сонгуулийн эрх бүхий иргэд бүх нийтийн, чөлөөтэй, шууд сонгох эрхийн үндсэн дээр саналаа нууцаар гаргаж 6 жилийн хугацаагаар сонгоно.</p>	<p>2. Улсын Их Хурлын гишүүнийг Монгол Улсын сонгуулийн эрх бүхий иргэд нийтээрээ, чөлөөтэй, шууд сонгох эрхийн үндсэн дээр саналаа нууцаар гаргаж 6 жилийн хугацаагаар сонгоно.</p>
<p>Монгол Улсын Их Хурлын гишүүнийг Монгол улсын сонгуулийн эрх бүхий иргэд нийтээрээ, чөлөөтэй, шууд сонгох эрхийн үндсэн дээр саналаа нууцаар гаргаж 6 жилийн хугацаагаар сонгоно.</p>	<p>2. Улсын Их Хурлын гишүүнийг Монгол Улсын сонгуулийн эрх бүхий иргэд нийтээрээ, шууд сонгох эрхтэй оролцож саналаа нууцаар гаргаж, 6 жилийн хугацаагаар сонгоно.</p>	<p>Б хувилбар: 2. Мөнгөл Улсын Их Хурлын гишүүнийг Мөнгөл-Улсын сонгуулийн эрх бүхий иргэд нийтээрээ тэгш, шууд сонгох эрхийн үндсэн дээр саналаа нууцаар гаргаж 6 жилийн хугацаагаар сонгоно.</p>	<p>2. Монгол Улсын Их Хурлын гишүүнийг Монгол улсын сонгуулийн эрх бүхий иргэд нийтээрээ тэгш, шууд сонгох эрхийн үндсэн дээр саналаа нууцаар гаргаж 6 жилийн хугацаагаар сонгоно.</p>	<p>Монгол Улсын Их Хурлын гишүүнийг Монгол улсын сонгуулийн эрх бүхий иргэд нийтээрээ, чөлөөтэй, шууд сонгох эрхийн үндсэн дээр саналаа нууцаар гаргаж 6 жилийн хугацаагаар сонгоно.</p>
<p>Монгол Улсын Их Хурлын Төрүүн хоёрны нэгийг гурван жил тутам шинэчлэн сонгож сэлбэнэ.</p>	<p>Улсын Их Хурлын нийт гишүүний хоёрны нэгийг 3 жил тутам шинэчлэн сонгож сэлбэнэ.</p>	<p>Мөнгөл Улсын Их Хурлын дөрвөөс бүсэд гишүүний хоёрны нэгийг гурван жил тутам шинэчлэн сонгож сэлбэнэ.</p>	<p>3. Монгол Улсын Их Хурлын даргаас бусад гишүүний хоёрны нэгийг гурван жил тутам шинэчлэн сонгож сэлбэнэ.</p>	<p>Монгол Улсын Их Хурлын Төрүүн хоёрны нэгийг гурван жил тутам шинэчлэн сонгож сэлбэнэ.</p>
<p>Монгол Улсын Их Хурлын гишүүнээр Монгол улсын 25 нас хүрсэн Монгол улсын иргэнийг сонгоно.</p>	<p>3. Улсын Их Хурлын гишүүнээр Монгол Улсын 25 нас хүрсэн иргэнийг сонгоно.</p>	<p>3. Улсын Их Хурлын гишүүнээр Монгол улсын 30 нас хүрсэн иргэнийг сонгож болно.</p>	<p>4. Монгол Улсын Их Хурлын гишүүнээр Монгол улсын 30 нас хүрсэн иргэнийг сонгож болно.</p>	<p>Монгол Улсын Их Хурлын гишүүнээр Монгол улсын 25 нас хүрсэн Монгол улсын иргэнийг сонгоно.</p>
<p>Монгол Улсын Их Хурлын гишүүний сонгуулийн зарчим, журмыг хуулиар тогтооно.</p>	<p>4. Улсын Их Хурлын сонгуулийн журмыг хуулиар тогтооно.</p>	<p>4. Улсын Их Хурлын гишүүний сонгуулийн зарчим, журмыг хуулиар тогтооно.</p>	<p>5. Монгол Улсын Их Хурлын гишүүний сонгуулийн зарчим, журмыг хуулиар тогтооно.</p>	<p>Монгол Улсын Их Хурлын гишүүний сонгуулийн зарчим, журмыг хуулиар тогтооно.</p>
<p>3. Улсын Их Хурлын гишүүнээр Монгол Улсын 25 нас хүрсэн иргэнийг сонгоно.</p>	<p>3. Улсын Их Хурлын гишүүнээр Монгол Улсын 25 нас хүрсэн иргэнийг сонгоно.</p>	<p>4. Улсын Их Хурлын гишүүний сонгуулийн зарчим, журмыг хуулиар тогтооно.</p>	<p>4. Улсын Их Хурлын гишүүний сонгуулийн зарчим, журмыг хуулиар тогтооно.</p>	<p>3. Улсын Их Хурлын гишүүнээр Монгол Улсын 25 нас хүрсэн иргэнийг сонгоно.</p>
<p>4. Улсын Их Хурлын сонгуулийн журмыг хуулиар тогтооно.</p>	<p>4. Улсын Их Хурлын сонгуулийн журмыг хуулиар тогтооно.</p>	<p>4. Улсын Их Хурлын сонгуулийн зарчим, журмыг хуулиар тогтооно.</p>	<p>4. Улсын Их Хурлын гишүүний сонгуулийн зарчим, журмыг хуулиар тогтооно.</p>	<p>4. Улсын Их Хурлын сонгуулийн зарчим, журмыг хуулиар тогтооно.</p>

Хавсралт 2. Монгол Улсын Их Хурлын сонгуулийн дүнгийн статистик мэдээлэл /1992-2020 он/⁵⁶

№	Үзүүлэлт	1992 оны сонгууль		1996 оны сонгууль		2000 оны сонгууль		2004 оны сонгууль		2008 оны сонгууль		2012 оны сонгууль		2016 оны сонгууль		2020 оны сонгууль	
		УИХ-ын сонгуулийн тухай хууль 1992.04.04	УИХ-ын сонгуулийн тухай хууль 1992.04.04	УИХ-ын сонгуулийн тухай хууль 1996 онд өөрчлөлт орсон/ ⁵⁷	Мажоритар (BV) ⁵⁸	Мажоритар	Мажоритар (BV)	Мажоритар	Мажоритар	Мажоритар	Мажоритар (BV)	Мажоритар (FTRP)	УИХ-ын сонгуулийн тухай хууль 2011.12.15	УИХ-ын сонгуулийн тухай хууль 2015.12.25	Мажоритар	УИХ-ын сонгуулийн тухай хууль 2019.12.20	
1	Эрх зүйн зохицуулалт	УИХ-ын сонгуулийн тухай хууль 1992.04.04	УИХ-ын сонгуулийн тухай хууль 1992.04.04	УИХ-ын сонгуулийн тухай хууль 1996 онд өөрчлөлт орсон/ ⁵⁷	Мажоритар	Мажоритар (BV)	Мажоритар	Мажоритар	Мажоритар	Мажоритар (BV)	УИХ-ын сонгуулийн тухай хууль 2011.12.15	УИХ-ын сонгуулийн тухай хууль 2015.12.25	Мажоритар (FTRP)	УИХ-ын сонгуулийн тухай хууль 2019.12.20			
2	Сонгуулийн тогтолцоо	Мажоритар (BV) ⁵⁸	Мажоритар	Мажоритар ⁵⁹	Мажоритар	Мажоритар (BV)	Мажоритар	Мажоритар	Мажоритар	Мажоритар (BV)	Холмиг тогтолцоо	Холмиг тогтолцоо	Мажоритар (FTRP)	Мажоритар (BV)			
3	Хүн амын тоо	2 154 646	2 154 646	2 231 363	2 382 525	2 407 568	2 564 285	2 801 136	3 057 778	3 057 778	2 801 136	2 801 136	3 057 778	-			
4	Сонгуулийн насны хүний тоо	1 202 704	1 202 704	1 218 549	1 364 862	1 472 372	1 607 825	1 882 035	1 998 823	1 998 823	1 882 035	1 882 035	1 998 823	-			
5	Нэрийн жагсаалтад бичигдсэн сонгогч	1 085 129	1 085 129	1 147 260	1 247 033	1 279 516	1 542 617	1 840 824	1 911 047	1 911 047	1 840 824	1 840 824	1 911 047	2 003 969			
6	Санал өгсөн хувь	1 037 392	1 037 392	1 057 182	1 027 985	1 051 812	1 179 448	1 238 537	1 406 123	1 406 123	1 238 537	1 238 537	1 406 123	1 475 895			
7	Хүчинтэй саналын хуудасны хувь	95,6	95,6	92,1	82,4	82,2	76,46	67,28	73,58	73,58	67,28	67,28	73,58	73,64			
8	Тойргийн болон аймаг, нийслэлийн сонгуулийн хороо	26	26	76	76	76	26	26	22	22	26	26	22	22			
9	Салбар, сум, дүүргийн сонгуулийн хороо	357	357	332	330	338	332	333	339	339	333	333	339	337			
10	Хэсгийн тоо	1 569	1 569	1 586	1 601	1 645	1 704	1 905	1 998	1 998	1 905	1 905	1 998	2070			
11	Мандаттын тоо	24	24	20	20	20	20	28 нэрсийн жагсаалт	28	28	28 нэрсийн жагсаалт	28	28	24			
11	Сонгуульд оролцсон эвсэл	8 нам, 2 эвсэл	8 нам, 2 эвсэл	5 нам, 2 эвсэл	13 нам, 3 эвсэл	7 нам, 1 эвсэл	12 нам, 1 эвсэл	11 нам, 2 эвсэл	12 нам, 3 эвсэл	12 нам, 1 эвсэл	11 нам, 2 эвсэл	12 нам, 3 эвсэл	12 нам, 3 эвсэл	13 нам, 4 эвсэл			
12	Нийт нэр дэвшигч	293	293	302	602	244	356	544	498	498	544	498	498	606			
13	Нам, эвслээс	275	275	267	575	229	311	518	429	429	518	429	429	485*			
14	Бие даан нэр дэвшигч	18	18	35	27	15	45	26	69	69	26	69	69	121*			
№	Үзүүлэлт	1992 оны сонгууль	2000 оны сонгууль	1996 оны сонгууль	2004 оны сонгууль	2008 оны сонгууль	2012 оны сонгууль	2016 оны сонгууль	2020 оны сонгууль								
15	УИХ-д суудал авсан нам,	58,23%	52,23%	53,80%	54,90%	49,56%	41,10%	46,30%	45,99%								

⁵⁶ СЕХ. (2017). *Монгол Улсын Их Хурлын сонгуулиудын дүн*. <https://ges.gov.mn/uploads/hsonguiul2012.pdf>

⁵⁷ <https://www.ges.gov.mn/#gallery-1> <https://www.ges.gov.mn/blog/2862>

⁵⁸ <https://gsro.mn/%D0%A3%D0%98%D0%A5-%D1%81%D0%BE%D0%BD%D0%83%D1%83%D1%83%D0%BB%D1%8C-2020/>

⁵⁹ Остепенко Г. И. (2020, № 4). «Динамика» и «статика» парламентских выборов в Монголии сквозь призму электорального анализа. *Известия Восточного института*, 37–52.

⁶⁰ BV-олон мандаттай тойрог бүхий олонхыг төлөөлөх тогтолцоо

⁶¹ Нэг мандаттай тойрог бүхий олонхыг төлөөлөх тогтолцоо

Хавсралт 3.УИХ-ын сонгуулийн тогтолцооны эрх зүйн зохицуулалт

№	Хуулийн нэр, батлагдсан огноо	Холбогдох зохицуулалт
1	1992 онд батлагдсан УИХ-ын сонгуулийн тухай хууль ⁶³ (1996 онд өөрчлөлт орсон)	8 дугаар зүйлийн 8.1 дэх хэсэг "Сонгуулийг нэг мандат бүхий тойргоор зохион байгуулж явуулна." 38 дугаар зүйлийн 38.3 дахь хэсэг "Тухайн тойрог хамгийн олон гэхдээ сонгогчдын 25, түүнээс дээш хувийн санал авсан нэр дэвшигчийг Улсын Их Хурлын гишүүнд сонгогдсонд тооцно."
2	2005 онд батлагдсан УИХ-ын сонгуулийн тухай хууль ⁶⁴ /Шинэчилсэн найруулга/	4 дүгээр зүйлийн 4.2 дахь хэсэг "Монгол Улсын Их Хурлын 76 гишүүнийг олон мандаттай тойргоос сонгоно." 50 дугаар зүйлийн 50.3 дахь хэсэг "Тойргийн хороо нэр дэвшигчдийг авсан саналын нь тоогоор дараалалд оруулах бөгөөд хамгийн олон, гэхдээ сонгогчдын 25, түүнээс дээш хувийн санал авсан нэр дэвшигчийг Улсын Их Хурлын гишүүнээр сонгогдсонд тооцно."
3	2011 онд батлагдсан УИХ-ын сонгуулийн тухай хууль ⁶⁵ /Шинэчилсэн найруулга/	4 дүгээр зүйлийн 4.9 дэх хэсэг "Энэ хуулийн 27.1-д заасан нэрийн жагсаалтын эхний 48-аас илүүгүй нэр дэвшигчийг энэ хуулийн 12 дугаар зүйлд заасан сонгуулийн 26 тойргоос, 28-аас илүүгүй нэр дэвшигчийг энэ хуулийн 49.1.6-д заасны дагуу гаргасан улс төрийн нам буюу улс төрийн намуудын сонгуулийн эвсэл /цаашид "нам, эвсэл" гэх/-ийн жагсаалтаас тус тус сонгоно." 48 дугаар зүйлийн 48.2 дахь хэсэг "Тойргийн хороо тухайн тойрог нэр дэвшигчдийг авсан саналын тоогоор нь дараалалд оруулан жагсаалт /цаашид ""А" жагсаалт" гэх/-ыг гаргах бөгөөд хамгийн олон, гэхдээ санал өгсөн сонгогчдын 28 ба түүнээс дээш хувийн санал авсан, мандатын тоотой тэнцүү тооны нэр дэвшигчийг Улсын Их Хурлын гишүүнээр шууд сонгогдсонд тооцно."
4	2015 онд батлагдсан Сонгуулийн тухай хууль ⁶⁶	7 дугаар зүйлийн 7.1 дэх хэсэг "7.1. Сонгууль нь олонхийн /мажоритар/ тогтолцоотой байна." 133 дугаар зүйлийн 133.2 дэх хэсэг "Сонгуулийн төв байгууллага тухайн тойрог нэр дэвшигчдийг авсан саналын тоогоор нь дараалалд оруулан жагсаалт гаргах бөгөөд хамгийн олон санал авсан нэр дэвшигчийг Улсын Их Хурлын гишүүнээр шууд сонгогдсонд тооцно."
5	2019 онд батлагдсан УИХ-ын сонгуулийн тухай хууль ⁶⁷	4 дүгээр зүйлийн 4.3 дахь хэсэг "Монгол Улсын Их Хурлын 76 гишүүнийг олон мандаттай тойргоос сонгоно." 74 дүгээр зүйлийн 74.1-2 дахь хэсэг "Сонгуулийн ерөнхий хороо нь санал хураалтын дүнг үндэслэн тухайн тойрогт нийт нэр дэвшигчийг авсан саналынх нь тоогоор дараалалд оруулан жагсаалт гаргана. Хамгийн олон санал авсан, тухайн тойрогт ногдох мандатын тоотой тэнцүү тооны нэр дэвшигчийг Монгол Улсын Их Хурлын гишүүнээр сонгогдсонд тооцно."

⁶³ <https://legalinfo.mn/mn/detail?lawid=7117>

⁶⁴ <https://legalinfo.mn/mn/detail?lawid=7112>

⁶⁵ <https://legalinfo.mn/mn/detail?lawid=351>

⁶⁶ <https://legalinfo.mn/mn/detail?lawid=12178>

⁶⁷ <https://legalinfo.mn/mn/detail?lawid=14869>

**Хавсралт 4. Сонгуулийн холимог болон хувь тэнцүүлэх тогтолцоо
бүхий орнуудын судалгаа**

№	Улсын нэр	Сонгогч саналаа өгөх субъект	Жагсаалтын хэлбэр	Босгын хувь	Суудал хуваарилах арга	Тойргийн хэлбэр	Бүх суудал (Хувь тэнцүүлэн хуваарилахад ногдох суудал)
СОНГУУЛИЙН ХОЛИМОГ ТОГТОЛЦООТОЙ УЛСУУД							
1.	БНКонго Улс -доод -дээд	Нэр дэвшигчид Нэр дэвшигчийн нэрийн жагсаалтад	нээлттэй нээлттэй	Нуугдмал нуугдмал	Харегийн их үлдэгдлийн Их үлдэгдлийн арга	109 олон мандаттай тойрог Муж бүр 1 тойрог	500/440 108/108
2.	БНСУ	Намд	нээлттэй	3%			300/54
3.	Боливи -дээд -доод	Нэр дэвшигчид Нэр дэвшигчид	хаалттай нээлттэй	Нуугдмал нуугдмал	Д'Хонт Их үлдэгдлийн арга	4 мандаттай 9 тойрог Олон мандаттай 9 тойрог	130/60 36/36
4.	Венесуэл	намд	хаалттай	нуугдмал	Д'Хонт	Үндэсний 1 тойрог	164/1мандаттай тойргийг хассан 630
5.	Итали -доод танхим -дээд танхим	Намд	хаалттай	2-4%	Олон суудлыг урамшуулах	Олон мандаттай 26 тойрог	
6.	Лесото	намд	хаалттай	нуугдмал	Д'Хонт	40 мандаттай Үндэсний 1 тойрог	120/40
7.	Литва	намд	нээлттэй	нуугдмал	Их үлдэгдлийн	Үндэсний 1 тойрог	141/70
8.	Мавритани -доод танхим	Намд-1 санал, нэр дэвшигчид-1 санал	хаалттай	нуугдмал	3-аас дээш мандаттай тойрогт хаалттай жагсаалтаар санал хурааж, намуудад их үлдэгдлийн аргаар суудал хуваарилна.	1 буюу түүнээс дээш мандаттай 45 тойрог, 14 мандаттай үндэсний 1 тойрог	95/14-өөс дээш тодорхойгүй.
9.	Мексик -доод танхим -дээд танхим	намд намд	хаалттай хаалттай	Нуугдмал нуугдмал	Их үлдэгдлийн Их үлдэгдлийн	200 мандаттай үндэсний 1 тойрог 32 мандаттай үндэсний 1 тойрог	500/200 128/32
10.	ОХУ Доод танхим	Намын нэр дэвшигчдийн жагсаалтад	нээлттэй	7%	Харегийн	Үндэсний 1 тойрог	450
11.	Сейшелийн арлууд	Нэр дэвшигчид	хаалттай	Мажоритар системээр 10%-ийн суудал авсан нам	Мажоритар системээр 10%-аас дээш санал авсан намд 9 суудлыг хувь тэнцүүлэн хуваарилна.	1 мандаттай 25 тойрог	34/9
12.	Сенегал Доод танхим	Нэр дэвшигчид-1 санал, намын нэр дэвшигчдийн нэрийн жагсаалтад	нээлттэй	нуугдмал	Их үлдэгдлийн	5 хүртэл мандаттай 35 тойрог, 60 мандаттай үндэсний 1 тойрог	165/60
13.	Тайланд	Нэр дэвшигчид-1 санал, намд-1 санал	хаалттай	нуугдмал	Их суудалтай намд үлдэгдэл хуваарилагдана.	10 мандат бүхий 8 тойрог	500/125

СУДАЛГААНЫ ЭМХЭТГЭЛ

14.	Украин	намд	хаалттай	3%	Сент Лаго		450/225
15.	Унгар	Намын нэр дэвшигчдийн жагсаалтад	хаалттай	5%	Д'Хонт	106 мандаттай 1 тойрог, олон мандаттай 20 тойрог	199/93
16.	Филиппин	Намын нэр дэвшигчдийн жагсаалтад-1 санал, нэр дэвшигчид-1 санал	нээлттэй	2%	Суудал авсан намд 3 хүртэл суудлын нэмэлт олгож, 53-т хүргэдэг.	1 мандат бүхий 219 тойрог, 21 мандат бүхий үндэсний 1 тойрог	304/61
17.	ХБНГУ Бундестаг	Нэр дэвшигчид, намд	хаалттай	5%	Сент Лаго	Олон мандаттай 16 тойрог	598/299
18.	Шинэ Зеланд	Намд, нэр дэвшигчид	хаалттай	5%	Их үлдэгдлийн	Үндэсний 1 тойрог	120/50
19.	Япон	Намын нэр дэвшигчдийн жагсаалтад	нээлттэй	Нуугдмал	Д'Хонт	Олон /6-29/ мандаттай 11 тойрог	465/176
	-доод -дээд	Нэр дэвшигчдийн нэрийн жагсаалтад	нээлттэй	нуугдмал	Д'Хонт	Үндэсний 1 тойрог 96 мандаттай, (2-10) бүгд 146) мандаттай 47 тойрог	245/98

№	Улсын нэр	Сонгогч саналаа өгөх субъект	Жагсаалтын хэлбэр	Босгын хувь	Суудал хуваарилах арга	Тойргийн хэлбэр	Суудлын тоо
СОНГУУЛИЙН ХУВЬ ТЭНЦҮҮЛЭН ХУВААРИЛАХ ТОГТОЛЦООТОЙ УЛСУУД							
1.	Австрали -дээд танхим	Нэр дэвшигчдийг зэрэглэж	нээлттэй	нуугдмал	Д'Хонт	12 мандаттай 6 тойрог, 2 мандаттай 2 тойрог	76
2.	Австри ⁶⁸ -доод танхим	Намд	хаалттай	4%	Харе	3-12 мандаттай 9 тойрог	183
	-дээд танхим	намд	нээлттэй	нуугдмал	Д'Хонт Харе	7-36 мандаттай 9 тойрог	61
3.	Алжир -доод танхим	Нэр дэвшигчдийн нэрсийн жагсаалтад	хаалттай	нуугдмал	Сент Лаго	Олон мандат бүхий 48 тойрог	407
4.	Ангол	намд	хаалттай	нуугдмал	Харе	130 нь үндэсний 1 тойрог, 5 мандат бүхий 18	220
5.	Аргентин -Доод танхим	Намд	хаалттай	3%	Д'Хонт	Олон мандаттай 24 тойрог	257
	-дээд танхим	намд	хаалттай	-	Тойрогтоо хамгийн их санал авсан намд 2 суудал, дараагийнхад нь 1 суудал хуваарилдаг.	3 мандаттай 24 тойрог	72
6.	Бельги -доод танхим	Намын нэр дэвшигчдийн нэрсийн жагсаалтад	нээлттэй	5% (тойргийн хувьд, үндэсний хэмжээнд байхгүй) нуугдмал	Д'Хонт	Олон мандаттай 11 тойрог	150
	Дээд танхим	Намын нэр дэвшигчдийн жагсаалтад	нээлттэй		Д'Хонт	Олон мандаттай 3 тойрог	40
7.	Болгар	Намд, Нэр дэвшигчид	хаалттай	4%	Харе	31 нь олонхыг төлөөлөх тогтолцоогоор 209 нь олон	240

⁶⁸ https://www.bmi.gv.at/412_english/

						мандаттай 31 тойргоос 8-70 мандаттай 27 тойрог	
8.	Бразил -доод танхим	Намын нэр дэвшигчдийн нэрсийн жагсаалтад	нээлттэй	нуугдмал	Д'Хонт		513
9.	Бурунди -доод танхим	намд	хаалттай	2%	Д'Хонт	Олон мандаттай 17 тойрог	123
10.	Гвиней- Бисау	Намын нэр дэвшигчдийн жагсаалтад	хаалттай	нуугдмал	Их үлдэгдлийн	Олон мандаттай 27 тойрог	102
11.	Грек	Намын нэр дэвшигчдийн жагсаалтад	нээлттэй	3%	Хагенбах Бишхофф	олон мандаттай 56 тойрог, 12 мандаттай үндэсний 1 тойрог	300
12.	Дани	Нэр дэвшигчид	нээлттэй	2%	Д'Хонт	Олон мандаттай 10 тойрог	179
13.	Доминикан -доод танхим	намд	хаалттай	нуугдмал	Д'Хонт	Олон мандаттай 29 тойрог, Үндэсний 1 тойрог	183
14.	Израил	намд	хаалттай	3,25%	Д'Хонт	120 мандаттай үндэсний 1 тойрог	120
15.	Индонез -доод танх.	Намд, нэр дэвшигчид	нээлттэй	4%	Заяцын хүчин зүйл	Олон мандаттай 33 тойрог	575
16.	Исланд	намд	хаалттай	5%	Д'Хонт	10-11 мандаттай тойргууд	63
17.	Испани -доод танхим -дээд танхим	Намд намд	хаалттай хаалттай	3% Байхгүй	Д'Хонт Шууд бус	Олон мандаттай 50 тойрог Олон мандаттай 52 тойрог	350 208
18.	Кабо-Верде	намд	хаалттай	нуугдмал	Д'Хонт	2-15 мандаттай 16 тойрог	72
19.	Камбож	Намд	хаалттай	нуугдмал	Харе	Олон мандаттай 21 тойрог	125
20.	Кипр	Намд, нэр дэвшигчид	нээлттэй	3.6% (тойрог)+ 1.8% (үндэсний хэмжээнд)	Харе	Олон мандаттай 6 тойрог	80
21.	Колумби -доод танхим -дээд танхим	Намд Намд	нээлттэй нээлттэй	нуугдмал нуугдмал	Д'Хонт Д'Хонт	Олон мандаттай 33 тойрог 100 мандаттай үндэсний тойрог, 2 мандаттай тусгай тойрог	187 102
22.	Коста-Рика	намд	хаалттай	нуугдмал	Их үлдэгдлийн	4-21 мандаттай 7 тойрог	57
23.	Латви	Намд, нэр дэвшигчид	нээлттэй	5%	Сент Лаго	14-29 мандаттай 5 тойрог	100
24.	Лихтенштайн	Нам, нэр дэвшигчийн аль нэгд	нээлттэй	8%	Хамгийн их үлдэгдлийн арга	10,15 мандаттай 2 тойрог	25
25.	Люксембург	Намд, нэр дэвшигчид	нээлттэй	нуугдмал	Хагенбах Бишхофф	7-23 мандаттай 4 тойрог	60
26.	Мальта	Нэр дэвшигчийг зэрэглэж	нээлттэй	нуугдмал	үлдэгдлийг дахин хуваарилах	5 мандаттай 13 тойрог	65
27.	Намиби	намд	хаалттай	нуугдмал	Их үлдэгдлийн	Үндэсний 1 тойрог	104
28.	Нидерланд -доод танхим -дээд танхим	Намд намд	хаалттай хаалттай	0,67%	Д'Хонт	Олон мандаттай 18 тойрог 12 мужийн зөвлөл	150 75
29.	Никарагуа	намд	хаалттай	нуугдмал	Их үлдэгдлийн	20 мандаттай Үндэсний 1 тойрог, 2-19 мандаттай	91

СУДАЛГААНЫ ЭМХЭТГЭЛ

30.	Норвег	Нэр дэвшигчид	нээлттэй	4%	Сент Лаго	17 тойрог 19 тойргоос тус бүр 1 нь шууд сонгогдсонд тооцогдож, 150 нь хувь тэнцүүлэн хуваарилагдана.	169
31.	Парагвай -доод танхим -дээд танхим	Намд	хаалттай	Нуугдмал	Д'Хонт	Олон мандаттай 18 тойрог.	80
		намд	хаалттай	Нуугдмал	Д'Хонт	Үндэсний нэг тойрог	45
32.	Перу	Намд	хаалттай	5%	Их үлдэгдлийн	Олон мандаттай 25 тойрог	130
33.	Польш -Сейм	Намын нэр дэвшигчдийн жагсаалтад.	нээлттэй	Нам-5% Эвсэл-8% Цөөнх-0%	Д'Хонт	7-19 мандаттай 41 тойрог	460
34.	Португал	Намд, нэр дэвшигчид	хаалттай		Д'Хонт	Олон мандаттай 22 тойрог	230
35.	Руанда Доод танхим	намд	хаалттай	5%	Их үлдэгдлийн арга, 27 суудалд шууд бус сонгуулиар бүрдэнэ.	53 мандат бүхий үндэсний 1 тойрог, 27 суудалд шууд бусаар сонгогддог.	80
36.	Румын дээд, доод танхим	Нэр дэвшигчид	хаалттай	5%	Д'Хонт	1 мандаттай тойрогт эхний шатанд тооцогдоогүй саналыг үндэсний хэмжээнд нэгтгэж, намуудад хувь тэнцүүлэн хуваарилдаг.	1 мандаттай 315 тойргоос 50%+1 санал авсан нь шууд сонгогдсонд тооцож, үлдсэнийг нь үндэсний хэмжээнд нэгтгэж 10%-ийн босго давсан намд хувь тэнцүүлэн хуваарилна.
37.	Сан-Томе ба Принсип	намд	хаалттай	нуугдмал	Д'Хонт	Олон мандаттай 7 тойрог	55
38.	Словак	Намын нэр дэвшигчдийн нэрийн жагсаалтад	нээлттэй	5%	Хагенбах Бишхофф	Үндэсний 1 тойрог	150
39.	Словени -доод танхим -дээд танхим	Намд, нэр дэвшигчид	нээлттэй	4%	Д'Хонт	11 мандаттай 88 тойрог, италичуудад зориулсан 2 мандаттай 1 тойрог	90
40.	Суринам	намд	нээлттэй	-	Д'Хонт	Олон мандаттай 10 тойрог	51
41.	Турк	Намын нэр дэвшигчдийн жагсаалтад	хаалттай	10%	Д'Хонт	Олон мандаттай 79 тойрог	600
42.	Уругвай -доод танхим -дээд танхим	Намд	хаалттай	-	Их үлдэгдлийн	Олон мандаттай 19 тойрог.	99
		намд	хаалттай			30 мандаттай үндэсний 1 тойрог	31/30
43.	Финланд	Намын нэр дэвшигчдийн жагсаалтад	нээлттэй	нуугдмал	Д'Хонт	7-36 мандаттай 13 тойрог	200
44.	Хорват	Намын нэр дэвшигчдийн жагсаалтад	нээлттэй	5%	Д'Хонт	14 мандаттай 10 тойрог, 8 мандаттай үндэсний тойрог,	151

						гадаад оршин суугчдад зориулсан тойрог /мандатын тоо заагаагүй/	
45.	Чех Доод танхим	Намд, нэр дэвшигчид	нээлттэй	Нам-5% Эвсэл(2 нам)-10% Эвсэл(3 нам)-15% Эвсэл(4 нам)-20%	Д'Хонт	Олон мандаттай 14 тойрог	200
46.	Чили -дээд танхим Доод танхим	намд	нээлттэй	0%	Д'Хонт	13 олон мандаттай тойрог, 60 олон мандаттай тойрог	50 155
47.	Швед -Риксдаг	Нэр дэвшигчид	нээлттэй	4% - үндэсний хэмжээнд, 12%тойрог	Сент Лаго	2-34 мандаттай 29 тойрог, 39 мандаттай үндэсний 1 тойрог	349
48.	Швейцар -доод танхим	Нэр дэвшигчид	нээлттэй	-	Д'Хонт/Хаген бах Бишхофф	Олон мандаттай 26 тойрог	200
49.	Шри Ланка	Намд, нэр дэвшигчид	нээлттэй 225/196 хаалттай 225/29	12,5% нуугдмал	Д'Хонт	4-20 мандаттай 22 тойрог, 29 мандаттай үндэсний 1 тойрог	225
50.	Экваторын Гвиней	намд	хаалттай	нуугдмал	Д'Хонт	Мужийн тоогоор олон мандаттай тойрог	100
51.	Энэтхэг -дээд танхим	Нэр дэвшигчид	нээлттэй	нуугдмал	Шилжих нэг саналын	Шууд бус сонгууль	245/233
52.	Эстони	намд	нээлттэй	5%	Харе/Д'Хонт	6-13 мандаттай 13 тойрог	101

Хавсралт 5. Дэлхийн улс орнуудын нэг танхимт болон парламентын доод танхимуудын сонгуулийн тогтолцоо⁶⁹

Улсын нэр	Сонгууль явагдсан огноо	Сонгуулийн тогтолцоо	Парламентын сонгуулийн тогтолцооны хэлбэр (Нэг танхим, Доод танхим)	Шатлал	Парламентын гишүүдийн тоо (шууд сонгогддог)	Парламентын нийт гишүүдийн тоо (Нэг танхим, Доод танхим)
Сонгуулийн тогтолцоонд өөрчлөлт ороогүй орнууд						
Австрали	2022	Мажоритар	AV	1		
Австри	2019	Пропорционал	List PR	3	183	183
Ангол	2017	Пропорционал	List PR	2	220	220
Андорра	2019	Холимог	Parallel	2	28	28
Антигуа ба Барбуда	2014	Мажоритар	FPTP	1	17	17
АНУ	2020	Мажоритар	FPTP	1	435	435
Аргентин	2021	Пропорционал	List PR	1	257	257
Аруба	2021	Пропорционал	List PR	1	21	21
Афганистан	2018	Бусад	SNTV	1	250	250
Бангладеш	2018	Мажоритар	FPTP	1	300	350
Бахам	2021	Мажоритар	FPTP	1	39	39
Бахрейн	2018	Мажоритар	TRS	1	40	40
Белиз	2020	Мажоритар	FPTP	1	31	31
Бельги	2019	Пропорционал	List PR	1	150	150
Бенин	2019	Пропорционал	List PR	1	83	83
Бермуд	2020	Мажоритар	FPTP	1	36	36
БНАСАУ	2005	Мажоритар	TRS	1	687	687
БНКонго Улс	2017	Мажоритар	TRS	1	151	151
Босни-Херцеговин	2018	Пропорционал	List PR	1	42	42
Ботсвана	2019	Мажоритар	FPTP	1	57	63
Бразил	2018	Пропорционал	List PR	1	513	513
Буркина Фасо	2020	Пропорционал	List PR	2	127	127

⁶⁹ <https://www.idea.int/advanced-search?th=Electoral%20System%20Design%20Database®ion=world&question=130355>

СУДАЛГААНЫ ЭМХЭТГЭЛ

Бурунди	2020	Пропорционал	List PR	1	100	124
Бутан	2018	Мажоритар	FPTP	1	47	47
Бүгд Найрамдах Ардчилсан Конго Улс	2018	Мажоритар ба Пропорционал	#FPTP #List PR	H	500	500
Вануату	2020	Бусад	SNTV	H	52	52
Виргинийн Арлууд	2019	Мажоритар	FPTP	2	13	13
Вьетнам	2021	Мажоритар	TRS	1	500	500
Габон	2018	Мажоритар	TRS	1	143	143
Гаити	2021	Мажоритар	TRS	1		
Гайана	2020	Пропорционал	List PR	2	65	65
Гамби	2022	Мажоритар	FPTP	1	53	58
Гана	2020	Мажоритар	FPTP	1	275	275
Гватемал	2019	Пропорционал	List PR	2	160	160
Гвиней	2020	Холимог	Parallel	2	114	114
Гвиней-Бисау	2019	Пропорционал	List PR	1	102	102
Гернси	2020	Мажоритар	BV	1	38	40
Гибралтар	2019	Бусад	LV	1	17	17
Грек	2019	Пропорционал	List PR	2	300	300
Гренада	2018	Мажоритар	FPTP	1	15	15
Гренланд	2021	Пропорционал	List PR	1	31	31
Гүрж	2020	Холимог	Parallel	2	150	150
Дани	2019	Пропорционал	List PR	2	179	179
Доминик	2019	Мажоритар	FPTP	1	21	32
Доминиканы БНУ	2020	Пропорционал	List PR	3	190	190
Жерси	2014	Мажоритар	#FPTP #BV	H	49	49
Замби	2021	Мажоритар	FPTP	1	156	167
ИБУИНХУ	2019	Мажоритар	FPTP	1	650	650
Израил	2021	Пропорционал	List PR	1	120	120
Индонез	2019	Пропорционал	List PR	1	575	575
Иран	2020	Мажоритар	TRS	1	290	290
Ирланд	2020	Пропорционал	STV	1	159	160
Исланд	2021	Пропорционал	List PR	2	63	63
Испани	2019	Пропорционал	List PR	1	350	350
Йемен	2003	Мажоритар	FPTP	1	301	301
Кабо Верде	2021	Пропорционал	List PR	1	72	72
Камбож	2018	Пропорционал	List PR	1	125	125
Канад	2021	Мажоритар	FPTP	1	338	338
Катар	2021	Мажоритар	FPTP	1	30	45
Кени	2017	Мажоритар	FPTP	2	337	350
Кипр	2021	Пропорционал	List PR	1	56	56
Кирибати	2020	Мажоритар	TRS	1	44	46
Колумби	2022	Пропорционал	List PR	1	166	166
Коморос	2020	Мажоритар	TRS	1	24	33
Косово	2021	Пропорционал	List PR	1	120	120
Коста Рика	2022	Пропорционал	List PR	1	57	57
Кот д'Ивуар	2021	Мажоритар	#FPTP #PBV	H	255	255
Куба	2018	Мажоритар	TRS	1	612	612
Күүкийн арлууд	2018	Мажоритар	FPTP	1	24	24
Лаос	2021	Мажоритар	BV	1	164	164
Латви	2018	Пропорционал	List PR	1	100	100
Ливи	2014	Холимог	Parallel	3	200	200
Литва	2020	Холимог	Parallel	2	141	141
Лихтенштайн	2021	Пропорционал	List PR	1	25	25
Люксембург	2018	Пропорционал	List PR	1	60	60
Маврики	2019	Мажоритар	BV	1	62	70
Малави	2019	Мажоритар	FPTP	1	193	193
Малайз	2018	Мажоритар	FPTP	1	222	222
Мали	2020	Мажоритар	TRS	1	147	147
Мальта	2022	Пропорционал	STV	1	67	67
Маршаллын арлууд	2019	Мажоритар	#FPTP #BV	H	33	33
Микронез	2021	Мажоритар	FPTP	2	14	14
Мозамбик	2019	Пропорционал	List PR	1	250	250
Монтенегро	2020	Пропорционал	List PR	1	81	81
Монцеррат	2019	Мажоритар	TRS	1	9	11
Мэн арал	2021	Мажоритар	BV	1	24	24
Мьянмар	2020	Мажоритар	FPTP	1	330	440
Намиби	2019	Пропорционал	List PR	1	96	96
Науру	2019	Бусад	Modified BC	1	19	19
Нигери	2019	Мажоритар	FPTP	1	360	360
Нидерланд	2021	Пропорционал	List PR	1	150	150
Нидерландын Антилын Арлууд	2010	Пропорционал	List PR	1	22	22
Нижер	2020	Пропорционал	List PR	H	171	171
Никарагуа	2021	Пропорционал	List PR	2	90	90
Норвег	2021	Пропорционал	List PR	2	169	169
Ниуэ	2020	Мажоритар	#FPTP	2	20	20

Оман	2019	Мажоритар	#BV #FPTP	H	86	86
Палау	2020	Мажоритар	FPTP		16	16
Панам	2019	Пропорционал	#FPTP #List PR	H	71	71
Парагвай	2018	Пропорционал	List PR	1	80	80
Перу	2021	Пропорционал	List PR	1	130	130
Питкэрний Арлууд	2005	Бусад	SNTV	1	6	8
Польш	2019	Пропорционал	List PR	1	460	460
Португал	2022	Пропорционал	List PR	1	230	230
Руанда	2018	Пропорционал	List PR	1	53	80
Сан Марино	2019	Пропорционал	List PR	1	60	60
Сан Томе ба Принсип	2018	Пропорционал	List PR	1	55	55
Сейшелийн Арлууд	2020	Холимог	Parallel	2	35	35
Сенегал	2017	Холимог	Parallel	3	165	165
Сент Винсент ба Гренадин	2020	Мажоритар	FPTP	1	15	23
Сент Китс ба Невис	2020	Мажоритар	FPTP	1	11	15
Сент Люсиа	2021	Мажоритар	FPTP	1	17	17
Серби	2022	Пропорционал	List PR	1	250	250
Сири	2020	Мажоритар	BV	1	250	250
Словак	2020	Пропорционал	List PR	1	150	150
Словени	2022	Пропорционал	List PR	2	90	90
Соломоны Арлууд	2019	Мажоритар	FPTP	1	50	50
Суринам	2020	Пропорционал	List PR	1	51	51
Тайвань	2020	Холимог	Parallel	3	113	113
Танзани	2020	Мажоритар	FPTP	1		
Токелау	2020	Мажоритар	FPTP	1	22	22
Төв Африкийн Бүгд Найрамдах Улс	2020	Мажоритар	TRS	1	140	140
Тринидад ба Тобаго	2020	Мажоритар	FPTP	1	41	41
Тувалу	2019	Мажоритар	BV	1	16	16
Турк	2018	Пропорционал	List PR	1	600	600
Туркменистан	2018	Мажоритар	TRS	1	125	125
Уганда	2021	Мажоритар	FPTP	1	499	529
Узбекистан	2019	Мажоритар	TRS	1	150	150
Умард Кипр	2022	Пропорционал	List PR	1	50	50
Унгар	2022	Холимог	MMP	2	199	199
Уругвай	2019	Пропорционал	List PR	1	99	99
Финланд	2019	Пропорционал	List PR	1	200	200
Фолкландын арлууд (Малвинас)	2021	Мажоритар	BV	1	8	8
Франц	2017	Мажоритар	TRS	1	577	577
ХБНГУ	2021	Холимог	MMP	2	736	736
Хондурас	2021	Пропорционал	List PR	1	128	128
Чад	2011	Мажоритар	#FPTP #PBV #List PR	H	188	188
Чех	2021	Пропорционал	List PR	1	200	200
Чили	2021	Пропорционал	List PR	1	155	155
Швед	2018	Пропорционал	List PR	2	349	349
Швейцар	2019	Пропорционал	List PR	1	200	200
Шри Ланка	2020	Пропорционал	List PR	2	225	225
Эквадор	2021	Пропорционал	List PR	3	137	137
Экваторын Гвиней	2017	Пропорционал	List PR	1	100	100
Эль Сальвадор	2021	Пропорционал	List PR	1	84	84
Энэтхэг	2019	Мажоритар	FPTP	1	543	545
Эсватини	2018	Мажоритар	FPTP	1	59	70
Эстони	2019	Пропорционал	List PR	2	101	101
Этиоп	2021	Мажоритар	FPTP	1	547	547
Ямайка	2020	Мажоритар	FPTP	1	63	63
Сонгуулийн тогтолцооны хэлбэрт өөрчлөлт орсон орнууд						
Ангилья	2020	Мажоритар	#FPTP #BV	2	11	13
	2015	Мажоритар	FPTP	1	7	11
	2010	Мажоритар	FPTP	1	7	11
	2005	Мажоритар	FPTP	1	7	11
Беларусь	2019	Мажоритар	FPTP	1	110	110
	2016	Мажоритар	FPTP	1	110	110
	2012	Мажоритар	TRS	1	110	110
	2008	Мажоритар	TRS	1	110	110
	2004	Мажоритар	TRS	1	110	110
	2000	Мажоритар	TRS	1	110	110
	1995	Мажоритар	TRS	1	260	260
БНСУ	2020	Холимог	MMP	2	300	300
	2016	Холимог	Parallel	2	300	300
	2012	Холимог	Parallel	2	300	300
	2008	Холимог	Parallel	2	299	299
	2004	Холимог	Parallel	2	299	299

СУДАЛГААНЫ ЭМХЭТГЭЛ

Венесуэл	2000	Холимог	Parallel	2	273	273
	1996	Холимог	Parallel	2	299	299
	1992	Холимог	Parallel	2	299	299
	2020	Холимог	Parallel	2	277	280
	2015	Холимог	Parallel	2	167	167
	2010	Холимог	Parallel	2	165	165
	2005	Холимог	MMP	3	167	167
	2000	Холимог	MMP	3	165	165
	1998	Холимог	MMP	3	207	207
Гэгээн Елена Арал	1993	Холимог	MMP	3	207	207
	2021	Мажоритар	BV	1	12	15
Камерун	2005	Мажоритар	#FPTP #BV	H	12	14
	2020	Мажоритар	List PR	H	180	180
	2013	Мажоритар	#FPTP #PBV #List PR	H	180	180
	2007	Мажоритар	#FPTP #PBV #List PR	H	180	180
	2002	Мажоритар	#FPTP #PBV #List PR	H	180	180
	1997	Мажоритар	#FPTP #PBV #List PR	H	180	180
	1992	Мажоритар	#FPTP #PBV #List PR	H	180	180
Кайманы арлууд	2021	Мажоритар	FPTP	1	19	19
	2017	Мажоритар	FPTP	1	18	18
	2013	Мажоритар	BV	1	18	18
	2009	Мажоритар	BV	1	15	15
	2005	Мажоритар	BV	1	15	15
Мальдив	2019	Мажоритар	FPTP	1	87	87
	2014	Мажоритар	FPTP	1	85	85
	2009	Мажоритар	FPTP	1	77	77
	2005	Мажоритар	BV	1	42	50
	1999	Мажоритар	BV	1	42	50
Папуа Шинэ Гвиней	2017	Мажоритар	AV	2	111	111
	2012	Мажоритар	AV	2	111	111
	2007	Мажоритар	AV	2	109	111
	2002	Мажоритар	FPTP	2	109	109
	1997	Мажоритар	FPTP	2	109	109
	1992	Мажоритар	FPTP	2	109	109
Самоа	2021	Мажоритар	FPTP	1	51	51
	2016	Мажоритар	#FPTP #BV	H	49	50
	2011	Мажоритар	#FPTP #BV	H	49	49
	2006	Мажоритар	#FPTP #BV	H	49	49
	2001	Мажоритар	#FPTP #BV	H	49	49
	1996	Мажоритар	#FPTP #BV	H	49	49
	Сингапур	2020	Мажоритар	#FPTP #PBV	H	93
2015		Мажоритар	#FPTP #PBV	H	89	101
2011		Мажоритар	#FPTP #PBV	H	87	110
2006		Мажоритар	#FPTP #PBV	H	84	104
2001		Мажоритар	#FPTP #PBV	H	84	103
1997		Мажоритар	#FPTP #PBV	H	83	99
1991		Мажоритар	#FPTP #PBV	H	81	91
1988		Мажоритар	#FPTP #PBV	H	81	84
1984		Мажоритар	FPTP	1	79	79
Тонга	2021	Мажоритар	FPTP	1	17	26
	2017	Мажоритар	FPTP	1	17	26
	2014	Мажоритар	FPTP	1	17	26
	2010	Мажоритар	FPTP	1	17	26
	2008	Мажоритар	BV	1	9	30
	2005	Мажоритар	BV	1	9	30
	1999	Мажоритар	BV	1	9	30

Турк ба Кайкосын Арлууд	1996	Мажоритар	BV	1	9	30
	1993	Мажоритар	BV	1	9	30
	2021	Мажоритар	#FPTP #BV	2	15	19
	2012	Мажоритар	#FPTP #BV	2	15	19
	2007	Мажоритар	FPTP	1	15	18
	2003	Мажоритар	FPTP	1	13	18
	1999	Мажоритар	FPTP	1	13	
	1995	Мажоритар	FPTP	1	13	
	1991	Мажоритар	FPTP	1	13	
Пропорционал, эсхүл холимог тогтолцоонд шилжсэн орнууд						
Албани	2021	Пропорционал	List PR	1	140	140
	2017	Пропорционал	List PR	1	140	140
	2013	Пропорционал	List PR	1	140	140
	2009	Пропорционал	List PR	1	140	140
	2005	Холимог	MMP	2	140	140
	2001	Холимог	MMP	2	140	140
	1997	Холимог	Parallel	2	155	155
	1996	Холимог	Parallel	2	140	140
	1992	Холимог	MMP	2	140	140
	1991	Мажоритар	TRS	1	250	250
Алжир	2021	Пропорционал	List PR	1	407	407
	2017	Пропорционал	List PR	1	462	462
	2012	Пропорционал	List PR	1	462	462
	2007	Пропорционал	List PR	1	389	389
	2002	Пропорционал	List PR	1	389	389
	1997	Пропорционал	List PR	1	380	380
	1991	Мажоритар	TRS	1	430	430
Армени	2021	Пропорционал	List PR	1	107	107
	2018	Пропорционал	List PR	1	132	132
	2017	Пропорционал	List PR	1	105	105
	2012	Холимог	Parallel	2	131	131
	2007	Холимог	Parallel	2	131	131
	2003	Холимог	Parallel	2	131	131
	1999	Холимог	Parallel	2	131	131
	1995	Холимог	Parallel	2	190	190
Боливи	2020	Холимог	MMP	3	130	130
	2019	Холимог	MMP	3	130	130
	2014	Холимог	MMP	3	130	130
	2009	Холимог	MMP	3	130	130
	2005	Холимог	MMP	2	130	130
	2002	Холимог	MMP	2	130	130
	1997	Холимог	MMP	2	130	130
	1993	Пропорционал	List PR	1	130	130
Болгар	2021	Пропорционал	List PR	1	240	240
	2017	Пропорционал	List PR	1	240	240
	2014	Пропорционал	List PR	1	240	240
	2013	Пропорционал	List PR	1	240	240
	2009	Холимог	Parallel	2	240	240
	2005	Пропорционал	List PR	1	240	240
	2001	Пропорционал	List PR	1	240	240
	1997	Пропорционал	List PR	1	240	240
	1994	Пропорционал	List PR	1	240	240
	1991	Пропорционал	List PR	1	240	240
Жибути	2018	Холимог	MMP	1	65	65
	2013	Холимог	MMP	1	65	65
	2008	Мажоритар	BV	1	65	65
	2003	Мажоритар	BV	1	65	65
	1997	Мажоритар	BV	1	65	65
	1992	Мажоритар	BV	1	65	65
Зимбабве	2018	Холимог	Parallel	2	270	270
	2013	Холимог	Parallel	2	270	270
	2008	Мажоритар	FPTP	1	210	210
	2005	Мажоритар	FPTP	1	120	150
	2000	Мажоритар	FPTP	1	120	150
	1995	Мажоритар	FPTP	1	120	150
Зүүн Тимор	2018	Пропорционал	List PR	1	65	65
	2017	Пропорционал	List PR	1	65	65
	2012	Пропорционал	List PR	1	65	65
	2007	Пропорционал	List PR	1	65	65
	2001	Холимог	Parallel	2	88	88
Итали	2018	Холимог	Parallel	2	630	630
	2013	Пропорционал	List PR	1	630	630
	2008	Пропорционал	List PR	1	630	630
	2006	Пропорционал	List PR	1	630	630
	2001	Холимог	MMP	2	630	630
	1996	Холимог	MMP	2	630	630
1994	Холимог	MMP	2	630	630	

СУДАЛГААНЫ ЭМХЭТГЭЛ

Йордан	1992	Пропорционал	List PR	1	630	630
	2020	Пропорционал	List PR	1	130	130
	2016	Пропорционал	List PR	1	130	130
	2013	Холимог	Parallel	2	150	150
	2010	Бусад	SNTV	1	108	120
	2007	Бусад	SNTV	1	104	110
	2003	Бусад	SNTV	1	104	110
	1997	Бусад	SNTV	1	80	80
Казахстан	1993	Бусад	SNTV	1	80	80
	2021	Пропорционал	List PR	1	98	107
	2016	Пропорционал	List PR	1	98	107
	2012	Пропорционал	List PR	1	98	107
	2007	Холимог	Parallel	2	98	107
	2004	Холимог	Parallel	2	67	77
	1999	Холимог	Parallel	2	67	77
	1995	Холимог	Parallel	2	67	77
Кувейт	1994	Мажоритар	FPTP	1	135	177
	2020	Бусад	SNTV	1	50	65
	2016	Бусад	SNTV	1	50	65
	2013	Бусад	SNTV	1	50	65
	2012	Бусад	SNTV	1	50	
	2009	Мажоритар	BV	1	50	
	2008	Мажоритар	BV	1	50	
	2006	Мажоритар	BV	1	50	
	2003	Мажоритар	BV	1	50	
	1999	Мажоритар	BV	1	50	
Киргиз	1996	Мажоритар	BV	1	50	
	1992	Мажоритар	BV	1	50	
	2021	Холимог	Parallel	2	90	90
	2020	Пропорционал	List PR	1	120	120
	2015	Пропорционал	List PR	1	120	120
	2010	Пропорционал	List PR	1	120	120
	2007	Пропорционал	List PR	1	90	90
	2005	Мажоритар	TRS	1	75	75
Ливан	2000	Холимог	Parallel	2	60	60
	1995	Мажоритар	TRS	1	35	35
	2022	Пропорционал	List PR	1	128	128
	2018	Пропорционал	List PR	1	128	128
	2009	Мажоритар	BV	1	128	128
	2005	Мажоритар	BV	1	128	128
	2000	Мажоритар	BV	1	128	128
	1996	Мажоритар	BV	1	128	128
Лесото	1992	Мажоритар	BV	1	128	128
	2017	Холимог	MMP	2	120	120
	2015	Холимог	MMP	2	120	120
	2012	Холимог	MMP	2	120	120
	2007	Холимог	MMP	2	120	120
	2002	Холимог	MMP	2	120	120
	1998	Мажоритар	FPTP	1	80	80
	1993	Мажоритар	FPTP	1	80	80
Мавритани	2018	Холимог	Parallel	3	157	157
	2013	Холимог	Parallel	3	146	146
	2006	Мажоритар	TRS	1	95	95
	2001	Мажоритар	TRS	1	81	81
	1996	Мажоритар	TRS	1	79	79
	1992	Мажоритар	TRS	1	79	79
Мексик	2021	Холимог	MMP	2	500	500
	2018	Холимог	MMP	2	500	500
	2015	Холимог	MMP	2	500	500
	2012	Холимог	MMP	2	500	500
	2009	Холимог	MMP	2	500	500
	2006	Холимог	MMP	2	500	500
	2003	Холимог	MMP	2	500	500
	2000	Холимог	MMP	2	500	500
	1997	Холимог	MMP	2	500	500
	1994	Холимог	Parallel	2	500	500
Молдова	1991	Холимог	MMP	2	500	500
	2021	Пропорционал	List PR	1	101	101
	2019	Холимог	Parallel	2	101	101
	2014	Пропорционал	List PR	1	101	101
	2010	Пропорционал	List PR	1	101	101
	2009	Пропорционал	List PR	1	101	101
	2005	Пропорционал	List PR	1	101	101
	2001	Пропорционал	List PR	1	101	101
	1998	Пропорционал	List PR	1	101	101
Монако	1994	Мажоритар	TRS	1	104	104
	2018	Холимог	Parallel	2	24	24
	2013	Холимог	Parallel	2	24	24
	2008	Холимог	Parallel	2	24	24

	2003	Холимог	Parallel	2	24	24
	1998	Мажоритар	TRS	1	18	18
	1993	Мажоритар	TRS	1	18	18
Марокко	2021	Пропорционал	List PR	2	395	395
	2016	Пропорционал	List PR	2	395	395
	2011	Пропорционал	List PR	2	395	395
	2007	Пропорционал	List PR	2	325	325
	2002	Пропорционал	List PR	2	325	325
	1997	Пропорционал	List PR	2	325	325
	1993	Мажоритар	FPTP	1	222	333
Непал	2017	Холимог	Parallel	2	275	275
	2013	Холимог	Parallel	2	575	601
	2008	Холимог	Parallel	2	575	601
	1999	Мажоритар	FPTP	1	205	205
	1994	Мажоритар	FPTP	1	205	205
	1991	Мажоритар	FPTP	1	205	205
ОХУ	2021	Холимог	Parallel	2	450	450
	2016	Холимог	Parallel	2	450	450
	2011	Пропорционал	List PR	1	450	450
	2007	Пропорционал	List PR	1	450	450
	2003	Холимог	Parallel	2	450	450
	1999	Холимог	Parallel	2	450	450
	1995	Холимог	Parallel	2	450	450
Өмнөд Африк	2019	Пропорционал	List PR	2	400	400
Өмнөд Судан	2016	Шилжилтийн тогтолцоотой	Шилжилтийн тогтолцоотой			
Пакистан	2010	Холимог	Parallel	3	170	170
	2018	Холимог	Parallel	2	342	342
	2013	Холимог	Parallel	2	342	342
	2008	Холимог	Parallel	2	342	342
	2002	Холимог	Parallel	2	342	342
	1997	Мажоритар	FPTP	1	217	217
	1993	Мажоритар	FPTP	1	217	217
	1993	Холимог	Parallel	2	450	450
Палестин	2006	Холимог	Parallel	2	132	132
	1996	Мажоритар	BV	1	88	88
Румын	2020	Пропорционал	List PR	1	312	329
	2016	Пропорционал	List PR	1	312	329
	2012	Холимог	MMP	2	332	332
	2008	Холимог	MMP	2	334	334
	2004	Пропорционал	List PR	1	332	332
	2000	Пропорционал	List PR	1	345	345
	1996	Пропорционал	List PR	1	343	343
Судан	2015	Холимог	Parallel	3	450	450
	2010	Холимог	Parallel	3	450	450
	2000	Мажоритар	FPTP	1	270	360
	1996	Мажоритар	FPTP	1	275	400
Тажикистан	2020	Холимог	Parallel	2	63	63
	2015	Холимог	Parallel	2	63	63
	2010	Холимог	Parallel	2	63	63
	2005	Холимог	Parallel	2	63	63
	2000	Холимог	Parallel	2	63	63
	1995	Мажоритар	TRS	1	181	181
Тайланд	2019	Холимог	MMP	2	500	500
	2014	Холимог	Parallel	2	500	500
	2011	Холимог	Parallel	2	500	500
	2007	Холимог	Parallel	2	480	480
	2006	Холимог	Parallel	2	500	500
	2005	Холимог	Parallel	2	500	500
	2001	Холимог	Parallel	2	500	500
	1996	Мажоритар	BV	1	393	393
	1995	Мажоритар	BV	1	391	391
	1992	Мажоритар	BV	1	360	360
Того	2018	Пропорционал	List PR	1	91	91
	2013	Пропорционал	List PR	1	91	91
	2007	Пропорционал	List PR	1	81	81
	2002	Мажоритар	TRS	1	81	81
	1999	Мажоритар	TRS	1	81	81
	1994	Мажоритар	TRS	1	78	78
Тунис	2019	Пропорционал	List PR	1	217	217
	2014	Пропорционал	List PR	1	217	217
	2011	Пропорционал	List PR	1	217	217
	2009	Холимог	Parallel	2	214	214
	2004	Холимог	Parallel	2	189	189
	1999	Холимог	Parallel	2	183	183
	1994	Холимог	Parallel	2	163	163
Умард Македон	2020	Пропорционал	List PR	1	120	120
	2016	Пропорционал	List PR	1	120	120

Украин	2014	Пропорционал	List PR	1	123	123
	2011	Пропорционал	List PR	1	123	123
	2008	Пропорционал	List PR	1	120	120
	2006	Пропорционал	List PR	1	120	120
	2002	Пропорционал	List PR	1	120	120
	1998	Холимог	Parallel	2	120	120
	1994	Мажоритар	TRS	1	120	120
	2019	Холимог	Parallel	2	424	424
	2014	Холимог	Parallel	2	450	450
	2012	Холимог	Parallel	2	450	450
Фиджи	2007	Пропорционал	List PR	1	450	450
	2006	Пропорционал	List PR	1	450	450
	2002	Холимог	Parallel	2	450	450
	1998	Холимог	Parallel	2	450	450
	1994	Мажоритар	TRS	1	450	450
	2018	Пропорционал	List PR	1	51	51
	2014	Пропорционал	List PR	1	50	50
	2006	Мажоритар	AV	2	71	71
	2001	Мажоритар	AV	2	71	71
	1999	Мажоритар	AV	2	71	71
Филиппин	1994	Мажоритар	#FPTP #BV	1	70	70
	2022	Холимог	Parallel	2	316	316
	2019	Холимог	Parallel	2	306	306
	2016	Холимог	Parallel	2	297	297
	2013	Холимог	Parallel	2	292	292
	2010	Холимог	Parallel	2	286	286
	2007	Холимог	Parallel	2	270	270
	2004	Холимог	Parallel	2	239	239
	2001	Холимог	Parallel	2	221	221
	1998	Холимог	Parallel	2	220	220
Хорват	1995	Мажоритар	FPTP	1	204	204
	1992	Мажоритар	FPTP	1	199	199
	2020	Пропорционал	List PR	1	151	151
	2016	Пропорционал	List PR	1	151	151
	2015	Пропорционал	List PR	1	151	151
	2011	Пропорционал	List PR	1	151	151
	2007	Пропорционал	List PR	1	153	153
	2003	Пропорционал	List PR	1	152	152
	2000	Пропорционал	List PR	1	151	151
	1995	Холимог	Parallel	2	124	127
Шинэ Зеланд	1992	Холимог	Parallel	2	124	127
	2020	Холимог	MMP	3	120	120
	2017	Холимог	MMP	3	120	120
	2014	Холимог	MMP	3	121	121
	2011	Холимог	MMP	3	121	121
	2008	Холимог	MMP	3	122	122
	2005	Холимог	MMP	3	121	121
	2002	Холимог	MMP	3	120	120
	1999	Холимог	MMP	3	120	120
	1996	Холимог	MMP	3	120	120
Япон	1993	Мажоритар	FPTP	1	99	99
	2021	Холимог	Parallel	2	465	465
	2017	Холимог	Parallel	2	465	465
	2014	Холимог	Parallel	2	475	475
	2012	Холимог	Parallel	2	480	480
	2009	Холимог	Parallel	2	480	480
	2005	Холимог	Parallel	2	480	480
	2003	Холимог	Parallel	2	480	480
	2000	Холимог	Parallel	2	480	480
	1996	Холимог	Parallel	2	500	500
Мажоритар тогтолцоонд шилжсэн орнууд						
Азербайжан	1993	Бусад	SNTV	1	511	511
	2020	Мажоритар	FPTP	1	125	125
	2015	Мажоритар	FPTP	1	125	125
	2010	Мажоритар	FPTP	1	125	125
	2006	Мажоритар	FPTP	1	125	125
	2005	Мажоритар	FPTP	1	125	125
	2000	Холимог	Parallel	2	125	125
Египет	1995	Холимог	Parallel	2	125	125
	2020	Мажоритар	#TRS #PBV	2	568	596
	2015	Мажоритар	#TRS #PBV	2	568	596
	2012	Холимог	Parallel	2	498	508
	2010	Мажоритар	TRS	1	508	518
2005	Мажоритар	TRS	1	444	454	

	2000	Мажоритар	TRS	1	444	454	
	1995	Мажоритар	TRS	1	444	454	
Ирак	2021	Мажоритар	SNTV	1	329	329	
	2018	Пропорционал	List PR	1	329	329	
	2014	Пропорционал	List PR	1	328	328	
	2010	Пропорционал	List PR	1	325	325	
	2005	Пропорционал	List PR	2	275	275	
	2016	Мажоритар	BV	1	24	24	
	2011	Мажоритар	#FPTP	H	24	24	
			#BV				
	2006	Мажоритар	#FPTP	H	24	24	
			#BV				
2001	Мажоритар	#FPTP #BV	H	24	24		
Либерри	2017	Мажоритар	FPTP	1	73	73	
	2011	Мажоритар	FPTP	1	73	73	
	2005	Мажоритар	FPTP	1	64	64	
	1997	Пропорционал	List PR	1	64	64	
Мадагаскар	2019	Мажоритар ба Пропорционал	#FPTP	1	151	151	
			#List PR				
	2013	Мажоритар ба Пропорционал	#FPTP	H	151	151	
			#List PR				
	2007	Мажоритар	#FPTP #PBV	1	127	127	
	2002	Мажоритар ба Пропорционал	#FPTP	1	160	160	
#List PR							
1998	Мажоритар ба Пропорционал	#FPTP #List PR	1	150	150		
1993	Пропорционал	List PR	1	138	138		
Монгол	2020	Мажоритар	BV	1	76	76	
	2016	Мажоритар	FPTP	1	76	76	
	2012	Холимог	Parallel	2	76	76	
	2008	Мажоритар	BV	1	76	76	
	2004	Мажоритар	TRS	1	76	76	
	2000	Мажоритар	TRS	1	76	76	
	1996	Мажоритар	TRS	1	76	76	
	1992	Мажоритар	BV	1	76	76	
	Сьерра Леон	2018	Мажоритар	FPTP	1	132	146
		2012	Мажоритар	FPTP	1	112	124
2007		Мажоритар	FPTP	1	112	124	
2002		Пропорционал	List PR	1	112	124	
1996		Пропорционал	List PR	1	68	80	

АШИГЛАСАН ЭХ СУРВАЛЖ

- IPU. (2022). IPU Parline: Global data on national parliaments. https://data.ipu.org/compare?field=chamber%3A%3Afield_electoral_system&structure=any__lower_chamber#map
- Werner, P., & Luvsandemdev, S. (2008). *Voters' Voices People's Perception of Mongolia's Political and Economic Transition as Reflected in Opinion Polls from 1995 to 2007*. Ulaanbaatar.
- Nohlen, D., Grotz, F., & Hartmann, C. (2002). *Elections in Asia and the Pacific A Data Handbook VOLUME II South East Asia, East Asia and the South Pacific*. Oxford University Press.
- European Commission, Directorate-General for External Relations. (2019). *Compendium of international standards for elections: fourth edition*. Publications Office.
- Гэрэлт-Од, Э. (2020). Монгол Улсын Их Хурлын сонгуулийн тогтолцоо: сонголт, туршлага. *Шинэ толь №81*.
- Цогтоо, Ш. (2018 он). Гадаад орнуудын Үндсэн хуулийн эрх зүй. УБ.
- Солонго Д. (2017). Үндсэн хуулийн цэц иргэдийн сонгох, сонгогдох эрхийн баталгаа болох нь. Жанцан Ж., *Үндсэн хуулийн эрх зүйн тулгамдсан асуудал: Онол арга зүйн хэрэгжилт*. УБ: Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэц.
- СЕХ. (2017). *Монгол Улсын Их Хурлын сонгуулиудын дүн*. <https://гес.gov.mn/uploads/IHsonguuli2012.pdf>
- НҮБХХ. (2015). *Монгол Улсад ардчиллыг бэхжүүлэхэд Үндсэн хуулийн гүйцэтгэсэн үүрэг: дүн шинжилгээ*. УБ.
- Чулуун, Г. (2015). *Улсын Бага Хурлын товчоон: Үйл ажиллагааны хроно-тойм (1990-1992)*. УБ.
- Бямбадорж Ж. (1999 он). Сонгууль сонгуулийн тогтолцоо. *Шинэ толь №28*.
- Остапенко Г. И. (2020. № 4). «Динамика» и «статика» парламентских выборов в Монголии сквозь призму электорального анализа. *Известия Восточного института*, 37–52.
- И.Б.Борисов, А.Г.Головин, & А.В.Игнатов. (2015). *Выборы в мире: Избирательные системы*. Санкт-Петербург: Российский общественный институт избирательного права, Избирательная комиссия ленинградской области.
- Улсын Их Хурлын Тамгын газрын Судалгааны алба. (2015 он). *БНМАУ-ын Ардын Их Хурлын сонгуультай холбоотой лавлагаа*. УБ: Судалгааны эмхэтгэл XXI боть, СТ-15/415.
- Улсын Их Хурлын Тамгын газрын Судалгааны алба. (2015). *Монгол Улсын Үндсэн хууль (1992) болон Монгол Улсын Их цаазын төслүүдэд хэлэлцүүлгийн явцад орсон өөрчлөлтүүд*. УБ: Судалгааны эмхэтгэл XX боть, СТ-15/403.
- Улсын Их Хурлын Тамгын газрын Судалгааны алба. (2015). *Парламентын засаглалтай орнуудын сонгуулийн тогтолцоо ба Ротацын журмаар парламентын гишүүдийг сэлгэдэг зарим орны туршлага*. УБ: Судалгааны эмхэтгэл XX боть, СТ-15/211.
- Улсын Их Хурлын Тамгын газрын Судалгааны алба. (2012). *Монголын эмэгтэй улс төрчид*. УБ: Судалгааны эмхэтгэл XIII боть, СТ-12/403.
- Улсын Их Хурлын Тамгын газрын Судалгааны алба. (2012 он). *Монгол Улсын Их хурлын сонгуулийн тойм*. УБ: Судалгааны эмхэтгэл XIII боть, СТ-12/408.
- Улсын Их Хурлын Тамгын газрын Судалгааны алба. (2011). *Дэлхийн зарим улс орнуудын парламентын сонгуулийн шууд зарчим*. Судалгааны эмхэтгэл X боть, СТ-11/410.

- Улсын Их Хурлын Тамгын газрын Судалгааны алба. (2010). *Сонгуулийн эрх зүйн тогтолцооны онол арга зүйн үндэслэл, зохистой хувилбарыг сонгох зарчим*. Судалгааны эмхэтгэл V боть, СТ-10/217.
- Улсын Их Хурлын Тамгын газрын Судалгааны алба. (2009 он). *Сонгуулийн системийн харьцуулалт: давуу ба сул тал*. УБ: Судалгааны эмхэтгэл IV боть, СТ-09/219.

**СОНГУУЛИЙН ХУВЬ ТЭНЦҮҮЛЭН ХУВААРИЛАХ БОЛОН ХОЛИМОГ ТОГТОЛЦОО
БҮХИЙ ОРНУУДЫН НАМААС НЭР ДЭВШИГЧДИЙН НЭРСИЙН
ЖАГСААЛТЫГ ГАРГАХ ТУХАЙ**

*Г.Алтан-Оч, Ц.Болормаа, И.Жаргалзаяабямба,
Д.Жигваагүнсэл, Ө.Мөнхтунгалаг, О.Нарантуяа,
Ч.Онончимээ, А.Пагма, Д.Халиун, Г. Чулуун*

УДИРТГАЛ

Намын жагсаалт гэж сонгуулийн хувь тэнцүүлэн хуваарилах болон холимог тогтолцооны үед нам болон нам эвслийн бүлгүүдээс гаргасан нэрсийн жагсаалт юм.

Энэ жагсаалтыг бүрдүүлэх, дэвшүүлэх журам нь тухайн улсын хууль тогтоомж болон нам, эвслүүдийн дүрэм, бусад хүчин зүйлсээр тодорхойлогдоно. Жагсаалтад нэр дэвшигчдийг байрлуулах дараалал нь сонгуулиар тухайн намын авсан суудлыг хэрхэн хуваарилахыг тодорхойлно.

Жагсаалтаар санал хураана гэдэг нь сонгогч сонгуульд оролцож буй намын гаргасан хамтын жагсаалтад буй нэр дэвшигчдийг оруулж ирсэн тодорхой дарааллынх нь дагуу дэмжиж (“хатуу жагсаалт”), эсвэл жагсаалт дотроос хүссэнээрээ сонгож (“чөлөөт жагсаалт”) тодорхой нэр дэвшигчийн төлөө саналаа өгөхийг хэлнэ.

Ерөнхийдөө нам эсхүл намуудын эвсэл сонгуулийн жагсаалтыг гаргадаг. Намууд заавал намынхаа гишүүнийг нэр дэвшүүлэх албагүй учир **нээлттэй жагсаалтад** нам бус хүн болон өөр нам буюу эвслийн гишүүнийг нэр дэвшүүлж болдог байна.

Ийм нээлттэй жагсаалтын жишээ гэвэл, Бундэстагийн 2005 оны сонгуулийн PDS намын жагсаалтанд WASG намын гишүүнийг нэр дэвшүүлж байсан. Орон нутгийн сонгуульд ийм жишээ маш олон бий. Мөн Ногоон-Альтернатив эвслийн жагсаалтаас ч үүнийг олонтаа харж болно. Ихэвчлэн нээлттэй жагсаалт гэдэг ойлголтын дор чөлөөт жагсаалтыг ойлгодог.

Сонгуулийн горимоос шалтгаалан сонгогч нь сонгуулийн жагсаалтад нөлөөлөх хандлага өөр өөр байдаг. Үүнд:

- *Чөлөөт жагсаалт* (ихэвчлэн *нээлттэй жагсаалт* гэнэ): Сонгогч тодорхой тооны саналын эрхтэй байдаг ба үүнийгээ өөрийн хүссэнээр янз бүрийн жагсаалтаас нэр дэвшигчдийг тараан сонгох (*алаглуулах*) буюу нэр дэвшигчийг шинээр оруулж, жагсаалтад байсныг нь зурж дарах боломжтой байдаг. Жишээ нь, Швейцарт сонгогч хоосон саналын хуудас хэрэглэж болдог бөгөөд үүндээ өөрийн нэр дэвшигчдийг бүрдүүлэх боломжоор хангагдсан байдаг.
- *Сул багцалсан жагсаалт*: Сонгогч урьдчилан хэвлэж бэлдсэн саналын хуудастай л зөвхөн ажиллах боломжоор хангагдсан байдаг. Тэрхүү жагсаалтын хүрээнд сонгогч доторх дарааллыг өөрчлөх (*эрэмбэлэх*), өөрийн таашаалаар санал өгч нэг буюу хэдэн нэр дэвшигчид, эсвэл ганц нэр дэвшигчид олон санал өгөх (*кумулятив*) боломжтой. Сонгогч бүр саналын хуудас тутамд хамгийн олондоо уг жагсаалтаар нэр дэвшигчдийн тоотой тэнцүү хэмжээний тооны санал өгөх эрхтэй байдаг.
- *Хатуу жагсаалт* (мөн *хаалттай жагсаалт* буюу *бат багцалсан жагсаалт* гэнэ): Нэр дэвшигчдийн дарааллыг намын удирдах төв байгууллагаас тогтоодог. Сонгогч цорын ганц жагсаалтад санал өгөх эрхтэй бөгөөд уг саналаараа нэг намыг бүхэлд нь дэмжихэд хүргэдэг. Иймээс хатуу жагсаалт нь үндсэн хуулийн ардчиллын зарчимд тусгагдсаны дагуу депутатыг шууд сонгосон эсэх талаар эрх зүйн хувьд байнга маргаан дагуулж асуудал үүсгэж байдаг.

Бельги, Дани, Итали, Люксембург, Голланд, Швейцар улсуудад чөлөөт жагсаалтын аль нэг хэлбэрийг ашиглаж байна. Түүнээс гадна үүнийг ХБНГУ-ын орон нутгийн ихэнх сонгуульд хэрэглэдэг. Харин Бундэстаг болон ихэнх Холбооны муж улсад хатуу жагсаалтыг ашигладаг байна.

Европын холбооны 15 улсаас зөвхөн 6 нь хатуу жагсаалт хэрэглэдэг ба сонгогч зөвхөн намыг сонгодог. Ирланд, Люксембург болон Хойд Ирландын мужид жагсаалт нь чөлөөтэй байдаг. Европын холбооны зүүн европын улсуудад жагсаалтыг илүү нээлттэй болгох хандлага ажиглагдаж байна. Жишээ нь, Словак, Словени улсууд сул багцалсан жагсаалтыг сонгосон бол Польш, Чех, Унгар улсууд эсрэгээрээ хатуу жагсаалтыг хэрэглэсээр байна.⁷⁰

СУДАЛГААНЫ ХУРААНГУЙ

Судалгаанд сонгуулийн хувь тэнцүүлэн хуваарилах болон холимог тогтолцоо бүхий улс орнуудын сонгуулийн болон улс төрийн намын тухай хууль тогтоомжийг судлан үзлээ. Судалгаанаас үзэхэд судалгаанд хамрагдсан дийлэнх орны хувьд намаас нэр дэвшигчдийн нэрсийн жагсаалтыг хэрхэн гаргах талаар нарийвчлан зохицуулсан хуулийн зохицуулалт байхгүй бөгөөд нэр дэвшүүлэх, нэр дэвшигчийг солих, өөрчлөх асуудлыг хуульд нийцүүлэн гаргасан улс төрийн намын дотоод журмаар зохицуулахаар хуульчилсан байна.

Намын нэр дэвшигчдийн жагсаалтыг бүрдүүлэх, дэвшүүлэх журам улс орон бүрт ихээхэн ялгаатай байна. Зөвхөн ерөнхий зарчим нь л ямар нэг хэлбэрээр хууль тогтоомжоор тодорхойлогдож болох юм. Ихэнхдээ нэр дэвшигчдийн нэрийг тодруулах нь намын дотоод журмаар, харин нэр дэвшигчдэд тавигдах шаардлага нь хуулиар зохицуулагддаг байна.

Намын жагсаалтыг гаргахад хууль тогтоомжоор тогтоосон зохицуулалтаас гадна бусад хүчин зүйл нөлөөлж байна. Тухайлбал, нэр дэвшигчийн иргэдийн болон намын хүрэн дэх нэр хүнд, нөлөө, улс төрийн болон санхүүгийн хэлхээ холбоо г.м. Энэхүү нөлөө нь нэр дэвшигчийг намын удирдах байгууллагаас сонгодог намд илүүтэйгээр ажиглагддаг бол харин намын доод шатны байгууллагаас нэр дэвшигчийг сонгох тохиолдолд энэхүү нөлөөлөл харьцангуй бага байна.

Судалгааны нэгдүгээр хэсэгт зарим орны намын дүрэмд нэр дэвшүүлэх процессыг хэрхэн зохицуулсан талаар, хоёрдугаар хэсэгт Европын зарим орны намын жагсаалт гаргах, санал тооцох, суудал хуваарилах талаар авч үзсэн бөгөөд судалгааны Хавсралтад нийт судлагдсан орнуудын хууль тогтоомжид нэр дэвшигчийн нэрийн жагсаалтын талаарх хуульчилсан ерөнхий зохицуулалтыг хавсаргасан болно.

НЭГ. НАМУУДЫН ДҮРЭМД НЭР ДЭВШҮҮЛЭХ ПРОЦЕССЫГ ХЭРХЭН ЗОХИЦУУЛСАН ТАЛААРХ ЗАРИМ ОРНЫ ТУРШЛАГА

Словак Улсын туршлага⁷¹

Намууд парламентын сонгуульд нэр дэвшигчийг нэр дэвшүүлэхдээ намын дотоод дүрмээр зохицуулдаг. Зарчмын хувьд дүүргийн болон орон нутгийн байгууллагуудын доороос дээш намын байгууллагын дээд түвшин хүртэл шатлалтай байна.

Парламентын сонгуульд нэр дэвшигчийн эцсийн зөвшөөрлийг дээд байгууллага нь гаргадаг.

- ANO: */Alliance of the New Citizen/* Парламентад нэр дэвшигчийг дүүргийн болон бүс нутгийн байгууллагаар дамжуулан удирдах байгууллагаас эцсийн шийдвэрийг гаргана.
- HZDS: */Movement for a Democratic Slovakia/* Нэр дэвшигчийг дүүргээс нэр дэвшүүлнэ.

⁷⁰ Сонгуулийн жарсаалт-Wahlliste <https://de.wikipedia.org/wiki/Wahlliste>

⁷¹ http://www.idea.int/parties/upload/Slovakia_report_March06.pdf

Намын бүх гишүүдийн хурлаар нэр дэвшигчийг нэр дэвшүүлж/хэлэлцүүлж/, бүс нутгийн нэр дэвшүүлэх хурлаар батлуулна.

- KDH: */Christian Democratic Movement/* Нэр дэвшигчийг Конгрессын гишүүн нэр дэвшүүлнэ. Конгрессын гишүүн болон Ерөнхийлөгчийн зөвлөл нь нэр дэвшигчийг дэвшүүлдэг.
- KSS: */Communist Party of Slovakia/* нэр дэвшигчийг сонгон шалгаруулах үйл явц нь салбар зөвлөлийн хамгийн доод түвшнээс дүүргийн болон бүс нутгийн хороод, намын дээд түвшний байгууллагаар хэлэлцэгдэн Үндэсний хурлаар эцэслэн баталдаг.
- SDKU: */Slovak Democratic and Christian Union/* Парламентад нэр дэвшигч нь намын сунгаанд сонгогдсон байна. Намын сунгаанд сонгогдсон нэр дэвшигчид болон намын удирдах албан тушаалтнуудыг нэр дэвшигчийн жагсаалтад тус тусад нь оруулна.
- Smer: *(Direction)* Парламентад нэр дэвшигчийг намын удирдлага шийдвэрлэнэ.
- SMK: */Party of Hungarian Coalition/* Нэр дэвшигчид нь дүүргийн хурал болон намын бүлгээс нэр дэвшинэ. Үндэсний зөвлөл нь нэр дэвшигчдийг зөвшөөрөх болон нэр дэвшигчдийн нэрсийн жагсаалтыг шийдвэрлэнэ.
- Намууд нэр дэвшигчдээ сонгох болон нэр дэвшүүлэхдээ ихэндээ сонгуулийн холимог системийг ашигладаг. Хуульд заагаагүй боловч зарим намууд эмэгтэйчүүдийн хувьд квот тогтоосон байдаг.

Шинэ Зеландын туршлага

Шинэ Зеланд нь намын хаалттай жагсаалтаар сонгууль явуулах бөгөөд жагсаалтад нэр дэвшигчдийг улс төрийн намуудын дотоод журамд заасан зохицуулалтын дагуу эрэмбэлэнэ. Жишээ болгон Шинэ Зеландын Ногоон намын дотоод журмын холбогдох зохицуулалтыг хэсэгчлэн хүргэж байна. Үүнд:

Шинэ Зеландын Ногоон намын Сонгуульд жагсаалтаар нэр дэвшигчдийн эрэмбэлэх үйл ажиллагаа (Candidate Selection and List Ranking Procedures 2014)

5.2 Сонгуульд жагсаалтаар нэр дэвшигчдийг эрэмбэлэхдээ тус нам дараах ерөнхий зарчим баримтална.

5.2.1. Нийт нэр дэвшигчдийн 10-аас багагүй хувь Maori үүсэлтэй байх

5.2.2. Нийт дэвшигчдийн 60 хувь нь эрэгтэй, 40 хүртэлх хувь эмэгтэй

5.2.3. Нийт нэр дэвшигчдийн 40-өөс багагүй хувь нь North Island, 20-оос багагүй хувьд нь South Island

5.2.4. Нийт нэр дэвшигчдийн 10-аас багагүй хувь нь 35 хүртэлх нас

5.4.3 Намын жагсаалтаар сонгуульд нэр дэвшигчдийн урьдчилсан жагсаалт гаргаж эцсийн жагсаалтыг удирдах зөвлөлийн хурлаас санал хурааж эрэмбэлэнэ.

Намын нарийн бичгийн дарга жагсаалтаар нэр дэвшигчдийг Сонгуулийн хорооноос гаргасан жагсаалтын дагуу бүрдүүлбэр хийж Сонгуулийн хороонд хуулийн дагуу хүргүүлнэ.

ХОЁР. ЕВРОПЫН ЗАРИМ ОРНЫ НАМЫН ЖАГСААЛТ ГАРГАХ, САНАЛ ТООЦОХ, СУУДАЛ ХУВААРИЛАХ

Судалгаанд Европын зарим орны буюу тодруулбал ХБНГУ, Австри, Бельги, Швейцар, Люксембург улсуудын намын жагсаалт гаргах, намын жагсаалтад өгсөн санал тооцох аргачлал, сонгуулийн тойрогт суудал хуваарилах талаар авч үзлээ.

Герман Улс

ХБНГУ-ын Бундэстаг (Парламент)-ийн сонгуулийн систем нь хаалттай жагсаалт бүхий холимог

хувь тэнцүүлсэн систем юм. Намууд нь Муж улсын жагсаалтад хүний нэр дэвшүүлж сонгуульд оролцдог. Намуудын авах суудлын тоог хоёрдогч саналын дагуу тодорхойлно.⁷²

Холбооны сонгуулийн тухай хуулийн⁷³ 6-р зүйлд Муж улсын жагсаалтаар санал авах талаар доорхи зохицуулалтыг хийжээ. Үүнд:

Муж улсын жагсаалтаар өгсөн саналыг бүгдийг нийлүүлэн тоолж муж улсын жагсаалтанд оногдох суудлын тоог тогтооно. Ингэхдээ 1-р саналаар санал өгсөн нэр дэвшигч нь ялсан бол; нам бус бие даагч нэр дэвшиж ялсан бол; тухайн муж улсад жагсаалт гаргаагүй намын нэр дэвшигч ялсан бол сонгогчийн өгсөн саналыг хасна.

Муж улсуудын жагсаалтын дагуу суудал хуваарилахдаа тухайн сонгуулийн нутаг дэвсгэрт өгсөн хүчинтэй саналын тоогоор хамгийн багадаа 5% санал авсан буюу (эсвэл) хамгийн багадаа 3 тойрогт нэр дэвшигч нь ялж сонгуулийн босго⁷⁴ давсан намыг харгалзаж үзнэ.

Уг хуулийн 27-р зүйлд Муж улсын жагсаалтыг гаргах⁷⁵ талаар доорх зохицуулалтыг хийжээ. Үүнд:

- Муж улсын жагсаалтыг зөвхөн нам гаргах эрхтэй. Ингэхдээ уг жагсаалтыг тухайн намын Муж улсын холбоо (хороо)⁷⁶-ны тэргүүлэгчид, эсвэл хэрэв Муж улсын холбоо (хороо) байхгүй бол түүний доорх түвшний нутгийн холбоо (хороо), уг хуулийн 18-р зүйлийн 2 дахь хэсэгт дурдагдсан намын хувьд түүнээс гадна сүүлчийн Бундэстагийн сонгуульд санал өгөх эрхтэй 1,000 сонгогч тутмын 1, гэхдээ 2,000-аас хэтрэхгүй сонгогчийн биеэр болон бичмэлээр зурсан гарын үсгээр баталгаажуулсан байх шаардлагатай. 18-р зүйлийн 2 дахь хэсэгт заасан намын хувьд сонгуулийн санал гаргах үед гарын үсэг зурах этгээдүүд нь санал өгөх эрхтэй байх бөгөөд үүний нотолгоог мөн жагсаалт гаргахдаа хамт өгнө. Нэмэлт гарын үсгийн шаардлагыг үндэсний цөөнхийн намын жагсаалтад тавихгүй.
- Муж улсын жагсаалт нь тухайн хүсэлт гаргаж буй намын нэрийг агуулсан байх бөгөөд хэрэв товчилсон нэртэй бол мөн түүнийг бичсэн байх шаардлагатай.
- Нэр дэвшигчдийн нэрс нь мэдэгдэхүйц дараалалтай байх шаардлагатай.
- Нэр дэвшигч нь зөвхөн нэг муж улсад, тухайлан зөвхөн нэг муж улсын жагсаалтанд бичигдэх эрхтэй. Жагсаалтад зөвхөн өөрөө бичгээр зөвшөөрсөн хүний нэрийг дэвшүүлнэ. Энэхүү зөвшөөрлийг цуцлах боломжгүй.

Муж улсын жагсаалтад нэр дэвшигчдийн дарааллыг нууц санал хураалтаар тогтооно. Энэ талаар болон ийм шийдвэр гаргасан хурлын горим хуулийн хүрээнд явагдсан талаар тангараг⁷⁷ өргөнө.

Австри Улс

Австри Улсад сонгууль нь ихэвчлэн хувь тэнцүүлсэн байдлаар явагддаг. Ингэхдээ нам нь ялалт байгуулахын төлөө ихэвчлэн эвсэл байгуулж сонгуульд оролцдог. Иймээс Австрийн улс төрийн амьдралд намын үүрэг роль хамгийн өндрөөр үнэлэгддэг.⁷⁸ Хувь тэнцүүлэх санал

⁷² Бундэстагийн сонгуулийн систем-Wahlsystem der Bundestagswahl <http://www.wahlrecht.de/bundestag/index.htm>

⁷³ Холбооны сонгуулийн хууль-Bundeswahlgesetz §6 Wahl nach Landeslisten <http://www.gesetze-im-internet.de/bwahlg>

⁷⁴ Сонгуулийн босго=жагсаалтаар авсан саналын хувь 5%-иас илүү; эсвэл мажоритар 3 тойрогт ялсан

⁷⁵ Муж улсуудын жагсаалт-Bundeswahlgesetz §27 Landeslisten http://www.gesetze-im-internet.de/bwahlg/_27.html

⁷⁶ Verband (*германиар*)-Үгчилбэл "холбоо" гэж орчуулагдах ба утгачилбал "хороо" гэж орчуулна.

⁷⁷ Тангаргийг хурлын дарга, уг хурлаас томилогдсон 2 гишүүний хамт тойргийн сонгуулийн хорооны даргын өмнө өргөхөөр уг хуулинд заажээ.

⁷⁸ Австрийн улстөрийн систем-Politisches System Цстеррейchs https://de.wikipedia.org/wiki/Politisches_System_%C3%96sterreichs#Bundesebene

хураалтын үр дүнд өгсөн саналын тоог мандат болгож хувиргах боломж бүрддэг.⁷⁹

Үндэсний зөвлөлийн депутатыг хувь тэнцүүлэх аргаар сонгодог. Намууд нэр дэвшигчийн жагсаалтыг Дотоод хэргийн яаманд гаргаж өгнө. Сонгуульд оролцох тухай саналыг нэг бол тодорхой тооны депутат эсвэл тодорхой тооны дэмжигчид тодорхойлоход гарын үсэг зурж баталгаажуулна. Үндэсний болон Европын холбооны сонгуульд улс даяар нэр дэвшүүлж байгаа бол дэмжигчийн тодорхойлолтонд хамгийн багадаа 2,600 хүн гарын үсэг зурсан байх бөгөөд дэмжүүлж буй этгээд орон нутгийн засаг захиргаагаар энэхүү дэмжлэгээ баталгаажуулсан (дэмжлэгтээ батлан даалт гаргуулсан) байвал зохино.⁸⁰

Швейцар Улс

Швейцар Улсад улстөрчийн мэргэжил гэж байхгүй. Энд милицийн зарчим буюу ардын журамт цэргийн систем хэрэгждэг. Энэ юу гэсэн үг вэ гэвэл, парламент (кантон болон хамтралын түвшинд мөн адил)-ын ихэнх гишүүд нь өөрийн үндсэн ажлын хажуугаар гишүүний сонгуульд албан тушаал маягаар үүрэг гүйцэтгэдэг. Өөрөөр хэлбэл, мэргэжлийн улстөрчид биш гэсэн үг.⁸¹

Үндэсний зөвлөл⁸² (парламент)-ийн сонгуульд хүн амын тооноос хамаарч кантон (муж) болгонд харилцан адилгүй суудал буюу мандатын тоо оногдоно. Үндэсний зөвлөлийн сонгуулийн намын нэр дэвшигчийн жагсаалтад тухайн кантонд хэдэн суудал оногдсон байна вэ, тэрний тоотой тэнцүү хүний нэр бичигдэнэ. Жишээ нь, Цюрих кантонд 35 хүний нэр бичигдэх бол Ури кантонд 1 хүний нэр бичигдэнэ. Нэр дэвшигчийн жагсаалт нь нээлттэй юм.

Нэр дэвшигчийн нэрийг давхардуулах боломжтой. Түүнээс гадна, нам болгон тус тусдаа олон жагсаалт гаргаж болно. Жишээ нь, эрчүүдийн, эмэгтэйчүүдийн, залуучуудын, ахмадуудын жагсаалт г.м. Түүнчлэн олон намуудыг холбосон жагсаалтын холбоо ч байгуулах боломжтой. Санал өгч буй иргэн жагсаалтыг өөрчлөхгүй тэр чигээр нь өгч болохоос гадна, кумулятив⁸³ буюу алаглуулах⁸⁴ маягаар өөрчилж болно. Мөн сонгогч зөвхөн нэг хүнийг сонгоод тухайн намын бусад гишүүнийг бүгдийг нь сонгохгүй байж болно.

Бельги Улс

Бельгийн Депутатын танхим нь Парламентын доод танхим бөгөөд хууль тогтоох эрх мэдлийг хэрэгжүүлдэг. Бельгийн улстөрийн системд Үндсэн хууль тогтоогчийн байр суурийг эзэлдэг. Депутатын танхим нь 150 гишүүнтэй. Сонгууль нь 11 тойрогт явагддаг. Тойрогт нэр дэвших хүний тоо нь тухайн тойргийн хүн амын тооноос шалтгаалан харилцан адилгүй. Сонгуулийн нэр дэвшигчийн жагсаалт нь 2 баганаас бүрдэнэ. Эхний баганад жинхэнэ/үндсэн⁸⁵ нэр дэвшигчийг бичдэг бол дараагийнхад нь орлогчид нэр дэвшигчийн нэрийг бичдэг. Хэрэв сонгогдсон жинхэнэ гишүүн ажлаа орхих болвол (жишээ нь, өөр парламент рүү шилжих, эсвэл засгийн газрын гишүүнээр дэвших) орлогч нэр дэвшигч парламент дахь орон гарсан суудлыг

⁷⁹ Хувь тэнцүүлэх сонгуулийн эрхзүй-Viele Stimmen, viele Plätze: Das Verhältniswahlrecht <http://www.parlament.gv.at/PERK/PARL/DEM/WAHLLEN/index.shtml>

⁸⁰ Сонгуулийн санал гаргах, Холбооны Дотоод хэргийн яам -Wahlvorschldge http://www.bmi.gv.at/cms/BMI_wahlen/wahlrecht/Wahlvorschlaege.aspx

⁸¹ Хэнийг сонгох вэ?-Wer kann gewählt werden? <https://www.vimentis.ch/d/publikation/435/Wahlssystem+der+Schweiz.html>

⁸² Үндэсний зөвлөл-Nationalrat (Schweiz) https://de.wikipedia.org/wiki/Nationalrat_%28Schweiz%29

⁸³ Нээлттэй жагсаалтын сонгуульд сонгогч олон саналын эрхтэй байх бөгөөд эдгээр бүх эрхээ нэг нэр дэвшигчид төвлөрүүлэн өгөх боломжтой. Кумулятив саналын тоог ихэвчлэн бага байхаар (жишээ нь, 3) хязгаарласан байдаг. <https://de.wikipedia.org/wiki/Kumulieren>

⁸⁴ Олон саналын эрх бүхий сонгуулийн системд ялгаатай жагсаалтуудаас нэг нэг нэр дэвшигчид төвлөрүүлэн өгөхийг алаглуулах буюу холих гэж нэрлэдэг. <https://de.wikipedia.org/wiki/Panaschieren>

⁸⁵ *effektiv-германаар*

эээлдэг (мандатыг авдаг).⁸⁶

Сонгуулийн дараа парламентын суудлын 25 мандатыг хувь тэнцүүлэх аргаар буюу жагсаалтаар авсан саналын дагуу хуваарилдаг. Ингэхдээ 5%-ийн босгыг даваагүй намд мандат оногдохгүй. Хувь тэнцүүлэх сонгуулийн систем хэрэглэх үндэслэл нь Үндсэн хуулийн 62-р зүйлийн 2 дахь болон 63-р зүйлийн 2 дахь хэсэгт тус тус тусгалаа олсон байдаг. Сонгуулийн тухай хуулийн 166-аас 168-р зүйлд энэхүү Д'Хондтын системийн аргачлал (процедур)-ыг зааж өгсөн байдаг. Сонгогч саналаа 2 янзаар гаргах эрхтэй. Эхнийх буюу толгойгоор саналаа өгөхөд⁸⁷ тэрээр жагсаалтыг бүхэлд нь дэмжих ба жагсаалт дахь нэр дэвшигчийн эрэмбийг хүлээн зөвшөөрч буйгаа илэрхийлнэ. Удаах нь буюу тэрээр саналаа чөлөөтэй өгөх⁸⁸ боломжтой бөгөөд энэ тохиолдолд, жагсаалтаас нэг, эсвэл хэдэн, эсвэл бүх нэр дэвшигчийн төлөө саналаа өгч болдог. Ингэснээр жагсаалтыг өөрийнхөөрөө эрэмбэлэх боломж бий болно. Энэ нь сонгуулийн эцсийн дүн гарахад шийдвэрлэх үүрэг роль гүйцэтгэдэг.⁸⁹

Люксембург

Люксембург нь Үндсэн хуульт эзэн ван бүхий төлөөллийн ардчилалтай орон юм. Депутатын танхимын 60 гишүүнийг хувь тэнцүүлсэн сонгуулийн эрхзүйн дагуу элдэв хязгаарлалтгүй ерөнхий сонгуулийн дүнгээр сонгодог. Газар нутгийг 4 сонгуулийн мужид хуваана. Өмнөд мужид 23 мандат, Зүүн мужид-7, Төв муж-21, Хойд муж-9 мандат тус тус оногдоно. Улс төрийн бүлэглэлүүд нь эдгээр 4 мужид тус тусад нь мандатын тооноос хэтрэхгүй хүний нэр дэвшүүлж жагсаалтаа бүрдүүлнэ.⁹⁰ Сонгогч нь сонгуулийн аль нэг хаалттай⁹¹ жагсаалтад бүхэлд нь санал өгөх, эсвэл тухайн жагсаалтын зарим нэр дэвшигчид 2 хүртэлх эрхээр саналаа өгөх, эсвэл бүр бусад жагсаалтуудаас сонгон авч “алаглуулан” хольж санал өгөх боломжтой.⁹²

⁸⁶ Белгийн Депутатын танхим-Belgische Abgeordneten-kammer
https://de.wikipedia.org/wiki/Belgische_Abgeordneten-kammer#Wahlen

⁸⁷ Kopfstimme-*германаар*

⁸⁸ Vorzugsstimme-*германаар*

⁸⁹ Д'Хондчэгийн сонгуулийн систем-D'Hondtsche Wahlsystem http://www.pdg.be/desktopdefault.aspx/tabid-4051/7265_read-42084/

⁹⁰ Сонгуулийн систем-Wahlsystem <http://www.luxembourg.public.lu/de/le-grand-duche-se-presente/systeme-politique/systeme-electoral/index.html>

⁹¹ Люксембургийн сонгуулийн систем: Бодлын эргэцүүлэл-Wahlsystem in Luxemburg – Ein Gedankenexperiment <http://www.merisshovic.eu/letzebuerg/wahlsystem-in-luxemburg-ein-gedankenexperiment/>

⁹² Люксембургийн сонгуулийн систем-Claude Biver: Das Wahlsystem in Luxemburg <http://cbiver.eu/2013/10/das-wahlsystem-in-luxemburg/>

**Сонгуулийн пропорционал болон холимог тогтолцоо бүхий орнуудын
нэр дэвшигчдийн нэрсийн жагсаалтын талаар хуулиар
зохицуулсан байдал**

№	Улсын нэр	Хуулийн зохицуулалт
1.	Австри	Намууд нэр дэвшигчийн жагсаалтыг Дотоод хэргийн яаманд гаргаж өгнө. Сонгуульд оролцох тухай саналыг нэг бол тодорхой тооны депутат, эсвэл тодорхой тооны дэмжигчид тодорхойлтонд гарын үсэг зурж баталгаажуулна. Үндэсний болон Европын холбооны сонгуульд улс даяар нэр дэвшүүлж байгаа бол дэмжигчийн тодорхойлолтонд хамгийн багадаа 2,600 хүн гарын үсэг зурсан байх бөгөөд дэмжүүлж буй этгээд орон нутгийн засаг захиргаагаар энэхүү дэмжлэгээ баталгаажуулсан (дэмжлэгтээ батлан даалт гаргуулсан) байвал зохино. ⁹³
2.	Алжир	Ordinance N° 97-07 of 27 Shawwal 1417 corresponding to 6 March 1997, as amended and supplemented, on the Organic Law relating to the Electoral System ⁹⁴ 109-р зүйл: Улс төрийн нэг буюу түүнээс дээш нам, эсхүл бие даагч нэрийн жагсаалт өргөн мэдүүлэх тухай 3. Нэрийн жагсаалт нь анх удаа сонгуульд оролцож байгаа улс төрийн нам болон бие даагчийн хувьд тухайн сонгуулийн тойрогт бүртгэгдсэн сонгогчдын 3%-аас доошгүй гарын үсгээр дэмжигдсэн байна.
3.	Ангол	Сонгуулийн хууль 7/2004 ⁹⁵ 31-р зүйл: Сонгуулийн арга /Сонгуулийг хаалттай жагсаалт бүхий пропорционал тогтолцоогоор явуулна./ 1. Үндэсний Ассамблейн депутатуудын сонгуулийг улс төрийн нам болон нам эвслийн нэрийн жагсаалт тус бүрээр явуулна. 2. Сонгуулийн компани ажлын үер сонгогчдод улс төрийн нам болон нам эвслийн нэр дэвшигчдийн жагсаалтыг нэр дэвшигч тус бүрээр танилцуулна.
4.	Армени	Сонгуулийн тухай хууль, 2011 ⁹⁶ 106-р зүйл: 1. Улс төрийн намууд болон улс төрийн намуудын эвсэл нь пропорционал сонгуулийн системээр Үндэсний Ассамблейн депутатыг нэр дэвшүүлэх эрхтэй. Улс төрийн намын жагсаалтаар зөвхөн нэг тойргоос депутат нэр дэвшиж болно. 2. Улс төрийн намуудын эвслийн нэрсийн жагсаалт нь эвсэл дэх намуудын нэрсийн жагсаалтаас бүрдэнэ. ⁹⁷ 3. Эвслээс аль нэг тал нь гарсан тохиолдолд, тухайн гарсан намын Нэрийн жагсаалтыг хүчингүйд тооцно. Сонгуулийн хууль 108-р зүйлд Улс төрийн нам эвслийн ирүүлэх нэрийн жагсаалтад дор хаяж 25 нэр дэвшигч багтсан байна. Нэрийн жагсаалтад нам бус хүн орж болно.
5.	Бельги	Сонгуулийн тухай хуулийн 166-168-р зүйл: Сонгогч саналаа 2 янзаар гаргах эрхтэй. 1. Тэрээр жагсаалтыг бүхэлд нь дэмжих ба жагсаалт дахь нэр дэвшигчийн эрэмбийг хүлээн зөвшөөрч буйгаа илэрхийлнэ. 2. Жагсаалтаас нэг, эсвэл хэдэн, эсвэл бүх нэр дэвшигчийн төлөө саналаа өгч болдог. Ингэснээр жагсаалтыг өөрийнхөөрөө эрэмбэлэх боломж бий болно. Энэ нь

⁹³ Сонгуулийн санал гаргах, Холбооны Дотоод хэргийн яам -Wahlvorschlidge

http://www.bmi.gv.at/cms/BMI_wahlen/wahlrecht/Wahlvorschlaege.aspx

⁹⁴ <http://aceproject.org/ero-en/regions/africa/DZ/algeria-ordinance-nb0-97-07-of-6-march-1997-as/view>

⁹⁵ Electoral law 7/2004 of 17 june <http://aceproject.org/ero-en/regions/africa/AO/Law%20No%207%2004%2017%20of%20June.pdf>

⁹⁶ http://res.elections.am/images/doc/_ecode.pdf

⁹⁷ http://res.elections.am/images/doc/_ecode.pdf

		сонгуулийн эцсийн дүн гарахад шийдвэрлэх үүрэг роль гүйцэтгэдэг. ⁹⁸
6.	Босни Герцеговин	Election law of Bosnia and Herzegovina. IV бүлэг Сонгуульд нэр дэвшүүлэх болон бүртгэх 4-р зүйл: 19. Намын нэрсийн жагсаалт тус бүр эмэгтэй, эрэгтэй нэр дэвшигчдийг оруулсан байна. Эдгээрээс аль цөөн тоотой хүйсийн нэр дэвшигчийг жагсаалтанд дараах байдлаар оруулна. Үүнд: <ul style="list-style-type: none"> • эхний 2 нэр дэвшигч тутмын нэг нь цөөнхийнх байх, • эхний 5 нэр дэвшигч тутмын 2 нь цөөнхийнх, • эхний 8 нэр дэвшигч тутмын 3 нь цөөнхийнх гэх мэт.
7.	Бразил	Сонгуулийн тухай хууль 1997 ⁹⁹ 7-р зүйл: Нэр дэвшүүлэх, нэр дэвшигчийг солих/өөрчлөх, мөн эвсэл байгуулах асуудлыг энэ хуульд нийцүүлэн гаргасан <u>улс төрийн намын дотоод журмаар</u> зохицуулна. Хэрэв намын дотоод журамд дээрх зохицуулалтыг тусгаагүй тохиолдолд улс төрийн намын үндэсний зөвлөлдөх хороо/удирдлага нь сонгууль явагдахаас 180 хоногийн өмнө холбогдох заалтыг Холбооны албан ёсны сонинд нийтлүүлэх хариуцлага хүлээнэ.
8.	Герман	Бүндэстагийн сонгуулийн систем нь хаалттай жагсаалт бүхий холимог хувь тэнцүүлсэн систем юм. 27-р зүйл: Муж улсын жагсаалтыг гаргах ¹⁰⁰ талаар доорх зохицуулалтыг хийжээ. Үүнд: Муж улсын жагсаалтыг зөвхөн нам гаргах эрхтэй. Ингэхдээ уг жагсаалтыг тухайн намын Муж улсын холбоо (хороо) ¹⁰¹ -ны тэргүүлэгчид, эсвэл хэрэв Муж улсын холбоо (хороо) байхгүй бол түүний доорх түвшний нутгийн холбоо (хороо) уг хуулийн 18.2-т дурдагдсан намын хувьд түүнээс гадна сүүлчийн Бүндэстагийн сонгуульд санал өгөх эрхтэй 1,000 сонгогч тутмын 1, гэхдээ 2,000-аас хэтрэхгүй сонгогчийн биеэр болон бичмэлээр зурсан гарын үсгээр баталгаажуулсан байх шаардлагатай. 18.2-т заасан намын хувьд сонгуулийн санал гаргах үед гарын үсэг зурах этгээдүүд нь санал өгөх эрхтэй байх бөгөөд үүний нотолгоог мөн жагсаалт гаргахдаа хамт өгнө. Нэмэлт гарын үсгийн шаардлагыг үндэсний цөөнхийн намын жагсаалтад тавихгүй. Нэр дэвшигч нь зөвхөн нэг муж улсад, тухайлан зөвхөн нэг муж улсын жагсаалтад бичигдэх эрхтэй. Жагсаалтад зөвхөн өөрөө бичгээр зөвшөөрсөн хүний нэрийг дэвшүүлнэ. Энэхүү зөвшөөрлийг цуцлах боломжгүй. – Муж улсын жагсаалтад нэр дэвшигчдийн дарааллыг нууц санал хураалтаар тогтооно. Энэ талаар болон ийм шийдвэр гаргасан хурлын горим хуулийн хүрээнд явагдсан талаар тангараг ¹⁰² өргөнө.
9.	Гүрж	Избирательный кодекс Грузии. 2011 г., Особенная часть, 115-р зүйл: Намын нэрийн жагсаалтыг гаргах журмыг нам, сонгуулийн эвсэл тодорхойлно.
10.	Израил	Jewis virtual Library- Isreal elections " Вэб сайтаас: Албан ёсны бүртгэгдсэн 2 буюу түүнээс олон нам, өөрийн мөрийн хөтөлбөрөө Кнессетийн дарааллаар улс төрийн нэр дэвшигчдийн жагсаалтыг танилцуулж, сонгуульд оролцож болно. Кнессетийн 120 суудалд улс төрийн нам эвсэл бүрт хувь тэнцүүлэн хуваарилсан байдаг. Кнессетийн суудалд ялах нь нийт намын саналын 2% эзэлсэн байдаг. Улс төрийн

⁹⁸ Д'Хондчэгийн сонгуулийн систем-D'Hondtsche Wahlsystem http://www.pdg.be/desktopdefault.aspx/tabid-4051/7265_read-42084/

⁹⁹ ELECTIONS LAW N. 9,504 OF SEPTEMBER 30th, 1997, Brazil <http://english.tse.jus.br/arquivos/elections-law>

¹⁰⁰ Муж улсуудын жагсаалт-Bundeswahlgesetz §27 Landeslisten http://www.gesetze-im-internet.de/bwahlgl/_27.html

¹⁰¹ Verband (германиар)-Үгчилбэл "холбоо" гэж орчуулагдах ба утгачилбал "хороо" гэж орчуулна.

¹⁰² Тангаргыг хурлын дарга, уг хурлаас томилогдсон 2 гишүүний хамт тойргийн сонгуулийн хорооны даргын өмнө өргөхөөр уг хуулинд заажээ.

		намын санал, нэмэлт суудал хангалтгүй гэж үзвэл сонгуулийн өмнө улс төрийн нам, эвслүүд хоорондоо тохиролцоонд хүрэх ба пропорционал системийн дагуу улс төрийн нам эвслүүд дахин хуваарилах зарчмаар баримтална. Сонгуульд оролцох нам тус бүрийн хувьд Кнессетийн гишүүдийн тоо, нэрсийн дарааллыг жагсаалтаар гаргана. Израилийн сонгуульд огцрох юмуу хугацааны явцад сонгуульд оролцох боломжгүй болсон үед нэрсийн жагсаалтын дараагийн хүнийг автоматаар тавина.
11.	Индонез	<p>Үндсэн хууль</p> <p>5-р зүйл: Хот, орон нутаг, улсын Төлөөлөгчдийн танхимын гишүүдийн сонгуулийг нээлттэй жагсаалт бүхий пропорционал тогтолцоогоор явуулна. Төлөөлөгчдийн танхим, Иргэдийн төлөөлөгчдийн зөвлөл, Мужийн төлөөлөгчдийн танхимын гишүүний сонгуулийн тухай хууль 2012¹⁰³</p> <p>II бүлэг. Төлөөлөгчдийн танхим, Иргэдийн төлөөлөгчдийн зөвлөл, Мужийн төлөөлөгчдийн танхимын гишүүнд нэр дэвшүүлэх процедур</p> <p>52-р зүйл: 1. Сонгуульд өрсөлдөж буй улс төрийн намууд нь Төлөөлөгчдийн танхим, Иргэдийн төлөөлөгчдийн зөвлөл, Мужийн төлөөлөгчдийн танхимын сонгуульд нэр дэвшигчдийг дэвшүүлнэ. 2. 1-р заалтад заасан нэр дэвшигчдийг сонгох процедурыг сонгуульд өрсөлдөж буй намуудын дүрэм, журам болон/эсхүл дотоод журмын дагуу ардчилсан бөгөөд ил тод байдлаар явуулна.</p> <p>53-р зүйл: 1. 52-р зүйлд заасан нэр дэвшигчдийг улс төрийн нам тус бүр жагсаалтаар эрэмбэлэнэ. 2. Төлөөлөгчдийн танхимын гишүүнд нэр дэвшигчдийн жагсаалтыг сонгуульд өрсөлдөж буй намуудын төв хороо батална.</p>
12.	Ирланд	<p>Сонгуулийн тухай хууль 1992¹⁰⁴</p> <p>X бүлэг. Нэр дэвшүүлэх</p> <p>45-р зүйл: Доод танхим (Dбi)-ын сонгуульд нэр дэвшигчийг энэхүү хуульд заасан журмын дагуу нэр дэвшүүлсэн мөн нэр дэвшүүлсэн хуудсыг нь сонгуулийн хяналтын ажилтан (returning officer) хүчинтэй гэж тооцсоны үндсэн дээр нэрийг нь саналын хуудсанд бичнэ.</p> <p>46-р зүйл: 1. Ирландын доод танхимын сонгуульд нэр дэвшигч нь өөрөө нэр дэвших, эсхүл тухайн тойрогт нэр дэвшүүлэгчээр бүртгүүлсэн этгээд, тухайн хүний зөвшөөрсний үндсэн дээр нэр дэвшигчийг дэвшүүлэх эрх эдэлнэ. 2. Нэр дэвшигч тус бүрийг Сайдын тогтоосон журмын дагуу баталсан нэр дэвшүүлэх хуудсаар дэвшүүлнэ. Нэр дэвшүүлэх хуудас нь дараах мэдээллийг агуулж болно: а. Доод танхимын гишүүнд нэр дэвших, болон гишүүнд тавигдах шаардлага болон харшлах зүйл. б. Нэр дэвшигч нь а-хэсэгт тавьсан нөхцөлийг хангасан болон нэр дэвшүүлэхийг зөвшөөрснийг илэрхийлсэн нэр дэвшигч, эсхүл нэр дэвшүүлэх эрх бүхий этгээдийн гарын үсэг бүхий мэдэгдэл. 4. Нэр дэвшигч нь нэр дэвшигчийн хуудсанд намын харьяалалтай тохиолдолд улс төрийн намуудын жагсаалтад бүртгэлтэй намын нэрийг бичих эрхтэй бөгөөд уг гишүүнчлэлийг гэрчилсэн гэрчилгээг сонгуулийн хяналтын ажилтанд хүргүүлсэн байна. Хяналтын ажилтан нь хянаж үзсэний үндсэн дээр тухайн нэр дэвшигчийг, намын нэртэй нь хамт саналын хуудсанд бичнэ.</p>
13.	Исланд	<p>Альтингийн сонгуулийн тухай хууль 2012</p> <p>VII бүлэг. Нэр дэвшүүлэх нь</p> <p>32-р зүйл: Энэхүү хуульд заасан “улс төрийн байгууллага” нь Альтингийн сонгуульд нэр дэвшигч</p>

¹⁰³ LAW OF THE REPUBLIC OF INDONESIA NUMBER 8 YEAR 2012 ON GENERAL ELECTION OF THE MEMBERS OF THE HOUSE OF REPRESENTATIVES, PEOPLE'S REPRESENTATIVE COUNCIL, AND REGIONAL HOUSE OF REPRESENTATIVES <http://anfrei.org/law-of-the-republic-of-indonesia-number-8-year-2012-unofficial-translation-of-indonesian-electoral-law-by-ifes/>

¹⁰⁴ ELECTORAL ACT Number 23 of 1992 of Ireland <http://www.irishstatutebook.ie/eli/1992/act/23/enacted/en/print>

		дэвшүүлж буй, эсхүл дэвшүүлсэн байгууллагыг хэлнэ. Сонгуулийн жагсаалт тус бүр нь тус жагсаалтад буй нэр дэвшигч аль улс төрийн байгууллагыг төлөөлж буйг тогтоосон сонгогчдын бичгээр гаргасан мэдэгдэлтэй байна. Тус мэдэгдлийг хавсаргаагүй нэрсийн жагсаалтыг тусгай нэр дэвшигчээр тооцно. Улс төрийн байгууллагын дүрэмд заасны дагуу нэр дэвшигчдийн жагсаалтыг гаргах, эсхүл баталгаажуулах эрх бүхий этгээд нь байгууллагаас нэр дэвшүүлж буй нэрсийн жагсаалтыг хүлээн аваагүй, эсэргүүцсэн тохиолдолд тус жагсаалтыг тухайн байгууллагаас гаргаж буй нэрсийн жагсаалт гэж тооцохгүй.
14.	Испани	Сонгуулийг <i>хаалттай жагсаалт</i> бүхий пропорционал тогтолцоогоор явуулна. Үндсэн хууль, Намын тухай хууль, Сонгуулийн тухай хуулиар нэр дэвшүүлэх процессыг тусгайлан зохицуулаагүй. ¹⁰⁵ Сонгуулийн тухай хууль 44-р зүйл: Дараах субъектүүд сонгуульд нэр дэвшүүлэх эрх эдэлнэ: 1. Холбогдох бүртгэлд бүртгэлтэй нам. 2. Хуульд заасны дагуу байгуулагдсан эвсэл. 3. Хуульд заасан тусгай зохицуулалтыг хангасан хэсэг бүлэг сонгогч.
15.	Итали	Сонгуулийг <i>хаалттай жагсаалт</i> бүхий пропорционал тогтолцоогоор явуулна. Үндсэн хууль, Намын тухай хууль, Сонгуулийн тухай хуулиар нэр дэвшүүлэх процессыг тусгайлан зохицуулаагүй.
16.	Казахстан	Конституционный Закон Республики Казахстан от 28.09.1995 n 2464 "О Выборах в Республике Казахстан" XII бүлэг 87-р зүйл: 2. Мажилисийн депутатаар сонгогдохоор нэр дэвшигчдийг намын нэрсийн жагсаалтад улс төрийн намын дээд байгууллагын гишүүдийн олонхын саналаар оруулна. 3. Улс төрийн намууд намын нэрсийн жагсаалтыг төрийн хэлний үсгийн дарааллын дагуу жагсаана. Улс төрийн намын төлөөлөгч намын нэрсийн жагсаалтыг Сонгуулийн төв комисст тус намын дээд байгууллагын намын жагсаалтын талаарх хэлэлцүүлгийн протоколын хамт хүлээлгэн өгнө.
17.	Кыргыз	Кыргыз парламент (Жогорку Кенеш)-ын депутатын сонгуульд пропорционал систем хэрэглэдэг. Кыргызын Үндсэн хуулийн 70 дугаар зүйлд, Жогорку Кенеш 120 депутатаас бүрдэнэ, ... сонгуулийг пропорционал системээр явуулна; гэж заасны зэрэгцээ, сонгуулийн дүнд улс төрийн (нэг) нам хүчин парламентад хэт давамгайлах боломжийг

¹⁰⁵ Ley Orgánica 5/1985, de 19 de Junio, del régimen electoral general. PRESENTACIÓN Y PROCLAMACIÓN DE CANDIDATOS **Artículo 44** 1. Pueden presentar candidatos o listas de candidatos:

a) Los partidos y federaciones inscritos en el registro correspondiente.

b) Las coaliciones constituidas según lo dispuesto en el apartado siguiente

c) Las agrupaciones de electores que reúnan los requisitos establecidos por las disposiciones especiales de la presente Ley.

<http://www.juntaelectoralcentral.es/cs/jec/normativa/estatal>
packedargs=idLeyJunta=1&template=Loreg%252FJEC_Contentido

		<p>суудлын тодорхой тоо (65-аас илүүгүй) зааж хязгаарласан.</p> <p>Сонгуулиудын тухай хууль (2011, №68) -ийн 17 ба 60 дугаар зүйлд “Депутатад нэр дэвшигчдийн нэрийн жагсаалтыг сонгуульд оролцогч улс төрийн нам гаргана”</p> <ul style="list-style-type: none"> • Улс төрийн намын гаргах нэрийн жагсаалтад 120-оос багагүй, 200-аас ихгүй тооны хүн багтана; • Нэрийн жагсаалтыг батлахдаа улс төрийн нам Их Хурлаараа, нууц санал хураалтаар явуулж шийдвэрлэнэ; <p>Нэр дэвшигчийг тодруулахад сонгуульд оролцогч улстөрийн хүчний гаргасан Нэрийн жагсаалтыг баримтална.</p> <p>Улс төрийн нам нэрийн жагсаалтаа хэрхэн гаргах, эрэмбэлэхийг тухайн нам Дүрмээрээ зохицуулна.</p> <p>Кыргызын хууль тогтоомжид “Сонгуулийн үед нэр дэвшигчдийн мөнгөөр улс төрийн намууд тусгай зориулалтын сан бүрдүүлж болох ... оролцох”-ыг зөвшөөрсөн байдаг.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Кыргызын Сонгуулиудын тухай хууль (2011, №68) -ийн 41.1-т улс төрийн нам өөр дээрээ сонгуулийн зардлын тусгай Сан үүсгэнэ, ... хэрэв Нэрийн жагсаалтад багтсан нэр дэвшигч бүртгүүлэхээс албан ёсоор татгалзвал тухайн нэр дэвшигчийн нэрээр санд орсон мөнгийг хандивлагч байгууллагуудад нь буцааж олгоно” ... • Намын нэрийн жагсаалтад багтсан нэр дэвшигч нь нам дээрх тусгай зориулалтын сангаас ангидаар өөрийхөө нэр дээр сонгуулийн зардлын сан, данс үүсгэхгүй;
18.	Литва	<p>Үндсэн хууль¹⁰⁶ Сеймийн сонгуулийн хууль¹⁰⁷ Улс төрийн намын тухай хууль¹⁰⁸-д тодорхой заалт байхгүй.</p>
19.	Люксембург	<p>Улс төрийн бүлэглэлүүд нь 4 мужид тус тусад нь мандатын тооноос хэтрэхгүй хүний нэр дэвшүүлж жагсаалтаа бүрдүүлнэ.¹⁰⁹ Сонгогч нь сонгуулийн аль нэг хаалттай¹¹⁰ жагсаалтад бүхэлд нь санал өгөх, эсвэл тухайн жагсаалтын зарим нэр дэвшигчид 2 хүртэлх эрхээр саналаа өгөх, эсвэл бүр бусад жагсаалтуудаас сонгон авч “алаглуулан” хольж санал өгөх боломжтой.¹¹¹</p>
20.	Македон	<p>Сонгуулийн тухай хууль 60-р зүйл: Улс төрийн намууд нэрсийн жагсаалтыг тус тусдаа харин эвсэл, холбоод нь нэг бүлэг болж бүртгүүлэх бөгөөд Парламентын гишүүнд нэр дэвшигчдийн жагсаалтыг Хотын зөвлөлийн дарга гаргах эрхтэй¹¹². Улс төрийн намын жагсаалтыг пропорционал системээр сонгох ба нэр дэвшигчдийн 30-аас доошгүй хувийг эмэгтэйчүүд байх ёстой гэж үздэг.</p>
21.	Молдова	<p>Кодекс о выборах Республики Молдова. от 21 ноября 1997 года №1381-XIII. Глава 6 Выдвижение и регистрация кандидатов. 41-р зүйл: Нэр дэвшүүлэх Тогтоосон журам ёсоор сонгуулиас өмнө бүртгүүлсэн нам бусад нийгэм-улс төрийн байгууллагууд өөрийн дүрэм (журам), хүчин төгөлдөр хуулийн дагуу өөрийн намын гишүүн болон нам бус хүнийг нэр дэвшүүлэх эрхтэй. 79-р зүйл: Нэрсийн жагсаалтыг бүртгэхэд тавигдах шаардлага Бүртгүүлэх өдрийн байдлаар намын нэрсийн жагсаалтанд 51-ээс багагүй, Үндсэн хуульд заасан Парламентын гишүүдийн тооноос 2-оос ихгүй тооны нэр дэвшигч орсон байх ёстой. Хэрэв намын нэрсийн жагсаалтыг бүртгүүлсний дараа тус жагсаалтанд орсон нэрсийн тоо тогтоосон тооноос бага тохиолдолд бүргэлийг хүчингүй болгохгүй, харин</p>

¹⁰⁶ <http://webcache.googleusercontent.com/search>

q=cache:PauwYzb1nkJ:www.opbw.org/nat_imp/leg_reg/lithuania/constitution.pdf+&cd=3&hl=en&ct=clnk&gl=mn

¹⁰⁷ <http://www.legislationline.org/documents/id/9068>

¹⁰⁸ <http://www.legislationline.org/documents/action/popup/id/16509>

¹⁰⁹ Сонгуулийн систем-Wahlsystem <http://www.luxembourg.public.lu/de/le-grand-duche-se-presente/systeme-politique/systeme-electoral/index.html>

¹¹⁰ Люксембургийн сонгуулийн систем: Бодлын эргэцүүлэл-Wahlsystem in Luxemburg – Ein Gedankenexperiment <http://www.merissehovic.eu/letzebuerg/wahlsystem-in-luxemburg-ein-gedankenexperiment/>

¹¹¹ Люксембургийн сонгуулийн систем-Claude Biver: Das Wahlsystem in Luxemburg <http://cbiver.eu/2013/10/das-wahlsystem-in-luxemburg/>

¹¹² [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-REF\(2013\)013-е](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-REF(2013)013-е)

22.	Норвеги	ийм байгааг Сонгуулийн төв комиссоос анхааруулна. Representation of the People Act (the Election Act) -Ард түмнийг төлөөлөх тухай хууль (Сонгуулийн тухай хууль) ¹¹³ тодорхой зохицуулалт байхгүй
23.	Орос	Федеральный закон от (ред. от 05.10.2015) "О выборах депутатов Государственной Думы Федерального Собрания Российской Федерации" (с изм. и доп., вступ. в силу с 01.01.2016) 36-р зүйл: 1. Нэр дэвшигчдийн холбооны нэрсийн жагсаалтыг улс төрийн намын их хурлаас нууц санал хураалтаар шийдвэрлэнэ. 2. Нэр дэвшигчдийг холбооны нэрсийн жагсаалтад оруулах журам, нууц санал хураалт явуулах журмыг улс төрийн намын дүрэмд заана.
24.	Өмнөд Африк	Сонгуулийн хууль III бүлэг "Сонгууль зарлах ба бэлтгэх" 27-р хэсэгт: 1. Сонгуульд өрсөлдөх албан ёсны бүртгэл бүхий улс төрийн нам нь нэр дэвшигчдээ баталж, тэрхүү сонгуульд нэр дэвшигчдийнхээ жагсаалт, эсхүл жагсаалтуудыг сонгуулийн дээд албан тушаалтанд сонгуулийн ажлыг зохион байгуулах цагийн хуваарьт товлон заасан өдрөөс хоцроолгүй зохих ёсоор нь өргөн барина. 2. Жагсаалт, эсхүл жагсаалтуудад дараах бүхнийг хамтатган хавсаргана. Үүнд: (а) сонгуулийн үйл ажиллагааны дүрмийн дагуу тэдгээр нь тухайн намын улс төрийн албан тушаалтнууд, түүний гишүүд, төлөөлөгчид мөн болох тухай баталгаа тухайн намыг хууль ёсоор төлөөлөх эрх бүхий этгээдийн гарын үсэгтэй; (б) жагсаалтанд орсон нэр дэвшигчид бүгд Үндсэн хуулийн 7-р бүлэгт заасан улсын болон мужийн хууль тогтоох байгууллагын сонгуульд өрсөлдөх нөхцөл шаардлагуудыг хангаж буй тухай мэдүүлэг, мөн намын хууль ёсоор төлөөлөх эрх бүхий этгээдийн гарын үсэгтэй; (в) нэр дэвшихээр хүлээн зөвшөөрсөн бичиг, нэр дэвшигч бүр үзэглэсэн (г) нэр дэвшигч нь сонгуулийн үйл ажиллагааны дүрмийн шаардлага нөхцөлийг хангаж буй тухай баталгаа, нэр дэвшигч бүрийн гарын үсэгтэйгээр (д) барьцаа мөнгө 3. (а) (2) (д) заалтын тухайд Сонгуулийн Хорооноос барьцаа мөнгөний дүнг тогтооно. (б) Мужийн хууль тогтоох байгууллагын сонгуульд өрсөлдөж буй бүртгэлтэй намын барьцаанд байршуулах мөнгөн дүн нь Үндэсний Ассамблейн сонгуульд өрсөлдөж буйгаас бага байна.
25.	Перу	Перугийн сонгуулийн хуульд намын дотоод асуудлыг шийдвэрлэх болон нэр дэвшигчийг сонгон дэвшүүлэхдээ намын тусгай дүрэм журмын дагуу нууц санал хураалтаар шийдвэрлэнэ гэж заасан байдаг байна ¹¹⁴ .
26.	Польш	Сонгуулийн тухай хууль 2011 204-р зүйл: Улс төрийн намын хороо нь Сонгуулийн Үндэсний Комисст сонгууль болохоос 50 хоногийн дотор нэр дэвшүүлэх эрх эдэлнэ. Парламентын сонгуулиар намын нэрээр санал хураалт явуулах ба улс төр, намын суудал хуваарилалтыг 5%-ийн босго давсан байх зохицуулалттай, намууд улс төрийн эвсэл байгуулж парламентын сонгуульд оролцвол энэ босго 8% болж өндөрсөнө. Улс төрийн намуудын тухай хууль 1997, 25, 28-р зүйл: Сейм нь эмэгтэй нэр дэвшигчийн квотыг 35 хувиас доошгүй байхаар тогтоосон ба үүнд жендер, эмэгтэйчүүдийн байгууллагыг багтаажээ. Сонгуульд улс төрийн нам, эвсэл улсаас санхүүжилт авдаг юм байна. Улс төрийн нам, эвсэл дүрэмд биш, зөвхөн сонгуулийн хуулинд зааснаар гэрээ байгуулж улсын төсвөөс өгч буй санхүүжилтийн хэмжээг томъёогоор тооцож, адил тэгш зарчмаар хуваарилдаг байна.

¹¹³https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/KRD/Kampanjer/valgportal/Regelverk/Representation_of_the_People_Act170609.pdf

¹¹⁴<http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD%282015%29020-e>

27.	Португал	<p>Португалын Улс төрийн намын тухай - Органик хууль 2/2003¹¹⁵</p> <p>33-р зүйл: Улс төрийн намууд дотооддоо нэр дэвшигчээ сонгохдоо төрийн эрх мэдэлтнүүд болон улс төрийн намын нэр дэвшигчдийг сонгон дэвшүүлэхдээ ардчиллын болон хүйсээр ялгаварлахгүй байх зарчимд тулгуурлах ба намын дүрмийг баримтлан намын дотоодод зохион байгуулагдаж буй бүх сонгууль болон санал хураалтад хувийн санал өгнө гэж заажээ.</p> <p>34.1-р зүйл: 1. Сонгуулийн бүртгэлийг зохих байгууллага нь зохион байгуулах бөгөөд түүнд хамрагдах, оролцох боломжийг зохистой хугацаагаар бүрэлдүүлсэн байх ёстой. 2. Ийнхүү бүртгэлийг зохион байгуулахдаа нэр дэвшигч бүрт ижил тэгш боломжийг олгох, ялгаварлалгүйгээр хандах ёстой.</p>
28.	Серби	<p>Намын хаалттай жагсаалтаар сонгууль явуулна. Law on the election of members of the parliament - "Парламентын гишүүний сонгуулийн тухай хууль" 2000 он¹¹⁶</p> <p>VI бүлэг: Сонгуулийн жагсаалт 40 -р зүйл: Нэр дэвшүүлэх Нэр дэвшигчийг энэ хуульд заасан нөхцөлийн дагуу бүртгэлтэй улс төрийн нам, намуудын эвсэл, түүнчлэн иргэдийн бүлгээс нэр дэвшүүлнэ. 40 а: Сонгуулийн жагсаалтын дөрвөн нэр дэвшигч тутмын нэг нь өөр хүйсийн нэр дэвшигч байна.</p>
29.	Словак	<p>Нэр дэвшигчид¹¹⁷ Намууд парламентын сонгуульд нэр дэвшигчийг нэр дэвшүүлэхдээ намын дүрэм, журмаар зохицуулдаг. Зарчмын хувьд дүүргийн болон орон нутгийн байгууллагуудын доороос дээш намын байгууллагын дээд түвшин хүртэл шатлалтай байна. Парламентын сонгуульд нэр дэвшигчийн эцсийн зөвшөөрлийг дээд байгууллага нь гаргадаг.</p> <ul style="list-style-type: none"> • ANO: <i>/Alliance of the New Citizen/</i> Парламентад нэр дэвшигчийг дүүргийн болон бүс нутгийн байгууллагаар дамжуулан удирдах байгууллагаас эцсийн шийдвэрийг гаргана. • HZDS: <i>/Movement for a Democratic Slovakia/</i> Нэр дэвшигчийг дүүргээс нэр дэвшүүлнэ. Намын бүх гишүүдийн хурлаар нэр дэвшигчийг нэр дэвшүүлж <i>/хэлэлцүүлж/</i>, бүс нутгийн нэр дэвшүүлэх хурлаар батлуулна. • KDH: <i>/Christian Democratic Movement/</i> Нэр дэвшигчийг Конгрессын гишүүн нэр дэвшүүлнэ. Конгрессын гишүүн болон Ерөнхийлөгчийн зөвлөл нь нэр дэвшигчийг дэвшүүлдэг. • KSS: <i>/Communist Party of Slovakia/</i> нэр дэвшигчийг сонгон шалгаруулах үйл явц нь салбар зөвлөлийн хамгийн доод түвшнээс дүүргийн болон бүс нутгийн хороод, намын дээд түвшний байгууллагаар хэлэлцэгдэн Үндэсний хурлаар эцэслэн баталдаг. • SDKU: <i>/Slovak Democratic and Christian Union/</i> Парламентад нэр дэвшигч нь намын сунгаанд сонгогдсон байна. Намын сунгаанд сонгогдсон нэр дэвшигчид болон намын удирдах албан тушаалтнуудыг нэр дэвшигчийн жагсаалтад тус тусад нь оруулна. • Smer: <i>(Direction)</i> Парламентад нэр дэвшигчийг намын удирдлага шийдвэрлэнэ. • SMK: <i>/Party of Hungarian Coalition/</i> Нэр дэвшигчид нь дүүргийн хурал болон намын бүлгээс нэр дэвшинэ. Үндэсний зөвлөл нь нэр дэвшигчдийг зөвшөөрөх болон нэр дэвшигчдийн нэрсийн жагсаалтыг шийдвэрлэнэ. <p>Намууд нэр дэвшигчдээ сонгох болон нэр дэвшүүлэхдээ ихэндээ сонгуулийн холимог системийг ашигладаг. Хуульд заагаагүй боловч зарим намууд эмэгтэйчүүдийн хувьд квот тогтоосон байдаг.</p>

¹¹⁵ <http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD%282015%29020-e>

¹¹⁶ http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:q-OknM-H8gJ:www.legislationline.org/download/action/download/id/4225/file/SER_law_Election%2520_members_parliament_2000_am2011_en.pdf+&cd=1&hl=en&ct=clnk&client=ubuntu

¹¹⁷ http://www.idea.int/parties/upload/Slovakia_report_March06.pdf

30.	Словени	National assembly elections act –“Парламентын гишүүний сонгуулийн тухай хууль” ¹¹⁸ 42-р зүйл: Нэр дэвшигчдийг улс төрийн намаас болон сонгогчдоос нэр дэвшүүлнэ. 43-р зүйл: Улс төрийн нам нь сонгуульд нэр дэвшигчийг өөрийн журамд заасан процедурын дагуу нэр дэвшүүлнэ. Нэр дэвшигчдийн жагсаалтыг нууц санал хураалтаар шийдвэрлэнэ.
31.	Солонгос	<i>Хуулиар тусгайлан зохицуулаагүй.</i> Улс төрийн намын хууль ¹¹⁹ Төрийн албан тушаалтан сонгох сонгуулийн тухай хууль PUBLIC OFFICIAL ELECTION ACT
32.	Турк	Улс төрийн намын тухай хууль /political parties law/ ¹²⁰ 37-р зүйл: Улс төрийн намууд нь нэр дэвшигчдийн жагсаалтыг намын дүрэмд заасны дагуу нэр дэвшигчдийг чөлөөтэй, эрх тэгш, нууц санал хураалтын зарчим дээр үндэслэн сонгоно.
33.	Украин	Украины Ардын депутатын сонгуулийн тухай хууль-ийн ¹²¹ 53-р зүйл: <ul style="list-style-type: none"> Улсын хэмжээний нэгдмэл нэг-тойрогт Дээд Рада –д өрсөлдөх кандидатыг бүртгэхдээ парламентын сонгуульд оролцогч улстөрийн намын ирүүлсэн Нэрийн жагсаалтыг баримтална. Нэрийн жагсаалтыг гаргахдаа, шийдвэрээ сонгуульд оролцогч улстөрийн намууд өөрийн дотоод Дүрэмд заасан, эрх бүхий шатны Хурлаас гаргана” гэсэн байдаг ба, мөн Улсын хэмжээний нэгдмэл нэг-тойрогт нэр дэвшигчийг тодруулсан Намын жагсаалтад нам бус хүн ч орох боломжтой гэжээ.
34.	Унгар	Act XXXVI of 2013 on Electoral Procedure (last modified by Act CCVII of 2013) ¹²² - Сонгуулийн процедурын хууль 3.3. “Нэр дэвшүүлэх эрх бүхий байгууллага” гэж: <ul style="list-style-type: none"> Парламентын гишүүний сонгуулийн тов зарлагдсан өдөр болон түүнээс өмнө шүүхэд төрийн бус байгууллагаар бүртгэгдсэн, мөн Үндэсний Сонгуулийн Хороонд нэр дэвшүүлэх эрх бүхий байгууллагаар бүртгэгдсэн улс төрийн нам болон Үндэсний цөөнхийн өөрөө удирдах байгууллагыг, Европын парламентын гишүүний сонгуулийн хувьд сонгуулийн тов зарласан өдөр буюу түүнээс өмнө шүүхэд төрийн бус байгууллагаар бүртгэгдсэн, мөн Үндэсний Сонгуулийн Хороонд нэр дэвшүүлэх эрх бүхий байгууллагаар бүртгэгдсэн улс төрийн намыг ойлгоно. <p>VII бүлэг: Нэр дэвшигчийг сонгуульд нэр дэвшүүлэх 58-р зүйл: Нэр дэвшүүлэх эрх бүхий байгууллагын мэдэгдэл 119-р заалт (1) Сонгуулийн тов зарлагдсанаас хойш нэр дэвшүүлэх эрх бүхий байгууллага нь дэвшүүлэхийг хүсч буй нэр дэвшигч, эсхүл жагсаалтыг Үндэсний Сонгуулийн Хороонд мэдэгдэнэ. Шинэ Зеландын Сонгуулийн хууль 127-р зүйл: Жагсаалтаар нэр дэвшүүлэх 127.4 Улс төрийн намын нарийн бичгийн дарга сонгуулийн хорооноос гаргасан жагсаалтын дагуу нэр дэвшигч тус бүрээр гарын үсэг зурж баталгаажуулж бүртгүүлнэ. Намын нарийн бичгийн дарга жагсаалтаар нэр дэвшигчдийг Сонгуулийн хорооноос гаргасан жагсаалтын дагуу бүрдүүлбэр хийж Сонгуулийн хороонд хуулийн дагуу</p>

118

<http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:S5sJOM8EHUEJ:www.legislationline.org/documents/action/opup/id/3825+&cd=1&hl=en&ct=clnk&client=ubuntu>

119 <http://aceproject.org/ero-en/regions/asia/KR/korea-republic-of-political-parties-act-2005/view>120 https://www.tbmm.gov.tr/yayinlar/arastirma_merkezi.pdf121 (<http://vibori.co.ua/articles/1/5/zakon-krainy-o-vyborah-narodnyh-deputatov-krainy/4/>, м-л. 2012)122 http://valasztas.hu/en/ovi/241/241_1_10.html

		<p>хүргүүлнэ. (2) Нэр дэвшүүлэх эрх бүхий байгууллага нь зөвшөөрөгдсөн төлөөлөгчийг мэдэгдэнэ. 120-р заалт: Нэр дэвшигчийн тодорхойлолт 1. Нэр дэвшигчдэд тодорхойлолтоор дэмжлэг үзүүлнэ. 2. Нэр дэвшигчийн тодорхойлолт авахаар гаргасан хүсэлтэд боломжит нэр дэвшигчийн нэр, иргэний бичиг баримтын дугаар буюу Унгарын иргэн болохыг баталсан баримт бичгийн төрөл, дугаар, хаяг болон нэр дэвшигчтэй холбогдох дараах мэдэгдлүүд байна. Үүнд: а) Нэр дэвшүүлэх зөвшөөрөл б) Төлөөлөгч болоход харшилдах ажил үүрэг үгүй болох тухай, хэрэв сонгогдсон тохиолдолд энэхүү албан тушаалаас буух тухай мэдэгдэл.</p>
35.	Филиппин	<p>Сонгуулийн тухай хуулийн 7941¹²³ <i>төлөөлөгчдийн танхимд намын жагсаалт батлах тухай хэсгээс</i> Намын жагсаалт нь пропорционал төлөөллийн систем юм. Үүний боломжтой 58 суудал байдаг ч 136 нам, бүлэг, эвсэл өрсөлдөж байдаг юм байна. (Үндэсний төлөөлөгчдийн танхимын суудлын нийт тоо -20 хувь нь намын жагсаалтаар байх болно гэж заажээ) “Номер нэг нэр дэвшигч конгрессын гишүүн болно” гэсэн зарчмаар намын жагсаалтын 2 % саналыг авахаар тооцно. Эвсэл холбоод нь 2-3% дээш санал авах эрхтэй болно.</p>
36.	Финланд	<p>Сонгуулийн тухай хууль 714/1998¹²⁴ 108-р зүйл: Нэр дэвшүүлэх эрх Парламентын сонгуульд дараах субъектүүд нэр дэвшүүлэх эрх эдэлнэ: 1. Улс төрийн нам 2. Тухайн сонгуулийн тойрогт байгуулагдаж бүртгэгдсэн сонгогчдын холбоо. (Constituency association) Нэр дэвшүүлэхдээ хоёроос дээш нам нь харилцан зөвшилцсөний үндсэн дээр эвсэл байгуулах эрх эдэлнэ. Үүнтэй адилаар сонгуулийн тойргийн холбоо нь нэгдсэн жагсаалт гаргах эрхтэй байна. Намууд нэр дэвшигчдийг дэвшүүлэх 112-р зүйл: Намын гишүүд дунд нууц санал хураалт явуулснаар нэр дэвшигчдийг сонгон шалгаруулна. Санал хураалтыг тэгш эрхийн үндсэн дээр явуулах ба намын гишүүн болон сонгуулийн тойрогт байрлах орон нутгийн нэгжүүд оролцох эрх эдэлнэ. 113-р зүйл: Намын гишүүд санал хураахад намын дүрэм хэрэглэх нь Намын гишүүд санал өгөх болон нэр дэвшигчийг сонгох ажиллагааг намын дүрмийн дагуу явуулна. Намын дүрэмд санал өгөх болон нэр дэвшигчийг сонгох талаар тусгайлан заагаагүй тохиолдолд энэхүү хуульд заасан зохицуулалтыг хэрэглэнэ.</p>
37.	Хорват	<p>Act on the Election of Representatives to the Croatian Parliament /2011/¹²⁵ Хорватын Парламентын сонгуулийн тухай хууль /2011/-ийн 19-р зүйл: Нэр дэвшүүлэх 19.2. Парламентын төлөөлөгчдийн танхимын сонгуульд улс төрийн нам бие дааж, эсхүл хоёр буюу түүнээс дээш улс төрийн намууд (<i>эвслийн жагсаалт</i>) хамтран намын нэр дэвшигчдийн жагсаалт санал болгож болно. 19.3 Улс төрийн намуудын тухай хууль болон намын дүрмийн шийдвэрийн дагуу нэр дэвшигчдийн дарааллыг тогтооно.</p>
38.	Чех	<p>On Elections to the Parliament of the Czech Republic, and on Amendments of Certain Other Acts 1995¹²⁶ Чехийн Парламентын сонгуулийн тухай хууль /1995/-ийн 31-р зүйл: Жагсаалтаар нэр дэвших</p>

¹²³ <http://www.chanrobles.com/republicactno7941.htm> <http://www.rappler.com/nation/politics/elections-2013/27289-what-you-really-need-to-know>

¹²⁴ Election Act 714/1998 of Finland <http://www.finlex.fi/en/laki/kaannokset/1998/en19980714.pdf>

¹²⁵ <http://www.sabor.hr/act-on-election-of-representatives-to-the-croatian>

¹²⁶ <http://www.legislationline.org/documents/action/popup/id/5771>

39.	Чрна Гора	<p>31.1 Улс төрийн намын нарийн бичгийн дарга сонгуулийн өдрөөс 60 хоногийн өмнө парламентын сонгуульд нэр дэвшигчдийн нэрсийн жагсаалтыг 2 хувь бичгээр үйлдэж сонгуулийн хороонд бүртгүүлнэ.</p> <p>31.2 Нэр дэвшигчдийн жагсаалт дараах зүйлийг тусгана:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Улс төрийн нам, эвслийн нэр; нэр, нэр дэвшигчдийн овог, төрсөн огноо, мэргэжил, оршин суугаа газар; - Нэр дэвшигчийг нэрсийг араб тоогоор дугаарлана. - Нэр дэвшигчдийн жагсаалтын хавсралтад тухайн нэр дэвшигч гарын үсэг зурж баталгаажуулсан байна. <p>Law on Election of Councillors and Representatives /1998/ Төлөөлөгчдийн Танхимын сонгуулийн тухай хууль IV бүлэг 38-р зүйл: Нэр дэвшигч 38.2 Улс төрийн намууд тус хуульд заасан нөхцөлөөр нэр дэвшигчдийн жагсаалтыг санал болгоно. 39-р зүйл: 39.5 Улс төрийн нам, эвсэл сонгуульд нэр дэвшигчдийн жагсаалтын дарааллыг тогтооно.¹²⁷</p>
40.	Швед	<p>The Elections Act 2005¹²⁸ Шведийн сонгуулийн тухай хууль /2005/ -аар улс төрийн намууд нэр дэвшигчдийн жагсаалт гаргах, дараалал тогтоох тусгайлсан зүйл заалтгүй.</p>
41.	Швейцар	<p>Үндэсний зөвлөл¹²⁹ (парламент)-ийн сонгуульд хүн амын тооноос хамаарч кантон болгонд харилцан адилгүй суудал буюу мандатын тоо оногдоно. Үндэсний зөвлөлийн сонгуулийн намын нэр дэвшигчийн жагсаалтанд тухайн кантонд хэдэн суудал оногдсон байна вэ, тэрний тоотой тэнцүү хүний нэр бичигдэнэ. Нэр дэвшигчийн жагсаалт нь нээлттэй юм.</p> <p>Нэр дэвшигчийн нэрийг давхардуулах боломжтой. Түүнээс гадна, нам болгон тус тусдаа олон жагсаалт гаргаж болно. Жишээ нь эрчүүдийн, эмэгтэйчүүдийн, залуучуудын, ахмадуудын жагсаалт г.м. Сонгогч зөвхөн нэг хүнийг сонгоод тухай намын бусад гишүүнийг бүгдийг нь сонгохгүй байж болно.</p>
42.	Шинэ Зеланд	<p>Electoral Act 1993¹³⁰ Шинэ Зеландын Сонгуулийн хууль 127-р зүйл: Жагсаалтаар нэр дэвшүүлэх 127.4 Улс төрийн намын нарийн бичгийн дарга сонгуулийн хорооноос гаргасан жагсаалтын дагуу нэр дэвшигч тус бүрээр гарын үсэг зурж баталгаажуулж бүртгүүлнэ.</p> <p>Шинэ Зеландын Ногоон намын Сонгуульд жагсаалтаар нэр дэвшигчдийн эрэмблэх үйл ажиллагаа Candidate Selection and List Ranking Procedures 2014 5.2 Сонгуульд жагсаалтаар нэр дэвшигчдийг эрэмбэлэхдээ тус нам дараах ерөнхий зарчим баримтална.</p> <p>5.2.1. Нийт нэр дэвшигчдийн 10 багагүй хувьд Maori үүсэлтэй байх 5.2.2. Нийт нэр дэвшигчдийн 60 хувь нь эрэгтэй, 40 хүртэлх хувь эмэгтэй 5.2.3. Нийт нэр дэвшигчдийн 40 -өөс багагүй хувь нь North Island, 20-оос багагүй хувьд нь South Island 5.2.4. Нийт нэр дэвшигчдийн 10 -аас багагүй хувь нь 35 хүртэлх нас 5.4.3 Намын жагсаалтаар сонгуульд нэр дэвшигчдийн урьдчилсан жагсаалт гаргаж эцсийн жагсаалтыг удирдах зөвлөлийн хурлаас санал хурааж эрэмбэлэнэ. Намын нарийн бичгийн дарга жагсаалтаар нэр дэвшигчдийг Сонгуулийн хорооноос гаргасан жагсаалтын дагуу бүрдүүлбэр хийж Сонгуулийн хороонд хуулийн дагуу хүргүүлнэ.</p>
43.	Шри Ланка	<p>Парламентын сонгуулийн хууль /Parliament elections act/ Шри ланк улсын хувьд намууд нэр дэвшигчдийг сонгох, нэр дэвшүүлэх, шийдвэр гаргах түвшинд намын удирдлага өндөр эрх мэдэлтэй байдаг.</p>

¹²⁷ <http://www.legislationline.org/topics/country/57/topic/6>

¹²⁸ <http://aceproject.org/ero-en/regions/europe/SE/sweden-elections-act-2005/view>

¹²⁹ Үндэсний зөвлөл-Nationalrat (Schweiz) https://de.wikipedia.org/wiki/Nationalrat_%28Schweiz%29

¹³⁰ <http://www.legislation.govt.nz/act/public/1993/0087/latest/DLM307519.html>

44.	Эстони	<p>Сонгуульд нэр дэвшигчийг намын бүхий л хороод нэр дэвшүүлэх санал гаргаж болох боловч эцсийн сонголтыг намын удирдлага шийдвэрлэдэг. Зарим намууд нь нэр дэвшигчийг сонгон шалгаруулахдаа намын хурал дээр сонгож, баталдаг.¹³¹</p> <p>Хуульд тусгайлсан зохицуулалт байхгүй</p> <p>Холбогдох хуулиуд: Political parties act¹³² Riigikogu Election Act¹³³ Estonia's Constitution of 1992 with Amendments through 2011¹³⁴</p>
-----	--------	---

¹³¹ <http://www.idea.int/parties/upload/SriLankaCountryReport.pdf>

¹³² <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/502062014001/consolide>

¹³³ <http://www.legislationline.org/topics/country/33/topic/6>

¹³⁴ https://www.constituteproject.org/constitution/Estonia_2011.pdf?lang=en

**СОНГУУЛИЙН ПРОПОРЦИОНАЛ ТОГТОЛЦОО БҮХИЙ УЛС ОРНУУДЫН СУУДАЛ
ХУВААРИЛАХ АРГА, БОСГЫН ХУВЬ БОЛОН ТОЙРГИЙН ХЭЛБЭР**

*Ц.Болормаа, Ч.Онончимэг,
Д.Халиун, Д.Жигваагүнсэл*

Одоогийн байдлаар пропорционал тогтолцоогоор сонгууль явуулдаг нийт 82 орон байна. Үүнээс 80 улс нь намын жагсаалтаас санал хураах хувь тэнцүүлсэн тогтолцоогоор, харин Мальта болон Ирланд улс санал шилжүүлэх тогтолцоо бүхий хувь тэнцүүлсэн тогтолцоогоор сонгуулиа зохион байгуулж байна.

Намын жагсаалтаар санал хураах хувь тэнцүүлсэн тогтолцооны хамгийн энгийн хэлбэр нь намууд олон мандаттай тойрогт нэр дэвшигчдийн жагсаалтыг танилцуулдаг хэлбэр юм. Ингэснээр сонгогч аль нэгэн намын төлөө саналаа өгөх ба намууд тухайн сонгуулийн тойрогт авсан саналынхаа хувьтай тэнцүү суудал авна. Нэр дэвшигчдийг намын жагсаалтад орсон дарааллын дагуу ялагчаар тодруулдаг.

Намын жагсаалт нь:

- Нээлттэй
- Хаалттай
- Чөлөөт гэх хэлбэртэй.

Нээлттэй намын жагсаалт нь дан ганц нам төдийгүй тухайн намаас нэр дэвшиж буй нэр дэвшигчдийн нэрсийн жагсаалтаас сонгогч сонголтоо хийх боломжит хувилбар юм. Баруун европын орнууд ихэвчлэн энэ хувилбарыг сонгодог. Хаалттай намын жагсаалт гэдэг нь намын жагсаалтаар сонгогдох нэр дэвшигчдийн дарааллыг нам тогтооно. Энэ тохиолдолд сонгогч тодорхой нэг нэр дэвшигчийг сонгох боломжгүй юм.

Мальта болон Ирланд улсын сонгосон санал шилжүүлэх тогтолцоо гэдэг нь олон мандаттай тойргоор сонгуулийг явуулах бөгөөд сонгогчид саналын хуудсыг бөглөхдөө альтернатив саналын тогтолцоотой адил нэр дэвшигчдийг сонголтын дарааллаар нь дугаарлаж тэмдэглэдэг. Энэ нь сонгогч заавал бүх нэр дэвшигчийг дугаарлах шаардлагагүй бөгөөд хэдэн хүнийг сонгохоо сонгогч өөрөө мэдэх хувилбар бүхий тогтолцоо юм.

Саналын хуудаснаас эхний буюу нэгдүгээр сонголт бүхий саналуудыг тоолж дүнг гаргасны дараа суудалд хүрэхийн тулд нэр дэвшигчдийн авах шаардлагатай саналын квотыг тооцно. Ингэхдээ дараах энгийн томъёог ашиглана. Үүнд:

$$\text{Квот} = \frac{\text{саналын тоо}}{\text{суудлын тоо}} + 1$$

Энэ тогтолцоог Ирланд улс 1921 оноос хойш, Мальт улс 1949 оноос хойш хэрэглэж байна.

Лавлагаа, мэдээлэлд судалгаанд хамрагдсан пропорционал тогтолцоо бүхий 82 орны:

- Намын болон нэр дэвшигчдийн жагсаалтын хэлбэр,
- Саналын босгын хувь,
- Суудал хуваарилах арга,
- Тойргийн хэлбэр,
- Суудлын тоо зэргийг харьцуулсан мэдээллийг хүснэгтээр оруулав.

Сонгуулийн пропорционал тогтолцоо бүхий улс орнуудын суудал хуваарилах арга, босгын хувь болон тойргийн хэлбэр

№	Улсын нэр	Жагсаалтын хэлбэр	Босгын %	Суудал хуваарилах арга	Тойргийн хэлбэр	Суудлын тоо
1.	Австрали -дээд танхим	Нээлттэй	нуугдмал	D'Hondt	12 мандаттай 6 тойрог, 2 мандаттай 2 тойрог	76
2.	Австри -доод танхим	Хаалттай	4%	D'Hondt Харе	3-12 мандаттай 9 тойрог	183
	-дээд танхим	Хаалттай	нуугдмал	D'Hondt Харе	7-36 мандаттай 9 тойрог	62
3.	Албани	Хаалттай	Нам -3% Эвсэл -5%	D'Hondt Сент Лагийн арга	4-32 мандаттай 12 тойрог	140
4.	Алжир -доод танхим	Нээлттэй	нуугдмал	Сент Лагийн их үлдэгдлийн	Олон мандат бүхий 48 тойрог	389
5.	Ангол	Хаалттай	нуугдмал	D'Hondt	Үндэсний 1 тойрог	220
6.	Аргентин -Доод танхим	Нээлттэй	3%	D'Hondt	Олон мандаттай 24 тойрог	257
	-дээд танхим	Нээлттэй	-	Тойрогтоо хамгийн их санал авсан намд 2 суудал, дараагийнхад нь 1 суудал хуваарилдаг	3 мандаттай 24 тойрог	72
7.	Бельги -доод танхим	Нээлттэй	Нуугдмал	D'Hondt	Олон мандаттай 11 тойрог	150
	Дээд танхим	Нээлттэй	нуугдмал	D'Hondt	Олон мандаттай 3 тойрог	40
8.	Бенин	-	-	-	Олон мандаттай 24 тойрог	83
9.	Болгар	Хаалттай	4%	Харе	Холимог: Олон мандаттай 31 тойрог 31 суудал – мажоритар /харьцангуй олонх/ 209 суудал- намын жагсаалтаар санал хураах пропорционал тогтолцоо	240
10.	Босни Герцеговин	Нээлттэй	3%	-	-	42
11.	Бразил -доод танхим	Нээлттэй	нуугдмал	D'Hondt	8-70 мандаттай 24 тойрог	513
12.	Буркина- Фасо	Нээлттэй	нуугдмал	Их үлдэгдлийн	15 мандаттай үндэсний хэмжээний 1 тойрог, 2-10 мандаттай 13 тойрог	111
13.	Бурунди -доод танхим	Хаалттай	нуугдмал	D'Hondt	Олон мандаттай 17 тойрог	118/100
14.	Гайана	Хаалттай	нуугдмал	Харегийн хамгийн их үлдэгдлийн	10 тойрогт 2: суудал, 40 мандаттай үндэний 1 тойрог	65
15.	Гватемал	Хаалттай	-	D'Hondt	Холимог: 127 суудал- Олон мандаттай 22 тойрог	158

					31 суудал- Үндэсний 1 тойрог	
16.	Гвинеи-Бисау	Нээлттэй	нуугдмал	Их үлдэгдлийн	Олон мандаттай 27 тойрог	102
17.	Гондурас	Хаалттай	-	Харе	Холимог: 18 тойрог	128
18.	Грек	Нээлттэй	3%	Хагенбах Бишхофф	Олон мандаттай 56 тойрог, 12 мандаттай үндэсний 1 тойрог	300
19.	Дани	Нээлттэй	нуугдмал	Сент Лагийн	Олон мандаттай 10 тойрог	179
20.	Доминикан -доод танхим	Хаалттай	нуугдмал	D'Hondt	Олон мандаттай 29 тойрог, Үндэсний 1 тойрог	183
21.	Зүүн Тимор	-	3%	D'Hondt	Үндэсний 1 тойрог	65
22.	Израил	Хаалттай	2%	D'Hondt	120 мандаттай үндэсний 1 тойрог	120
23.	Индонез -доод танх.	Нээлттэй	2,5%	Заяцын хүчин зүйл	Олон мандаттай 33 тойрог	560
24.	Ирак	Нээлттэй	нуугдмал		7-70 мандаттай 18 тойрог	325/318
25.	Ирланд	-	-	-	<u>Санал шилжүүлэх тогтолцоо</u> 3-5 мандаттай 43 тойрог	166
26.	Исланд	Хаалттай	5%	D'Hondt	10-11 мандаттай тойргууд	63
27.	Испани -доод танхим -дээд танхим	Хаалттай Хаалттай	Нуугдмал Байхгүй	D'Hondt Шууд бус	Олон мандаттай 50 тойрог Олон мандаттай 52 тойрог	350 208
28.	Итали -доод танхим -дээд танхим	Хаалттай	2-4%	Олон суудлыг урамшуулах	Олон мандаттай 26 тойрог	630
29.	Кабо-Верде	Хаалттай	нуугдмал	D'Hondt	2-15 мандаттай 16 тойрог	72
30.	Казахстан -доод танхим	-	7%	Их үлдэгдэл	Пропорционал: 98 суудал- Үндэсний 1 тойрог 9 суудал – Ардын Чуулга	107
31.	Камбодж	Хаалттай	нуугдмал	Харе	Олон мандаттай 21 тойрог	123
32.	Кипр	Нээлттэй	нуугдмал	Харе	Олон мандаттай 6 тойрог	80
33.	Кипр /Хойд/	Нээлттэй	-	-	-	50
34.	Колумб -доод танхим -дээд танхим	Хаалттай Хаалттай	Нуугдмал нуугдмал	D'Hondt D'Hondt	Олон мандаттай 33 тойрог 100 мандаттай үндэсний тойрог, 2 мандаттай тусгай тойрог	166 102
35.	Косово	-	5%	-	-	120
36.	Коста-Рика	Хаалттай	нуугдмал	Их үлдэгдлийн	4-21 мандаттай 7 тойрог	57
37.	Кыргызстан	-	7%	-	Үндэсний 1 тойрог	120
38.	Латви	Нээлттэй	5%	Сент лагийн	14-29 мандаттай 5 тойрог	100
39.	Лихтенштейн	Нээлттэй	8%	Хамгийн их үлдэгдлийн арга	10,15 мандаттай 2 тойрог	25
40.	Люксембург	Нээлттэй	нуугдмал	Хагенбах Бишхофф	7-23 мандаттай 4 тойрог	60

СУДАЛГААНЫ ЭМХЭТГЭЛ

41.	Македон	-	-	-	-	120-140
42.	Мальта	Нээлттэй	нуугдмал	Үлдэгдлийг дахин хуваарилах	Санал шилжүүлэх тогтолцоо 5 мандаттай 13 тойрог	65
43.	Мозамбик	-	5%	D'Hondt	12-50 мандаттай 11 тойрог 1 мандаттай 2 тойрог	250
44.	Молдав	Хаалттай	Нам-5% Бие даагч-3%	D'Hondt	Үндэсний 1 тойрог	101
45.	Марокко -доод танхим	Хаалттай	6% 3%	-	305 суудал-сонгуулийн тойрог 90 суудал- Үндэсний 1 тойрог	395
46.	Намиби	Хаалттай	нуугдмал	Их үлдэгдлийн	Үндэсний 1 тойрог	72
47.	Нигер	-	-	-	Холимог: 105 суудал- Олон мандаттай 8 тойрог / намын жагсаалтаар санал хураах пропорционал тогтолцоо/ 8 суудал – 8 тусгай тойрог /мажоритар:энгийн олонх/	113
48.	Нидерланд -доод танхим -дээд танхим	Хаалттай Хаалттай	0,67%	D'Hondt	Олон мандаттай 18 тойрог 12 мужийн зөвлөл	150 75
49.	Нидерландын Антилья	-	-	-	-	22
50.	Никарагуа	Хаалттай	нуугдмал	Их үлдэгдлийн	20 мандаттай Үндэсний 1 тойрог, 2-19 мандаттай 17 тойрог	90
51.	Норвеги	Нээлттэй	4%*	Шинэчилсэн Сент Лагийн арга	150 суудал - 3-17 мандаттай 19 тойрог 19 суудал – Үндэсний 1 тойрог	169
52.	ОХУ Доод танхим	Нээлттэй	7%	Харе	Үндэсний 1 тойрог	450
53.	ӨАБНУ -доод танхим	Хаалттай	нуугдмал	Их үлдэгдлийн	4-43 мандаттай 9 тойрог	400
54.	Палестин	-	-	-	-	132
55.	Парагвай -доодтанхим -дээд танхим	Хаалттай Хаалттай	Нуугдмал Нуугдмал	D'Hondt D'Hondt	Олон мандаттай 18 тойрог. Үндэсний нэг тойрог	80 45
56.	Перу	Хаалттай	нуугдмал	Их үлдэгдлийн	Олон мандаттай 25 тойрог	120
57.	Польша -Сейм	Нээлттэй	5%	D'Hondt	7-19 мандаттай 41 тойрог	460
58.	Португали	Нээлттэй		D'Hondt	Олон мандаттай 22 тойрог	230
59.	Руанда -доод танхим	Хаалттай	5%	Их үлдэгдэл	Үндэсний 1 тойрог	53
60.	Сан Марино	Нээлттэй	>3.5%	D'Hondt	Нэг болон олон мандаттай 33 тойрог	60
61.	Сан-Томе ба Принсип	Хаалттай	нуугдмал	D'Hondt	Олон мандат 7 тойрог	55
62.	Серб	Хаалттай	5%	D'Hondt	Үндэсний 1 тойрог	250

63.	Словак	Нээлттэй	5%	Хагенбах Бишхофф	Үндэсний 1 тойрог	150
64.	Словени -доод танхим Дээд танхим	Нээлттэй	4%	D`Hondt	11 мандаттай 88 тойрог, италичуудад зориулсан 2 мандаттай 1 тойрог	90
65.	Суринам	Хаалттай	нуугдмал	D`Hondt	Олон мандаттай 10 тойрог	51
66.	Того	Хаалттай	Байхгүй	-	2-10 мандаттай 30 тойрог	81
67.	Тунис	-	-	Их үлдэгдлийн	33 тойрог: 4-10 мандаттай 27 тойрог 18 суудал -6 тойрог /гадаад дахь төлөөлөл/	217
68.	Турк	Нээлттэй	10%	D`Hondt	Олон мандаттай 79 тойрог	550
69.	Уругвай -доод танхим -дээд танхим	Хаалттай Хаалттай	 нуугдмал	 Их үлдэгдлийн	 Олон мандаттай 19 тойрог. 30 мандаттай үндэсний 1 тойрог	 99 31/30
70.	Фижи	Нээлттэй	Бие даагч - 5% Нам -5%	-	Үндэсний 1 тойрог	50
71.	Финланд	Нээлттэй	нуугдмал	D`Hondt	6-33 мандаттай 14 тойрог	200
72.	Хорват	Нээлттэй	5%	D`Hondt	14 мандаттай 10 тойрог, 8 мандаттай үндэсний тойрог, гадаадад оршин суугчдад зориулсан тойрог /мандатын тоо заагаагүй/	153
73.	Чех Доод танхим	Нээлттэй	Нам-5% Эвсэл(2 нам)-10% Эвсэл(3 нам)-15% Эвсэл(4 нам)-20%	D`Hondt	Олон мандаттай 14 тойрог	200
74.	Чили -дээд танхим Доод танхим	Хаалттай	-	Намын олонхийн систем	13 олон мандаттай тойрог, 60 олон мандаттай тойрог	38 120
75.	Чрна Гора	Хаалттай	3%	D`Hondt	Үндэсний 1 тойрог	81
76.	Швед -Риксдаг	Нээлттэй	4% - үндэсний хэмжээнд, 12%тойрог	Сент Лаг	2-34 мандаттай 29 тойрог, 39 мандаттай үндэсний 1 тойрог	349
77.	Швейцар -доод танхим	Нээлттэй	нуугдмал	Хагенбах Бишхофф	Олон тандаттай 26 тойрог	200
78.	Шри Ланк	Хаалттай	1/8 тойрогтоо	-	4-20 мандаттай 22 тойрог, 29 мандаттай үндэсний 1 тойрог	225
79.	Эквадор	-	-	-	Холимог: 116 суудал-мажоритар /харьцангуй олонх/ 15 суудал- олон мандаттай 3 тойроос пропорционал	137

					тогтолцоо + 8 суудал- олон мандаттай тойрог /гадаад дахь иргэдийн төлөөлөл/	
80.	Экваторын Гвиней	Хаалттай	нуугдмал	D`Hondt	Мужийн тоогоор олон мандаттай тойрог	100
81.	Эль Сальвадор	Хаалттай	-	-	64 суудал- 3-16 мандаттай 14 тойрог 20 суудал- Үндэсний 1 тойрог	84
82.	Эстони	Нээлттэй	5%	D`Hondt	6-13 мандаттай 13 тойрог	101

АШИГЛАСАН МАТЕРИАЛ

- Сонгуулийн эрх зүйн тогтолцооны онол, арга зүйн үндэс, түүнийг сонгох зарчим СТ/10-217 Ц.Товуусүрэн
- Table of Electoral Systems Worldwide, International Institute for Democracy and Electoral Assistance
- <http://www.idea.int/esd/world.cfm>
- Electoral system, PARLINE database, <http://www.ipu.org/parline-e/Modlist.asp>
- Electoral system of national legislature, The Electoral knowledge network, <http://aceproject.org/epic-en/CDTable?view=country&question=ES005>

ДЭЛХИЙН УЛС ОРНУУДЫН ЕРӨНХИЙЛӨГЧ БОЛОН ПАРЛАМЕНТЫН СОНГУУЛИЙН ТОГТОЛЦОО

*Д.Жигваагүнсэл, Ч.Онончимэг,
Д.Халиун*

Судалгааны 1-р хэсэгт Парламентын засаглал бүхий 50 орноор, 2-р хэсэгт дэлхийн 226 оронд Ерөнхийлөгч болон Парламент /Хууль тогтоох дээд байгууллага/-ыг хэрхэн сонгодог талаарх мэдээлэл, лавлагааг бэлтгэлээ.

Нэг. Парламентын засаглал бүхий орнууд

Судалгаанд Ерөнхийлөгч болон Парламентыг хэрхэн сонгох талаар парламентын засаглал бүхий 50 орныг хамруулан судаллаа. Судалгаанаас авч үзвэл:

1/ Ерөнхийлөгчийг сонгохдоо дараах 4 хэлбэрээр сонгож байна. Үүнд:

1. Бүх нийтийн сонгуулиар сонгодог. /Олонхийн саналаар-хоёр шат бүхий сонгуулийн тогтолцоотой/ - 16 улс;
1. Бүх нийтийн сонгуулиар /энгийн олонхийн саналаар/ сонгодог - 4 улс ;
2. Парламент эсхүл хууль тогтоох дээд байгууллага/-аас сонгодог – 24 улс;
3. Сонгуулийн коллеги, эсхүл хорооноос сонгодог - 6 улс байна.

2/ Парламент /хууль тогтоох байгууллага/ -ын доод танхимыг 47 улс нь шууд сонгуулиар сонгодог бол Ливи улсын хувьд бүх нийтийн ардын конгрессын төлөөлөөс сонгодог, Доминика улс шууд бус сонгуулиар болон томилдог бол Сомали улсын хувьд шилжилтийн тогтолцоотой байна.

Харин Парламент /хууль тогтоох дээд байгууллага/-ын дээд танхим-ыг дараах хэлбэрээр сонгож байна. Үүнд:

- Шууд сонгуулиар – 35;
- Шууд бус сонгуулиар – 6;
- Шууд бус сонгуулиар болон томилдог -2;
- Томилдог – 1;
- Үе залгамжлах буюу томилдог – 1;
- Муж улсын төлөөллөөс – 1;
- Бүх нийтийн ардын конгрессын төлөөлөөс – 1;
- Намаас нэрсийн жагсаалтаар – 1;
- Сонирхолын бүлгийн төлөөлөөс – 1;
- Шилжилтийн тогтолцоотой - 1.

Үүнээс үзвэл Парламентын нэг танхимтай улс орнууд нь шууд сонгуулиар Парламентаа сонгодог бол 2 танхимтай улсуудын хувьд харилцан адилгүй байна.

3/ Монгол Улстай ижил төстэй сонгуулийн тогтолцоо бүхий Ерөнхийлөгч, Парламентыг /Парламентын нэг танхимтай/ бүх нийтээр сонгодог 15 улс байна. Үүнд:

- Болгар, Исланд, Кирибати, Кыргыз, Литва, Македон, Монгол, Сингапур, Серби, Словак, Турк, Финланд, Хорват, Чрна Гора, Эстони зэрэг болно.

/Дэлгэрэнгүй мэдээлэл /дэлхийн нийт 226 орон/-ийг Хүснэгт 2-оос үзнэ үү/

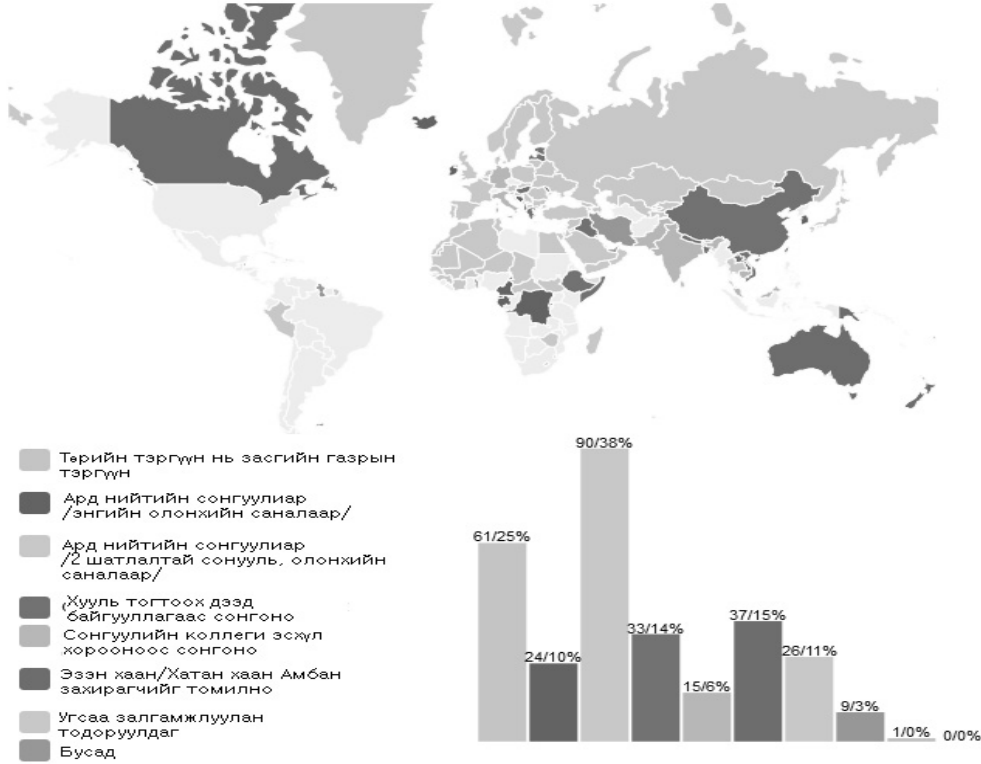
№	Улс	Ерөнхийлөгчийг хэрхэн сонгодог	Парламент /Хууль тогтоох дээд байгууллага/-ыг хэрхэн сонгодог	
			Доод танхим	Дээд танхим
1	Австри	Бүх нийтийн сонгуулиар сонгоно. Олонхийн саналаар-2 шат бүхий сонгуулийн тогтолцоотой/	Шууд сонгуулиар	Шууд бус сонгуулиар
2	Бангладеш	Парламентаас сонгоно.	Шууд сонгуулиар	
3	Болгар	Бүх нийтийн сонгуулиар сонгоно. Олонхийн саналаар-2 шат бүхий сонгуулийн тогтолцоотой/	Шууд сонгуулиар	
4	Босни-Герцеговин	Бүх нийтийн сонгуулиар /энгийн олонхийн саналаар/ сонгоно.	Шууд сонгуулиар	Шууд бус сонгуулиар
5	Ботсван	Парламентаас сонгоно. /Төрийн тэргүүн нь Засгийн газрын тэргүүн байна./	Шууд сонгуулиар	Үе залгамжлах буюу томилох
6	Вануату	Сонгуулийн коллеги, эсхүл хорооноос сонгоно.	Шууд сонгуулиар	
7	Герман	Сонгуулийн коллеги, эсхүл хорооноос сонгоно.	Шууд сонгуулиар	Муж улсын төлөөллөөс сонгоно.
8	Грек	Парламентаас сонгоно.	Шууд сонгуулиар	
9	Доминика	Парламентаас сонгоно.	Шууд сонгуулиар болон томилдог	
10	Ирак	Парламентаас сонгоно.	Шууд сонгуулиар	
11	Ирланд	Бүх нийтийн сонгуулиар /энгийн олонхийн саналаар/ сонгоно.	Шууд сонгуулиар	Намаас нэрийн жагсаалтаар томилдог
12	Израиль	Парламентаас сонгоно.	Шууд сонгуулиар	
13	Исланд	Бүх нийтийн сонгуулиар /энгийн олонхийн саналаар/ сонгоно	Шууд сонгуулиар	
14	Итали	Сонгуулийн коллеги, эсхүл хорооноос сонгоно.	Шууд сонгуулиар	
15	Кирибати	Бүх нийтийн сонгуулиар сонгоно. Олонхийн саналаар-2 шат бүхий сонгуулийн тогтолцоотой/	Шууд сонгуулиар	
16	Кыргыз	Бүх нийтийн сонгуулиар сонгоно. Олонхийн саналаар-2 шат бүхий сонгуулийн тогтолцоотой/	Шууд сонгуулиар	
17	Латви	Парламентаас сонгоно.	Шууд сонгуулиар	
18	Ливан	Парламентаас сонгоно.	Шууд сонгуулиар	
19	Ливи	Парламентаас сонгоно.	Бүх нийтийн ардын конгрессын төлөөлөөс	
20	Литва	Бүх нийтийн сонгуулиар сонгоно. Олонхийн саналаар-2 шат бүхий сонгуулийн тогтолцоотой/	Шууд сонгуулиар	
21	Маврикий	Парламентаас сонгоно.	Шууд сонгуулиар	
22	Мальт	Парламентаас сонгоно.	Шууд сонгуулиар	
23	Македон	Бүх нийтийн сонгуулиар сонгоно. Олонхийн саналаар-2 шат бүхий	Шууд сонгуулиар	

		сонгуулийн тогтолцоотой/		
24	Маршаллын Арлууд	Парламентаас сонгоно.	Шууд сонгуулиар	
25	Микронези	Парламентаас сонгоно.	Шууд сонгуулиар	
26	Молдав	Парламентаас сонгоно.	Шууд сонгуулиар	
27	Монгол	Бүх нийтийн сонгуулиар сонгоно. Олонхийн саналаар-2 шат бүхий сонгуулийн тогтолцоотой/	Шууд сонгуулиар	
28	Науру	Парламентаас сонгоно.	Шууд сонгуулиар	
29	Өмнөд Африк	Парламентаас сонгоно.	Шууд сонгуулиар	Шууд бус сонгуулиар
30	Пакистан	Сонгуулийн коллеги, эсхүл хорооноос сонгоно.	Шууд сонгуулиар	Шууд бус сонгуулиар
31	Сан-Марино	Парламентаас сонгоно.	Шууд сонгуулиар	
32	Самоа	Парламентаас сонгоно.	Шууд сонгуулиар	
33	Сингапур	Бүх нийтийн сонгуулиар /энгийн олонхийн саналаар/ сонгоно.	Шууд сонгуулиар	
34	Серби	Бүх нийтийн сонгуулиар сонгоно. Олонхийн саналаар-2 шат бүхий сонгуулийн тогтолцоотой/	Шууд сонгуулиар	
35	Словак	Бүх нийтийн сонгуулиар сонгоно. Олонхийн саналаар-2 шат бүхий сонгуулийн тогтолцоотой/	Шууд сонгуулиар	
36	Словен	Бүх нийтийн сонгуулиар сонгоно. Олонхийн саналаар-2 шат бүхий сонгуулийн тогтолцоотой/	Шууд сонгуулиар	Сонирхолын бүлгийн төлөөлөөс
37	Сомали	Парламентаас сонгоно.	Шилжилтийн тогтолцоотой байгаа	
38	Суринам	Парламентаас сонгоно.	Шууд сонгуулиар	
39	Тринадад Тобаго	Сонгуулийн коллеги, эсхүл хорооноос сонгоно.	Шууд сонгуулиар	Томилдог
40	Тунис	Бүх нийтийн сонгуулиар сонгоно. Олонхийн саналаар-2 шат бүхий сонгуулийн тогтолцоотой/	Шууд сонгуулиар	Шууд бус сонгуулиар болон томилдог
41	Турк	Бүх нийтийн сонгуулиар сонгоно. Олонхийн саналаар-2 шат бүхий сонгуулийн тогтолцоотой/	Шууд сонгуулиар	
42	Непал	Парламентаас сонгоно.	Шууд сонгуулиар	
43	Фижи	Парламентаас сонгоно.	Шууд сонгуулиар	
44	Финланд	Бүх нийтийн сонгуулиар сонгоно. Олонхийн саналаар-2 шат бүхий сонгуулийн тогтолцоотой/	Шууд сонгуулиар	
45	Хорват	Бүх нийтийн сонгуулиар сонгоно. Олонхийн саналаар-2 шат бүхий сонгуулийн тогтолцоотой/	Шууд сонгуулиар	
46	Чех	Бүх нийтийн сонгуулиар сонгоно. Олонхийн саналаар-2 шат бүхий сонгуулийн тогтолцоотой/	Шууд сонгуулиар	
47	Чрна Гора	Бүх нийтийн сонгуулиар сонгоно. Олонхийн саналаар-2 шат бүхий	Шууд сонгуулиар	

		сонгуулийн тогтолцоотой/		
48	Энэтхэг	Сонгуулийн коллеги, эсхүл хорооноос сонгоно.	Шууд сонгуулиар	Шууд бус сонгуулиар
49	Эстони	Парламентаас сонгоно.	Шууд сонгуулиар	
50	Этиопи	Парламентаас сонгоно.	Шууд сонгуулиар	Шууд бус сонгуулиар

Дэлхийн улс орнуудын сонгуулийн тогтолцоо

Судалгаанд нийт 227 орны Ерөнхийлөгч болон Парламентын сонгуулийн тогтолцоог харьцуулан үзлээ.

Эх үүсвэр: <http://aceproject.org/epic-en/CDMap?question=ES001&f=>

/Хүснэгт 2/

№	Улс орны нэр	Ерөнхийлөгчийг хэрхэн сонгодог	Хууль тогтоох дээд байгууллага/ Парламент-ын доод танхимын сонгуулийн тогтолцоо	Хууль тогтоох дээд байгууллага/ Парламент-ын сонгуулийн тогтолцоо	Сонгуулийн төрөл	Хууль тогтоох дээд байгууллага/ Парламент-ын сонгуулийн тогтолцоо	Хууль тогтоох дээд байгууллага/ Парламент-ын гишүүдийн тоо (шууд сонгогддог)	Хууль тогтоох дээд байгууллага/ Парламент-ын гишүүдийн тоо
1	Афганистан	Төрийн тэргүүн нь засгийн газрын тэргүүн - Бүх нийтийн сонгуулиар шууд сонгоно (олонхийн саналаар-хоёр шат бүхий сонгуулийн тогтолцоотой)	Нэг удаагийн шилжүүлэх боломгүй санал	Нэг удаагийн шилжүүлэх боломгүй санал - томилдог	Бусад	Нэг удаагийн шилжүүлэх боломгүй санал	249	249
2	Албани	Парламентаас сонгоно	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар		Пропорционал	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	140	140
3	Алжир	Бүх нийтийн сонгуулиар шууд сонгоно (олонхийн саналаар-хоёр шат бүхий сонгуулийн тогтолцоотой)	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	Бусад	Пропорционал	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	462	462
4	Андорра	Бусад	Параллель (хэсэгчилсэн) пропорционал болон мажоритари		Холимог	Параллель	28	28
5	Ангол	Төрийн тэргүүн нь засгийн газрын тэргүүн - Бусад /Олонхий суудал авсан намын дарга нь Ерөнхийлөгчөөр сонгогдоно - Үндсэн хууль 2010 /	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар		Пропорционал	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	220	220
6	Антилья	Амбан захирагчийг Эзэн хаан/Хатан хаан томилно	1 мандагтай харьцангуй олонх		Мажоритари	1 мандагтай харьцангуй олонх	7	11
7	Антигуа-Барбуда	Амбан захирагчийг Эзэн хаан/Хатан хаан томилно	Бусад	1 мандагтай харьцангуй олонх	Мажоритари	1 мандагтай харьцангуй олонх	17	17-18

8	Аргентин	Төрийн тэргүүн нь засгийн газрын тэргүүн - Бүх нийтийн сонгуулиар шууд сонгоно (олонхийн саналаар-хоёр шат бүхий сонгуулийн тогтолцоотой)	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	257	257
9	Армен	Бүх нийтийн сонгуулиар шууд сонгоно (олонхийн саналаар-хоёр шат бүхий сонгуулийн тогтолцоотой)	Пропорционал (хэсэгчилсэн) пропорционал болон мажоритари	Нэг танхимтай	Холимог	131	131
10	Аруба	Амбан захирагчийг Эзэн хаан/Хатан хаан томилно	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар		Пропорционал	21	21
11	Австрали	Амбан захирагчийг Эзэн хаан/Хатан хаан томилно	Альтернатив саналаар	Нэг удаагийн шилжүүлэх боломжгүй санал	Мажоритари	150	150
12	Австри	Бүх нийтийн сонгуулиар шууд сонгоно (олонхийн саналаар-хоёр шат бүхий сонгуулийн тогтолцоотой)	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	Томилдог	Пропорционал	183	183
13	Азербайжан	Бүх нийтийн сонгуулиар шууд сонгоно (олонхийн саналаар-хоёр шат бүхий сонгуулийн тогтолцоотой)	1 мандаттай харьцангуй олонх		Мажоритари	125	125
14	Багам	Амбан захирагчийг Эзэн хаан/Хатан хаан томилно	1 мандаттай харьцангуй олонх	Томилдог	Мажоритари	38	38
15	Бахрейн	Төрийн тэргүүнийг угсаа залгамжлуулан тодруулдаг	2 шаттай сонгуулийн тогтолцоотой	Томилдог	Мажоритари	40	40
16	Бангладеш	Парламентгаас сонгоно	1 мандаттай харьцангуй олонх	Нэг танхимтай	Мажоритари	300	300
17	Барбадос	Амбан захирагчийг Эзэн хаан/Хатан хаан томилно	1 мандаттай харьцангуй олонх	Томилдог	Мажоритари	30	30
18	Беларусь	Бүх нийтийн сонгуулиар шууд сонгоно (олонхийн саналаар-хоёр шат бүхий сонгуулийн тогтолцоотой)	2 шаттай сонгуулийн тогтолцоотой	Бусад	Мажоритари	110	110

19	Бельги	Төрийн тэргүүнийг угсаа залгамжлуулан тодруулдаг	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	Бусад	Пропорционал	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	150	150
20	Белиз	Амбан захирагчийг Эзэн хаан/Хатан хаан томилно	1 мандадтай харьцангуй олонх	Томилдог	Мажоритари	1 мандадтай харьцангуй олонх	31	31-32
21	Бенин	Төрийн тэргүүн нь засгийн газрын тэргүүн - Бүх нийтийн сонгуулиар шууд сонгоно (олонхийн саналаар-хоёр шат бүхий сонгуулийн тогтолцоотой)	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	Нэг танхимтай	Пропорционал	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	83	83
22	Бермуд	Амбан захирагчийг Эзэн хаан/Хатан хаан томилно	1 мандадтай харьцангуй олонх		Мажоритари	1 мандадтай харьцангуй олонх	36	36
23	Бутан	Төрийн тэргүүнийг угсаа залгамжлуулан тодруулдаг	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар		Мажоритари	2 шаттай сонгуулийн тогтолцоотой	Maximum 55	Maximum 55
24	Болив	Төрийн тэргүүн нь засгийн газрын тэргүүн - Бүх нийтийн сонгуулиар шууд сонгоно (олонхийн саналаар-хоёр шат бүхий сонгуулийн тогтолцоотой)	Холимог		Холимог	Пропорционалир сонгогдсон холимог гишүүд	130	130
25	Босни Герцеговин	Бүх нийтийн сонгуулиар шууд сонгоно (энгийн олонхийн саналаар)	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар		Пропорционал	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	42	42
26	Ботсван	Төрийн тэргүүн нь засгийн газрын тэргүүн - Парламентаас сонгоно	1 мандадтай харьцангуй олонх	1 мандадтай харьцангуй олонх	Мажоритари	1 мандадтай харьцангуй олонх	57	63-64
27	Бразил	Төрийн тэргүүн нь засгийн газрын тэргүүн - Бүх нийтийн сонгуулиар шууд сонгоно (олонхийн саналаар-хоёр шат бүхий сонгуулийн тогтолцоотой)	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	1 мандадтай харьцангуй олонх	Пропорционал	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	513	513
28	Бруней	Төрийн тэргүүн нь засгийн газрын тэргүүн - Төрийн тэргүүнийг угсаа залгамжлуулан тодруулдаг	-		Шилжилтийн тогтолцоо бүхий	Шилжилтийн тогтолцоо бүхий	Шилжилтийн тогтолцоо бүхий	Шилжилтийн тогтолцоо бүхий

29	Болгар	Бүх нийтийн сонгуулиар шууд сонгоно (олонхийн саналаар-хоёр шат бүхий сонгуулийн тогтолцоотой)	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	Нэг танхимтай	Пропорционал	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	240	240
30	Буркина Фасо	Бүх нийтийн сонгуулиар шууд сонгоно (олонхийн саналаар-хоёр шат бүхий сонгуулийн тогтолцоотой)	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар		Пропорционал	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	111	111
31	Бурунди	Төрийн тэргүүн нь засгийн газрын тэргүүн - Бүх нийтийн сонгуулиар шууд сонгоно (олонхийн саналаар-хоёр шат бүхий сонгуулийн тогтолцоотой)	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар		Пропорционал	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	100	100
32	Камбож	Сонгуулийн коллеги, эсхүл хорооноос сонгоно	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар		Пропорционал	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	Minimum 120	Minimum 120
33	Камерун	Бүх нийтийн сонгуулиар шууд сонгоно (энгийн олонхийн саналаар)	Параллель (хэсэгчилсэн) пропорционал болон мажоритари	Бусад	Мажоритари	РТомсгосон тойргийн тогтолцоотой/Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар and Нэг мандаттай мажоритари	180	180
34	Канад	Амбан захирагчийг Эзэн хаан/Хатан хаан томилно	1 мандаттай харьцангуй олонх	Томилдог	Мажоритари	1 мандаттай харьцангуй олонх	308	308
35	Кабо Верде	Бүх нийтийн сонгуулиар шууд сонгоно (олонхийн саналаар-хоёр шат бүхий сонгуулийн тогтолцоотой)	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	Нэг танхимтай	Пропорционал	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	66-72	66-72
36	Кайманы арлууд	Амбан захирагчийг Эзэн хаан/Хатан хаан томилно	1 мандаттай харьцангуй олонх		Мажоритари	Томсгосон тойргийн тогтолцоотой	15	15
37	Төв Африкийн Бүгд Найрамдах Улс	Бүх нийтийн сонгуулиар шууд сонгоно (олонхийн саналаар-хоёр шат бүхий сонгуулийн тогтолцоотой)	2 шаттай сонгуулийн тогтолцоотой		Мажоритари	2 шаттай сонгуулийн тогтолцоотой	105	105

38	Чад	Бүх нийтийн сонгуулиар шууд сонгоно (олонхийн саналаар-хоёр шат бүхий сонгуулийн тогтолцоотой)	Параллель (хэсэгчилсэн) пропорционал болон мажоритари	Мажоритари	RTомсгон тойргийн тогтолцоотой/Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар Нэг мандаттай мажоритари	304	304
39	Чили	Төрийн тэргүүн нь засгийн газрын тэргүүн - Бүх нийтийн сонгуулиар шууд сонгоно (олонхийн саналаар-хоёр шат бүхий сонгуулийн тогтолцоотой)	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	Пропорционал	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	120	120
40	Хятад	Парламентаас сонгоно	Бусад	-	N		
41	Колумб	Төрийн тэргүүн нь засгийн газрын тэргүүн - Бүх нийтийн сонгуулиар шууд сонгоно (олонхийн саналаар-хоёр шат бүхий сонгуулийн тогтолцоотой)	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	Пропорционал	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	166	166
42	Коморос	Төрийн тэргүүн нь засгийн газрын тэргүүн - Бүх нийтийн сонгуулиар шууд сонгоно (энгийн олонхийн саналаар)	Нэг мандаттай мажоритар - TRS	Мажоритари	2 шаттай сонгуулийн тогтолцоотой	18	33
43	Конго	Төрийн тэргүүн нь засгийн газрын тэргүүн - Бүх нийтийн сонгуулиар шууд сонгоно (олонхийн саналаар-хоёр шат бүхий сонгуулийн тогтолцоотой)	Нэг мандаттай мажоритар - TRS	Холимог	Параллель	500	500
44	Күүкийн арлууд	Амбан захирагчийг Эзэн хаан/Хатан хаан томилно	1 мандаттай харьцангуй олонх	Мажоритари	1 мандаттай харьцангуй олонх	24	24
45	Коста Рика	Төрийн тэргүүн нь засгийн газрын тэргүүн - Бүх нийтийн сонгуулиар шууд сонгоно (олонхийн саналаар-хоёр шат бүхий сонгуулийн тогтолцоотой)	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	Пропорционал	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	57	57

46	Кот-Дивуар	Бүх нийтийн сонгуулиар шууд сонгоно (олонхийн саналаар-хоёр шат бүхий сонгуулийн тогтолцоотой)	1 мандаттай харьцангуй олонх	Мажоритари	Нэг мандаттай мажоритари/РТО мсосгон тойргийн тогтолцоотой	255	255
47	Хорват	Бүх нийтийн сонгуулиар шууд сонгоно (олонхийн саналаар-хоёр шат бүхий сонгуулийн тогтолцоотой)	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	Пропорционал	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	100-160	100-160
48	Куба	Төрийн тэргүүн нь засгийн газрын тэргүүн - Парламентаас сонгоно	2 шаттай сонгуулийн тогтолцоотой	Мажоритари	2 шаттай сонгуулийн тогтолцоотой	614	614
49	Кипр	Төрийн тэргүүн нь засгийн газрын тэргүүн - Бүх нийтийн сонгуулиар шууд сонгоно (олонхийн саналаар-хоёр шат бүхий сонгуулийн тогтолцоотой)	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	Пропорционал	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	56	56
50	Хойд Кипр	Бүх нийтийн сонгуулиар шууд сонгоно (олонхийн саналаар-хоёр шат бүхий сонгуулийн тогтолцоотой)	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	Пропорционал	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	50	50
51	Чех	Төрийн тэргүүн нь засгийн газрын тэргүүн - Бүх нийтийн сонгуулиар шууд сонгоно (олонхийн саналаар-хоёр шат бүхий сонгуулийн тогтолцоотой)	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	Пропорционал	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	200	200
52	Дани	Төрийн тэргүүнийг угсаа залгамжлуулан тодруулдаг	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	Пропорционал	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	179	179
53	Жибути	Төрийн тэргүүн нь засгийн газрын тэргүүн - Бүх нийтийн сонгуулиар шууд сонгоно (олонхийн саналаар-хоёр шат бүхий сонгуулийн тогтолцоотой)	Параллель (хэсэгчилсэн) пропорционал болон мажоритари	Холимог	Пропорционалир сонгогдсон холимог гишүүд	65	65
54	Доминик	Парламентаас сонгоно	1 мандаттай харьцангуй олонх	Мажоритари	1 мандаттай харьцангуй олонх	21	30-32

55	Доминикан	Төрийн тэргүүн нь засгийн газрын тэргүүн - Бүх нийтийн сонгуулиар шууд сонгоно (олонхийн саналаар-хоёр шат бүхий сонгуулийн тогтолцоотой)	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	Пропорционал	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	190	190
56	Эквадор	Төрийн тэргүүн нь засгийн газрын тэргүүн - Бүх нийтийн сонгуулиар шууд сонгоно (олонхийн саналаар-хоёр шат бүхий сонгуулийн тогтолцоотой)	Нэг мандаттай мажоритар - Параллель (хэсэгчилсэн) пропорционал болон мажоритар - Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	Пропорционал	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	137	137
57	Египет	Бүх нийтийн сонгуулиар шууд сонгоно (олонхийн саналаар-хоёр шат бүхий сонгуулийн тогтолцоотой)	1 мандаттай харьцангуй олонх	Холимог	Параллель	498	508
58	Эль Сальвадор	Төрийн тэргүүн нь засгийн газрын тэргүүн - Бүх нийтийн сонгуулиар шууд сонгоно (олонхийн саналаар-хоёр шат бүхий сонгуулийн тогтолцоотой)	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	Пропорционал	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	84	84
59	Equatorial Guinea	Бүх нийтийн сонгуулиар шууд сонгоно (энгийн олонхийн саналаар)	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	Пропорционал	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	100	100
60	Эритр	Төрийн тэргүүн нь засгийн газрын тэргүүн - Парламентаас сонгоно	1 мандаттай харьцангуй олонх	-	N	NA	NA
61	Эстон	Парламентаас сонгоно	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	Пропорционал	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	101	101
62	Эфиопи	Парламентаас сонгоно	1 мандаттай харьцангуй олонх	Мажоритари	1 мандаттай харьцангуй олонх	Maximum 550	Maximum 550
63	Фалкляндын Арлууд (Malvinas)	Амбан захирагчийг Эзэн хаан/Хатан хаан томилно	Томсгосон тойргийн тогтолцоотой	Мажоритари	Томсгосон тойргийн тогтолцоотой	8	8

64	Faeroe Islands	Амбан захирагчийг Эзэн хаан/Хатан хаан томилно	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	Бусад	Пропорционал		50	50
65	Фиджи	Парламентгаас сонгоно	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	Нэг танхимтай	Пропорционал		200	200
66	Финланд	Бүх нийтийн сонгуулиар шууд сонгоно (олонхийн саналаар-хоёр шат бүхий сонгуулийн тогтолцоотой)	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	Параллель (хэсэгчилсэн) пропорционал болон мажоритари	Мажоритари		577	577
67	Франц	Бүх нийтийн сонгуулиар шууд сонгоно (олонхийн саналаар-хоёр шат бүхий сонгуулийн тогтолцоотой)	2 шаттай сонгуулийн тогтолцоотой					
68	Францын Полинез	Бүх нийтийн сонгуулиар шууд сонгоно (олонхийн саналаар-хоёр шат бүхий сонгуулийн тогтолцоотой)	2 шаттай сонгуулийн тогтолцоотой					
69	Габон	Бүх нийтийн сонгуулиар шууд сонгоно (энгийн олонхийн саналаар)	1 мандаттай харьцангуй олонх		Мажоритари		120	120
70	Гамби	Төрийн тэргүүн нь засгийн газрын тэргүүн - Бүх нийтийн сонгуулиар шууд сонгоно (олонхийн саналаар-хоёр шат бүхий сонгуулийн тогтолцоотой)	1 мандаттай харьцангуй олонх		Мажоритари		48	53
71	Гүрж	Бүх нийтийн сонгуулиар шууд сонгоно (олонхийн саналаар-хоёр шат бүхий сонгуулийн тогтолцоотой)	Параллель (хэсэгчилсэн) пропорционал болон мажоритари	Нэг танхимтай	Холимог		150	150
72	Герман	Сонгуулийн коллети, эсхүл хорооноос сонгоно	Холимог	Томилдог	Холимог		598	598
73	Гана	Төрийн тэргүүн нь засгийн газрын тэргүүн - Бүх нийтийн сонгуулиар шууд сонгоно (олонхийн саналаар-хоёр шат бүхий сонгуулийн тогтолцоотой)	1 мандаттай харьцангуй олонх	Нэг танхимтай	Мажоритари		Minimum 144	Minimum 144

74	Гибралтар	Амбан захирагчийг Эзэн хаан/Хатан хаан томилно	Бусад	Бусад	Бусад	LV	17	17
75	Грек	Парламентгаас сонгоно	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	Пропорционал	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	300	300
76	Герланд	Төрийн тэргүүнийг угсаа залгамжлуулан тодруулдаг	Пропорционал жагсаалтаар	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар				
77	Гренада	Амбан захирагчийг Эзэн хаан/Хатан хаан томилно	1 мандаттай харьцангуй олонх	1 мандаттай харьцангуй олонх	Мажоритари	1 мандаттай харьцангуй олонх	15	15-16
78	Гуам	Сонгуулийн коллети, эсхүл хорооноос сонгоно	мэдээлэл байхгүй	мэдээлэл байхгүй				
79	Гватемала	Төрийн тэргүүн нь засгийн газрын тэргүүн - Бүх нийтийн сонгуулиар шууд сонгоно (олонхийн саналаар-хоёр шат бүхий сонгуулийн тогтолцоотой)	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	Пропорционал	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	158	158
80	Гринси	Амбан захирагчийг Эзэн хаан/Хатан хаан томилно	Томсгосон тойргийн тогтолцоотой	Томсгосон тойргийн тогтолцоотой	Мажоритари	Томсгосон тойргийн тогтолцоотой	45	47
81	Гвиней	Бүх нийтийн сонгуулиар шууд сонгоно (олонхийн саналаар-хоёр шат бүхий сонгуулийн тогтолцоотой)	Параллель (хэсэгчилсэн) пропорционал болон мажоритари	Параллель (хэсэгчилсэн) пропорционал болон мажоритари	Холимог	Параллель	114	114
82	Гвиней Бисау	Бүх нийтийн сонгуулиар шууд сонгоно (олонхийн саналаар-хоёр шат бүхий сонгуулийн тогтолцоотой)	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	Пропорционал	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	102	102
83	Гвиана	Бусад	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	Нэг танхимтай	Пропорционал	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	65	65-72
84	Гаити	Бүх нийтийн сонгуулиар шууд сонгоно (олонхийн саналаар-хоёр шат бүхий сонгуулийн тогтолцоотой)	2 шаттай сонгуулийн тогтолцоотой	2 шаттай сонгуулийн тогтолцоотой	Мажоритари	Мажоритари	Minimum 70	Minimum 69
85	Ватикан	Сонгуулийн коллети, эсхүл хорооноос сонгоно	-	Нэг танхимтай	-	N	-	-
86	Гондурас	Төрийн тэргүүн нь засгийн газрын тэргүүн - Бүх нийтийн сонгуулиар шууд	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	Пропорционал	Пропорционал төлөөлөл	128	128

87	Гонг Конг Унгар	сонгоно (энгийн олонхийн саналаар) Бусад Парламентаас сонгоно	мэдээлэл байхгүй Холимог	Нэг танхимтай	Холимог	нэрсийн жагсаалтаар		
88						Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	199	199
89	Исланд	Бүх нийтийн сонгуулиар шууд сонгоно (энгийн олонхийн саналаар)	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	Нэг танхимтай	Пропорционал	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	63	63
90	Энэтхэг	Сонгуулийн коллеги, эсхүл хорооноос сонгоно	1 мандаттай харьцангуй олонх	Нэг удаагийн шилжүүлж болох саналаар	Мажоритари	1 мандаттай харьцангуй олонх	Maximum 550	Maximum 552
91	Индонез	Төрийн тэргүүн нь засгийн газрын тэргүүн - Бүх нийтийн сонгуулиар шууд сонгоно (олонхийн саналаар-хоёр шат бүхий сонгуулийн тогтолцоотой)	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар		Пропорционал	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	560	560
92	Иран	Бусад	2 шаттай сонгуулийн тогтолцоотой		Мажоритари	2 шаттай сонгуулийн тогтолцоотой	290	290
93	Ирак	Парламентаас сонгоно	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар		Пропорционал	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	275	275
94	Ирланд	Бүх нийтийн сонгуулиар шууд сонгоно (энгийн олонхийн саналаар)	Нэг удаагийн шилжүүлж болох саналаар	Томилдог - Бусад	Пропорционал	STV	166	166
95	Израиль	Парламентаас сонгоно	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар		Пропорционал	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	120	120
96	Итали	Сонгуулийн коллеги, эсхүл хорооноос сонгоно	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	Пропорционал	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	630	630
97	Ямайк	Амбан захирагчийг Эзэн хаан/Хатан хаан томилно	1 мандаттай харьцангуй олонх	Томилдог	Мажоритари	1 мандаттай харьцангуй олонх	63	63
98	Япон	Төрийн тэргүүнийг угсаа залгамжлуулан тодруулдаг	Параллель (хэсэгчилсэн) пропорционал болон мажоритари	Параллель (хэсэгчилсэн) пропорционал	Холимог	Параллель	480	480

99	Жерси	Амбан захирагчийг Эзэн хаан/Хатан хаан томилно	Томгосон тойргийн тогтолцоотой	Мажоритари	Мажоритари	Нэг мандаттай мажоритари/Том согсон тойргийн тогтолцоотой	51	51
100	Иордан	Төрийн тэргүүнийг угсаа залгамжлуулан тодруулдаг	Параллель (хэсэгчилсэн) пропорционал болон мажоритари		Холимог	Параллель	150	150
101	Казахстан	Бүх нийтийн сонгуулиар шүүд сонгоно (олонхийн саналаар-хоёр шат бүхий сонгуулийн тогтолцоотой)	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар - Бусад		Пропорционал	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	77	77
102	Кени	Төрийн тэргүүн нь засгийн газрын тэргүүн - Бүх нийтийн сонгуулиар шүүд сонгоно (олонхийн саналаар-хоёр шат бүхий сонгуулийн тогтолцоотой)	1 мандаттай харьцангуй олонх	1 мандаттай харьцангуй олонх	Мажоритари	1 мандаттай харьцангуй олонх	337	350
103	Кирибати	Төрийн тэргүүн нь засгийн газрын тэргүүн - Бүх нийтийн сонгуулиар шүүд сонгоно (олонхийн саналаар-хоёр шат бүхий сонгуулийн тогтолцоотой)	2 шаттай сонгуулийн тогтолцоотой		Мажоритари	2 шаттай сонгуулийн тогтолцоотой	44	46
104	Хойд Солонгос	Төрийн тэргүүн нь засгийн газрын тэргүүн - Төрийн тэргүүнийг угсаа залгамжлуулан тодруулдаг	Альтернатив саналаар		Мажоритари	2 шаттай сонгуулийн тогтолцоотой	687	687
105	Өмнөд Солонгос	Бүх нийтийн сонгуулиар шүүд сонгоно (энгийн олонхийн саналаар)	Параллель (хэсэгчилсэн) пропорционал болон мажоритари	Нэг танхимтай	Холимог	Параллель	299	299
106	Косово	Парламентаас сонгоно	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар		Пропорционал	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	120	120
107	Кувейт	Төрийн тэргүүнийг угсаа залгамжлуулан тодруулдаг	Томгосон тойргийн тогтолцоотой		Бусад	Нэг удаагийн шилжүүлэх боломгүй санал	50	Maximum 65
108	Кыргызстан	Бүх нийтийн сонгуулиар шүүд сонгоно (олонхийн)	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар		Пропорционал	Пропорционал төлөөлөл	120	120

109	Лаос	саналаар-хоёр шат бүхий сонгуулийн тогтолцоотой)	Парламентаас сонгоно	1 мандаттай харьцангуй олонх		Мажоритари	нэрсийн жагсаалтаар	132	132
110	Латви	Парламентаас сонгоно	Парламентаас сонгоно	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар		Пропорционал	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	100	100
111	Ливан	Парламентаас сонгоно	Парламентаас сонгоно	Томсгосон тойргийн тогтолцоотой		Мажоритари	Томсгосон тойргийн тогтолцоотой	128	128
112	Лесото	Төрийн тэргүүнийг угсаа залгамжлуулан тодруулдаг	Холимог	Холимог	Томилдог	Холимог	Пропорционалиар сонгогдсон холимог гишүүд	120	120
113	Либери	Төрийн тэргүүн нь засгийн газрын тэргүүн - Бүх нийтийн сонгуулиар шууд сонгоно (олонхийн саналаар-хоёр шат бүхий сонгуулийн тогтолцоотой)	1 мандаттай харьцангуй олонх			Мажоритари	1 мандаттай харьцангуй олонх	73	73
114	Ливи	Парламентаас сонгоно - Бусад	Параллель (хэсэгчилсэн) пропорционал болон мажоритари			Холимог	Параллель	200	200
115	Лихтенштейн	Төрийн тэргүүнийг угсаа залгамжлуулан тодруулдаг	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	Нэг танхимтай		Пропорционал	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	25	25
116	Литв	Бүх нийтийн сонгуулиар шууд сонгоно (олонхийн саналаар-хоёр шат бүхий сонгуулийн тогтолцоотой)	Параллель (хэсэгчилсэн) пропорционал болон мажоритари	Нэг танхимтай		Холимог	Параллель	141	141
117	Люксембург	Төрийн тэргүүнийг угсаа залгамжлуулан тодруулдаг	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	Нэг танхимтай		Пропорционал	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	60	60
118	Македони	Бүх нийтийн сонгуулиар шууд сонгоно (олонхийн саналаар-хоёр шат бүхий сонгуулийн тогтолцоотой)	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	Нэг танхимтай		Пропорционал	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	120-140	120-140

119	Мадагаскар	Бүх нийтийн сонгуулиар шууд сонгоно (олонхийн саналаар-хоёр шат бүхий сонгуулийн тогтолцоотой)	Параллель (хэсэгчилсэн) пропорционал болон мажоритар	Мажоритари	1 мандаттай харьцангуй олонх	127	127
120	Малави	Төрийн тэргүүн нь засгийн газрын тэргүүн - Бүх нийтийн сонгуулиар шууд сонгоно (энгийн олонхийн саналаар)	1 мандаттай харьцангуй олонх	Мажоритари	1 мандаттай харьцангуй олонх	193	193
121	Малайз	Сонгуулийн коллеги, эсхүл хорооноос сонгоно	1 мандаттай харьцангуй олонх	Мажоритари	1 мандаттай харьцангуй олонх	222	222
122	Мальдив	Төрийн тэргүүн нь засгийн газрын тэргүүн - Бүх нийтийн сонгуулиар шууд сонгоно (олонхийн саналаар-хоёр шат бүхий сонгуулийн тогтолцоотой)	1 мандаттай харьцангуй олонх	Мажоритари	Нэг танхимтай	77	77
123	Мали	Бүх нийтийн сонгуулиар шууд сонгоно (олонхийн саналаар-хоёр шат бүхий сонгуулийн тогтолцоотой)	2 шаттай сонгуулийн тогтолцоотой	Мажоритари	2 шаттай сонгуулийн тогтолцоотой	147	147
124	Мальт	Парламентаас сонгоно	Нэг удаагийн шилжүүлж болох саналаар	Пропорционал	STV	65	65
125	Мөнийн Арал	Амбан захирагчийг-Эзэн хаан/Хатан хаан томилно	1 мандаттай харьцангуй олонх	Мажоритари	Томсгосон тойргийн тогтолцоотой and Нэг мандаттай мажоритари	24	24
126	Маршаллын Арлууд	Төрийн тэргүүн нь засгийн газрын тэргүүн - Парламентаас сонгоно	1 мандаттай харьцангуй олонх	Мажоритари	Нэг мандаттай мажоритари/Томсгосон тойргийн тогтолцоотой	33	33
127	Мавритани	Бүх нийтийн сонгуулиар шууд сонгоно (олонхийн саналаар-хоёр шат бүхий сонгуулийн тогтолцоотой)	Параллель (хэсэгчилсэн) пропорционал болон мажоритари	Мажоритари	2 шаттай сонгуулийн тогтолцоотой	95	95
128	Маврик	Парламентаас сонгоно	Томсгосон тойргийн тогтолцоотой	Мажоритари	Томсгосон тойргийн тогтолцоотой	62	70
129	Майотте	Бүх нийтийн сонгуулиар шууд сонгоно (олонхийн)					

130	Мексик	саналаар-хоёр шат бүхий сонгуулийн тогтолцоотой) Төрийн тэргүүн нь засгийн газрын тэргүүн - Бүх нийтийн сонгуулиар шууд сонгоно (энгийн олонхийн саналаар)	Параллель (хэсэгчилсэн) пропорционал болон мажоритари	Параллель (хэсэгчилсэн) пропорционал болон мажоритари	Холимог	Пропорционалир сонгогдсон холимог гишүүд	500	500
131	Микронез	Төрийн тэргүүн нь засгийн газрын тэргүүн - Парламентгаас сонгоно	1 мандаттай харьцангуй олонх	Мажоритари	Мажоритари	1 мандаттай харьцангуй олонх	14	14
132	Молдав	Парламентгаас сонгоно	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	Пропорционал	Пропорционал	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	101	101
133	Монако	Төрийн тэргүүнийг угсаа залгамжлуулан тодруулдаг	Параллель (хэсэгчилсэн) пропорционал болон мажоритари	Нэг танхимтай	Холимог	Параллель	24	24
134	Монгол	Бүх нийтийн сонгуулиар шууд сонгоно (олонхийн саналаар-хоёр шат бүхий сонгуулийн тогтолцоотой)	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	Холимог	Параллель	76	76
135	Монтенегро	Бүх нийтийн сонгуулиар шууд сонгоно (олонхийн саналаар-хоёр шат бүхий сонгуулийн тогтолцоотой)	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	Пропорционал	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	81	81
136	Монтсеррат	Амбан захирагчийг Эзэн хаан/Хатан хаан томилно	2 шаттай сонгуулийн тогтолцоотой		Мажоритари	Томсогсон тойргийн тогтолцоотой	9	11
137	Морокко	Төрийн тэргүүнийг угсаа залгамжлуулан тодруулдаг	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	Бусад	Пропорционал	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	395	395
138	Мозамбик	Төрийн тэргүүн нь засгийн газрын тэргүүн - Бүх нийтийн сонгуулиар шууд сонгоно (олонхийн саналаар-хоёр шат бүхий сонгуулийн тогтолцоотой)	Нэг мандаттай мажоритар - пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар		Пропорционал	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	250	250

139	Намиби	Төрийн тэргүүн нь засгийн газрын тэргүүн - Бүх нийтийн сонгуулиар шууд сонгоно (олонхийн саналаар-хоёр шат бүхий сонгуулийн тогтолцоотой)	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	Пропорционал	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	72	72	72
140	Науру	Төрийн тэргүүн нь засгийн газрын тэргүүн - Парламентгаас сонгоно	Альтернатив саналаар	Бусад	Бусад	19	19	19
141	Непал	Парламентгаас сонгоно	Параллель (хэсэгчилсэн) пропорционал болон мажоритари	Бусад	Бусад	575	575	601
142	Нидерланд	Төрийн тэргүүнийг угсаа залгамжлуулан тодруулдаг	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	Бусад	Бусад	150	150	150
143	Нидерландын Антилийн Арлууд	Амбан захирагчийг Эзэн хаан/Хатан хаан томилно	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	Пропорционал	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	22	22	22
144	Шинэ Зеланд	Амбан захирагчийг Эзэн хаан/Хатан хаан томилно	Холимог	Холимог	Холимог	121	121	121
145	Никарагуа	Төрийн тэргүүн нь засгийн газрын тэргүүн - Бүх нийтийн сонгуулиар шууд сонгоно (энгийн олонхийн саналаар)	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	Пропорционал	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	90	90	92
146	Нигер	Бүх нийтийн сонгуулиар шууд сонгоно (олонхийн саналаар-хоёр шат бүхий сонгуулийн тогтолцоотой)	Параллель (хэсэгчилсэн) пропорционал болон мажоритари	Нэг танхимтай	Нэг танхимтай	113	113	113
147	Нигери	Төрийн тэргүүн нь засгийн газрын тэргүүн - Бүх нийтийн сонгуулиар шууд сонгоно (олонхийн саналаар-хоёр шат бүхий сонгуулийн тогтолцоотой)	1 мандаттай харьцангуй олонх	Мажоритари	1 мандаттай харьцангуй олонх	360	360	360
148	Ниуэ	Амбан захирагчийг Эзэн хаан/Хатан хаан томилно	1 мандаттай харьцангуй олонх	Мажоритари	Нэг танхимтай харьцангуй олонх	20	20	20

149	Норфолкийн Арлууд	Амбан захирагчийг Эзэн хаани/Хатан хаан томилно	мэдээлэл байхгүй						
150	Хойд Марианын Арлууд	Сонгуулийн коллеги, эсхүл хорооноос сонгоно	1 мандаттай харьцангуй олонх						
151	Норвеги	Төрийн тэргүүнийг угсаа залгамжлуулан тодруулдаг	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	Нэг танхимтай	Пропорционал	169	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	169	169
152	Оман	Төрийн тэргүүнийг угсаа залгамжлуулан тодруулдаг	1 мандаттай харьцангуй олонх		Мажоритари	61-122	1 мандаттай харьцангуй олонх	61-122	61-122
153	Пакистан	Сонгуулийн коллеги, эсхүл хорооноос сонгоно	Параллель (хэсэгчилсэн) пропорционал болон мажоритари	Нэг удаагийн шилжүүлж болох саналаар	Холимог	342	Параллель	342	342
154	Палау	Төрийн тэргүүн нь засгийн газрын тэргүүн - Бүх нийтийн сонгуулиар шууд сонгоно (олонхийн саналаар-хоёр шат бүхий сонгуулийн тогтолцоотой)	1 мандаттай харьцангуй олонх		Мажоритари	16	1 мандаттай харьцангуй олонх	16	16
155	Палестин	Бүх нийтийн сонгуулиар шууд сонгоно (олонхийн саналаар-хоёр шат бүхий сонгуулийн тогтолцоотой)	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	Нэг танхимтай	Пропорционал	132	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	132	132
156	Панам	Төрийн тэргүүн нь засгийн газрын тэргүүн - Бүх нийтийн сонгуулиар шууд сонгоно (энгийн олонхийн саналаар)	Параллель (хэсэгчилсэн) пропорционал болон мажоритари		Пропорционал	71	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	71	71
157	Палуа Шинэ Гвиней	Амбан захирагчийг Эзэн хаани/Хатан хаан томилно	Альтернатив саналаар	Нэг танхимтай	Мажоритари	110-120	Альтернатив саналаар	110-120	110-120
158	Парагвай	Төрийн тэргүүн нь засгийн газрын тэргүүн - Бүх нийтийн сонгуулиар шууд сонгоно (энгийн олонхийн саналаар)	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	Пропорционал	80	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	80	80
159	Перу	Бүх нийтийн сонгуулиар шууд сонгоно (олонхийн саналаар-хоёр шат бүхий сонгуулийн тогтолцоотой)	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар		Пропорционал	130	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	130	130

160	Филиппин	Төрийн тэргүүн нь засгийн газрын тэргүүн - Бүх нийтийн сонгуулиар шууд сонгоно (энгийн олонхийн саналаар)	Параллель (хэсэгчилсэн) пропорционал болон мажоритари		Холимог	Параллель	287	287
161	Питкайн Арлууд	Амбан захирагчийг Эзэн хаан/Хатан хаан томилно	Томсгосон тойргийн тогтолцоотой		Бусад	Нэг удаагийн шилжүүлэх боломгүй санал	6	8
162	Польш	Бүх нийтийн сонгуулиар шууд сонгоно (олонхийн саналаар-хоёр шат бүхий сонгуулийн тогтолцоотой)	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар		Пропорционал	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	460	460
163	Португали	Бүх нийтийн сонгуулиар шууд сонгоно (олонхийн саналаар-хоёр шат бүхий сонгуулийн тогтолцоотой)	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар		Пропорционал	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	230	230
164	Пуэрто Рико	Сонгуулийн коллеги, эсхүл хорооноос сонгоно	Параллель (хэсэгчилсэн) пропорционал болон мажоритари					
165	Катар	Төрийн тэргүүнийг угсаа залгамжлуулан тодруулдаг	-		Шилжилтийн тогтолцоо бүхий	Шилжилтийн тогтолцоо бүхий		
166	Румын	Бүх нийтийн сонгуулиар шууд сонгоно (олонхийн саналаар-хоёр шат бүхий сонгуулийн тогтолцоотой)	Холимог	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	Холимог	Пропорционал р сонгогдсон холимог гишүүд	332	332
167	Орос	Бүх нийтийн сонгуулиар шууд сонгоно (олонхийн саналаар-хоёр шат бүхий сонгуулийн тогтолцоотой)	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	Томилдог	Пропорционал	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	450	450
168	Руанда	Бүх нийтийн сонгуулиар шууд сонгоно (энгийн олонхийн саналаар)	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар		Пропорционал	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	53	80
169	Гэгээн Еленагийн Арал	Амбан захирагчийг Эзэн хаан/Хатан хаан томилно	Томсгосон тойргийн тогтолцоотой		Мажоритари	Томсгосон тойргийн тогтолцоотой and Нэг мандаттай мажоритари	12	14

170	Сент Китс ба Невис	Амбан захирагчийг Эзэн хаан/Хатан хаан томилно	1 мандаттай харьцангуй олонх	Нэг танхимтай	Мажоритари	1 мандаттай харьцангуй олонх	11	15-19
171	Санта Лусия	Амбан захирагчийг Эзэн хаан/Хатан хаан томилно	1 мандаттай харьцангуй олонх	Томилдог	Мажоритари	1 мандаттай харьцангуй олонх	17	17-19
172	Сент Винсент ба Гренадин	Амбан захирагчийг Эзэн хаан/Хатан хаан томилно	1 мандаттай харьцангуй олонх	Нэг танхимтай	Мажоритари	1 мандаттай харьцангуй олонх	15	21
173	Самоа	Парламентаас сонгоно	1 мандаттай харьцангуй олонх	Нэг танхимтай	Мажоритари	Нэг мандаттай мажоритар and Томсогсон тойргийн тогтолцоотой	49	49
174	Сан Марино	Парламентаас сонгоно	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	Нэг танхимтай	Пропорционал	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	60	60
175	Сан томе ба Принсипи	Бүх нийтийн сонгуулиар шууд сонгоно (олонхийн саналаар-хоёр шат бүхий сонгуулийн тогтолцоотой)	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	Нэг танхимтай	Пропорционал	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	55	55
176	Саудын Араб	Төрийн тэргүүнийг угсаа залгамжлуулан тодруулдаг	-		-	N	-	150
177	Сенегал	Бүх нийтийн сонгуулиар шууд сонгоно (олонхийн саналаар-хоёр шат бүхий сонгуулийн тогтолцоотой)	Параллель (хэсэгчилсэн) пропорционал болон мажоритари	Бусад	Холимог	Параллель	150	150
178	Серби	Бүх нийтийн сонгуулиар шууд сонгоно (олонхийн саналаар-хоёр шат бүхий сонгуулийн тогтолцоотой)	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар		Пропорционал	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	250	250
179	Сейшеллын Арлууд	Төрийн тэргүүн нь засгийн газрын тэргүүн - Бүх нийтийн сонгуулиар шууд сонгоно (олонхийн саналаар-хоёр шат бүхий сонгуулийн тогтолцоотой)	Нэг мандаттай мажоритар - Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	Нэг мандаттай мажоритар - Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	Холимог	Параллель	32	32
180	Сьерра-Леон	Төрийн тэргүүн нь засгийн газрын тэргүүн - Бүх нийтийн сонгуулиар шууд сонгоно (олонхийн саналаар-хоёр шат бүхий сонгуулийн тогтолцоотой)	1 мандаттай харьцангуй олонх	Нэг танхимтай	Мажоритари	1 мандаттай харьцангуй олонх	112	124

181	Сингапур	Бүх нийтийн сонгуулиар шууд сонгоно (энгийн олонхийн саналаар)	Нэг мандаттай мажоритар - Бусад	Мажоритари	RTомсгосон тойргийн тогтолцоотой and Нэг мандаттай мажоритари	87	99
182	Словак	Бүх нийтийн сонгуулиар шууд сонгоно (олонхийн саналаар-хоёр шат бүхий сонгуулийн тогтолцоотой)	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	Пропорционал	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	150	150
183	Словени	Бүх нийтийн сонгуулиар шууд сонгоно (олонхийн саналаар-хоёр шат бүхий сонгуулийн тогтолцоотой)	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	Пропорционал	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	90	90
184	Соломоны Арлууд	Амбан захирагчийг Эзэн хаан/Хатан хаан томилно	1 мандаттай харьцангуй олонх	Мажоритар	1 мандаттай харьцангуй олонх	50	50
185	Сомали	Парламентаас сонгоно	-	Шилжилтийн тогтолцоо бүхий	Шилжилтийн тогтолцоо бүхий		
186	Өмнөд Африк	Төрийн тэргүүн нь засгийн газрын тэргүүн - Парламентаас сонгоно	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	Пропорционал	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	350-400	350-400
187	Өмнөд Судан	Бүх нийтийн сонгуулиар шууд сонгоно (олонхийн саналаар-хоёр шат бүхий сонгуулийн тогтолцоотой)	Параллель (хэсэгчилсэн) пропорционал болон мажоритар	Шилжилтийн тогтолцоо бүхий	Шилжилтийн тогтолцоо бүхий		
188	Испани	Төрийн тэргүүнийг угсаа залгамжлуулан тодруулдаг	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	Пропорционал	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	350	350
189	Шри Ланка	Төрийн тэргүүн нь засгийн газрын тэргүүн	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	Пропорционал	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	225	225
190	Судан	Төрийн тэргүүн нь засгийн газрын тэргүүн - Бүх нийтийн сонгуулиар шууд сонгоно (олонхийн саналаар-хоёр шат бүхий сонгуулийн тогтолцоотой)	Параллель (хэсэгчилсэн) пропорционал болон мажоритари	Холимог	Параллель	450	450
191	Суринам	Төрийн тэргүүн нь засгийн газрын тэргүүн - Парламентаас сонгоно	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	Пропорционал	Пропорционал төлөөлөл	51	51

192	Свазиленд	Төрийн тэргүүнийг угсаа залгамжлуулан тодруулдаг	1 мандагтай харьцангуй олонх	Нэг танхимтай	Мажоритари	нэрсийн жагсаалтаар 1 мандагтай харьцангуй олонх	55	55
193	Швед	Төрийн тэргүүнийг угсаа залгамжлуулан тодруулдаг	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	Нэг танхимтай	Пропорционал	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	349	349
194	Швейцарь	Төрийн тэргүүн нь засгийн газрын тэргүүн - Парламентаас сонгоно	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	Параллель (хэсэгчилсэн) пропорционал болон мажоритари	Пропорционал	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	200	200
195	Смри	Бүх нийтийн сонгуулиар шууд сонгоно (олонхийн саналаар-хоёр шат бүхий сонгуулийн тогтолцоотой)	Томсгосон тойргийн тогтолцоотой	Мажоритари	Мажоритари	Томсгосон тойргийн тогтолцоотой	250	250
196	Тайван	Бүх нийтийн сонгуулиар шууд сонгоно (энгийн олонхийн саналаар)	Параллель (хэсэгчилсэн) пропорционал болон мажоритари	Холимог	Холимог	Параллель	113	113
197	Тажикистан	Бүх нийтийн сонгуулиар шууд сонгоно (олонхийн саналаар-хоёр шат бүхий сонгуулийн тогтолцоотой)	Параллель (хэсэгчилсэн) пропорционал болон мажоритари	Холимог	Холимог	Параллель	63	63
198	Танзани	Төрийн тэргүүн нь засгийн газрын тэргүүн - Бүх нийтийн сонгуулиар шууд сонгоно (энгийн олонхийн саналаар)	Параллель (хэсэгчилсэн) пропорционал болон мажоритар - Бусад	1 мандагтай харьцангуй олонх	Мажоритари	1 мандагтай харьцангуй олонх	239	357
199	Тайланд	Төрийн тэргүүнийг угсаа залгамжлуулан тодруулдаг	Параллель (хэсэгчилсэн) пропорционал болон мажоритари	Шилжилтийн тогтолцоо бүхий	Шилжилтийн тогтолцоо бүхий	Шилжилтийн тогтолцоо бүхий	Шилжилтийн тогтолцоо бүхий	Шилжилтийн тогтолцоо бүхий
200	Зүүн Тимор	Бүх нийтийн сонгуулиар шууд сонгоно (олонхийн саналаар-хоёр шат бүхий сонгуулийн тогтолцоотой)	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	Нэг танхимтай	Пропорционал	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	65	65
201	Того	Бүх нийтийн сонгуулиар шууд сонгоно (энгийн олонхийн саналаар)	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	Пропорционал	Пропорционал	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	81	81

202	Токелау	Амбан захирагчийг Эзэн хаан/Хатан хаан томилно	мэдээлэл байхгүй	Пропорционал	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	20	20
203	Тонга	Төрийн тэргүүнийг угсаа залгамжлуулан тодруулдаг	1 мандаттай харьцангуй олонх	Мажоритари	1 мандаттай харьцангуй олонх	17	26-30
204	Тринидад-Тобаго	Сонгуулийн коллеги, эсхүл хорооноос сонгоно	1 мандаттай харьцангуй олонх	Мажоритари	1 мандаттай харьцангуй олонх	41	41
205	Тунис	Бүх нийтийн сонгуулиар шууд сонгоно (олонхийн саналаар-хоёр шат бүхий сонгуулийн тогтолцоотой)	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	Пропорционал	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	217	217
206	Турк	Бүх нийтийн сонгуулиар шууд сонгоно (олонхийн саналаар-хоёр шат бүхий сонгуулийн тогтолцоотой)	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	Пропорционал	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	550	550
207	Туркменистан	Төрийн тэргүүн нь засгийн газрын тэргүүн - Бүх нийтийн сонгуулиар шууд сонгоно (олонхийн саналаар-хоёр шат бүхий сонгуулийн тогтолцоотой)	2 шаттай сонгуулийн тогтолцоотой	Мажоритари	2 шаттай сонгуулийн тогтолцоотой	125	125
208	Турк ба Кайкосын Арлууд	Амбан захирагчийг Эзэн хаан/Хатан хаан томилно	-	Мажоритари	Нэг мандаттай мажоритари/Том согсон тойргийн тогтолцоотой	15	19-20
209	Туvalu	Амбан захирагчийг Эзэн хаан/Хатан хаан томилно	Нэг мандаттай мажоритар - Томсгосон тойргийн тогтолцоотой	Мажоритари	Томсгосон тойргийн тогтолцоотой	15	15
210	Уганда	Төрийн тэргүүн нь засгийн газрын тэргүүн - Бүх нийтийн сонгуулиар шууд сонгоно (олонхийн саналаар-хоёр шат бүхий сонгуулийн тогтолцоотой)	1 мандаттай харьцангуй олонх	Мажоритари	1 мандаттай харьцангуй олонх	238	Minimum 375
211	Украин	Бүх нийтийн сонгуулиар шууд сонгоно (олонхийн саналаар-хоёр шат бүхий сонгуулийн тогтолцоотой)	Параллель (хэсэгчилсэн) пропорционал болон мажоритари болон мажоритари тойргийн тогтолцоотой	Холимог	Параллель	450	450
212	Арабын Нэгдсэн Эмират	Бусад	Томсгосон тойргийн тогтолцоотой	-	Заагаагүй	20	40

213	Их Британи Умард Ирландийн Нэгдсэн Төрийн тэргүүнийг угсаа залгамжлуулан тодруулдаг	Төрийн тэргүүнийг угсаа залгамжлуулан тодруулдаг	1 мандаттай харьцангуй олонх	Томилдог - Бусад	Мажоритари	1 мандаттай харьцангуй олонх	650	650
214	Америкийн Нэгдсэн Улс	Төрийн тэргүүн нь засгийн газрын тэргүүн - Бүх Сонгуулийн коллеги, эсхүл хорооноос сонгоно	1 мандаттай харьцангуй олонх	1 мандаттай харьцангуй олонх	Мажоритари	1 мандаттай харьцангуй олонх	435	435
215	Уругвай	Төрийн тэргүүн нь засгийн газрын тэргүүн - Бүх нийтийн сонгуулиар шууд сонгоно (олонхийн саналаар-хоёр шат бүхий сонгуулийн тогтолцоотой)	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	Пропорционал	Пропорционал төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	99	99
216	Узбекистан	Бүх нийтийн сонгуулиар шууд сонгоно (олонхийн саналаар-хоёр шат бүхий сонгуулийн тогтолцоотой)	2 шаттай сонгуулийн тогтолцоотой	Мажоритари	Мажоритари	2 шаттай сонгуулийн тогтолцоотой	150	150
217	Вануату	Сонгуулийн коллеги, эсхүл хорооноос сонгоно	Нэг удаагийн шилжүүлэх боломгүй санал	Бусад	Бусад	Нэг удаагийн шилжүүлэх боломгүй санал	52	52
218	Венесуэл	Төрийн тэргүүн нь засгийн газрын тэргүүн - Бүх нийтийн сонгуулиар шууд сонгоно (энгийн олонхийн саналаар)	Параллель (хэсэгчилсэн) пропорционал болон мажоритари	Холимог	Холимог	Пропорционал р сонгогдсон холимог гишүүд	165	165
219	Вьетнам	Парламентгаас сонгоно	2 шаттай сонгуулийн тогтолцоотой	Бусад	Мажоритари	2 шаттай сонгуулийн тогтолцоотой	500	500
220	Виргинийн Арлууд, Их Британи	Амбан захирагчийг Эзэн хаан/Хатан хаан томилно	1 мандаттай харьцангуй олонх	Мажоритари	Мажоритари	1 мандаттай харьцангуй олонх	13	13
221	Виргинийн Арлууд, Их Британи	Сонгуулийн коллеги, эсхүл хорооноос сонгоно	мэдээлэл байхгүй					
222	Уоллис ба фатуна	Бүх нийтийн сонгуулиар шууд сонгоно (олонхийн саналаар-хоёр шат бүхий сонгуулийн тогтолцоотой)	2 шаттай сонгуулийн тогтолцоотой	Мажоритари	Мажоритари	2 шаттай сонгуулийн тогтолцоотой		
223	Баруун Сахар	мэдээлэл байхгүй	мэдээлэл байхгүй					

224	Йемен	Бүх нийтийн сонгуулиар шууд сонгоно (олонхийн саналаар-хоёр шат бүхий сонгуулийн тогтолцоотой)	1 мандаттай харьцангуй олонх	Томилдог	Мажоритари	1 мандаттай харьцангуй олонх	301	301
225	Замби	Төрийн тэргүүн нь засгийн газрын тэргүүн - Бүх нийтийн сонгуулиар шууд сонгоно (өнгийн олонхийн саналаар)	1 мандаттай харьцангуй олонх		Мажоритари	1 мандаттай харьцангуй олонх	150	158
226	Зимбабве	Бүх нийтийн сонгуулиар шууд сонгоно (олонхийн саналаар-хоёр шат бүхий сонгуулийн тогтолцоотой)	1 мандаттай харьцангуй олонх		Мажоритари	1 мандаттай харьцангуй олонх	210	210

АШИГЛАСАН ЭХ СУРВАЛЖ

- Дэлхийн улс орнуудын Парламент, УБ 2010
- <https://www.cia.gov/Library/publications/the-world-factbook/fields/2128.html>
- <http://www.idea.int/esd/world.cfm>

СОНГУУЛИЙН ХОЛИМОГ ТОГТОЛЦООТ УЛС ОРНУУДЫН СОНГОГЧДЫН САНАЛ ГАРГАХ ХУВИЛБАРУУД

Ц.Товуусүрэн, Ц.Болормаа, Г.Гэрэл,
О.Нарантуяа, Б.Хатантуул

Сонгуулийн холимог тогтолцоо: нь олонхийг төлөөлөх /мажоритар/, хувь тэнцүүлэн хуваарилах /пропорционал/ тогтолцооны аль алиных нь шинжийг агуулдаг. Сонгуулийн холимог тогтолцооны хувилбарыг дэлхийн 30 шахам орнуудад ашигладаг¹³⁵. Ер нь холимог тогтолцоог ихэнх тохиолдолд газар нутгийн хэмжээ томтой, олон хүн амтай, олон үндэстэн ястан оршин суудаг, бүс нутгийн болон үндэстний эрх ашгийг төлөөлөх зайлшгүй шаардлагатай улс орнууд сонгосон байдаг.

Энэхүү тогтолцоог *холимог хувь тэнцүүлсэн, зэрэгцээ* ('паралель) гэж ангилж болно.

- *Холимог хувь тэнцүүлсэн тогтолцоо*-нд сонгогчдын өгсөн нэг саналаар хоёр өөр тогтолцооны суудал хуваарилах аргыг хэрэглэдгээрээ онцлог юм.
- *Зэрэгцээ (паралель)*: саналын арга нь сонгогч олонхийг төлөөлөх хэсэгт 1 санал, хувь тэнцүүлэн хуваарилах хэсэгт нэг санал өгдгөөрөө ялгаатай.

Судалгаанд сонгуулийн холимог тогтолцоо бүхий 24 орныг хамруулсан бөгөөд сонгогчдын санал гаргах субъектээр нь дараах байдлаар ангилж үзлээ. Үүнд:

- 1) Нэр дэвшигчид санал гаргах
- 2) Намаас нэр дэвшигчдийн жагсаалтад санал гаргах
- 3) Намд санал гаргах

Дээрх 24 орноос:

- ХБНГУ, Шинэ Зеланд, Болгар, Шотланд, Тайланд, Мавритан, Судан зэрэг 7 орон *намд болон нэр дэвшигчдэд*¹ санал өгөх журмаар,
- Япон, Филиппин, Камерун, Конго зэрэг 4 орон *нэр дэвшигчид болон намын нэр дэвшигчдийн нэрсийн жагсаалтад*² сонгогч саналаа гаргах журмаар,
- Сенегал *намд болон намын нэр дэвшигчдийн нэрсийн жагсаалтаас*³ сонгон санал өгөх журмаар,
- Румын, Сейшелийн арлууд, Норвеги зэрэг 3 орон сонгогчид зөвхөн *нэр дэвшигчидэд* санал өгөх журмаар,
- Литва, Лесото, Мексик, БНСУ, Тайван, Венесуэл, Руанда зэрэг 7 орон сонгогчид зөвхөн *намд* санал өгөх журмаар санал хураалт явуулдаг,
- Унгар улс зөвхөн *намын нэр дэвшигчдийн нэрсийн жагсаалтаас* сонгогч саналаа гаргах журмаар сонгуулийн санал хураалтыг явуулж байна.

Судалгаанд хамруулсан 24 орноос сонгогчид санал өгөх субъектээр нь ангилсан санал хураалтын арга зам бүхий 3 хүснэгтийг тойргийн хэлбэр болон хувь тэнцүүлэн хуваарилахад ногдох суудал зэрэг мэдээллийг багтаан доор хавсаргав.

¹³⁵ Ц.Товуусүрэн. "Сонгуулийн эрх зүйн тогтолцооны онол, арга зүйн үндэслэл, зохистой хувилбарыг сонгох зарчим" судалгааны тайлан, 2010 он

**Сонгуулийн холимог тогтолцоотой бөгөөд нэр дэвшигчид санал
гаргах зохицуулалт бүхий улс орнууд**

Хүснэгт 1

№	Улсын нэр	Сонгогч саналаа өгөх субъект	Тойргийн хэлбэр	Бүх суудал (Хувь тэнцүүлэн хуваарилахад ногдох суудал)
1.	Боливи -дээд -доод	-Нэр дэвшигчид	Олон мандаттай 9 тойрог 1 мандаттай 70 тойрогт нэр дэвшигчийн төлөө, олон мандаттай 9 тойрогт намын нэр дэвшигчдийн нэрсийн жагсаалтын төлөө саналаа өгнө. 60 суудал хуваарилна.	130/60 36/36
2.	БНА Конго** -доод	-Нэр дэвшигчид -Нэр дэвшигчдийн нэрсийн жагсаалт	60 нэг мандаттай тойрогт нэр дэвшигчийн төлөө 109 олон мандаттай тойрогт нэрсийн жагсаалтын төлөө Муж бүр 1 тойрогт шууд бусаар пропорционал системээр	500/440
3.	ХБНГУ* -доод	-Нэр дэвшигчид,	Мажоритар 299 тойрогт нэр дэвшигчийн төлөө, Олон мандаттай 16 тойрог намын нэрийн төлөө саналаа өгнө. Мажоритар суудал нь пропорционалиар хуваарилагдсан суудлаас олон байвал нэмэлт суудал тэргүүн ээлжинд авдаг.	598/299
4.	Шинэ Зеланд*	-Намд, -Нэр дэвшигчид	70 тойргоос мажоритар системээр, Үндэсний 50 мандаттай 1 тойрогт намын нэрийн төлөө саналаа өгнө	120/50
5.	Румын -дээд -доод	-Нэр дэвшигчид	1 мандаттай тойрогт эхний шатанд тооцогдоогүй саналыг үндэсний хэмжээнд нэгтгэж, намуудад хувь тэнцүүлэн хуваарилдаг.	1 мандаттай 315 тойргоос 50%+1 санал авсан нь шууд сонгогдсонд тооцож, үлдсэнийг нь үндэсний хэмжээнд нэгтгэж 10%-ийн босго давсан намд хувь тэнцүүлэн хуваарилна.
6.	Норвеги	-Нэр дэвшигчид	19 тойргоос тус бүр 1 нь шууд сонгогдсонд тооцогдож, 150 нь хувь тэнцүүлэн хуваарилагдана.	19/150
7.	Болгар*	-Намд, -Нэр дэвшигчид	31 нь олонхийг төлөөлөх тогтолцоогоор нэр дэвшигчийн төлөө, 209 нь олон мандаттай 31 тойргоос намын төлөө санаа өгнө.	240/209
8.	Шотланд*	-Намд-1 санал, -Нэр дэвшигчид нэмэлт 1 санал	Олон мандаттай 8 тойрог	129/56
9.	Тайланд*	-Нэр дэвшигчид-1 санал, -Намд-1 санал	1 мандаттай 375 тойрогт нэр дэвшигчийн төлөө, 125 мандаттай үндэсний хэмжээний 1 тойрогт намын нэр дэвшигчдийн нэрсийн жагсаалтын төлөө саналаа өгнө.	375/125
10.	Филиппин**	-Намын нэр дэвшигчдийн жагсаалтад-1 санал, -Нэр дэвшигчид-1 санал	1 мандат бүхий 228 тойрогт нэр дэвшигчийн төлөө, 52 мандат бүхий үндэсний 1 тойрогт намын нэр дэвшигчдийн жагсаалтын төлөө санал өгнө.	228 /52/

СУДАЛГААНЫ ЭМХЭТГЭЛ

11	Камерун**	-Нэр дэвшигчид-1 санал, -Намын нэр дэвшигчдийн жагсаалтад-1 санал	58 тойрог Туйлын олонх /50%+1/ санал аваагүй ч хамгийн олон суудал авсан намд бүх суудлын 50%-ийг үлдсэн суудлыг намуудын авсан саналд хувь тэнцүүлэн хуваарилна.	180/122
12	Мавритан* -доод танхим	-Нэр дэвшигчид-1 санал	1-2 мандаттай 4 тойрогт нэр дэвшигчийн төлөө, 3-аас дээш болон.14 мандаттай үндэсний 1 тойрогт хаалттай жагсаалтаар санал хурааж, намуудад их үлдэгдлийн аргаар суудал хуваарилна.	95/14-өөс дээш тодорхойгүй.
13	Сейшел арлууд	-Нэр дэвшигчид	1 мандаттай 25 тойрог Мажоритар системээр 10%-аас дээш санал авсан намд 9 суудлыг хувь тэнцүүлэн хуваарилна.	34/9
14	Сенегал** -доод танхим	-Нэр дэвшигчид-1 санал, -Намын нэр дэвшигчдийн нэрийн жагсаалтад	5 хүртэл мандаттай /бүгд 90/ 35 тойрогт намын жагсаалтаас энгийн олонхийн саналаар, 60 мандаттай үндэсний 1 тойрогт намын нэр дэвшигчдийн нэрсийн жагсаалтаас сонгоно.	150/60
15	Судан** -доод танхим	-Нэр дэвшигчид-1 санал, -Намын нэр дэвшигчдийн жагсаалтад	270 мандат бүхий тойргуудаас нэр дэвшигчийн төлөө, 180 мандаттай тойргоос тнамд санал өгнө	450/180

Сонгуулийн холимог тогтолцоотой бөгөөд намаас нэр дэвшигчдийн нэрсийн жагсаалтад санал гаргах зохицуулалт бүхий улс орнууд

Хүснэгт 2

№	Улсын нэр	Сонгогч саналаа өгөх субъект	Тойргийн хэлбэр	Бүх суудал (Хувь тэнцүүлэн хуваарилахад ногдох суудал)
1	Япон** -доод -дээд	-Намын нэр дэвшигчдийн жагсаалтад -Нэр дэвшигчдийн нэрсийн жагсаалтад	-1 мандаттай 300 тойрогт нэр дэвшигчийн төлөө, Олон /6-29/ бүгд 180 мандаттай 11 тойрогт намын нэр дэвшигчдийн жагсаалтын төлөө санал өгнө. Мажоритар системийн сонгуульд нэр дэвшигч нь пропорционал системийн нэрсийн жагсаалтад орж болно. Сонгогдсон тохиолдолд жагсаалтаас хасагдана -Үндэсний 1 тойрог 96 мандаттай тойрогт нэр дэвшигчдийн нэрсийн жагсаалтын төлөө, 2-10(бүгд 146) мандаттай 47 тойрогт нэр дэвшигчдийн төлөө саналаа өгнө. Нэр дэвшигч аль нэгэнд нь нэрээ дэвшүүлэх эрх эдэлнэ	480/180 242/96
2	Унгар	Намын нэр дэвшигчдийн жагсаалтад	64 мандаттай 1 тойрог, олон мандаттай 20 тойрог	386/210
3	Филиппин**	-Намын нэр дэвшигчдийн жагсаалтад-1 санал, -Нэр дэвшигчид-1 санал	1 мандат бүхий 228 тойрогт нэр дэвшигчийн төлөө, 52 мандат бүхий үндэсний 1 тойрогт намын нэр дэвшигчдийн жагсаалтын төлөө санал өгнө.	228 /52/
4	Камерун **	-Нэр дэвшигчид-1 санал, -Намын нэр дэвшигчдийн жагсаалтад-1 санал	58 тойрог Туйлын олонх /50%+1/ санал аваагүй ч хамгийн олон суудал авсан намд бүх суудлын 50%-ийг үлдсэн суудлыг намуудын авсан саналд хувь тэнцүүлэн хуваарилна.	180/122
5	Сенегал** -доод танхим	-Нэр дэвшигчид-1 санал, -Намын нэр дэвшигчдийн нэрсийн жагсаалтад	5 хүртэл мандаттай /бүгд 90/ 35 тойрогт намын жагсаалтаас энгийн олонхийн саналаар, 60 мандаттай үндэсний 1 тойрогт намын нэр дэвшигчдийн нэрсийн жагсаалтаас сонгоно.	150/60
6	Судан** -доод танхим	-Нэр дэвшигчид-1 санал, -Намын нэр дэвшигчдийн жагсаалтад	270 мандат бүхий тойргуудаас нэр дэвшигчийн төлөө, 180 мандаттай тойргоос тнамд санал өгнө	450/180

**Сонгуулийн холимог тогтолцоотой бөгөөд намд
санал гаргах зохицуулалт бүхий улс орнууд**

Хүснэгт 3

№	Улсын нэр	Сонгогч саналаа өгөх субъект	Тойргийн хэлбэр	Бүх суудал (Хувь тэнцүүлэн хуваарилахад ногдох суудал)
1	Литва	Намд	71 тойрогт нэр дэвшигчийн төлөө санал өгөх ба Үндэсний 1 тойрогт намын нэрийн төлөө санал өгнө.	141/70
2	Тайланд*	Намд	10 мандаттай 8 тойрог	480/80
3	Лесото	Намд	40 мандаттай үндэсний 1 тойрог	120/40
4	Мексик	Намд	200 мандаттай үндэсний 1 тойрог, 32 мандаттай үндэсний 1 тойрог	500/200, 128/32
5	БНСУ	Намд	1 мандаттай 245 тойрогт нэр дэвшигчийн төлөө, 54 мандаттай 1 тойрогт намын төлөө саналаа өгнө	299(54)
6	Тайвань	Намд	1 мандаттай 176 тойрогт нэр дэвшигчийн төлөө, 49 мандаттай 1 тойрогт намын төлөө саналаа өгнө	225(49)
7	Венесуэл	Намд	3 хүртэл мандаттай 87 тойргоос 110 гишүүнийг нэр дэвшигчийн төлөө, 2-3 мандаттай 24 тойргоос намын төлөө санал өгнө.	162/52
8	Шинэ Зеланд* -танхимын 50 суудлыг	Намд	70 тойргоос мажоритар системээр, Үндэсний 50 мандаттай 1 тойрогт намын нэрийн төлөө саналаа өгнө	120/50
9	Болгар*	Намд	31 нь олонхийг төлөөлөх тогтолцоогоор 209 нь олон мандаттай 31 тойргоос	240/209
10	ХБНГУ* -доод	Намд	Олон мандаттай 16 тойрог	598/299
11	Мавритани* -дээд	Намд 1санал	1-2 мандаттай 4 тойрогт нэр дэвшигчийн төлөө, 3-аас дээш болон 14 мандаттай үндэсний 1 тойрогт хаалттай жагсаалтаар санал хурааж, намуудад их үлдэгдлийн аргаар суудал хуваарилна.	95/14-өөс дээш тодорхойгүй.
12	Шотланд*	Намд 1санал	1 мандаттай 73 тойрогт нэр дэвшигчийн төлөө, Олон /бүгд 56/ мандаттай 8 тойрогт Намд-1санал, Нэр дэвшигчид нэмэлт 1 санал өгнө	129/56
14	Руанда	Намд	53 мандат бүхий үндэсний 1 тойрогт намд санал өгнө., 27 суудалд шууд бусаар сонгогддог.	80/53

**СОНГУУЛИЙН ЭРХ ЗҮЙН ТОГТОЛЦООНЫ ОНОЛ, АРГА
ЗҮЙН ҮНДЭС, ТҮҮНИЙГ СОНГОХ ЗАРЧИМ**

Ц.Товуусүрэн

а/ ОНОЛЫН ҮНДЭСЛЭЛ.

Сонгуулийн тогтолцоо буюу санал хураах тогтолцоо гэдэг нь сонгогч тодорхой хувилбаруудаас өөрийн сонголтыг хийхтэй холбогдсон харилцаа юм. Сонгуулийн тогтолцоо нь санал хураах, санал тоолох, эцсийн дүнг нэгтгэн тооцох дүрэм журмыг өөртөө агуулж байдаг. Сонгуулийн тогтолцоог судалдаг онолыг *сонгуулийн эрх зүй* гэж хэлбэр талаас нь тодорхойлж болох бөгөөд түүний цаана улс төр судлал, эдийн засаг, математикийн агуулга оршиж байдаг.

ОХУ-д сонгуулийн тогтолцоог өргөн хүрээнд, хязгаарлагдмал хүрээнд гэсэн хоёр түвшинд авч үзэж агуулгыг нь тодорхойлдог.

- Иргэнд сонгуулийн эрхийг нээж өгөх, сонгуулийн эрхийн зарчмыг тодорхойлох, төрийн төв болон орон нутгийн сонгуулийг зохион байгуулж явуулах, сонгуулийн санал хураалтын дүнг нэгтгэж, үр дүнг тодорхойлох зэрэг харилцааг зохицуулж байгаа эрх зүйн хэм хэмжээг бүхэлд нь сонгуулийн тогтолцооний өргөн хүрээний тодорхойлолт гэж үздэг. Ийм эрх зүйн системийг бүхэлд нь сонгуулийн эрх зүй гэдэг.
- Санал хураалтын дүнг нэгтгэн тодорхойлох журмыг сонгуулийн тогтолцооны хязгаарлагдмал хүрээний тодорхойлолт гэж үздэг.

1936 оны Орос улсын Үндсэн хуульд сонгуулийн тогтолцоог өргөн утгаар нь тодорхойлох хүртэл гадаадын улс орнуудын судлаачид сонгуулийн тогтолцоог хязгаарлагдмал хүрээнд тодорхойлж иржээ.

Сонгуулийн саналын агуулга, тойргийн хэмжээ, санал хураалтын дүнг мандатад шилжүүлэн тооцох журам, саналаа тухайлсан нэр дэвшигчийн төлөө, эсвэл түүнийг хамруулж байгаа нам, эвсэл/ нэрсийн жагсаалт/-ийн төлөө өгөх зэрэг хувьсах чанартай үзүүлэлтүүдийг харгалзан сонгуулийн тогтолцоог дор дурдсанаар ангилдаг.

Сонгуулийн тогтолцооны ангилал

Дэлхийн улс орнуудад сонгуулийн тогтолцооны маш олон хувилбар үйлчилж байгаа бөгөөд тэдгээр нь дотроо олон хувилбартай байгаа юм. Үүнийг хялбарчлан сонгуулийн *олонхийг төлөөлөх тогтолцоо*, сонгуулийн *хувь тэнцүүлэн хуваарилах тогтолцоо*, сонгуулийн *холимог тогтолцоо* гэсэн гурван ангилалд авч үздэг. Эдгээрийн алинд ч хамааруулж болохооргүй үл шилжих нэг саналын, хязгаарлагдмал саналын, саналыг дугаарлаж өгөх *Бордогийн тооцооны* арга гэсэн сонгуулийн тогтолцооны ангилал бас байдаг.

1. *Олонхийг төлөөлөх тогтолцоо*: Тодорхой нэр дэвшигчээр дамжуулан сонгуулиар байгуулагддаг эрх барих байгууллагыг бүрдүүлдэг тогтолцоог олонхийг төлөөлөх тогтолцоо гэнэ.

Олонхийг төлөөлөх тогтолцоо нь харьцангуй олонхийн, багц саналын, намын багц саналын, дараалал тогтоож саналаа өгөх альтернатив саналын, хоёр шатлалтай саналын гэх мэт хувилбаруудтай. Сонгогчдын олонхийн санал авсан нэр дэвшигч сонгогдсонд тооцогдох бөгөөд туйлын олонх $1/50+1$, харьцангуй олонх 1 /хамгийн олон санал авсан/, дийлэнх $2/3$ болон үнэмлэхүй олонх $1/3/4$ -ийн саналаар сонгогдох гэж ангилдаг.

2. *Хувь тэнцүүлэн хуваарилах тогтолцоо*: Нам эвслийн төлөөллөөр дамжуулан

сонгуулиар байгуулагддаг эрх барих байгууллагыг бүрдүүлдэг тогтолцоог хувь тэнцүүлэн хуваарилах тогтолцоо гэнэ. Нам эвслийн авсан саналын хувьтай мандатын тоо нь уялдаж байх

ёстой. Хувь тэнцүүлэн хуваарилах тогтолцоо нь жагсаалт (нээлттэй ба хаалттай)-ын, шилжих бололцоотой нэг саналын гэх мэт олон хувилбартай. Хувь тэнцүүлэн хуваарилах тогтолцоонд:

- нам эвслүүдэд суудал хуваарилах тооцоо нь давуу тал олонтой ч зарим талаар хүндрэлтэй.
- ихэнх тохиолдолд сонгуулийн босго тогтоох замаар суудлыг хуваарилдаг.
- сонгуулийн босгыг ихэнхдээ тухайн тойрог/улсын хэмжээнд/-ийн сонгуулийн хүчинтэй саналын тоог мандатын тоонд харьцуулж тодорхойлдог.
- намын нэрийн жагсаалтаас хэдэн хүнд мандат хуваарилагдах вэ гэдэг нь босго саналын тоо тухайн намын авсан саналын тоонд хэд дахин багтаж байгаагаар илэрхийлэгдэнэ.
- үлдэгдэл саналыг хэрхэн хуваарилах нь хамгийн том асуудал.

3. Сонгуулийн *холимог тогтолцоо*: Олонхийг төлөөлөх, хувь тэнцүүлэн хуваарилах тогтолцооны аль алиных нь шинжийг агуулдаг. Энэхүү тогтолцоог *холимог хувь тэнцүүлсэн, зэрэгцээ* ('паралель) гэж ангилж болно.

Холимог хувь тэнцүүлсэн тогтолцоонд сонгогчдын өгсөн нэг саналаар хоёр өөр тогтолцооны суудал хуваарилах аргыг хэрэглэдгээрээ онцлог юм.

Зэрэгцээ(паралель) саналын арга нь сонгогч олонхийг төлөөлөх хэсэгт 1 санал, хувь тэнцүүлэн хуваарилах хэсэгт нэг санал өгдгөөрөө ялгаатай.

Сонгуулийн янз бүрийн тогтолцооны эцсийн үр дүн нь олон янз байж болох бөгөөд ялангуяа илэрхий олонх байхгүй тохиолдолд бүр ч илүү мэдрэгддэг.

Иймээс сонгуулийн тогтолцоог сонгохдоо хэлбэр талаас нь биш агуулгаар нь авч үзэхийг онолын талаас нь шаардах болжээ.

Сонгуулийн тогтолцооны агуулгад дор дурдсан хүчин зүйлүүдийг зайлшгүй тооцох хэрэгтэй байдаг. Үүнд:

1. Сонгуулийн тогтолцооны агуулгад

- саналаа илэрхийлэх хэлбэр
- нэр дэвшигчийн асуудал
- санал адил жинтэй байх шаардлага
- саналын босго тогтоох арга
- сонгуулийн тойрог, сонгогчид хамаарах үндэсний болон хүйсийн онцлогийг тооцож үзэх шаардлага.

2. Олон ялагчдыг тодруулах арга

- хувь тэнцүүлэн хуваарилах арга
- хагас хувь тэнцүүлэх арга
- холимог тогтолцооны арга

3. Ганц ялагчийг тодруулах арга

- нэг болон дараалалд оруулсан саналын арга
- шилдгийг тодруулах олон шатлалтай саналын арга
- зэрэглэх саналын арга / саналаа дугаарлаж өгөх, хэлэлцүүлэгтэй санал өгөх/
- нэг ялагчийг шалгаруулах үнэлгээний шалгуур зэргийг харгалзан үзэх хэрэгтэй.

Сонгуулийн олонхийг төлөөлөх тогтолцоогоор 5 удаагийн сонгууль явуулж, түүний давуу болон сул талыг амьдрал дээр мэдэрч, энэ тогтолцоог халах хувилбарыг УИХ бүхэлдээ хүлээн зөвшөөрөх уур амьсгал бүрэлдсэн учраас олонхийг төлөөлөх тогтолцооны талаар үүгээр хязгаарлаж, хувь тэнцүүлэн хуваарилах тогтолцооны талаар илүү дэлгэрэнгүй авч үзэх нь зүйтэй

гэж үзлээ. Харин олон нийтийн дунд тэр дундаа УИХ-ын гишүүдийн дотор ч Үндсэн хуульд заасан "...гишүүнийг Монгол Улсын сонгуулийн эрх бүхий иргэд нийтээрээ, чөлөөтэй, шууд сонгох эрхийн үндсэн дээр саналаа нууцаар гаргаж, дөрвөн жилийн хугацаагаар сонгоно." гэж заасныг "гишүүний төлөө саналаа гаргахгүйгээр намын төлөө саналаа өгвөл шууд бус болно" гэж тайлбарладагаасаа бүрэн татгалзах хэрэгтэй. Үүнээс татгалзах үндэслэл нь сонгуулийн эрх зүйн судлалд сонгогчид хамааруулсан эрх зүйн үндсийг "нийтээрээ, чөлөөтэй, шууд нууц" гэсэн зарчмууд гэж үздэг. Иймээс "...шууд сонгох эрхийн үндэс..."-ийг сонгогч саналаа гаргахдаа ямар нэг төлөөллөөр дамжуулж гаргахгүй өөрийн биеэр шууд гэж ойлгоход хүргэдэг болохоос нэр дэвшигчийн төлөө эсвэл нам эвслийн төлөө гэдэгт хамааралгүй гэж нэг мөр хүлээн зөвшөөрөхөөс өөр аргагүй юм.

Хувь тэнцүүлэн хуваарилах тогтолцоог сонгохдоо парламентад намуудын тоог нэмэгдүүлнэ гэдгийг ухамсартайгаар хүлээн зөвшөөрөх нь зүйтэй. Ер нь аливаа үзэл бодол гудамжинд илэрхийлэгдэх бус парламент дотроо мэтгэлцээн болж байх нь дээр гэдгийг л зөвшөөрнө гэсэн үг.

Төрийн эрх барих, хууль тогтоох дээд эрх мэдлийг хэрэгжүүлдэг байгууллагын хувьд сонгогчдын саналыг бодитоор үнэлж, нийгэмд оршиж байгаа олон ургалч үзэл, янз бүрийн ашиг сонирхол, үнэт зүйлсийг бүрэн тооцох боломжийг нэг танхимд төвлөрүүлдэг нь хувь тэнцүүлэн хуваарилах тогтолцооны хамгийн том давуу тал юм.

Сонгуулийн хувь тэнцүүлэн хуваарилах тогтолцоог агуулга талаас нь авч үзвэл:

- Сонгогч саналаа шууд, нууц гаргах эрхийн үндсийг бүрэн хангах боломжтой.
- Сонгуульд нэр дэвшигчийн талаас нь авч үзвэл нам, эвсэл, нам, эвслээс гаргасан нэр дэвшигчдийн нэрсийн жагсаалт, тухайлсан нэр дэшигчийн аль нь ч байж болохоор байна.
- Нэг сонгогч- нэг санал гэсэн саналын хувийн жин тэнцүү байх боломжийг бүрдүүлж чадна.

Саналын босгыг оновчтой тогтооход онцгой анхаарах нь чухал. Босгыг хэт өндөр тогтоох нь парламент дахь үзэл бодлын төлөөллийн тоог хязгаарлаж, олонхийг төлөөлөх тогтолцооныхоос нэг их ялгаагүй болгодог бол хэт доогуур тогтоовол олонхийн төлөөлөл тогтохгүй, хамтарч Засгийн газраа байгуулахад хүргэдэг сул талуудтай учир энэ босгыг онож тогтоохоос парламентын ардчиллын хувь заяа шийдэгдэх учиртай. Судалгаанд хамрагдсан 75 улсын сонгуулийн тогтолцооноос харахад 11 улс 5%-иар, 13 улс 5-аас доош хувиар, 6 улс(Лихтенштейн 8%, Румыны депутатуудын танхим 8-10%, ОХУ 7%, Шри Ланк (1/8)12.5%, Швед тойрогтоо 12%, Турк мужийн түвшинд 10%) 5%-иас дээш босго тогтоосон байхад 45 улсад босго тогтоохгүйгээр сонгуулийн үр дүнгээр хүчинтэй саналын тоонд үндэслэн дор дурдсан томьёоны аль нэгээр нуугдмал босгыг тогтоогоод суудлыг хуваарилдаг байна. Нэлээд улс орнуудад саналын босгыг 5% буюу түүнээс доош тогтоосныг ч анхаарах хэрэгтэй

$$\text{Харегийн томьёо: } K = \frac{V}{S} ; \quad \text{Друпийн томьёо: } K = \frac{V}{S+1} + 1$$

$$\text{Имперал квотын томьёо: } K = \frac{V}{S+2} ; \quad \begin{array}{l} K\text{- босго саналын тоо} \\ V\text{- Хүчинтэй саналын тоо} \\ S\text{- Мандат(суудал)-ын тоо} \end{array}$$

$$\text{Сент Лагийн томьёо: } K = \frac{V}{2S + 1}$$

$$\text{D'Hondt-ын томьёо: } K = \frac{V}{S+1} ;$$

$$\text{Хагенбах Бишхофф-ын томьёо; } K = \frac{V}{S+1}$$

Харе, Сент Лагийн арга нь суудал хуваарилахад жижиг намуудад илүү тааламжтай байдаг бол Друпийн арга нь том намуудад арай илүү, D'Hondt-ын арга нь том намуудад бүр илүү, имперал арга нь хамгийн том намд илүү тааламжтай байдаг байна. Сонгуулийн санал хураасны дараа эдгээр томьёоны аль нэгийг хэрэглэж хүчин төгөлдөр саналаас тооцоо хийхэд тойрогт ч, муж, бүс нутгийн хэмжээнд ч, үндэсний 1 тойргийн хэмжээнд ч босгыг тогтоох боломжтой.

Империал квотын томьёог маш цөөхөн оронд тухайлбал Экватар, Италийн Депутатуудын танхимын сонгуульд хэрэглэдэг.

Хувь тэнцүүлэн хуваарилах тогтолцоонд олонх орнуудад саналын босгыг тогтоохдоо Hare, Droop-ийн босго тогтоох аргыг хэрэглэдэг байна. Харин суудал хуваарилахдаа D'Hondt, Сент-Лагийн аргыг түлхүү хэрэглэдэг байна. Судалгаанд хамрагдсан 75 улсын дотор намуудад суудал хуваарилахдаа D'Hondt-ын аргыг 33 улсад Сент лагийн аргыг, 7 улсад ашигладаг байхад Хагенбах-Бишхоффын зэрэг зарим аргуудыг цөөхөн зарим орнуудад ашиглаж байна. Эдгээрээс дундажийг нь сонгоё гэвэл D'Hondt-ын аргыг сонгож болохоор байна.

-Сонгуулийн тойрог, сонгогчид хамаарах онцлогийг сонгуулийн хуульд зөв тусгах хэрэгтэй. Хувь тэнцүүлэн хуваарилах тогтолцоог сонгосон тохиолдолд тойргийг хэд хэдэн хувилбараар байгуулж болох талтай. Тойрогт оногдох суудлын тоо олон байх тутам суудлын хуваарилалт улам илүү хувь тэнцүүлсэн шинжтэй болдог байна. Үүнд:

а/ Улсын хэмжээнд нэг тойрог байгуулах хувилбарыг сонгоход намаас нэр дэвшигчдийн нэрсийн жагсаалт олонх тохиолдолд хаалттай байдгийг анхаарлын гадна үлдээж болохгүй. Энэ тохиолдолд нэрсийн жагсаалтыг нам дотроо эрэмбэлж тогтоогоод сонгуулийн компаний үед хуульд заасан тодорхой тохиолдлоос бусад нөхцөлд өөрчлөлт оруулахгүй байх механизмыг тогтоох шаардлагатай.

б/ Улсын хэмжээнд олон мандат бүхий хэд хэдэн тойрог байгуулж, тэдгээрт нэр дэвшигчдийг сонгохдоо намын нээлттэй нэрийн жагсаалтаас сонгодог практик хувь тэнцүүлэн хуваарилах сонгуулийн тогтолцоотой олонх оронд ашиглаж байна. Намуудын нээлттэй нэрийн жагсаалтаас сонголт хийхэд 2 үндсэн аргыг хэрэглэж байна.

* Намаас нэр дэвшигчдийн нээлттэй жагсаалтыг гаргаж тодорхой нэр дэвшигчийн төлөө саналаа өгч, тэр нь намын саналд тооцогддог. Намын нэр дэвшигчдийн нээлттэй жагсаалтаас сонголт

хийх хувилбар нь намынхаа нэр хүндийг дагаж, цөөхөн санал авсан том намын нэр дэвшигчид суудал оногдож байхад олон санал авсан жижиг намын нэр дэвшигчид суудал оногдохгүй байх тохиолдол цөөнгүй гардаг нь энэ хувилбарын дутагдалтай тал гэж үзэж байна. Голландад тойрогтоо босго саналын 25%-иас дээш санал авсан нэр дэвшигчид дараалал хамаарахгүй суудал олгогддог байна.

* Намаас нэр дэвшигчдийн жагсаалтад бүхэлд нь дүгнэлт өгч, жагсаалтад нь санал өгөх хувилбар байдаг

Судалгаанд хамрагдсан сонгуулийн хувь тэнцүүлсэн тогтолцоо бүхий 75 улсаас 37 нь намын хаалттай жагсаалтыг, 38 нь намын нээлттэй жагсаалтыг журамласан байгаагийн дотор үндэсний хэмжээний 1 тойрогтой тогтолцоонд намын хаалттай жагсаалтыг түлхүү хэрэглэж байна.

в/ Хувь тэнцүүлэн хуваарилах болон олонхийг төлөөлөх тогтолцоо хосолсон холимог хувилбарыг дэлхийн 30 шахам орнуудад ашигладаг. Ер нь холимог тогтолцоог ихэнх тохиолдолд газар нутгийн хэмжээ томтой, олон хүн амтай, олон үндэстэн ястан оршин суудаг, бүс нутгийн болон үндэстний эрх ашгийг төлөөлөх зайлшгүй шаардлагатай улс орнуудад сонгосон байдаг.

6/ ХУВЬ ТЭНЦҮҮЛЭН ХУВААРИЛАХ ТОГТОЛЦОО БҮХИЙ ЗАРИМ УЛС ОРНЫ ЭРХ ЗҮЙН ЗОХИЦУУЛАЛТ

Одоогийн байдлаар судалгаанд хамрагдсан дэлхийн 75 улсад сонгуулийн хувь тэнцүүлэн хуваарилах, түүнтэй ойролцоо тогтолцоогоор хууль тогтоох дээд байгууллагаа буюу аль нэг танхимыг нь бүрдүүлж байгаагийн дотор Боливи, Ардчилсан Конго, Герман, Унгар, Шинэ Зеланд, Тайвань, Тайланд зэрэг 18 улсад сонгуулийн холимог тогтолцоог сонгосон байна. Мөн Ази тивийн 11, Европ тивийн 37, Африк тивийн 13, Америк тивийн 14, Австрали, далайн орнуудын 2, Франц, Голландын эзэмшил арлын 4 улсад сонгуулийн хувь тэнцүүлэн хуваарилах буюу түүнтэй ойролцоо тогтолцоотой байна. Сонгуулийн тогтолцоог өөрчлөхөд хүргэдэг үндсэн 2 шалтгаан байдаг гэж үзэх болсон байна. Үүнд:

1. Улс төрчдийн суурь мэдлэг, мэдээлэл дутмаг байснаас сонгуулийн тогтолцооны хувилбаруудын үр дагаврыг таньж мэдээгүй байх;
2. Улс төрчид сонгуулийн тогтолцооны талаархи мэдлэгээ ашиглаж, өөрсдийн намдаа ашигтай хувилбарыг илүүд үзэх;

Сонгуулийн тогтолцоог сонгоход алсаа бодож харахгүй, улс төрийн явцуу эрх ашгийг урьтал болгох нь түүний яваандаа үзүүлэх үр дагаврын улмаас өргөн хүрээний ашиг сонирхлыг хохирооход хүргэдэг.

Сонгуулийн тогтолцооны шинэчлэлийг Италид 1993 онд холимог хувь тэнцүүлэх тогтолцоонд шилжсэнээр эхэлсэн гэж үзэж байна. 1993-2008 оны хооронд дэлхийн 26 улсад сонгуулийн тогтолцоондоо өөрчлөлт оруулахдаа Мадагаскар улсаас бусад нь олонхийг төлөөлөх тогтолцоог хувь тэнцүүлэн хуваарилах тогтолцооны элементээр баяжуулах эсвэл бүхэлд нь хувь тэнцүүлэн хуваарилах тогтолцоогоор халсан байна.

ГАДААДЫН ЗАРИМ ОРНУУДЫН СОНГУУЛИЙН ТОГТОЛЦОО

Монгол Улсын нийгэм, эдийн засаг, газар нутгийн хэмжээ, хүн амын тоо, парламентын гишүүдийн тоо зэрэг үзүүлэлтүүдийг харгалзан сонгуулийн хувь тэнцүүлэн хуваарилах тогтолцоо бүхий зарим улс орнуудын сонгуулийн эрх зүйн зохицуулалтыг тив, тивийг төлөөлүүлэн түүвэрлэн авч үзье.

Ази тивээс Израил, Шри Ланк улсыг сонгов.

1. *Израил улс* 7.6 сая хүн амтай, 22072 ам км. нутаг дэвсгэртэй. Израил улсын парламент Кнессет нь 120 гишүүнтэй. Кнессетийн сонгуулийг үндэсний хэмжээний 1 тойрогт намуудын хаалттай нэрсийн жагсаалтаар санал хурааж, D'Hondt-ын аргаар суудлыг хуваарилдаг байна. Намуудын авсан байвал зохих доод саналын босгыг 2%-иар тогтоожээ.

2. *Шри Ланк улс* 20.3 сая хүн амтай, 65610 ам км. нутаг дэвсгэртэй. Шри Ланк улсын парламент 225 гишүүнтэй. Шри Ланк улсын парламентын сонгуулийг хувь тэнцүүлэн хуваарилах тогтолцоогоор явуулдаг. Парламентын гишүүдийн 196-г 4-20 мандат бүхий 22 тойргоос, 29-ийг үндэсний хэмжээний 1 тойргоос намын нээлттэй жагсаалтаар санал хурааж намуудын авсан саналд хувь тэнцүүлэн хуваарилдаг байна. Намуудын авсан байвал зохих саналын доод босго 22 тойрогт тойргийн нийт хүчинтэй саналын 1/8, үндэсний хэмжээний 1 тойрогт D'Hondt-ын томъёогоор тодорхойлохоор заажээ. Сонгогч 1 саналыг дэмжиж байгаа намдаа, 3 саналыг дэмжиж байгаа нэр дэвшигчийн төлөө өгөх журамтай. Нэр дэвшигчийн төлөө өгсөн санал нь суудал хуваарилахад тэдгээрийн эрэмбийг тогтоох хүчин зүйл болдог байна.

Африк тивээс Ангола, Намиби улсыг Хүн амын тоо, нутаг дэвсгэрийн хэмжээ, нэгдмэл улс гэсэн шалгуураар сонгож авлаа. Энд Ангола улсын хүн амын тоо судалгааны шалгуурт тохирохгүй байгааг дурдах хэрэгтэй. Гэхдээ парламентын гишүүдийн тоо харьцангуй ойролцоо байгаа юм.

3. *Намиби улс* 2.4 сая хүн амтай, 825.4 ам км. нутаг дэвсгэртэйгээрээ манайхтай харьцангуй ойролцоо. Намиби улсын Үндэсний ассамблей 78 гишүүнтэй, 6 гишүүнийг Ерөнхийлөгч ажлын туршлага, мэргэжил чадварыг нь харгалзан томилдог, таслах эрхгүй. 72 гишүүнийг бүх ард түмнээс шууд нууцаар сонгохдоо улсын хэмжээнд 1 тойрогт хувь тэнцүүлэн хуваарилах тогтолцооны намын хаалттай жагсаалтаар сонгууль явуулдаг бөгөөд суудлыг D'Hondt-ын аргаар хуваарилдаг байна.

4. *Ангола улс* 18.5 сая хүн амтай, 1246.7 ам км. нутаг дэвсгэртэй. Ангола улсын Үндэсний ассамблей 220 гишүүнтэй, 90 гишүүнийг улсын 18 мужийн 18 тойргоос, 130 гишүүнийг улсын хэмжээний 1 тойргоос сонгохдоо хувь тэнцүүлэн хуваарилах тогтолцооны намын хаалттай жагаалтын аргыг хэрэглэдэг. Суудлыг D'Hondt-ын аргаар хуваарилдаг байна.

Европ тивээс сүүлийн үед ЗХУ-ын бүрэлдэхүүнд байгаад бие даасан улс болсон Латви, парламентын олон жилийн уламжлал бүхий Дани, Финлянд улсыг сонгож авлаа.

5. *Латви улс* 2.2 сая хүн амтай, 64589 ам км. нутаг дэвсгэртэй. Латви улсын нэг танхимтай парламент-Сейм нь 100 гишүүнтэй. Сеймийн сонгуулийг 14-29 мандат бүхий 5 тойрогт намаас нэр дэшигчдийн нэрсийн жагсаалтыг сонгох хэлбэрээр явуулдаг. Тойргийн хэмжээнд сонгуульд намуудын нэрсийн жагсаалтад өгсөн саналыг хувь тэнцүүлэн хуваарилахдаа Сент Лагийн аргаар хуваарилдаг. Энэ аргын үндэс нь намуудын тойрогтоо авсан саналын нийлбэрийг 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14... гэх мэтээр мандаатын тоо хүртэл тоонд хувааж, гарсан нодворт багтсан нэр дэвшигчдийг сонгогдсонд тооцох бөгөөд дутсан суудалд их үлдэгдлийг харгалзан суудал хуваарилдаг арга юм.

6. *Дани улс* 5,5 сая хүн амтай, 43.1 мянган ам км. нутаг дэвсгэртэй. Дани улсын парламент нэг танхимтай, 179 гишүүнтэй, Фолкетинг гэж нэрлэгддэг. Парламентын сонгуулийг олон мандат бүхий 10 тойрогт намаас нэр дэвшигчдийн нэрсийн жагсаалтыг эсвэл аль нэг нэр дэвшигчийг сонгох (намыг сонгосонд тооцогдох) журамтай. Тойргийн хэмжээнд намуудаар саналын дүнг

нэгтгэж, Сент Лагийн арга, Харегийн босго тогтоох аргын боловсронгуй болгосон хувилбарыг ашигласнаар жижиг намуудыг илүү дэмждэг хувилбарт тооцогддог байна. Энэхүү аргын дээр дурдсанаас ялгагдах онцлог нь 1-ээс эхлэн мандатын тоо хүртэл сондгой тоонд хувааж, парламентын 135 суудлыг хуварилсаны дараа үлдэгдэл суудлыг улсын хэмжээнд 2%-иас дээш санал авсан намд суудал хуваарилах, тойргуудын суудал хуваарилалтыг тэнцвэржүүлэх зорилгоор нөхөн хуваарилдаг байна.

7. *Финлянд улс* 5.3 сая хүн амтай, 338.4 мянган ам км нутаг дэвсгэртэй. Финлянд улсын парламент нэг танхимтай, 200 гишүүнтэй, *Eduskunta* гэж нэрлэгддэг. Парламентын сонгуулийг Арланд арал 1 мандаттай 1 тойрогт олонхийг төлөөлөх зарчмаар, эх газарт 6-34 мандат бүхий 14 тойрогт хувь тэнцүүлэн хуваарилах тогтолцооны намын нээлттэй нэрийн жагсаалтаас зөвхөн нэг нэр дэвшигчийг сонгогч сонгох хувилбарыг хэрэглэдэг. Нэр дэвшигчид өгсөн санал нь намын саналд тооцогдох бөгөөд D'Hondt-ын аргаар суудлыг хуваарилдаг.

Америк тивээс Парламентын гишүүдийн тооны хувьд манайтай ойролцоо Перу, Парагвай, Гайана улсыг сонгож авлаа.

8. *Перу улс* 29,1 сая хүн амтай, 1285.2 мянган ам км нутаг дэвсгэртэй. Перу улсын парламент нэг танхимтай Конгресс 120 гишүүнтэй. Парламентын сонгуулийг олон мандат бүхий 25 тойрогт нам, эвслийн нэрийн хаалттай жагсаалтаар санал хураах хувилбарыг хэрэглэдэг. Суудлыг их үлдэгдлийн аргаар хуваарилдаг байна.

9. *Парагвай улс* 6.3 сая хүн амтай, 406.7 мянган ам км нутаг дэвсгэртэй. Парагвай улсын Депутатуудын, Сенатын гэсэн 2 танхим бүхий парламентыг Конгресс гэж нэрлэдэг. Депутатуудын танхим 80 гишүүнтэй, Сенатын танхим 45 гишүүнтэй. Депутатуудын сонгуулийг олон мандаттай 18 тойрогт намын нэрийн хаалттай жагсаалтаар, Сенатын сонгуулийг 45 мандат бүхий 1 тойрогт намын нэрийн хаалттай жагсаалтаар санал хурааж, хувь тэнцүүлэн хуварилдаг байна.

10. *Гайана улс* 772.3 мянган хүн амтай, 215 мянган ам км. нутаг дэвсгэртэй. Гайана улсын парламент- Үндэсний ассамблей нь нэг танхимтай, 70 гишүүнтэй. Үндэсний ассамблейн гишүүдийг 40 мандат бүхий 1 тойрог болон хэд хэдэн мандат(бүгд 25) бүхий 10 тойрогт намын нэрийн жагсаалтаар санал хурааж, Харегийн саналын босго тогтоох аргаар хамгийн их үлдэгдлийн аргаар суудлыг нам, эвслийн авсан саналтай хувь тэнцүүлэн хуваарилдаг байна. 5 гишүүн нь томилогддог.

Далайн орнуудаас Шинэ Зеландыг сонгож авав.

11. *Шинэ Зеланд улс* 4.4 сая хүн амтай, 268 мянган ам км нутаг дэвсгэртэй. Шинэ Зеланд Улсын парламент 1 танхимтай, Төлөөлөгчдийн танхим гэж нэрлэдэг. Төлөөлөгчдийн танхим 120 гишүүнтэй. Төлөөлөгчдийн танхимын гишүүдийн 70 нь олонхийг төлөөлөх тогтолцоогоор 1 мандат бүхий тойргоос сонгогдох ба үүний дотор 7 нь уугуул маори үндэстний тойрог байдаг. 50 нь үндэсний хэмжээний 1 тойргоос намын хаалттай нэрийн жагсаалтаар сонгогдоно. Сонгогч нэр дэвшигчид 1, намын нэрийн жагсаалтад 1 бүгд 2 санал өгнө. 5 %-ийн саналын босготой.

САНАЛ ЗӨВЛӨМЖ

Монгол Улсын хувьд сонгуулийн тогтолцооны аль нэг хувилбарыг сонгох нь хууль тогтоогчдын бүрэн эрхийн асуудал хэдий ч сонгуулийн тогтолцооны онол, арга зүйн зарим асуудлыг судалж үзсэний үндсэн дээр монголын ард түмэн, түүнийг төлөөлж байгаа хууль тогтоогчдын өмнө сонгуулийн тогтолцоо, сонгогч саналаа гаргах хувилбар, саналын босго тогтоох арга, босгын хэмжээ, тойргын тоо зэрэг нөлөө бүхий үзүүлэлтүүдээр том, жижиг намын аль алиных нь эрх ашгийг бодолцож тооцсон хувилбар байх нь зохистой. Ийм учраас дор дурдсан хувилбарын аль нэгийг сонгох нь манайд илүү тохиромжтой байж болох үндэслэлтэй.

1. *Сонгуулийн холимог тогтолцоо*г сонгох дор дурдсан үндэслэл байна гэж үзэж байна:

а/Манай улс хүн амын тоо цөөн ч нутаг дэвсгэрийн хэмжээгээр дэлхийд харьцангуй томд тооцогдох бөгөөд сүүлийн жилүүдэд хүн амын төвлөрөл түргэсч байгаа нь орон нутгийн ашиг сонирхол парламентад илэрхийлэгдэж байх шаардлагыг өсгөж байгааг харгалзан үзэхэд хүргэж байна. Нөгөө талаар улс төрийн намуудын төлөвшлийг төгөлдөршүүлэх, саналаа илэрхийлэх хэлбэр нь сонгогчдод хялбар байх, сонгуулийн тогтолцоо, суудал хуваарилах арга, саналын босгын хэмжээ, тойрог байгуулах хэлбэр нь том, жижиг аль ч намын зүгээс илэрхий эсэргүүцэхгүй, дундажийг барьсан хувилбар байх нь чухал болоод байна. Эдгээр шаардлагыг тооцон үзэх аваас *сонгуулийн холимог тогтолцоо*г сонговол орон нутгийн төлөөллийг хангах, том болоод жижиг намын аль нь ч эрс эсэргүүцэхгүй байх, тойргийг одоогийн засаг захиргаа нутаг дэвсгэрийн хуваариар хийснийг үндсэнд нь хадгалах боломжтой бөгөөд харин нэг мандатад ногдох сонгогчдын тоо харьцангуй тэнцүү байхаар тооцож тойрогт ногдох мандаатын тоог өөрчлөх нь зүйтэй.

Намууд тойргуудад мандатын тоогоор нэр дэвшүүлнэ. Нэг сонгогч- нэг санал гэсэн зарчмыг баримтлан сонгогч зөвхөн нэг нэр дэвшигчийн төлөө саналаа өгнө. Саналын дүнг нэгтгэхэд тухайн тойрогт Друпийн томьёогоор тогтоосон босго саналаас дээш хамгийн олон санал авсан 1 нэр дэвшигчийг сонгогдсонд тооцож, сонгогдсон нэр дэвшигчийн босго саналаас дээшхи санал болон бусад нэр дэвшигчдийн авсан саналыг улсын жэмжээнд нам эвслээр нь нэгтгэж дүнг гаргана. Ингэж нэгтгэсний дараа нам, эвслүүдэд суудлыг хувь тэнцүүлэн хуваарилна. Хувь тэнцүүлэн хуваарилах хэсэгт саналын босго тогтоохоор шийдвэр гаргавал Үндэсний хэмжээнд 5%-иас илүүгүй байх нь олон улсын жишигт илүү нийцнэ. Ер нь урьдчилж босго тогтоохгүй нуугдмал босготой байж ч болно. Улсын хэмжээнд саналыг нэгтгэсний дараа бүх хүчинтэй саналын нийлбэрээс

V

Друпийн томьёо ($K = \text{-----} + 1$)-гоор босго саналын босгыг тогтоож, түүнээс

S+1

дээш санал авсан нэр дэшигчдэд суудлыг хуваарилахдаа нэр дэвшигчдийн санал авсан дарааллыг баримтална. Үлдэгдэл суудлыг D'Hondt-ын их үлдэгдлийн аргаар хуваарилна. Энэхүү хувилбарт дүн шинжилгээ хийж үзвэл:

а/ *Сонгуулийн холимог тогтолцоо* том, жижиг аль ч нам хүлээн авах боломжтой. Аль ч намд тааламжтай.

б/ Саналаа зөвхөн нэр дэвшигчийн төлөө гаргах нь *нэг сонгогч- нэг санал* гэсэн тэгш зарчмыг хангах бөгөөд сонгогчид илүү хялбар байгаа тул улс төрийн үзэл бодлоос үл хамааран бүх хүн хүлээн зөвшөөрөх боломжтой. Аль ч намд тааламжтай.

в/ Хамгийн олон санал авсан нэр дэшигч сонгогдож орон нутгийг төлөөлөх боломж бүрдүүлж байгаа ч хувь тэнцүүлэн хуваарилах аргаар сонгогдсон гишүүд бусад гишүүдтэй яг адилхан саналын зарчмаар сонгогдсон учир шүүмжлэлд өртөхгүй байх боломжтой. Аль ч намд тааламжтай.

г/ Сонгуулийн босгыг 5 %-иас дээш тогтоох үндэстний болон улс төрийн хүчин зүйл манай улсад байхгүй учраас 5 %-иас доош тогтооход том намууд жижиг намууддаа боломж олгох улс төрийн эр зориг гаргахаас өөр юуг ч шаардахгүй. Жижиг намд тааламжтай.

д/ Үлдэгдэл саналыг их үлдэгдлийн арга/ D`Hondt-ын арга/-аар хуваарилах нь том намуудад тааламжтай.

Энэ бүхнээс үзэхэд сонгуулийн холимог тогтолцооны энэ хувилбарыг сонгосноор дээр дурдсан 5 шалгуураас 3 нь аль ч намд тааламжтай, 1 нь жижиг намд, 1 нь том намд намд тааламжтай байгаа учраас эсэргүүцээд байх шалтгаан байхгүй байна. Норвеги, Румыны жишгээр авч хэрэглэх боломжтой байна.

2. Цэвэр хувь *тэнцүүлэн хуваарилах тогтолцоог* сонгоно гэвэл дор дурдсан хувилбарыг сонгох нь тохиромжтой гэсэн дүгнэлт энэ судалгаанаас гарч байна

а/ Улсын хэмжээнд нэг тойрог байна гэж үзвэл цэвэр парламентын эрх мэдэл давамгайлсан улсуудад түгээмэл байдгаараа тохиромжтой мэт боловч манайх шиг Ерөнхийлөгчийн эрх мэдэл харьцангуй өндөр улсад яг тохирно гэхэд эргэлзээтэй. Харин энэ системийг сонгоход хүрвэл:

- намын нэрийн хаалттай жагсаалтаар нэг сонгогч- нэг санал гэсэн саналын хэлбэрийг авах
- Намуудын саналын босгыг үндэсний хэмжээнд 5%-иас дээшгүйгээр тогтоох
- Үлдэгдэл саналыг D`Hondt-ын их үлдэгдлийн аргаар хуваариалах

Ингэснээр том, жижиг намуудын сонирхол харилцан тэнцвэржих боломж бүрдэнэ.

б/ Улсын хэмжээнд 1-ээс дээш тойрог байна гэж үзвэл Л. Болд нарын өргөн барьсан хувилбараар 5-аас илүүгүй тойрог байх нь сонгуулийн хувь тэнцүүлэн хуваарилах зарчмыг илүү илэрхийлэх бөгөөд олонхийг төлөөлөх зарчмаасаа татгалзсаныг ч тод

харуулах болно. Энэ тохиолдолд сонгуулийн газар зүйн зургийг тусгайлан гаргаж 2 сонгуулийн бүрэн эрхийн хугацаанд түүнийг шинэчилж байхаар зохицуулах нь зөв болов уу. Санал гаргахдаа сонгогч нэг саналыг намын нэр дэшигчдийн жагсаалтын төлөө, нэг саналыг нэр дэвшигчийн төлөө өгнө. Энэ нь сонгогч саналаа илэрхийлэх хэлбэрийн хувьд хялбар, намуудаас гаргасан нэрсийн жагсаалтыг үндэслэн намыг сонгох, нэр дэвшигчдийг нь сонгогч дараалалд оруулах зэрэг давуу талтай.

Энэ тохиолдолд нуугдмал босгсотой байх нь дээр бөгөөд санал хураалтын дүнгээр тойрог тус бүрт Друпийн томъёогоор босго тогтоож, суудлыг намуудад хуваарилахдаа нэр дэвшигчдийн авсан саналын дарааллаар нам доторхи суудал хуваарилагдана.

в/ Хүйсийн тэгш байдлыг хангах зорилгоор 6-9 мандаттай эмэгтэй нэр дэвшигчдэд зориулсан үндэсний хэмжээний 1 тойргийг зарим нэг улсын жишгээр зохион байгуулж болох юм.

Сонгуулийн холимог тогтолцоотой улсуудын судалгаа

№	Улсын нэр	Сонгогч саналаа өгөх субъект	Жагсаалтын н хэлбэр	Босгын %	Суудал хуваариллах арга	Тойргийн хэлбэр	Бух суудал(Хувь тэнцүүлэн хуваарилахад ногдох суудал)
1.	Боливи -дээд -доод	Нэр дэвшигчид Нэр дэвшигчид	Нээлттэй нээлттэй	Нуугдмал нуугдмал	Намын нэрийн олонхоор Их үлдэгдлийн	4 мандаттай 9 тойрог Олон тандаттай 9 тойрог	130/60 36/36
2.	БНА Конго -доод -дээд	Нэр дэвшигчид Нэр дэвшигчийн нэрийн жагсаалтад	Нээлттэй нээлттэй	Нуугдмал нуугдмал	Харегийн их үлдэгдлийн Их үлдэгдэлийн арга	109 олон мандаттай тойрог Муж бүр 1 тойрог	500/440 108/108
3.	ХБНГУ Бундестаг	Нэр дэшигчид, намд	нээлттэй	5%	Сент Лагийн	Олон мандаттай 16 тойрог	598/299
4.	Литва	намд	хаалттай	нуугдмал	Их үлдэгдлийн	Үндэсний 1 тойрог	141/70
5.	Шинэ Зеланд	Намд, нэр дэвшигчид	нээлттэй	5%	Их үлдэгдлийн	Үндэсний 1 тойрог	120/50
6.	Тайланд	намд	хаалттай	нуугдмал	Их үлдэгдлийн	10 мандаттай 8 тойрог	480/80
7.	Япон -доод -дээд	Намын нэр дэвшигчид Дийн жагсаалтад Нэр дэшигч Дийн нэнрийн жагсаалтад	Нээлттэй нээлттэй	Нуугдмал нуугдмал	D`Hondt D`Hondt	Олон /6-29/ мандаттай 11 тойрог Үндэсний 1 тойрог 96 мандаттай, (2-10)(бүгд 146) мандаттай 47 тойрог	480/180 242/242
8.	Лесото	намд	хаалттай	нуугдмал	D`Hondt	40 мандаттай үндэсний 1 тойрог	120/40
9.	Унгар	Намын нэр дэвшигчид жагсаалтад	нээлттэй	5%	D`Hondt	64 мандаттай 1 тойрог, олон мандаттай 20 тойрог	386/210
10.	Мексик -доод	Намд	Хаалттай	Нуугдмал	Их үлдэгдлийн	200 мандаттай үндэсний 1 тойрог	500/200

-дээд	намд	хаалттай	нуугдмал	Их үдэгдлийн	32 мандаттай үндэсний 1 тойрог	128/32
11.	Румын дээд, доод танхим	Нээлттэй	5%	D'Hondt	1 мандаттай тойрогт эхний шатанд тооцогдоогүй саналыг үндэсний хэмжээнд нэгтгэж, намуудад хувь тэнцүүлэн хуваарилдаг.	1 мандаттай 315 тойргоос 50%+1 санал авсан нь шууд сонгогдсонд тооцож, үлдсэнийг нь үндэсний хэмжээнд нэгтгэж 10%-ийн босго давсан намд хувь тэнцүүлэн хуваарилдаг.
12.	Норвеги	нээлттэй	4%	Сент Лар	19 тойргоос тус бүр 1 нь шууд сонгогдсонд тооцогдож, 150 нь хувь тэнцүүлэн хуваарилагдана.	1699/150
13.	Болгар	хаалттай	4%	Харе	31 нь олонхийг төлөөлөх тогтолцоогоор 209 нь олон мандаттай 31 тойргоос	240/209
14.	БНСУ	нээлттэй	3%			299/(54)
15.	Тайвань	хаалттай	нуугдмал			225/(49)
16.	Украйн	хаалттай	3%	Сент Лар		450/(225)
17.	Венесуэл	хаалттай	нуугдмал	D'Hondt	үндэсний 1 тойрог	164/1 мандаттай тойргийг хассан
18.	Шотланд	нээлттэй	нуугдмал	D'Hondt	Олон мандаттай 8 тойрог	129/56
19.	Тайланд	хаалттай	нуугдмал	Их суудалтай намд үлдэгдэл хуваарилагдана.	10 мандат бүхий 8 тойрог	480 /80/

20	Филиппин	Намын нэр дэвшигчдийн жагсаалтад-1 санал, нэр дэвшигчид-1 санал	нээлттэй	2%	Сүүдал авсан намд 3 хүртэл суудлын нэмэлт олгож, 53-т хүргэдэг.	1 мандат бүхий 219 тойрог, 21 мандат бүхий үндэсний 1 тойрог	262 /53/
21	Камерун	Нэр дэвшигчид-1 санал, намын нэр дэвшигчдийн жагсаалтад-1 санал	нээлттэй	5%	Туйлын олонх /50%+1/ санал аваагүй ч хамгийн олон суудал авсан намд бүх суудлын 50%-ийг үлдсэн суудлыг намуудын авсан саналд хувь тэнцүүлэн хуваарилна.	Мандат бүхий 58 тойрог	180/122
22	Мавритан -доод танхим	Намд-1 санал, нэр дэвшигчид-1 санал	хаалттай	нуугдмал	3-аас дээш мандаттай тойрогт хаалттай жагсаалтаар санал хурааж, намуудад их үлдэгдлийн аргаар суудал хуваарилна.	1 буюу түүнээс дээш мандаттай 45 тойрог, 14 мандаттай үндэсний 1 тойрог	95/14-өөс дээш тодорхойгүй.
23	Руанда Доод танхим	намд	хаалттай	5%	Их үлдэгдлийн арга, 27 суудалд шууд бус сонгуулиар бүрдэнэ.	53 мандат бүхий үндэсний 1 тойрог, 27 суудалд шууд бусаар сонгогддог.	80/53
24	Сейшел арлууд	Нэр дэвшигчид	хаалттай	Мажоритар системээр 10%-аас дээш санал авсан намд 10%-ийн суудал авсан нам	Мажоритар системээр 10%-аас дээш санал авсан намд 9 суудлыг хувь тэнцүүлэн хуваарилна.	1 мандаттай 25 тойрог	34/9
25	Сенегал Доод танхим	Нэр дэвшигчид-1 санал, намын нэр дэвшигчдийн нэрийн жагсаалтад	нээлттэй	нуугдмал	Их үлдэгдлийн	5 хүртэл мандаттай 35 тойрог, 60 мандаттай үндэсний 1 тойрог	150/60
26	Судан -доод танхим	Нэр дэвшигчид-1 санал, намын нэр дэвшигчдийн жагсаалтад	нээлттэй	5%	Их үлдэгдлийн	112 мандаттай үндэсний 1 тойрог, олон мандат /бүгд 68 мандат/-тай хэд хэдэн тойрог	450/180

**Сонгуулийн хувь тэнцүүлэн хуваарилах
тогтолцоотой улсуудын судалгаа**

№	Улсын нэр	Сонгогч саналаа өгөх субъект	Жагсаалтын хэлбэр	Боссын %	Суудал хуваарилах арга	Тойргийн хэлбэр	Суудлын тоо
1.	Алжир -доод танхим	Нэр дэвшигчдийн нэрсийн жагсаалтад	нээлттэй	нуугдмал	Сент Лагийн их үлдэгдлийн	Олон мандат бүхий 48 тойрог	389
2.	Ангол	намд	хаалттай	нуугдмал	D'Hondt-ын	Үндэсний 1 тойрог	220
3.	Австрали -дээд танхим	Нэр дэвшигчдийг зэрэглэж	нээлттэй	нуугдмал	D'Hondt-ын	12 мандаттай 6 тойрог, 2 мандаттай 2 тойрог	76
4.	Австри -доод танхим	Намд	Хаалттай	4%	D'Hondt Hare	3-12 мандаттай 9 тойрог	183
	-дээд танхим	намд	хаалттай	нуугдмал	D'Hondt Hare	7-36 мандаттай 9 тойрог	62
5.	Аргентин -Доод танхим	Намд	Нээлттэй	3%	D'Hondt	Олон мандаттай 24 тойрог	257
	-дээд танхим	намд	нээлттэй	-	Тойрогтоо хамгийн их санал авсан намд 2 суудал, дараагийнхад нь 1 суудал хуваарилдаг	3 мандаттай 24 тойрог	72
6.	Бельги -доод танхим	Намын нэр дэвшигчдийн нэрсийн жагсаалтад	Нээлттэй	Нуугдмал	D'Hondt	Олон мандаттай 11 тойрог	150
	Дээд танхим	Намын нэр дэвшигчдийн жагсаалтад	нээлттэй	нуугдмал	D'Hondt	Олон мандаттай 3 тойрог	40
7.	Бразил -доод танхим	Намын нэр дэвшигчдийн нэрсийн жагсаалтад	нээлттэй	нуугдмал	D'Hondt	8-70 мандаттай 24 тойрог	513

8.	Буркина- Фасо	Намын нэр дэвшигчдийн нэрсийн жагсаалтад намд	нээлтэй	нуугдмал	Их үлдэгдлийн	15 мандаттай үндэсний хэмжээний 1 тойрог, 2-10 мандаттай 13 тойрог	111
9.	Бурунди -доод танхим	намд	хаалттай	нуугдмал	D`Hondt	Олон мандаттай 17 тойрог	118/100
10.	Камбодж	Намд	хаалттай	нуугдмал	Харе	Олон мандаттай 21 тойрог	123
11.	Кабо-Верде	намд	хаалттай	нуугдмал	D`Hondt	2-15 мандаттай 16 тойрог	72
12	Колумб -доод танхим -дээд танхим	Намд	Хаалттай	Нуугдмал	D`Hondt	Олон мандаттай 33 тойрог	166
		Намд	хаалттай	нуугдмал	D`Hondt	100 мандаттай үндэсний тойрог, 2 мандаттай тусгай тойрог	102
13.	Коста-Рика	намд	хаалттай	нуугдмал	Их үлдэгдлийн	4-21 мандаттай 7 тойрог	57
14.	Хорват	Намын нэр дэвшигчдийн жагсаалтад	нээлтэй	5%	D`Hondt	14 мандаттай 10 тойрог, 8 мандаттай үндэсний тойрог, гааадад оршин суугчдад зориулсан тойрог /мандатын тоо заагаагүй/	153
15.	Кипр	Намд, нэр дэвшигчид	нээлтэй	нуугдмал	Харегийн арга	Олон мандаттай 6 тойрог	80
16.	Чех Доод танхим	Намд, нэр дэвшигчид	нээлтэй	Нам-5% Эвсэл(2 нам)-10% Эвсэл(3 нам)-15% Эвсэл(4 нам)-20%	D`Hondt	Олон мандаттай 14 тойрог	200
17.	Чили -дээд танхим Доод танхим	намд	хаалттай	-	Намын олонхийн систем	13 олон мандаттай тойрог, 60 олон мандаттай тойрог	38 120

18.	Дани	Нэр дэвшигчид	нээлтэй	нуугдмал	Сент Лагйин	Олон мандаттай 10 тойрог	179
19.	Доминикан-доод танхим	намд	хаалттай	нуугдмал	D'Hondt	Олон мандаттай 29 тойрог, Үндэсний 1 тойрог	183
20.	Экваторын Гвиней	намд	хаалттай	нуугдмал	D'Hondt	Мужийн тоогоор олон мандаттай тойрог	100
21.	Эстони	намд	хаалттай	5%	D'Hondt	6-13 мандаттай 13 тойрог	101
22.	Финлянд	Намын нэр дэвшигч-дийн жагсаалтад	нээлтэй	нуугдмал	D'Hondt	6-33 мандаттай 14 тойрог	200
23.	Грек	Намын нэр дэвшигчдийн жагсаалтад	нээлтэй	3%	Хагенбах Бишхофф	үлүн мандаттай 56 тойрог, 12 мандаттай үндэсний 1 тойрог	300
24.	Гвиней-Бисау	Намын нэр дэвшигчдийн жагсаалта	нээлтэй	нуугдмал	Их үлдэгдлийн	Олон мандаттай 27 тойрог	102
25.	Гайана	намд	хаалттай	нуугдмал	Харегийн хамгийн их үлдэгдлийн	10 тойрог 2: суудал, 40 мандаттай үндэсний 1 тойрог	65
26.	Исланд	намд	хаалттай	5%	D'Hondt	10-11 мандаттай тойргууд	63
27.	Энэтхэг-дээд танх.	Нэр дэвшигчид	нээлтэй	нуугдмал	Шилжих нэг саналын	Шууд бус сонгууль	245/233
28.	Индонез-доод танх.	Намд, нэр дэвшигчид	нээлтэй	2,5%	Заяцын хүчин зүйл	Олон мандаттай 33 тойрог	560
29.	Ирак	Нэр дэвшигчид	нээлтэй	нуугдмал		7-70 мандаттай 18 тойрог	325/318
30.	Израил	намд	хаалттай	2%	D'Hondt	120 мандаттай үндэсний 1 тойрог	120
31.	Итали-доод танхим-дээд танхим	Намд	хаалттай	2-4%	Олон суудлыг урамшуулах	Олон мандаттай 26 тойрог	630

32.	Латви	Намд, нэр дэвшигчид	нээлттэй	5%	Сент лагийн	14-29 мандаттай 5 тойрог	100
33.	Лихтенштейн	Нам, нэр дэвшигчийн аль нэгд	нээлттэй	8%	Хамгийн их үлдэгдлийн арга	10,15 мандаттай 2 тойрог	25
34.	Люксембург	Намд, нэр дэвшигчид	нээлттэй	нуугдмал	Хагенбах Бишхофф	7-23 мандаттай 4 тойрог	60
35.	Мальта	Нэр дэвшигчийг зэрэглэж	нээлттэй	нуугдмал	үлдэгдлийг дахин хуваарилах	5 мандаттай 13 тойрог	65
36.	Молдав	Намд	хаалттай	Нам-5% Бие даагч-3%	D'Hondt	Үндэсний 1 тойрог	101
37.	Намби	намд	хаалттай	нуугдмал	Их үлдэгдлийн	Үндэсний 1 тойрог	72
38.	Нидерланд -доод танхим -дээд танхим	Намд намд	Хаалттай хаалттай	0,67%	D'Hondt	Олон мандаттай 18 тойрог 12 мужийн зөвлөл	150 75
39.	Никарагуа	намд	хаалттай	нуугдмал	Их үлдэгдлийн	20 мандаттай Үндэсний 1 тойрог, 2-19 мандаттай 17 тойрог	90
40.	Умарт Ирланд	Нэр дэвшигчид	нээлттэй	-	Шилжих 1 саналын		
41.	Парагвай -доодтанхим -дээд танхим	Намд намд	Хаалттай Хаалттай	Нуугдмал	D'Hondt	Олон мандаттай 18 тойрог.	80
42.	Перу	Намд	Хаалттай	Нуугдмал	D'Hondt	Үндэсний нэг тойрог	45
43.	Польша -Сейм	Намын нэр дэвшигчдийн жагсаалтад.	нээлттэй	5%	Их үлдэгдлийн	Олон мандаттай 25 тойрог 7-19 мандаттай 41 тойрог	120 460
44.	Португали	Намд, нэр дэвшигчид	нээлттэй		D'Hondt	Олон мандаттай 22 тойрог	230

45.	ОХУ Доод танхим	Намын нэр дэвшигчдийн жагсаалтад	нээлтэй	7%	Харегийн	Үндэсний 1 тойрог	450
46.	Сан-Томе ба Принсип	намд	хаалттай	нуугдмал	D`Hondt	Олон ман-дат 7 тойрог	55
47.	Словак	Намын нэр дэвшигчдийн нэрийн жагсаалтад	нээлтэй	5%	Хагенбах Бишхофф	Үндэсний 1 тойрог	150
48.	Словени -доод танхим Дээд танхим	Намд, нэр дэвшигчид	нээлтэй	4%	D`Hondt	11 мандаттай 88 тойрог, италичуудад зориулсан 2 мандаттай 1 тойрог	90
49.	ӨАБНУ -доод танхим	Намд	хаалттай	нуугдмал	Их үлдэгдлийн	4-43 мандаттай 9 тойрог	400
50.	Испани -доод танхим -дээд танхим	Намд намд	Хаалттай хаалттай	Нуугдмал Байхгүй	D`Hondt Шууд бус	Олон мандаттай 50 тойрог Олон мандаттай 52 тойрог	350 208
51.	Шри Ланк	Намд, нэр дэвшигчид	нээлтэй	1/8 тойрогтоо		4-20 мандаттай 22 тойрог, 29 мандаттай үндэсний 1 тойрог	225
52.	Суринам	намд	хаалттай	нуугдмал	D`Hondt	Олон мандаттай 10 тойрог	51
53.	Швед -Риксдаг	Нэр дэвшигчид	нээлтэй	4% - үндэсний хэмжээнд, 12% тойрог	Сент Лаг	2-34 мандаттай 29 тойрог, 39 мандаттай үндэсний 1 тойрог	349
54.	Швейцари -доод танхим	Нэр дэвшигчид	нээлтэй	нуугдмал	Хагенбах Бишхофф	Олон тандаттай 26 тойрог	200
55.	Турк	Намын нэр дэвшигчдийн жагсаалтад	нээлтэй	10%	D`Hondt	Олон мандаттай 79 тойрог	550
56.	Урагвай -доод танхим	Намд	Хаалттай	нуугдмал	Их үлдэгдлийн	Олон мандаттай 19 тойрог.	99

	-дээд танхим	намд	хаалттай			30 мандаттай үндэсний 1 тойрог	31/30
57	Уэльс	Жагсаалтад-1 санал, Нэр дэвшигчид-1 санал	нээлттэй	нуугдмал	Нэмэлт саналын систем		

МОНГОЛ УЛСЫН 1992-2012 ОНЫГ ХҮРТЭЛХ СОНГУУЛИЙН ДҮНГ, СИСТЕМИЙН ХАРЬЦУУЛАЛТ: ДАВУУ БА СУЛ ТАЛ

Ч. Базар (Ph.D), А.Пагма (МА)

Оршил хэсэг.

Энэхүү судалгаагаар 1992 оноос хойш явагдсан нийт 5 удаагийн сонгуулийн дүнг нэгтгэн тоймлож үзүүллээ. Эндээс тухайн сонгуульд оролцсон намууд хэдэн хувийн санал авч, Засгийн газраа бүрдүүлж байсныг харах боломжтой юм.

Үүний зэрэгцээ нийт 5 удаагийн сонгууль нь сонгуулийн ямар системээр явагдсан болон тэрхүү системийн давуу болон сул талыг харьцуулан үзүүлэв.

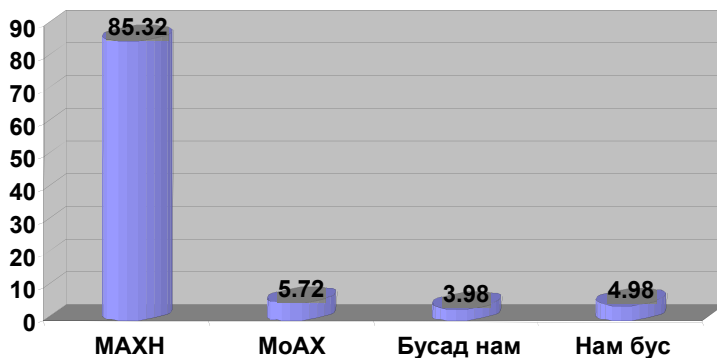
Мөн өмнөх сонгуулиудын туршлага, үр дүнгээс сонгуулийн системийг өөрчлөх шаардлага урган гарч байгаа гэж үзэж буй өнөөгийн тохиолдолд Монгол улс сонгуулийн ямар системийг авч хэрэглэх нь сонгогч, нам, эвсэл болоод цаашид парламентын бүтэц хийгээд Засгийн газраа бүрдүүлэхэд давуу талтайг олон улсын экспертүүд санал болгож буйг энэхүү судалгаанд эх сурвалж болгон ашиглав.

1. Сонгуулиудын нэгдсэн дүнгийн тойм

Монгол Улсын шинэ Үндсэн хууль батлагдсан 1992 оноос хойш Монгол Улсад УИХ-ын, Ерөнхийлөгчийн болон орон нутгийн сонгууль тус бүр таван удаа явагджээ. УИХ-ын сонгууль 1992, 1996, 2000, 2004, 2008 онд явагдсан.

1990 оны 6 дугаар сард Монгол Улсын түүхэнд анх удаа олон нам өрсөлдөн оролцсон бүх нийтийн чөлөөт сонгууль болсон билээ. Энэхүү сонгуулийн үр дүн болсон БНМАУ-ын АИХ-ын 12 дахь удаагийн сонгуулийн анхдугаар хуралдаан 1990 оны 9 дүгээр сарын 12-ноос хуралдаж түүгээр Улсын Ерөнхийлөгчийг сонгож, Улсын Бага Хурлын бүрэлдэхүүнийг баталж, Засгийн газрыг шинээр эмхлэн байгуулсан байна.

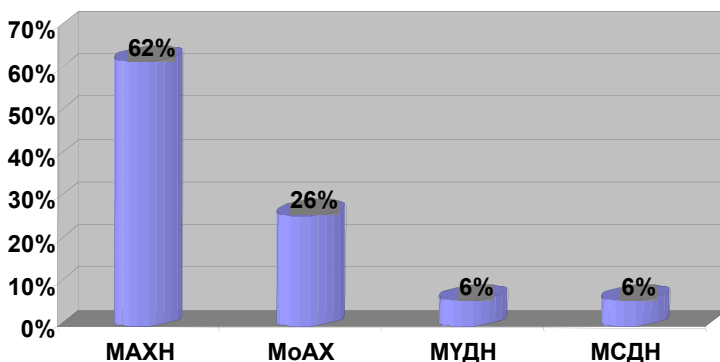
Ардын Их Хурлын суудлын хуваарилалт¹³⁶

Жич: Бусад намд МҮДН, МСДН, ЧХН ба МХЗЭ-ийн төлөөллийг оруулсан болно.

¹³⁶ Ардчилсан засаглалын шалгуур үзүүлэлт: Монгол дахь засаглалын төлөв байдал, үнэлгээ. УБ., 2006, 71 дэх тал

Улсын Бага Хурлын суудлын хуваарилалт¹³⁷

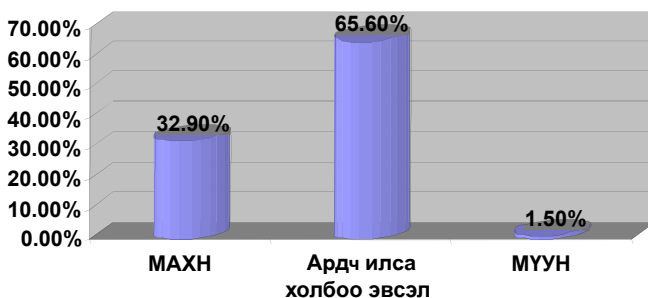
Жич: МоАН, МҮДН, НН-ын Эвсэл

1992 оны УИХ-ын сонгууль нь Монгол Улсын шинэ Үндсэн хууль батлагдсан, УИХ-ын сонгуулийн тухай шинэ хуулийн дагуу явагдсан анхны сонгууль байлаа. 1992 оны сонгууль мажоритор системээр олон мандаттай тойрогт явагдсан.

1992 оны сонгуульд МАХН УИХ-д үнэмлэхүй олонх болсноор Засгийн газрыг дангаараа бүрдүүлсэн.

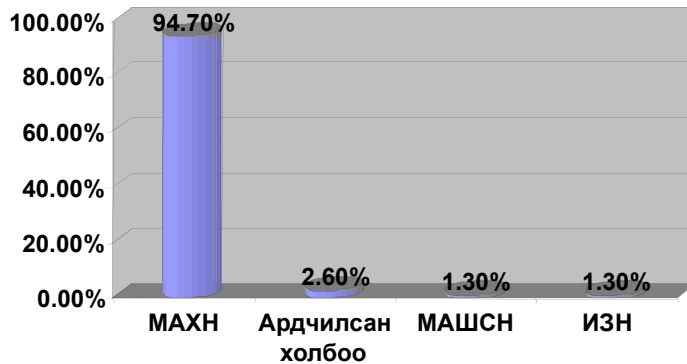
1996 оны УИХ-ын сонгууль нь цэвэр мажоритор системээр явагдсан ба түүний үр дүнд Ардчилсан Холбоо эвсэл парламентын олонх болж Засгийн газрыг “Ардчилсан Холбоо” Эвсэлд багтсан МҮАН, МСДН-ын гишүүд бүрдүүлсэн билээ.

1996-2000 оны УИХ-ын суудлын хуваарилалт

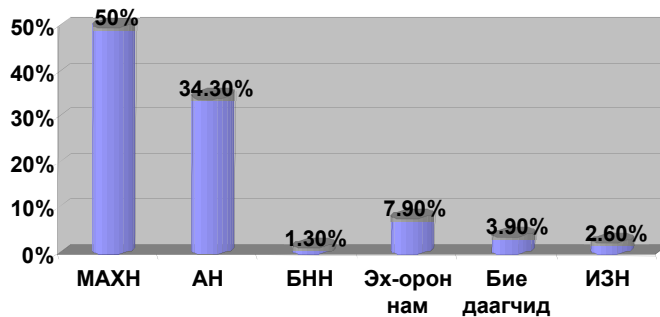

2000 оны УИХ-ын сонгууль мөн цэвэр мажоритор системээр явагдсан бөгөөд энэ сонгуульд МАХН үнэмлэхүй олонх болж Засгийн газраа дангаараа бүрдүүлсэн.

¹³⁷ Мөн тэнд,

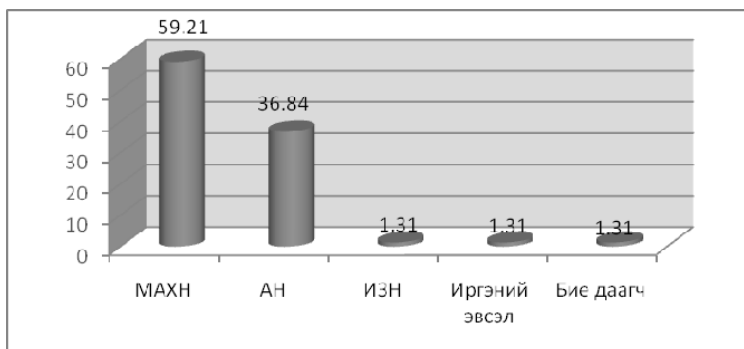
2000-2004 оны УИХ-ын суудлын хуваарилалт

2004 оны УИХ-ын сонгууль өмнөх хоёр сонгуулийн нэгэн адил мажоритор системээр явагдсан ба тус парламентын сонгуульд аль ч нам олонх болоогүй учраас хамтарсан Засгийн газрыг МАХН болон Эвсэлд багтсан намын төлөөллөөс бүрдүүлсэн билээ.

2004-2008 оны УИХ-ын суудлын хуваарилалт

2004 онд УИХ-д сонгогдсон гишүүдийн 36 нь төрийн захиргааны байгууллагад, 19 нь улс төрийн болон төрийн бус байгууллага, их дээд сургуульд, 19 нь бизнесийн салбарт ажиллаж байсан ба тэдний 73 нь дээд боловсролтой, нэг гишүүн дунд боловсролтой байна. УИХ-ын гишүүдийн тав нь буюу 6.7 хувь нь эмэгтэйчүүд байна.

2008 оны УИХ-ын сонгууль нь мажоритор системээр олон мандаттай тойрогт явагдсан. Энэхүү сонгуульд МАХН олонх болсон хэдий ч тухайн үеийн нийгэм-улс төрийн нөхцөл байдлын улмаас хамтарсан Засгийн газар байгуулагдсан юм.

2008-2012 оны УИХ-ын суудлын хуваарилалт¹³⁸

2. Сонгуулийн системийг өөрчлөх хэрэгцээ, шаардлага

Өмнөх сонгуулийн үр дүн болон 2008 оны сонгуулийн туршлага нь “сонгуулийн шинэчлэлийн зоримог алхам хийх цаг нь болсон гэдгийг харуулсан” хэмээх дүгнэлтийг эрдэмтэн судлаачид, энэ чиглэлээр мониторинг хийдэг ТББ, олон улсын байгууллагууд хийдэг. Шалгарсан буюу хамгийн сайн систем гэж байдаггүй бөгөөд гагцхүү 1992 оноос хойш туулж ирсэн зам, Монгол орны онцлог, нөхцлүүдийг сонгуулийн системд тавигддаг ерөнхий шаардлагуудтай хослуулах хэрэгцээ, шаардлага байна. **“Тухайн орны нөхцөл байдалд хамгийн сайн тохирсоныг л хамгийн сайн систем”**¹³⁹ гэдэг ажээ.

Сонгуулийн системийн дараах функцүүдийг нэн түрүүнд анхаарахыг экспертүүд санал болгож байна. Үүнд:

- **Төлөөлөх чадвар:** санал ба мандатын хооронд тодорхой хэмжээний хувь тэнцүүлсэн харьцаа хадгалагдаж байх;
- **Төвлөрөл ба нөлөө:** Сонгогчдын хүсэл ба парламент дахь улс төрийн намуудын бүтцэд тодорхой хэмжээгээр төвлөрүүлэх нөлөөг үзүүлэх;
- **Оролцоо:** Сонгогчдод зөвхөн улс төрийн намуудын хооронд төдийгүй нэр дэвшигчдийн хооронд сонголт хийх боломж нээлттэй байх;
- **Хялбар буюу нээлттэй байдал:** Сонгогчдод тэдний санал нь ямар үр дүнд хүрсэн нь тодорхой байх
- **Хууль ёсны байх:** Сонгуулийн системийн бүтээмжийн чадвар, ардчилсан чанарт итгэх итгэл байх ёстой.

3. Мажоритар системийн тухайд

Мажоритар системээр явуулсан сонгуулийг дотор нь харьцангуй мажоритар сонгууль, үнэмлэхүй мажоритар сонгууль гэж 2 хуваадаг. Харьцангуй мажоритар сонгуулиар тухайн сонгуулийн тойрогтоо хамгийн олон санал авсан нэр дэвшигчийг сонгодог. Үнэмлэхүй мажоритар сонгуулиар тэр тойргийн нийт сонгогчийн талаас илүү хувийг авсан хүнийг сонгогдсон гэж үздэг. Хэрэв ингэж чадаагүй бол хоёр дахь шатны сонгууль шаардлагатай болдог. Энэхүү системийн давуу тал нь Засгийн газраа байгуулах олонхийг бүрдүүлж

¹³⁸ www.open-government.mn

¹³⁹ Эххард Эссе. ХБНГУ-ын Кеми

чаддагт оршдог бол сул тал нь парламентын бүрэлдхүүнд сонгогчдын хүсэл зориг шууд тусгалаа олж чаддаггүйтэй холбоотой.

4. Пропорционал системийн тухайд

Ялгаатай хэлбэрүүд байдаг бөгөөд цэвэр пропорционал систем нь саналын тоо мандатын тооны харьцаа шууд хамааралтай байдаг бол, хязгаарлагдмал пропорционал систем нь саналын тоо мандатын тооны хооронд зөрүүтэй хамааралтай байдаг.

Энэхүү тогтолцооны давуу тал нь сонгогч түмний нийт эрх ашгийн төлөөлөл парламентад бүрдэж чаддагаар илэрдэг. Харин сул тал нь:

- Парламентын төлөөллийн задралыг идэвхжүүлдэг /сул тал/
- Үндэстний хэмжээний нэгдсэн нэг тойрогт хөдөлгөөнгүй нэр дэвшигчдийн нэрсийн жагсаалт гаргасан нөхцөлд л хэрэглэж болдог / Улс төрийн намуудын хатуу нэрсийн жагсаалт, тус бүрдээ 76 нэр дэвшигчийн нэрстэй байх ёстой / зэрэг болно.

5. Хосолмол буюу холимог системийн тухайд

Сонгуулийн хувь тэнцүүлсэн ба мажоритар системийн зааг дээр орших сонгуулийн систем бас байдаг. Үүнийг хосолмол буюу холимог систем гэж нэрлэдэг. Энэхүү системд босгын хэмжээ хэдийчинээ өндөр байна, төдийчинээ хувь тэнцүүлсэн сонгуулийн загвараас хөндийрдөг байна. Мөн хэдийчинээ олон мандаттай тойрог олон байна, тэр хэмжээгээр хувь тэнцүүлсэн сонгуулийн систем давамгайлдаг ажээ.

6. Монгол оронд сонгуулийн ямар систем тохиромжтой вэ?

Монголд тохирсон сонгуулийн систем бол хосолмол буюу холимог систем юм. Зөвхөн холимог систем л төлөөлөл, төвлөрөл, оролцооны хоорондоо харилцан уялдаа бүхий төрөл бүрийн шаардлагуудыг хамгийн сайнаар биелүүлж чадна.¹⁴⁰

Манй орны хувьд мажоритар системийн хуримтлуулсан туршлага, тэдгээртэй холбоотой шүүмжлэлүүд дээр үндэслэн сонгуулийн системүүдээс дараах хүлээлт үүсээд байна.

Үүнд:

- Аль нэг намын хэт давуу ялалтыг бууруулах, жижиг намуудын мандатад хүрэх боломжийг нэмэгдүүлэхийн тулд сонгогчдын санал ба мандатын хувиарлалтын хоорондын хувь тэнцүүлсэн харьцааг нэмэгдүүлэх
- Улс төрийн намуудыг задралд хүргэхгүй байхын тулд хувь тэнцүүлсэн харьцааг хязгаарлах /тодорхой босго тавих/
- Сонгогчдын төлөөллийн тухай өнөөгийн төсөөллийг хангахын тулд хувь хүмүүс буюу нэр дэвшигчдийг сонгодог сонголтыг эхний зорилтын хэрэгжүүлэлтэнд нөлөөлөхгүй байх хэмжээнд хадгалах
- Парламент дахь нийгмийн төлөөллийг сайжруулахын тулд улс төрийн намуудын нэр дэвшигчдийг дэвшүүлэхэд гүйцэтгэх үүргийг нэмэгдүүлэх

¹⁴⁰ Диетер Ноолен. ХБНГУ-ын Хайдельбергийн Их сургуулийн доктор, профессор

- Улс төрийн шийдвэр гаргалтанд улс үндэсний ашиг сонирхлыг хүчтэй болгохын тулд улс төрийн хүсэл сонирхлыг бүрдүүлэгч бүтэц гэдэг утгаар нь улс төрийн намуудыг бэхжүүлэх зэрэг болно.

7. Цэвэр пропорционал болон Холимог системийн тухайд

Цэвэр пропорционал системээр бол 1/ улс төрийн намуудын хатуу нэрсийн жагсаалт, 2/ тус бүрдээ 76 нэр дэвшигчийн нэрстэй байх ёстой уг жагсаалт нь Монгол Улсад төлөөллийг хувь хүнтэй хатуу холбосон улс төрийн соёл бүрдэн тогтсон өнөөгийн нөхцөлд төдөж удалгүй нэргүй жагсаалт гэдэг шүүмжлэлд өртөх болно. “Монголын сонгогчид аль нэг намд бус хувь хүний төлөө саналаа өгөхийг хүсдэг. Үүний зэрэгцээ Монгол Улс хүн ам цөөтэй, 2.6 сая хүн амтай, нийгэмд хувь хүмүүсийн холбоо чухал үүрэг гүйцэтгэдэг гэдгийг мартаж болохгүй. Иймээс хатуу жагсаалт бүхий пропорционал сонгууль хууль ёсны байх үүргээ гүйцэтгэж чадахгүйд хүрнэ.”¹⁴¹ гэжээ.

Нөгөө талаар Үндсэн хуулийн шууд сонгох зарчим нь сонгогч нэр дэвшигчид шууд саналаа өгөх сонгуулийн системтэй байхыг хуульчилсан гэдэг нотолгоотой дүйнэ. Гэхдээ шууд сонгууль гэдгийг хүнээ шууд сонгох бус “Ямар нэгэн төлөөлөх байгууллагагүйгээр Их Хурлыг бүрдүүлнэ гэсэн ерөнхий зарчим”¹⁴² гэж тайлбарлах хуульчид байдаг. Тэдний үзэж буйгаар намд санал өгөх замаар Их хурлаа байгуулах, хүн сонгох замаар Их хурлаа байгуулах энэ хоёрын зохистой хувилбарыг юм уу, эсхүл манай нөхцөлд хосолсон хувилбараар байж болно болох бөгөөд чадвартай Парламент, хариуцлагатай Засгийн газрын үндсэн зарчим хэрэгжинэ гэж үздэг.

Манай улс сонгуулийн холимог хувилбарыг сонгон хэлэлцэх тохиолдолд “нэг мандат-нэг тойрог зарчмаар явагдах тойргуудын мандат ба нэрсийн жагсаалтын мандатыг хооронд нь хооронд нь хэрхэн холбох нь “ гол анхаарах асуудал юм. Хэлэлцэх үед анхаарах хэд хэдэн чухал асуудал бий бөгөөд үүнд:

- Хэдэн мандат сонгуулийн тойргоор, хэдэн мандат намуудын нэрсийн жагсаалтаар хувиарлагдах вэ?
- Тойргийн шууд мандат ба жагсаалтын мандатууд хоорондоо огт холбоогүй, тусдаа байх уу?
- Эсвэл парламент дахь улс төрийн намуудыг хатуу хувь тэнцүүлсэн бүтэцтэй мэт харагдуулахын тулд жагсаалтын мандатыг тойргийн мандатыг нөхөх зарчмаар хувиарлах уу? зэрэг болно.

Германы доктор Диетер Ноолены санал болгож буй сонгуулийн холимог системийг сонгон авбал “нэг талаас парламент дахь улс төрийн намуудын бүтэц ба тэдний сонгуульд авсан саналуудын хоорондын хувь тэнцүүлсэн харьцаа хадгалагдаж нөгөөтэйгүүр сонгогчид саналаа аль нэг намаас нэр дэвшсэн хэн нэгэн нэр дэвшигч хувь хүнд өгөх болно. Улс төрийн намууд авсан мандатаа өөрийн намаас нэр дэвшигчид хувиарлахдаа нэр дэвшигч нэг мандат зарчмаар явагдах сонгуулийн тухайн тойрогт хамгийн өндөр санал авсан нэр дэвшигчид хамгийн түрүүнд хувиарлана.” гэсэн хувилбар ажээ.

Энэ системийн онцлог нь:

¹⁴¹ Диетер Ноолен. ХБНГУ-ын Хайдельбергийн Их сургуулийн доктор, профессор. 2008. УБ

¹⁴² Гавьяат хуульч Б. Чимэд. “Сонгуулийн үндсэн зарчим, түүнийг сонгуулийн хуулиар баталгаажуулахуй”, 2002. УБ

- **Сонгогч зөвхөн нэг саналтай байна.** Сонгогч өөрийн харьяалагдах сонгуулийн тойргийн сонгохыг хүссэн зөвхөн нэг намын нэг нэр дэвшигчийн төлөө л саналаа өгнө. Ингэснээр шууд сонгуулиар хувь хүмүүс буюу УИХ-ын гишүүнийг сонгох сонгууль баталгаажина.
- **Бүх намын бүх нэр дэвшигчийн улс орон даяар авсан саналыг нэгтгэн дүгнэнэ.** Тухайн нэр дэвшигчийн авсан санал нь нэр дэвшигчийн намын улс даяар тоологдох саналын нийлбэр дүнд нэгэн зэрэг тооцогдоно. 76 мандатыг порпорцоор улс төрийн намуудад хувиарлана. Ингэснээр хувь тэнцүүлсэн сонгуулийн үндсэн зарчим баталгаажина.
- **Парламентын намуудад босго тавина.** Нийт сонгогчдын .../энд тодорхой хувь/ хувийн саналыг авч чадаагүй улс төрийн нам мандатын хувиарлалтад оролцохгүй. Зөвхөн босгыг давж чадсан улс төрийн намууд л хувиарлалтад оролцоно. Энэ нь парламентыг улс төрийн намын задралаас ангид байлгаж чадна.
- **Хувь тэнцүүлэх хялбар зарчим баримтлана.** Улс төрийн намууд парламентад хэдэн мандат авах нь тодорхой болсны дараа улс төрийн намууд тойрогт хэдэн мандат авсныг тооцно. Улс төрийн намуудын хувь тэнцүүлэх зарчмаар намуудад хувиарлагдсан нийт мандатын тооноос намуудын тойргуудад авсан мандатын тоог хасна.
- **Нэрсийн жагсаалт хатуу, хөдөлгөөнгүй байна.** Хөдөлгөөнгүй нэрсийн жагсаалт намуудыг бэхжүүлдэг. Уг жагсаалтыг гаргахдаа зэрэгцэн улс төрийн намууд парламент дахь төлөөллөө төлөвлөж болдог. Жагсаалтаар намууд өөрсдийн нийгмийн, жэндэрийн төлөөллийг хангаж тэнцвэрт байдлыг жагсаалтын дараалалд харгалзан оруулна.
- **Мандатын тоог тогтоох.** Нэг мандат – нэг тойрог зарчмаар хувиарлагдах мандатын тооны хувьд 38 мандатаас хэтрэхгүй байвал зохино. /Монголын хувьд/ Аль болох бага байх тусмаа сайн. /Хөдөө орон нутагт 20 мандат, 10 эсвэл 12 тойрог Улаанбаатар хотноо хувиарлагдахаар байвал хүн амын тоо, мандатын тооны харьцааны тэнцвэртэй бус байдлыг тэнцвэржүүлж болох юм/.
- **Сонгуулийн хороодын санал тооллого илүү хялбар байна.** Сонгогч зөвхөн нэг саналтай байдгаараа тоолоход хялбар зэрэг давуу талтай ажээ.

Энэ бүхнийг нэгтгэн дүгнэхэд, шалгарсан буюу хамгийн сайн систем гэж байдаггүй бөгөөд гагцхүү 1992 оноос хойш туулж ирсэн зам, Монгол орны онцлог, нөхцлүүдийг сонгуулийн системд тавигддаг ерөнхий шаардлагуудтай хослуулах хэрэгцээ, шаардлага байна. **“Тухайн орны нөхцөл байдалд хамгийн сайн тохирсоныг л хамгийн сайн систем”** гэдэг байна.

СОНГУУЛИЙН СИСТЕМ	ОН	ОНЦЛОГ	ДАВУУ ТАЛ	СУЛ ТАЛ
Мажоритар системээр олон мандаттай тойрог	1990	АИХ-ын сонгууль явагдсан. Нэг тойрог –олон мандат зарчмаар явагдсан	- Засгийн газраа байгуулах олонхийг бүрдүүлж чаддаг	- Парламентын бүрэлдэхүүнд сонгогчдын хүсэл зориг шууд тусгалаа олж чаддаггүй
Хувь тэнцүүлэх буюу пропорционал систем	1990	Улсын бага хурал	- Сонгогчдын нийт эрх ашгийн төлөөлөл парламентад бүрддэг - Намын дотоод ардчилал бэхждэг	- Парламентын төлөөллийн задралыг идэвхжүүлдэг - Үндэсний хэмжээний нэг 1 тойрогт хөдөлгөөнгүй нэр дэвшигчдийн жагсаалт гарсан нөхцөлд хэрэглэх боломжтой
Цэвэр мажоритар	1996 2000 2004	Нэг мандат – нэг тойрог зарчмаар явагдсан	- Аль нэг нам давуу ялалт байгуулах боломжтой. Гэвч эрсдэл ихтэй.	- Аль нэг намын хэт давуу ялалтыг бий болгодог - Жижиг намуудын санал авах боломжийг хаадаг - Парламент дахь сөрөг хүчний харьцааг алдагдуулдаг
Мажоритар	1992 2008	Олон мандаттай тойргуудад явагдсан	- Хүчирхэг намд илүү ашигтай - Олонх тойрогт зөвхөн нэг намаас ялалт байгуулах	- Намууд хоорондын бус харин нэг нам доторхи өрсөлдөөнийг гааруулдаг - Нэр дэвшигчдийн бүтэц алдагддаг - Сонгуулийн нүсэр санхүүжилт шаарддаг - Парламент дахь намын бүлгийн бүтцэд сөргөөр нөлөөлдөг - Санал тоолоход хүндрэлтэй

БҮЛЭГ II

ПАРЛАМЕНТЫН ГИШҮҮДИЙН ТОО

**ПАРЛАМЕНТЫН СОНГУУЛИЙН ТОЙРОГ, МАНДАТЫН ТООГ ТОГТООХ ЭРХ ЗҮЙН
ЗОХИЦУУЛАЛТ БА ШАЛГУУР: ПАРЛАМЕНТЫН ЗАСАГЛАЛТАЙ (НЭГ ТАНХИМТАЙ)
ОРНУУДЫН ТУРШЛАГА**

*Г.Билгээ, Д.Халиун, Д.Жигваагүнсэл,
О.Нарантуяа, Р.Оргилмаа*

ГАРЧИГ

Нэг. ПАРЛАМЕНТЫН СОНГУУЛИЙН ТОЙРОГ, МАНДАТЫН ТООГ ТОГТООХ
ЗОХИЦУУЛАЛТ

Хоёр. ПАРЛАМЕНТЫН СОНГУУЛИЙН ТОЙРОГ, МАНДАТЫН ТООГ ТОГТООХ ЭРХ ЗҮЙН
ЗОХИЦУУЛАЛТ БА ШАЛГУУР: ПАРЛАМЕНТЫН ЗАСАГЛАЛТАЙ (НЭГ ТАНХИМТАЙ)
ОРНУУДЫН ТУРШЛАГА

2.1. Парламентын гишүүдийн тоо

2.2. Сонгуулийн тойргийг тогтоох

2.3. Сонгуулийн тойргийн хилийн цэсийг тогтоох шалгуур

ХАВСРАЛТУУД

Хавсралт 1. Кирибати Улсын Манеба ни Маунгатабу (Парламент)-гийн сонгуулийн
тойргийн хуваарь

Хавсралт 2. Македон Улсын сонгуулийн тойргийн хуваарь

Хавсралт 3. Унгар Улсын муж, нийслэл дэх бие даасан тойргийн тоо

Нэг. ПАРЛАМЕНТЫН СОНГУУЛИЙН ТОЙРОГ, МАНДАТЫН ТООГ ТОГТООХ ЗОХИЦУУЛАЛТ

1.1.Зарчим¹

Сонгуулийн тойрогтой холбоотойгоор олон улсад баримталж буй стандарт нь Венецийн Комиссын Сонгуулийн асуудлаарх сайн туршлагын тухай дүрэм юм. Уг дүрэмд тэгш саналын эрхийг "Тойрог бүрт ижил тэгш саналын эрх олгох: сонгуулийн тойргууд дээр суудлын тоог ижил хуваарилсан байх" гэж заасан. Тэгш саналын эрх нь сонгуулийн шударга байдлын үзэл баримтлалын чухал хэсэг юм. Үүнийг төлөөллийн болон тойрогт мандатын тоог хуваарилахад нөлөөлж болох тэгш сонгох эрхийн бусад хэсгээс салгаж болохгүй юм. Олон улсын стандартад нийцүүлэн тойрогт мандатын тоог хуваарилахад нөлөөлөх бусад хүчин зүйлст ил тод байдал, эрх мэдлээ дур зоргоор урвуулан ашиглахгүйгээр тойргийн нутаг дэвсгэрийг тогтоох хараат бус байгууллага зэрэг багтана.

Сонгуулийн тойргийн нутаг дэвсгэрийг тогтооход дараах зарчмуудыг харгалзан үзэх шаардлагатай.

Төлөөлөх чадвар

Тэгш саналын эрх нь сонгуулийн төлөөллийн ардчиллын зарчимтай харилцан уялдаж байдаг. Энэ нь иргэд бүх нийтийн, чөлөөт, шууд, нууц сонгуулиар сонгогдсон төлөөлөгчдөөр дамжуулан, "нэг хүн, нэг санал" гэсэн бүх нийтийн зарчмыг ашиглан улс төрийн шийдвэрт оролцох боломжтой байхыг хэлнэ.

Төлөөлөх чадвар нь дараах таван шинж чанар(элемент)-ыг агуулдаг:

1. Сонгогчдын оролцооны цар хүрээ;
2. Сонгогч болон сонгогдсон хүмүүсийн хоорондын харилцааны шууд байдал;
3. Сонгогчдод олгогдсон сонголтын хүрээ;
4. Сонгогч бүрийн үр дүнтэй, нөлөөтэй байх тэнцвэртэй түвшин;
5. Төлөөлөл хүртдэг сонгогчдын эзлэх бодит хувь.

Төлөөлөх чадвар гэдэг нь сонгогчид улс орны ашиг сонирхлыг эрхэмлэн, өөрсдийг нь бүрэн төлөөлж чадах төлөөлөгчийг нийт ард түмний төлөөлөл болгон сонгох боломжоор хангасан сонгуулийн нутаг дэвсгэрийн хүрээ буюу сонгуулийн тойрог тогтоохыг илэрхийлнэ. Зарим тохиолдолд төлөөлөх чадвар нь сонгогчид болон ард түмний өөр өөр нэгдмэл ашиг сонирхол бүхий бүлэг (communities of interests)-ийн эрх ашигтай зөрчилдөх эрсдэлтэй байдаг. Тухайлбал, нэгдмэл ашиг сонирхол бүхий бүлэг нь үндэстэн ястан, хэл болон шашнаар ижилсэх бүлгүүдтэй нэгдмэл ашиг сонирхол байж болно. Түүнчлэн нэг засаг захиргааны нэгжийн хил хязгаарт газар зүйн хувьд орон нутгийн иргэд, эсхүл арал зэргээр хязгаарлагдсан нэгдлийг нэгдмэл ашиг сонирхол бүхий бүлэг гэж тодорхойлж болно. Үүнээс үүдэн цөөнхийн төлөөллийг хангахтай холбоотой асуудлыг сонгуулийн тойргийн нутаг дэвсгэрийг тогтооход харгалзах шаардлага бий болно.

Тэгш саналын эрх нь парламентын ардчиллын чухал элемент юм. Сонгуулийн зөв зохион байгуулалт болон тойргийн хуваарилалтыг зөв хослуулснаар сонгогчдын санал тэнцүү байх зарчим баталгааждаг. Англо-Саксоны сонгуулийн системд үүнийг "тэгш үнэ цэнтэй тэгш саналын зарчим" буюу "principle of equal votes of equal value" гэж нэрлэдэг.

Хувь тэнцүү хүн амтай тойргууд нь сонгогчид сонгуульд ижил тэнцүү хувиар санал өгөх боломж олгодог. Тухайлбал, нэг мандаттай тойрогт тойргуудыг харьцуулахад нэг тойрог нөгөө тойргоосоо олон сонгогчтой тохиолдолд тус тойргоос сонгогдсон төлөөлөгч хүн ам

¹ [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2017\)034-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2017)034-e)

багатай тойрогтой харьцуулахад сонгогчдын нөлөөллийн жин багатай байна. Энэ нь бүх санал ижил жинтэй байх ёстой гэсэн сонгуулийн ардчиллын бүх нийтийн зарчмын мөн чанарыг зөрчихөд хүргэж байна. Олон мандаттай тойргийн хувьд олон хүн амтай тойрог олон төлөөлөгчтэй байх жишээтэй.

Тэгш саналын эрхийн зөрчил нь active electoral geometry буюу тойргийн нутаг дэвсгэрийн хуваарилалтыг хэрэглэснээс үүдэн төлөөллийн тэгш бус байдал үүсэх, мөн passive electoral geometry-ийн буюу мандатын тоо болон тойргийн нутаг дэвсгэрийн хуваарилалт хийхгүй удаан явсанаас үүдэн тус тус үүсч болно..

Цөөнхийн төлөөлөл

Сонгуулийн тойргийн нутаг дэвсгэрийг тогтоох үйл явц нь үндэсний цөөнхөд хохирол учруулах ёсгүй. Тухайлбал, газар зүйн хувьд төвлөрсөн цөөнхийг сонгуулийн хэд хэдэн тойрогт хувааж, ингэснээр нэг сонгуулийн тойрог бүрт сонгогчдын цөөнх (*ethnic gerrymandering*) болгон хуваахыг хориглох ёстой бөгөөд ялгаварлан гадуурхахгүй байх зарчмыг зөрчсөн гэж үзнэ. Сонгуулийн тойргийн нутаг дэвсгэрийг төвлөрсөн цөөнхийн төлөөллийг хангах байдлаар тогтоож болно. Ингэхдээ үндэстэн ястны суудлыг сонгуулийн апартеидын хэлбэрт хүргэж болзошгүй хэлбэрээр тогтоохоос зайлсхийвэл зохимжтой.

Сонгуулийн хууль тогтоомжоор төлөөллийн тэнцвэргүй байдал уламжлагдан ирснийг шийдвэрлэх тусгай арга хэмжээ авч болно. Зарчмын хувьд “affirmative action” буюу цөөнхийг дэмжих/тэгш байдлыг тогтооход чиглэсэн зориудын арга хэмжээ бүхий ийм арга хэмжээ нь сонгууль тэгш байх зарчимд харшлахгүй.

Олон улсын эрх зүй нь дээрх тусгай арга хэмжээ буюу зорилгодоо нийцсэн ухаалаг байх зарчим (principle of proportionality)-ыг бодитой, үндэслэл бүхий шаардлага бий болсон, тэдгээр нь бусад хүний эрхэд харшлахгүй байх тохиолдолд хэрэглэхийг хориглоогүй. Тиймээс, тусгай арга хэмжээ нь өөрөө ялгаварлан гадуурхлыг дэмжиж байвал тэдгээрийг хүлээн зөвшөөрөх боломжгүй, харин тэгш байдлыг үр дүнтэй хангах, зорилгодоо нийцсэн ухаалаг байх зарчимд нийцсэн тохиолдолд хүлээн зөвшөөрөгдөх юм.

Зарим улсад үндэсний цөөнх нь “minimum representation” төлөөллөөр баталгаажсан байдаг. Тухайлбал, Словени Улсад Унгар, Итали үндэстнүүд Үндэсний Ассамблейд тус бүр нэг суудалтай байна. Румын Улсад парламентад суудал авах шаардлагатай саналын босгыг даваагүй үндэсний цөөнхөд хамаарах иргэдийн байгууллага тус бүр нэг суудал авах эрхтэй байдаг. Бельги, Итали улсууд Сонгуулийн хууль тогтоомждоо герман хэлтэй цөөнхөд парламентад суудал хуваарилахаар зохицуулсан байна.

Боломжийн тэгш байдал

Тэгш саналын эрхийн зарчим нь намуудад суудал хуваарилахад хамаарахгүй, улмаар пропорциональ үр дүнд хүргэхийг чухалчилдаггүй ч боломжийн тэгш байдлыг хангах ёстой. Намын төлөөллийг аль болох багасгах зорилготой оролдлогууд, сонгуулийн тойргийг эрх баригчид өөрсдөө өөрт ашигтайгаар тогтоож ялах магадлалыг нэмэгдүүлэх улс төрийн бодлого нь боломжийн тэгш байдалд харшлах юм.

1.2.Процедурын баталгаа

Ил тод байдал

Сонгуулийн тойргийн нутаг дэвсгэрийг тогтоох үйл ажиллагааг хуулийн дагуу сонгууль явагдахаас доод тал нь нэг жилийн өмнө явуулах ёстой. Сонгуулийн тухай хуулийн бүх чухал зохицуулалтуудын нэгэн адил тойргийн нутаг дэвсгэрийг тогтоох үйл ажиллагаа нь холбогдох бүх оролцогч талуудын оролцоотойгоор, олон нийтийн өргөн хэлэлцүүлгийн

үндсэн дээр хийгдэх ёстой. Энэ нь оролцогч талууд болон сонгогчдын аль алинд нь хүлээн зөвшөөрөгдөх баталгаа болно.

Сонгуулийн тойргийн нутаг дэвсгэрийг тогтоох бие даасан, хараат бус байгууллагын эрх мэдлийг хязгаарлаж, өөрийн дур зоргоор эрх мэдлээ урвуулан ашиглахгүй байх

Дур зоргоор эрх мэдлээ урвуулан ашиглахыг хязгаарлах хууль зүйн чухал хамгаалалт, хуулийн засаглалын баталгаа бол эрх мэдлийг урвуулан ашиглах боломжийг хязгаарлах эрх зүйн хязгаарлалт байдаг. Ийм зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх аргын нэг нь тойргийн нутаг дэвсгэрийг засаг захиргааны нэгж, нутаг дэвсгэрийн хуваарилалттай уялдуулах явдал юм. Ингэхдээ газарзүйн болон түүхэн шалгуурыг харгалзан үзэж болох юм. Үүнээс гадна тойргийн нутаг дэвсгэрийн хил хязгаар тасраагүй байна.

1.3. Сонгуулийн тойргийн хэлбэр

Улс орнууд олон мандаттай, эсхүл нэг мандаттай сонгуулийн тойрог эсхүл хоёуланг нь хослуулан ашигладаг.

Улсын нутаг дэвсгэр нэг сонгуулийн тойрог

Зарим улс улсын хэмжээний нэг тойрогтой бол зарим улс жижиг тойрогуудтай хослуулдаг байна. Нидерланд Улс 150 мандаттай, Киргиз, Израиль улсууд 120 мандаттай улсын хэмжээний нэг тойрогтой байна. Монако Улс нь 24 мандаттай улсын хэмжээний нэг тойрогтой. Монтенегро Улс нь улсын хэмжээний 81 мандат бүхий нэг тойрогтой. Серби Улс 250 мандат бүхий нэг тойрогтой байна. Сан-Марино, Словак улсууд тус бүр улсын хэмжээний нэг тойрогтой байна.

Зарим улсын хувьд зөвхөн тодорхой тооны мандатыг улсын хэмжээний тойрогт хуваарилдаг. Андорра Улс нь 14 мандаттай улсын хэмжээний тойргийг 2 мандаттай 7 тойрогтой хослуулдаг. Гүрж Улс нь 77 мандаттай улсын хэмжээний нэг тойрог, 73 нэг мандаттай тойргийн хослолыг ашигладаг. Унгар Улс 106 нэг мандаттай тойргийг 93 мандаттай улсын хэмжээний тойрогтой хослуулан ашигладаг. БНСУ нь 47 суудалтай улсын хэмжээний тойргийг 253 нэг мандаттай тойрогтой хослуулдаг. Литва Улс 70 мандаттай улсын хэмжээний тойрог, 71 нэг мандаттай тойрогтой. Марокко Улс нь 90 мандаттай улсын хэмжээний тойргийг 92 олон мандаттай тойрогтой хослуулдаг. Молдова Улс 2017 онд улсын хэмжээний нэг тойрог (51 суудал), нэг мандаттай 50 тойрог бүхий тогтолцоог нэвтрүүлсэн байна. Хоёр санал бүхий системээрээ алдартай ХБНГУ нь 299 нэг мандаттай тойргийг (Ldnder) намын жагсаалттай хослуулдаг.

Олон мандаттай тойрог

Ихэнх улс орнууд зөвхөн олон мандаттай тойрог ашигладаг. Энэ нь ихэвчлэн засаг захиргааны нэгж, нутаг дэвсгэрийн хуваарилалттай давхацдаг. Ийнхүү давхацсан олон мандаттай тойргийг ашиглахын давуу тал нь тойрогт суудал хуваарилах боломжтой тул тойргийг дахин хуваарилах хэрэгцээг бууруулдаг явдал юм. Харин олон мандаттай тойргууд нь хэмжээний хувьд ялгаатай байж болзошгүй.

Ихэнх улс орнуудын сонгуулийн тойрог нь холбооны, бүс нутгийн болон орон нутгийн бусад хуваарилалттай тохирч байдаг. Тухайлбал, Албани Улс парламентын 140 гишүүнийг 12 тойргоос сонгодог. Сонгуулийн тойргийн нутаг дэвсгэр нь засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгжтэй давхацдаг. Австри Улс нь тус бүр 7-37 мандаттай 9 тойрогтой ба тойргийн нутаг дэвсгэр нь тус улсын мужуудтай давхацдаг. Бразил Улсын муж, нутаг дэвсгэр, холбооны дүүрэг бүр 8-70 мандаттай сонгуулийн тойрогтой байна. Бельги Улс нь тус бүр 4-24 мандаттай 11 тойрогтой бөгөөд мужууд болон Брюссель хотын засаг захиргааны нэгжид

хуваарилагддаг. Болгар Улс 240 мандатыг 31 сонгуулийн тойрогт хуваадаг. Сонгуулийн тойргийн гурав нь нийслэл Софи хотод, хоёр нь Пловдив мужийн засаг захиргааны нэгжид оногддог. Үлдсэн тойрог нь одоо байгаа засаг захиргааны бүсүүдтэй давхцадаг байна. Финланд Улсад сонгуулийн тойргийг мужууд, хотын захиргаанд тулгуурлан хуваарилагддаг. Норвеги Улс олон мандаттай 19 тойрогтой бөгөөд эдгээр нь тойргуудтай давхцадаг. Португал Улсын эх газрын хувьд сонгуулийн тойргийг засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгжтэй нийцүүлэн хуваарилдаг. Эдгээр тойргоос гадна Мадейра автономит мужийн тойрог, Азорын автономит мужийн тойрог байдаг. Мөн гадаадад амьдардаг сонгогчид хоёр тойрогт хуваагддаг, нэг хэсэг нь Европын орнуудын нутаг дэвсгэр, нөгөө нь үлдсэн улсууд болон Макао төлөөлдөг байна. Румын Улс нь нийт 43 сонгуулийн тойрогтой үүнээс 41 засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгжид хуваарилагддаг, мөн нийслэл Бухарест хот, болон гадаадад амьдардаг румынчуудыг төлөөлөх тус бүр нэг сонгуулийн тойрогтой байна.

Бусад улс орнууд олон мандаттай тусгай тойргуудтай бөгөөд тэдгээр нь засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгжтэй уялддаггүй байна. Энэ нь нэг тойрогт ногдох суудлын тоо тогтмол байх үед энэ нь зайлшгүй юм. Тухайлбал, Македон Улсын хууль тогтоомжоор улс доторх 6 сонгуулийн тойргоос тус бүр 20 гишүүнийг сонгох бол, 1 тойрог 3 мандаттай байх ба гадаадад амьдарч байгаа сонгогчдыг төлөөлнө. Сонгуулийн тойрог нь засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгжтэй уялддаггүй бусад улс орнуудын тоонд Исланд Улс багтах бөгөөд 10-11 мандаттай 6 тойрогтой; Мальта Улсын Үндсэн хуульд 9-15 тойрогтой байхаар заасан бөгөөд тойргийн тоо сондгой тоо байх болно гэж заасан. Нэг тойрогт ногдох мандатын тоог хуулиар тогтооно.

Хорват Улс нь тус бүр 10 суудал бүхий 14 олон мандаттай тойрог байдаг бөгөөд тус улсаас гадуур амьдардаг сонгогчдын 3 суудал бүхий 1 олон мандаттай тойрог, үндэсний цөөнхийн төлөөлөх 8 суудал бүхий 1 тойрогтой. Дани Улсын Үндсэн хуульд заасны дагуу 10 суудал бүхий олон мандаттай 10 тойрогтой байх ба Фарерын арлууд болон Гренландаас тус бүр хоёр мандаттай 2 тойрог байхаар заасан байдаг бөгөөд зөрүүг нөхөх 40 суудалтай байна.

Нэг тойрог-нэг мандат

Венецийн Комиссын гишүүн орнуудын дотор сонгуулийн тойргийн нутаг дэвсгэрийг хуваарилахад нэг тойрог-нэг мандатыг сонгосон улс цөөхөн байдаг. Нэг тойрог-нэг мандатыг хэрэглэж буй улс орнуудын хамгийн тод жишээ бол тус бүр нэг мандаттай 650 тойрогтой ИБУИНХУ ба Англи (533), Шотланд (59), Уэльс (40), Умард Ирланд (18)-д мандат ногддог байна. Франц Улсын Үндэсний Ассамблей тус бүр нэг мандат бүхий 577 тойрогтой. Азербайжан Улс тус бүр нэг мандаттай 125 тойрогтой байна.

Тусгай тойргууд

Зарим улс орнууд гадаадад амьдарч буй сонгогчдод зориулж тусгай тойргийг хуваарилдаг. Хорват, Португал улсууд нь гадаадад амьдардаг сонгогчдод зориулсан тусгай тойргийг ашигладаг. Итали Улс нь гадаадад амьдардаг Италичуудын төлөөллийг хангахад зориулсан 12 мандат бүхий тойрогтой бол, Франц Улс нэг мандат бүхий 11 тойрогтой байна.

Улсын нутаг дэвсгэрээс гадуур амьдарч байгаа иргэдийг сонгуульд оролцуулахад тусгайлан тойрогтой байх тохиромжтой эсэхтэй холбоотой хэд хэдэн асуудал гардаг. Тухайлбал, ИБУИНХУ-ын хувьд гадаадад оршин суугаа иргэд ИБУИНХУ-д оршин сууж байсан газрын хаягийн бүртгэлээр тодорхой жилийн хугацаанд санал өгөх боломжтой бөгөөд ингэснээр тусгай тойрогт хуваарилах шаардлага үүсдэггүй байна.

Тусгай тойрог хуваарилах өөр нэг шалтгаан бол тодорхой цөөнхийн, эсхүл нутаг дэвсгэрийн асуудалтай холбоотой юм. Тухайлбал, Хорват Улс цөөнхийн төлөөллийг хангахад зориулсан тойрогтой бол Дани Улсын Фарерын арлууд болон Гренландад тусгай мандат

олгодог. Словени Улс нь Итали, Унгарын цөөнхөд зориулсан тусгай тойргийг ашигладаг. Финланд Улсад парламентын нэг гишүүн Аландын арлуудыг төлөөлдөг.

Зарим нутаг дэвсгэр нь төрийн хяналтаас гадуур байх үед тодорхой асуудлууд үүсдэг бөгөөд үүнд сонгуулийн компани ажил зэрэг сонгуультай холбоотой үйл ажиллагаа, санал өгөх, санал тоолох зэрэг ажлыг гүйцэтгэхэд асуудал үүсэж болзошгүй байна. Ийм нутаг дэвсгэрт сонгуулийн тойрог байгуулах нь тодорхой шалгуурт үндэслэсэн байх ёстой.

Хоёр. ПАРЛАМЕНТЫН СОНГУУЛИЙН ТОЙРОГ, МАНДАТЫН ТООГ ТОГТООХ ЭРХ ЗҮЙН ЗОХИЦУУЛАЛТ БА ШАЛГУУР: ПАРЛАМЕНТЫН ЗАСАГЛАЛТАЙ (НЭГ ТАНХИМТАЙ) ОРНУУДЫН ТУРШЛАГА

Судалгааны энэ хэсэгт парламентын засаглалтай 42 орны нэг танхимтай парламентын гишүүд (мандат)-ийн тоо, парламентын сонгуулийн тойргийг хэрхэн тогтоодог талаарх Үндсэн хуулийн болон Сонгуулийн тухай хуулийн зохицуулалтыг авч үзсэн болно.

2.1. Парламентын гишүүдийн тоо

Улсын Их Хурлын Тамгын газрын Парламентын судалгаа, сургалтын хүрээлэн (ПССХ)-ээс 2022 онд гүйцэтгэсэн “Дэлхийн улс орнуудын хууль тогтоох байгууллагын бүрэлдэхүүн” судалгаанд дэлхийн 191 улсыг хамруулсан бөгөөд тухайн улсын хүн амын тоог парламентын гишүүний тоонд (үүнд нэг танхимтай парламентын гишүүдийн тоо, хоёр танхимтай парламентын хувьд доод танхимын гишүүдийн тоог баримтлан) харьцуулан гаргасан юм.

Хүн ам цөөнтэй арлын улс орнуудын парламентын гишүүд нь 1000 хүрэхгүй иргэд төлөөлөх тохиолдлууд байхад, хүн ам ихтэй Энэтхэг (2.532.118), АНУ (760.925), Пакистан (645.884), Нигери (572.609) зэрэг орны парламентын гишүүн нь хамгийн олон иргэнийг төлөөлөн ажилладаг байна.

Парламентын нэг гишүүний төлөөлж буй хүн амын тоог авч үзвэл нийт улс орнуудын 66 нь буюу 34.7 хувь нь 100.001-ээс дээш иргэнийг төлөөлөн ажиллаж байна. Парламентын нэг гишүүн нь 40.001-60.000 иргэнийг төлөөлж буй 19 улс байна. Монгол Улсын Их Хурлын нэг гишүүн нь 44.178 иргэнийг төлөөлж дээрх хэсэгт багтаж байна.

Монгол Улстай хүн амын тоогоороо ойролцоо (2-5 сая хүн амтай), парламентын засаглалтай 14 улсын парламентын нэг ба хоёр танхимыг авч үзэхэд, 3-5 сая хүн амтай, дунджаар 40.5 мянган иргэнийг төлөөлж буй 7 улс, 2-3 сая хүн амтай, дунджаар 27.0 мянган иргэнийг төлөөлж буй 7 улс байна.

Хүснэгт 1. Хоёроос таван сая хүн амтай, парламентын засаглалтай улс орнуудын парламентын нэг гишүүний төлөөлж буй хүн амын тоо

Парламентын нэг гишүүний төлөөлж буй хүн амын тоо /дунджаар/	Улсын тоо	Хүн амын тоо	Улсын нэр
40.5 мянга	7	3-5 сая хүртэл	Босни-Херцеговин, Гүрж, Ирланд, Молдова, Шинэ Зеланд, Хорват
27.0 мянга	7	2-3 сая хүртэл	Албани, Армени, Ботсван, Лесото, Словени, Умард Македон, Ямайка

Эх сурвалж: Дэлхийн улс орнуудын хууль тогтоох байгууллагын бүрэлдэхүүн, Улсын Их Хурлын Тамгын газрын ПССХ, 2022 он.

Монгол Улстай хүн амын тоогоороо ойролцоо бөгөөд парламентын засаглалтай, парламентын нэг танхимтай хоёр орныг авч үзэхэд, 2963243 хүн амтай Армени Улсын

Үндэсний Ассамблей 107 гишүүнтэй бөгөөд нэг гишүүн нь 27693 иргэнийг, мөн 3989167 хүн амтай Гүрж Улсын Парламентад 150 гишүүнтэй бөгөөд нэг гишүүн нь 26594 иргэнийг тус тус төлөөлж байна.

Хүснэгт 2. Парламентын засаглалтай орнуудын (нэг танхимтай) парламентын гишүүд, хүн амын тоонд харьцуулсан байдал

№	Улсын нэр	Танхимын нэр, гишүүдийн тоо ²		Хүн амын тоо ³	Парламентын нэг гишүүний төлөөлж буй хүн амын тоо
1	Тувалу	Парламент	16	11792	737
2	Сан-Марино	Ерөнхий Зөвлөл	60	33931	565
3	Лихтенштайн	Диет	25	38128	1525
4	Монако	Үндэсний Зөвлөл	24	39242	1635
5	Сент-Китс ба Невис	Үндэсний Ассамблей	16	53199	3324
6	Доминик	Ассамблейн танхим	32	71986	2250
7	Андорра	Ерөнхий Зөвлөл	28	77265	2759
8	Сент-Винсент ба Гренадин	Ассамблейн танхим	22	110940	5042
9	Кирибати	Ассамблей	45	119449	2654
10	Самоа	Хууль тогтоох Ассамблей	51	198414	3890
11	Вануату	Парламент	52	307145	5906
12	Исланд	Парламент	63	341243	5416
13	Мальта	Төлөөлөгчдийн танхим	65	441543	6792
14	Кабо-Верде	Үндэсний Ассамблей	72	555987	7722
15	Люксембург	Депутатуудын танхим	60	625978	10.432
16	Соломоны арлууд	Үндэсний Парламент	50	686884	13.737
17	Фижи	Парламент	51	896445	17.577
18	Маврики	Үндэсний Ассамблей	70	1271768	18.168
19	Зүүн Тимор	Үндэсний Парламент	65	1318445	20.283
20	Эстони	Парламент	101	1326535	13.134
21	Латви	Парламент	100	1886198	18.861
22	Македон	Ассамблей	123	2083374	16.938
23	Ботсван	Үндэсний Ассамблей	65	2351627	36.178
24	Албани	Парламент	140	2877797	20.555
25	Армени	Үндэсний Ассамблей	107	2963243	27.693
26	Монгол	Улсын Их Хурал	76	3357528	44.178
27	Гүрж	Парламент	150	3989167	26.594
28	Молдова	Парламент	101	4033963	39.940
29	Хорват	Парламент	151	4105267	27.187
30	Шинэ Зеланд	Төлөөлөгчдийн танхим	120	4822233	40.185
31	Норвеги	Парламент	169	5421241	32.078
32	Словак	Үндэсний Зөвлөл	150	5459642	36.397
33	Финланд	Парламент	200	5540720	27.703
34	Дани	Парламент	179	5792202	32.358

² https://data.ipu.org/compare?field=chamber%3A%3Afield_statutory_members_number&structure=any_lower_chamber#map

³ <https://www.worldometers.info/world-population/population-by-country/>

35	Болгар	Үндэсний Ассамблей	240	6948445	28.951
36	Израил	Кнессет	120	8655535	72.129
37	Серби	Үндэсний Ассамблей	250	8737371	34.949
38	Папуа-Шинэ Гвиней	Үндэсний Парламент	111	8947024	82.153
39	Унгар	Үндэсний Ассамблей	199	9660351	48.544
40	Швед	Парламент	349	10099265	28.937
41	Португал	Бүгд Найрамдах Улсын Ассамблей	230	10196709	44.333
42	Грек	Парламент	300	10423054	34.743
43	Ирак	Төлөөлөгчдийн зөвлөл	329	40222493	122.256
4	Бангладеш	Парламент	350	164689383	470.541

Эх сурвалж: Дэлхийн улс орнуудын хууль тогтоох байгууллагын бүрэлдэхүүн, Улсын Их Хурлын Тамгын газрын ПССХ, 2022 он.

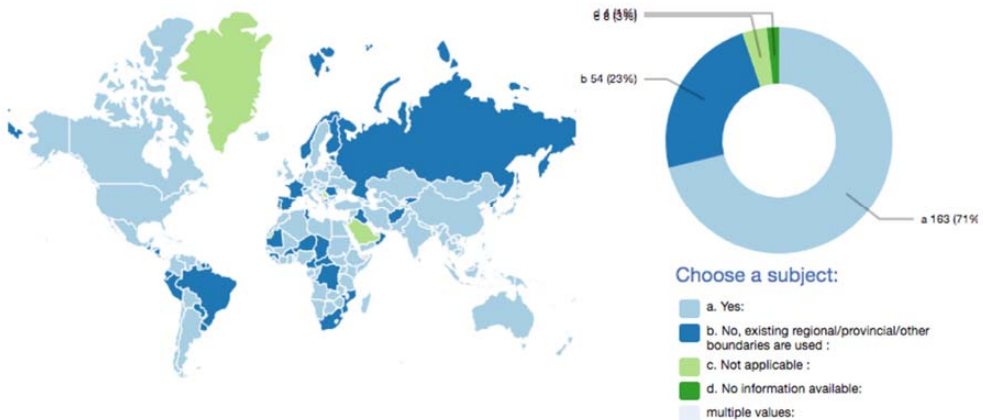
2.2. Сонгуулийн тойргийг тогтоох

Судалгааг сонгуулийн мэдээллийн интерактив мэдлэгийн систем болох Сонгуулийн мэдлэгийн сүлжээ (ACE–Electoral Knowledge Network, www.aceproject.org) -ий харьцуулсан мэдээлэлд тулгуурлан гүйцэтгэсэн. Энэхүү харьцуулсан мэдээлэл нь дэлхийн 200 гаруй улс, 11 сэдвийн статистик болон сонгуультай холбоотой мэдээллийн сангийн системчилсэн мэдээлэл юм.

Сонгуулийн тойргийн хилийн цэсийг тусгайлан тогтоодог эсэх

Сонгуулийн мэдлэгийн сүлжээний харьцуулсан мэдээллээс харахад, дэлхийн нийт 200 улсын 163 буюу 71 хувь нь сонгуулийн зорилгоор тойргийн хилийн цэсийг тусгайлан тогтоодог, 54 буюу 23 хувь нь тусгайлан тогтоодоггүй байна. Харин 12 улс (4 хувь)-ын мэдээлэл байхгүй байна.⁴

Зураг 1. Дэлхийн улсуудад сонгуулийн зорилгоор тойргийн хилийн цэсийг тусгайлан тогтоодог эсэх

Үүнээс энэ судалгаанд авагдсан парламентын засаглалтай нийт 42 орны 27 буюу 64.3 хувь нь сонгуулийн зорилгоор тойргийн хилийн цэсийг тусгайлан тогтоодог, 12 буюу 28.6 хувь тусгайлан тогтоодоггүй байна. Гурван улс (7.1 хувь)-ын мэдээлэл байхгүй байна. (Хүснэгт 1.)

⁴ ACE Electoral Knowledge Network – <https://aceproject.org/epic-en/>

Хүснэгт 3. Сонгуулийн зорилгоор тойргийн хилийн цэсийг тусгайлан тогтоодог эсэх

<i>Сонгуулийн зорилгоор тойргийн хилийн цэсийг тусгайлан тогтоодог эсэх</i>	<i>Улсын тоо</i>	<i>Улсын нэр</i>
Тусгайлан тогтоодог	27	Албани, Андорра, Армени, Бангладеш, Болгар, Ботсвана, Вануату, Грек, Гүрж, Доминика, Исланд, Кирибати, Латви, Лихтенштайн, Люксембург, Македон, Монгол, Папуа Шинэ Гвиней, Самоа, Сент-Винсент ба Гренадин, Сент-Китс ба Невис, Словак, Соломоны арлууд, Тувалу, Унгар, Хорват, Швед, Шинэ Зеланд
Тусгайлан тогтоодоггүй	12	Дани, Зүүн Тимор, Ирак, Маврики, Македон, Молдова, Норвеги, Португал, Сан-Марино, Серби, Фижи, Финланд
Мэдээлэл байхгүй	3	Израил, Монако, Эстони

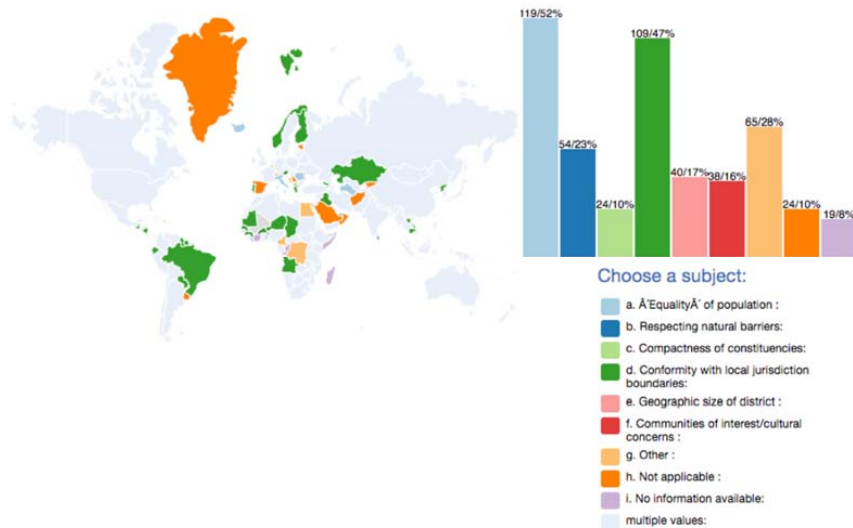
2.3. Сонгуулийн тойргийн хилийн цэсийг тогтоох шалгуур

Дэлхийн улс орнууд сонгуулийн тойргийн хилийн цэсийг тогтоохдоо тодорхой шалгуур баримталдаг байна. Эдгээр шалгуурыг ихэвчлэн сонгуулийн хуульд заасан байдаг ч заримдаа тухайн улсын Үндсэн хуульд ч заасан байдаг.

Эрх зүйн зохицуулалтаас үзэхэд, сонгуулийн тойргийг тогтоохдоо аль болох хүн амын тоог харгалзах буюу хүн амын "тэгш байдал"-ыг хангахад ихээхэн анхаардаг байна. Орон нутгийн хилийн цэс, газарзүйн онцлог, хүн ам, нягтаршил, мөн тусгаарлагдсан нутаг дэвсгэр зэрэг газарзүйн бусад онцлогоос гадна ашиг сонирхлын бүлгүүдийг хүндэтгэх зэрэг шаардлагыг шалгуур болгож байна. Зарим орнуудад, ялангуяа, хөгжиж буй орнуудад тээврийн, харилцаа холбооны хүчин чадлыг мөн анхаарч үздэг байна.⁵

⁵ ACE Electoral Knowledge Network – <https://aceproject.org/ace-en/topics/bd/bdb/bdb01/bdb01a>

Зураг 2. Дэлхийн улсуудад сонгуулийн тойргийн хилийн цэсийг тогтооход тавигддаг шалгуурууд

Сонгуулийн мэдлэгийн сүлжээний дэлхийн нийт 200 улсын харьцуулсан мэдээлэлд сонгуулийн тойргийн хилийн цэсийг тогтооход дараах шалгуураар харьцуулж, дүнг оруулсан байна.⁶ Үүнд:

- а.Хүн амын "тэгш байдал"-ыг хангах - 119 буюу 52 хувь;
- б.Газарзүй, байгалийн онцлогийг харгалзах - 53 буюу 23 хувь;
- в.Тойргийн нягтаршил⁷ - 24 буюу 10 хувь;
- г.Орон нутгийн хилийн цэсийг баримтлах - 109 буюу 47 хувь;
- д.Дүүргийн газарзүйн хэмжээг харгалзах - 40 буюу 17 хувь;
- е.Нэгдмэл сонирхлын бүлэг/соёлын асуудлыг харгалзах - 38 буюу 16 хувь;
- ё.Бусад - 65 буюу 28 хувь;
- ж.Мэдээлэл байхгүй - 43 буюу 18 хувь;

Үүнээс энэ судалгаанд авагдсан парламентын засаглалтай нийт 42 орны сонгуулийн тойргийн хилийн цэсийг тогтооход тавих шалгууруудыг хамгийн олон давтамжтай хэрэглэсэн үзүүлэлтээр ангилбал (Хүснэгт 2.):

- г.Орон нутгийн хилийн цэсийг баримтлах - 22 буюу 51.2 хувь;
- а.Хүн амын "тэгш байдал"-ыг хангах - 21 буюу 48.8 хувь;
- ё.Бусад - 17 буюу 39.5 хувь;
- б.Газарзүй, байгалийн онцлогийг харгалзах - 6 буюу 14.0 хувь;
- е.Нэгдмэл сонирхлын бүлэг/соёлын асуудлыг харгалзах - 6 буюу 14.0 хувь;
- д.Дүүргийн газарзүйн хэмжээг харгалзах - 5 буюу 11.6 хувь;
- в.Тойргийн нягтаршил - 1 буюу 2.3 хувийг эзэлж байна.

⁶ ACE Electoral Knowledge Network – <https://aceproject.org/epic-en/>

⁷ Тойргийн газарзүйн хэмжээ ба хэлбэрт тавигдах шалгуур

Тойргийг хуваарилахад баримтлах хоёр хүчин зүйл нь тойргийн газарзүйн хэлбэртэй холбоотой нэгдмэл байдал болон нягтшил юм. Дүүргийн нутаг дэвсгэр нь янз бүрийн хэлбэртэй бус, хоорондоо ижил буюу ижил төстэй байхыг шаарддаг байна. Тухайлбал, Мексик Улсын Сонгуулийн хороо нь сонгуулийн тойргийн нутаг дэвсгэрийг тэгш өнцөгт хэлбэртэйгээр тогтоосон байна. Тойргийн нутаг дэвсгэр газарзүйн хувьд ижил байхыг шаарддаг орнууд, тухайлбал, Албани, Армени, Бангладеш, Барбадос, Беларусь, Доминиканы Бүгд Найрамдах Улс, Энэтхэг, Итали, Пакистан болон АНУ байна.

Хүснэгт 4. Сонгуулийн тойргийн хилийн цэсийг тогтоох шалгуур

№	Улсын нэр	а.Хүн амын "тэгш байдал"-ыг хангах	б.Газарзүй, байгалийн онцлогийг харгалзах	в.Тойргийн нягтаршил	г.Орон нутгийн хилийн цэсийг баримтлах	д.Дүүргийн газарзүйн хэмжээг харгалзах	е.Нэгдмэл сонирхлын Үүлэг/соёлын асуудлыг харгалзах	ё.Бусад	ж.Мэдээлэл байхгүй	НИЙТ
1	Албани	+	+		+			+		4
2	Андорра	+						+		2
3	Армени				+					1
4	Бангладеш	+			+					2
5	Болгар	+			+					2
6	Ботсвана	+			+	+	+	+		5
7	Вануату							+		1
8	Грек				+					1
9	Гүрж				+					1
10	Дани				+			+		2
11	Доминика	+			+	+		+		4
12	Израил								+	1
13	Ирак				+					1
14	Исланд	+								1
15	Кирибати	+	+							2
16	Латви					+		+		2
17	Лихтенштайн								+	1
18	Люксембург				+					1
19	Маврики	+	+	+	+	+		+		6
20	Македон				+					1
21	Мальта	+						+		2
22	Молдова							+		1
23	Монако								+	1
24	Монгол	+			+	+		+		4
25	Норвеги				+					1
26	Папуа Шинэ Гвиней	+			+					2
27	Португал				+					1
28	Самоа	+			+		+			3
29	Сан-Марино								+	1
30	Сент-Винсент ба Гренадин	+						+		2
31	Сент-Китс ба Невис								+	1
32	Серби								+	1
33	Словак	+						+		2
34	Соломоны арлууд	+					+	+		3
35	Тувалу	+	+		+		+	+		5
36	Унгар	+			+		+	+		4
37	Фижи								+	1
38	Финланд				+					1
39	Хорват	+			+					2

40	Швед	+	+							2
41	Шинэ Зеланд	+	+				+	+		4
42	Эстони								+	1
	ДҮН	21	6	1	22	5	6	17	8	

Тойргийн хилийг тогтоодог 7 шалгуур үзүүлэлтээс хамгийн олон шалгуурыг Маврики (6-а,б,в,г,д,ё), Тувалу (5-а,б,г,е,ё), Унгар (4-а,г,е,ё) зэрэг улсууд тавьсан байна.

Дээр дурдсан 7 шалгуур үзүүлэлтээс хүн амын тэгш байдал болон орон нутгийн хил гэсэн 2 шалгуурыг баримталдаг 12 улс (Албани, Бангладеш, Болгар, Ботсвана, Доминика, Монгол, Папуа Шинэ Гвиней, Самоа, Тувалу, Унгар, Хорват, Швед) байна.

Хүн амын тэгш байдлыг хангах шалгуурыг баримталдаг 8 улс (Андорра, Исланд, Кирибати, Мальта, Сент-Винсент ба Гренадин, Словак, Соломоны арлууд, Шинэ Зеланд), орон нутгийн хилийг баримталдаг 10 улс (Армени, Грек, Гүрж, Дани, Ирак, Люксембург, Македон, Норвеги, Португал, Финланд), нэгдмэл сонирхлын бүлэг/соёлын асуудлын шалгуурыг баримталдаг 6 улс (Ботсвана, Самоа, Соломоны арлууд, Тувалу, Унгар, Шинэ Зеланд), газарзүй, байгалийн онцлогийг харгалздаг 5 улс (Албани, Кирибати, Тувалу, Шинэ Зеланд), дүүргийн газарзүйн хэмжээг баримталдаг 4 улс (Ботсвана, Доминика, Латви, Монгол) байна.

Хүснэгт 5. Үндсэн хууль болон Парламентын сонгуулийн тухай хууль дахь гишүүдийн тоо, сонгуулийн тойрог тогтоохтой холбоотой зохицуулалтууд

№	Улсын нэр	Хуулийн зохицуулалт
1	Албани	<p style="text-align: center;">ҮНДСЭН ХУУЛЬ</p> <p>64.Ассамблей нь олон мандаттай сонгуулийн тойрогос пропорционал тогтолцоогоор сонгогдсон 140 депутатаас бүрддэг.</p> <p>Сонгуулийн тойрог нь засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн байгууллагын аль нэг түвшний нэгжтэй нийцүүлнэ.</p> <p>Сонгуулийн пропорционал тогтолцоог хэрэгжүүлэх, сонгуулийн тойрог болон сонгуулийн тойрог бүрд мандатын тоог тогтоох шалгуур, журмыг Сонгуулийн тухай хуулиар тогтооно.</p> <p>Эх сурвалж: https://www.constituteproject.org/constitution/Albania_2016?lang=en</p> <p style="text-align: center;">СОНГУУЛИЙН ТУХАЙ ХУУЛЬ</p> <p>27 дугаар зүйл. Сонгуулийн тойрог</p> <p>1.Бүх төрлийн сонгууль, ард нийтийн санал асуулгыг явуулахад энэ Үндсэн хуулийн дагуу сонгуулийн тойргийг байгуулна.</p> <p>2.Сонгуулийн тойргийн нутаг дэвсгэр нь Бүгд Найрамдах Албани Улсын засаг захиргааны нэгж, нутаг дэвсгэрийн тухай хуулийн дагуу засаг захиргааны нэгжийн нутаг дэвсгэртэй давхцана. 80.000-аас дээш санал өгөх эрх бүхий иргэнтэй засаг захиргааны нэгжийг Сонгуулийн төв хороо дараах шалгуураар нэгээс олон сонгуулийн тойрогт хуваана:</p> <p>а) 80.000-аас дээш сонгогчтой засаг захиргааны нэгжээс бусад засаг захиргааны нэгжийг хуваахгүй байх;</p> <p>б) газарзүйн саад бэрхшээлээс зайлсхийхийн зэрэгцээ нутаг дэвсгэр нь хилийн цэсийн хувьд давхцсан, цомхон (compactness) байх;</p> <p>в) нутаг дэвсгэр дотор саадгүй тээвэрлэлт (transportation) хийх боломжтой байх;</p> <p>г) сонгогчдын тооны хувьд ойролцоо байх.</p> <p>74 дүгээр зүйл. Ассамблейн сонгуулийн тойрог</p> <p>1.Сонгуулийн тойрог нь тухайн засаг захиргааны нэгжийн нутаг дэвсгэрт нийцсэн байх ба энэ хуульд заасан журмын дагуу тодорхой тооны мандат сонгох сонгуулийн хэсэг юм.</p> <p>2.Засаг захиргааны нэгжийн хилийн цэсийг Бүгд Найрамдах Албани Улсын засаг захиргааны нэгж, нутаг дэвсгэрийн тухай хуулиар тогтооно.</p> <p>75 дугаар зүйл. Мандатын тоог тогтоох шалгуур, журам</p> <p>1.Сонгуулийн тойрог тус бүрийн мандатын тоог тухайн тойргийн иргэдийн тоотой тэнцүү тогтооно. Мандат бүр ойролцоогоор тэнцүү тооны иргэдийг төлөөлнө.</p> <p>2.Иргэний улсын бүртгэлийн мэдээнд байгаа нийт иргэдийн тоог 140 буюу Ассамблейн суудлын тоонд хувааж, нэг суудалд ногдох иргэдийн дундаж тоог тодорхойлно.</p> <p>3.Тойрогт оршин сууж байгаа иргэдийн тоог энэ зүйлийн 2 дахь хэсэгт заасны дагуу тогтоосон дундаж тоонд хувааж, тойрог тус бүрийн мандатын тоог тодорхойлно.</p> <p>4.Энэ зүйлийн 3 дахь хэсэгт заасны дагуу тойрог бүрд хуваасны дүнд авсан нийт тоотой тэнцэх мандатын тоог эхний ээлжид хуваарилна.</p> <p>5.Хэрэв энэ зүйлийн 4 дэх хэсэгт заасны дагуу хийсэн тооллогын эцэст нэг буюу хэд хэдэн мандат хуваарилагдаагүй бол энэ зүйлийн 3 дахь хэсэгт заасны дагуу хуваалтаас авсан хамгийн их бутархайн үлдэгдлийг үндэслэн тойргуудад хуваарилна. Үлдсэн мандатын</p>

		<p>хуваарилалтыг хамгийн их аравтын бутархай тэнцэл бүхий тойргоос эхэлж буурах дарааллаар хэрэгжүүлнэ.</p> <p>6.Хэрэв энэ зүйлийн 5 дахь хэсэгт заасныг хэрэгжүүлсний дараа хоёр ба түүнээс дээш тойргийн аравтын тоо ижил байвал, энэ зүйлийн 3 дахь хэсэгт заасан тооцооны дагуу бүрэн эрхээ бүрдүүлж чадаагүй үлдсэн хамгийн олон иргэнтэй тойрогт үлдсэн мандатыг олгоно.</p> <p>7.Энэ зүйлийн 6 дахь хэсэгт заасныг хэрэглэсэн ч сонгуулийн хоёр ба түүнээс дээш тойрогт бүрэн суудал авч чадаагүй ижил тооны иргэн байвал мандатын эрхийг Сонгуулийн төв хороо сугалаагаар олгоно. Сугалааны тохирол нь үргэлж нээлттэй байх бөгөөд тохирлыг Сонгуулийн төв хороонд байнгын төлөөлөгчтэй субъектүүдийг байлцуулан явуулна.</p> <p>Эх сурвалж: <i>Electoral Code of Albania – https://www.osce.org/files/f/documents/5/7/477547_0.pdf</i></p>
2	Андорра	<p style="text-align: center;">ҮНДСЭН ХУУЛЬ</p> <p>50.Улсын болон 7 нийгэмлэг (parishes)-ийн хүн амын холимог ба пропорционал төлөөллийг төлөөлдөг Ерөнхий зөвлөл (Парламент) нь Андорра Улсын ард түмнийг төлөөлөх, хууль тогтоох эрх мэдлийг хэрэгжүүлэх, улсын төсвийг батлах, Засгийн газрын улс төрийн үйл ажиллагааг удирдан чиглүүлж, хяналт тавина.</p> <p>52.Ерөнхий зөвлөл доод тал нь 28, дээд тал нь 42 Ерөнхий зөвлөхүүд (Consellers Generals)-ээс бүрдэх бөгөөд тэдгээрийн тал нь 7 нийгэмлэгээс тэнцүү тоогоор сонгогдоно, үлдсэн тал нь улсын нэг тойргоос сонгогдоно.</p> <p>Эх сурвалж: https://www.constituteproject.org/constitution/Andorra_1993?lang=en</p>
3	Армени	<p style="text-align: center;">ҮНДСЭН ХУУЛЬ</p> <p>89 дүгээр зүйл. Үндэсний Ассамблейн бүрэлдэхүүн, сонгуулийн журам</p> <p>1.Үндэсний Ассамблей 101-ээс доошгүй гишүүнээс бүрдэнэ.</p> <p>2.Сонгуулийн тухай хуульд заасан журмын дагуу Үндэсний Ассамблейн суудлыг үндэсний цөөнхийн төлөөлөгчдөд хуваарилна.</p> <p>3.Үндэсний Ассамблей нь сонгуулийн пропорционал тогтолцоогоор сонгогдоно. Парламент дахь олонхыг тогтвортой бүрдүүлэх баталгааг Сонгуулийн тухай хуулиар баталгаажуулна. Хэрэв сонгуулийн үр дүнд буюу улс төрийн эвсэл байгуулах замаар парламент дахь тогтвортой олонх бүрдээгүй бол хоёр дахь шатны сонгууль явуулж болно. Хоёр дахь шатны сонгууль явагдах бол шинээр эвсэл байгуулахыг зөвшөөрнө. Улс төрийн эвсэл байгуулах хязгаарлалт, нөхцөл, журмыг Сонгуулийн тухай хуулиар тогтооно.</p> <p>Эх сурвалж: <i>Constitution of Armenia – https://www.president.am/en/constitution-2015/</i></p> <p style="text-align: center;">СОНГУУЛИЙН ТУХАЙ ХУУЛЬ</p> <p>77 дугаар зүйл. Сонгуулийн тогтолцоо</p> <p>1.Үндэсний Ассамблейн сонгуулийг пропорционал тогтолцооны дагуу, улс төрийн намуудын улсын болон дүүргийн сонгуулийн жагсаалтад нэр дэвшигчдээс Бүгд Найрамдах Улсын нутаг дэвсгэрийг бүхэлд нь хамарсан олон мандаттай нэг тойрогт явуулна.</p> <p>78 дугаар зүйл. Сонгуулийн тойрог</p> <p>1.Бүгд Найрамдах Армени Улсад Үндэсний Ассамблейн сонгуулийн үеэр 13 тойрог байгуулагдана: тэдний 4 нь Ереван хотод, 9 нь мужууд (marzes)-д байгуулагдана.</p> <p>2.Ереван хотын нутаг дэвсгэрт сонгуулийн 4 тойрог байгуулагдана: Аван, Нор Норк, Канакер-Зейтун засаг захиргааны дүүргүүдийг 1 дүгээр сонгуулийн тойрогт, Арабкир, Ачапняк, Давиташен засаг захиргааны дүүргүүдийг 2 дугаар сонгуулийн тойрогт, Малатиа-Себастья, Шенгавит засаг захиргааны дүүргүүдийг 3 дугаар</p>

		сонгуулийн тойрогт, Кентрон, Норк-Мараш, Эребуни, Нубарашен засаг захиргааны дүүргүүдийг 4 дүгээр тойрогт тус тус байгуулагдана. 3.Мужуудын нутаг дэвсгэрт сонгуулийн 9 тойрог байгуулагдана: Армавирск, Арагацотнск, Гегаркуникск, Лорийск, Котайкск, Ширакск, Сюникск, Вайоцдзорск болон Тавушский мужуудад тус тус байгуулагдана. Эх сурвалж: <i>Electoral Code of Armenia – https://www.translation-centre.am/pdf/Translat/HH_Codes/Electoral_Code_04052018_en.pdf</i>
4	Бангладеш	ҮНДСЭН ХУУЛЬ 65 дугаар зүйл. Парламентыг байгуулах 2.Парламент нь хуулийн дагуу сонгуулийн нэг тойргоос шууд сонгогдох 300 гишүүнээс бүрдэнэ. 119 дүгээр зүйл. Сонгуулийн хорооны чиг үүрэг 1.Сонгуулийн хороо нь энэ Үндсэн хууль болон бусад хуулийн дагуу Ерөнхийлөгчийн болон Парламентын сонгуулийн сонгогчдын нэрсийн жагсаалтыг гаргах, эдгээр сонгуулийг явуулахад удирдлагаар хангах, хяналт тавьж ажиллана: (б) Парламентын гишүүдийн сонгуулийг явуулах; (в) Парламентын сонгуулийн зорилгоор тойргийн хилийг тогтоох; 121 дүгээр зүйл. Тойрог бүрд сонгуулийн нэрсийн нэг жагсаалт Парламентын сонгуулийн зорилгоор тойрог бүрд сонгогчийн нэрсийн нэг жагсаалт байх бөгөөд сонгогчдыг шашин шүтлэг, арьсны өнгө, бүлэг (caste), хүйсээр нь ангилах тусгайлан нэрийн жагсаалт гаргахгүй. Эх сурвалж: <i>Constitution of Bangladesh – http://bdlaws.minlaw.gov.bd/act-367.html</i>
5	Болгар	ҮНДСЭН ХУУЛЬ 63.Үндэсний Ассамблей 240 гишүүнээс бүрдэнэ. Эх сурвалж: https://www.constituteproject.org/constitution/Bulgaria_2015?lang=en СОНГУУЛИЙН ТУХАЙ ХУУЛЬ 7 дугаар зүйл. Сонгуулийн тойргийн төрлүүд (1) Сонгууль явуулахын тулд улсын нутаг дэвсгэрийг сонгуулийн тойрогт хуваана. (2) Сонгуулийн тойрог гэдэг нь ард түмний төлөөлөгчид, Бүгд Найрамдах Улсын Ерөнхийлөгч, Дэд Ерөнхийлөгч, Болгарын Евро-парламентын гишүүд, хотын зөвлөлийн гишүүд, хотын дарга нар сонгогддог нутаг дэвсгэр юм. (3) Сонгуулийн тойрог нь нэг, эсхүл олон мандаттай байна. (4) Нэр дэвшигчдийн ижил жагсаалтаас нэг нэр дэвшигч, эсхүл нэг хос нэр дэвшигч (one pair of candidates) сонгогдсон бол тухайн сонгуулийн тойрог нь нэг мандаттай байна. (5) Нэр дэвшигчийн жагсаалтаас хоёр ба түүнээс дээш нэр дэвшигч сонгогдсон бол тухайн сонгуулийн тойрог нь олон мандаттай байна. 246 дугаар зүйл. Сонгуулийн пропорционал тогтолцоо (1) Ард түмний төлөөлөгчдийн сонгуулийг олон мандаттай тойрогт бүртгүүлсэн нэр дэвшигчдийн нэрсийн жагсаалтаар сонгуулийн пропорционал тогтолцоогоор явуулна: 1.нам, эвсэл; 2.санаачлагч хороо (инициативные комитеты). 247 дугаар зүйл. Сонгуулийн төв хорооны бүрэн эрх Сонгуулийн төв хороо нь: 1.Үндэсний статистикийн институтын хамгийн сүүлийн хүн амын тооллогын дүнг үндэслэж хүн амын тооноос хамааруулан улсын

		<p>хэмжээнд төлөөллийн нэг хувийн коэффициентээр олон мандаттай тойргийн мандатын тоог тогтоох;</p> <p>249 дүгээр зүйл. Сонгуулийн тойргийг тогтоох</p> <p>(1) Сонгууль явуулахын тулд улсын нутаг дэвсгэрийг олон мандаттай 31 тойрогт, тэр дундаа Софи мужийг 3 тойрогт, Пловдив мужийг 2 тойрогт хуваана. Бусад сонгуулийн тойргийн хилийн цэс нь мужийн хилийн цэстэй давхацсан байна.</p> <p>250 дугаар зүйл. Мандатын тоог тогтоох</p> <p>(1) Сонгуулийн төв хороо Урлагийн дагуу олон мандаттай тойрог тус бүрийн мандатын тоог тогтооно. 247 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэгт сонгуулийн өдрөөс 55-аас доошгүй хоногийн өмнө балансын хамгийн том аргыг ашиглан.</p> <p>Сонгуулийн төв хороо нь сонгуулийн санал авах өдрөөс 55-аас доошгүй хоногийн өмнө энэ хуулийн 247 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэгт заасны дагуу олон мандаттай тойрог тус бүрийн мандатын тоог хамгийн их үлдэгдлийн аргаар тогтооно.</p> <p>(2) Олон мандаттай тойргийн мандатын тоо 4-өөс бага байж болохгүй.</p> <p><i>Эх сурвалж: Election Code of Bulgaria – http://dv.parliament.bg/DVWeb/showMaterialDV.jsp?idMat=82965</i></p>
6	Ботсвана	<p style="text-align: center;">ҮНДСЭН ХУУЛЬ</p> <p>57 дугаар зүйл. Парламент</p> <p>Ботсвана Улсын Парламент нь Ерөнхийлөгч, Үндэсний Ассамблейгаас бүрдэнэ.</p> <p>58 дугаар зүйл. Үндэсний Ассамблейн бүрэлдэхүүн</p> <p>1.Ерөнхийлөгч нь албан тушаалын хувьд Үндэсний Ассамблейн гишүүн байх бөгөөд Үндэсний Ассамблейн бүх хуралдаанд үг хэлэх, санал өгөх эрхтэй.</p> <p>2.Үндэсний Ассамблей нь Ерөнхийлөгчөөс гадна дараах гишүүдээс бүрдэнэ:</p> <p>а) энэ Үндсэн хууль болон Парламентын тухай хуулийн дагуу сонгогдсон 57 гишүүн;</p> <p>б) энэ Үндсэн хуулийн нэгдүгээр жагсаалт болон Парламентын тухай хуулийн дагуу тусгайлан сонгогдсон 4 гишүүн.</p> <p>63 дугаар зүйл. Сонгуулийн тойрог.</p> <p>Ботсвана Улсын нутаг дэвсгэр нь Үндэсний Ассамблейн сонгогдсон гишүүдийн тоотой адил тооны тойрогт хуваагдана.</p> <p>65 дугаар зүйл. Комиссын тайлан</p> <p>2.Тойргийн хил цэсийн хувьд оршин суугчдын тоо нь хүн амын квоттой аль болох ойролцоо байна.</p> <p>Тухайн тойргийн оршин суугчдын тоо нь ашиг сонирхол, харилцаа холбоо, газарзүйн онцлог, хүн амын нягтаршил, овгийн нутаг дэвсгэр (Tribal Territories)-ийн болон засаг захиргааны нэгжийн хилийн цэсийг харгалзан хүн амын квотоос их буюу бага байж болно.</p> <p>3.Энэ хэсэгт тусгасан “хүн амын квот” гэж Ботсвана Улсын оршин суугчдын тоог (Ботсвана Улсын хүн амын хамгийн сүүлийн тооллогын дагуу тодорхойлсон) энэ Үндсэн хуулийн 63 дугаар зүйлд заасны дагуу гаргасан тойргийн тоонд хуваасан дүнг ойлгоно.</p> <p><i>Эх сурвалж: https://www.parliament.gov.bw/images/constitution.pdf</i></p>
7	Вануату	<p style="text-align: center;">ҮНДСЭН ХУУЛЬ</p> <p>17 дугаар зүйл. Парламентын гишүүдийн сонгууль</p> <p>Парламент нь улс төрийн бүлгүүд, ялгаатай үзэл бодлыг шударгаар төлөөлөх үүднээс пропорционал төлөөллийн шинжийг агуулсан бүх нийтийн сонгуулиар сонгогдсон гишүүдээс бүрдэнэ.</p> <p>Вануату Улсын Парламент нь 52 гишүүнтэй.</p>

		<p>Эх сурвалж: https://www.constituteproject.org/constitution/Vanuatu_2013?lang=en</p> <p>Сонгуулийн зорилгоор тойргийн хилийг тусгайлан тогтоодог эсэх:</p> <p>Сонгуулийн хороо нь нийт нутаг дэвсгэрийг олон мандаттай 18 тойрогт хуваана.</p> <p>Эх сурвалж: http://aceproject.org/ero-en/regions/pacific/VU/vanuatu-representation-of-the-people-act-1982-as/at_download/file</p> <p>Тойргийн хилийг тогтоох шалгуур:</p> <p>Вануату Улсын 6 аймаг, 2 хотын захиргаа нь нэг мандаттай 6, олон мандаттай 12 сонгуулийн тойргуудад хуваагдах бөгөөд 309 санал авах байртай байна. Сонгуулийн тойргууд нь хүн амын тоо, нөөц баялаг болон газарзүйн байршлын хувьд ихээхэн ялгаатай байна.</p> <p>Эх сурвалж: https://aceproject.org/ace-en/topics/em/electoral-management-case-studies/vanuatu-limitations-to-the-independence-of-the-emb</p>
8	Грек	<p style="text-align: center;">ҮНДСЭН ХУУЛЬ</p> <p>51 дүгээр зүйл.</p> <p>1. Парламентын гишүүдийн тоог хуулиар тогтооно; гэхдээ энэ нь хоёр зуугаас цөөнгүй, гурван зуугаас ихгүй байна.</p> <p>2. Парламентын гишүүд нь үндэстнийг төлөөлнө.</p> <p>54 дүгээр зүйл.</p> <p>1. Сонгуулийн тогтолцоо болон тойргийг хуулиар тогтоох ба үүнийг Парламентын гишүүдийн гуравны хоёрын олонхын саналаар дараагийн сонгуулиудад шууд хэрэглэнэ гэсэн өөр тодорхой заалт батлан оруулаагүй л бол удаа дараагийн сонгуульд хэрэглэнэ.</p> <p>2. Сонгуулийн тойрог тус бүрээс сонгогдох парламентын гишүүдийн тоог тухайн мужийн хамгийн сүүлийн үеийн хүн амын тооллогоос гаргасан эрх зүйн чадамжтай хүн амын тоонд үндэслэн Ерөнхийлөгчийн зарлигаар тогтооно.</p> <p style="text-align: center;">ПАРЛАМЕНТЫН ГИШҮҮНИЙГ СОНГОХ ТУХАЙ ХУУЛЬ</p> <p>1 дүгээр зүйл.</p> <p>1) Муж нь депутатуудыг сонгох бүс нутаг гэж тодорхойлогдоно:</p> <p>д) тус улсын дотроо хуваагддаг хоёр том муж (Аттика болон Салоники)-аас бусад мужийн засаг захиргааны нутаг дэвсгэрийн хил хязгаарыг сонгуулийн тойргийн хил хязгаар гэж үзнэ.</p> <p>Эх сурвалж: <i>Парламентын гишүүнийг сонгох тухай хууль (No.3636/2008 дугаар)</i> – http://www.dsanet.gr/Epikairothta/Nomothesia/n3231_04.htm</p>
9	Гүрж	<p style="text-align: center;">ҮНДСЭН ХУУЛЬ</p> <p>37 дугаар зүйл. Парламентын сонгууль</p> <p>(2) Энэхүү зүйлийн 1-д заасан нөхцөл бүрдэхийн өмнө 150 гишүүдээс бүрдэх парламентыг олон мандаттай сонгуулийн нэг тойрогт бүх нийтийн сонгуулиар чөлөөтэй, эрх тэгш, шууд сонгох эрхийн үндсэн дээр пропорционал системээр нууц санал хураалтаар 4 жилийн хугацаатай сонгоно.</p> <p>Эх сурвалж: https://constituteproject.org/constitution/Georgia_2018?lang=en</p> <p style="text-align: center;">СОНГУУЛИЙН ТУХАЙ ХУУЛЬ</p> <p>110 дугаар зүйл.</p> <p>(1). Гүржийн парламентын сонгуульд нэг мандаттай мажоритар 73 тойрог, түүний дотор Тбилиси хотод мажоритар 10 мандат бүхий сонгуулийн тойргийг байгуулна.</p> <p>(2). Парламентын сонгуулийн хувьд Тбилиси хотоос бусад хотын захиргаа (өөрийгөө удирдах хот, дүүрэг) нэг мандаттай мажоритар сонгуулийн тойрог байна.</p>

		<p>Эх сурвалж: http://www.transparency.ge/sites/default/files/August%202012,%20Election_Code_of_Georgia_EN_-_codified.pdf</p>
10	Дани	<p style="text-align: center;">ҮНДСЭН ХУУЛЬ</p> <p>28.Фолкетинг (Парламент) нь нэг танхимтай, 179-өөс илүүгүй гишүүнээс бүрдэх ба үүнээс хоёр нь Фарерын арлуудад, хоёр нь Гренландад сонгоно.</p> <p>31.1.Фолкетингийн гишүүдийг бүх нийтээрээ, шууд сонгох эрхийн үндсэн дээр сонгогдоно.</p> <p>31.2.Сонгох эрхээ хэрэгжүүлэх журмыг Дани Улсын Фолкетингийн сонгуулийн тухай хуулиар тогтоох ба энэ хууль нь сонгогчдын олон талын санал бодлыг тэгш төлөөлөхийн тулд сонгуулийн журмыг тогтоож, нэг мандаттай тойрогт пропорционал төлөөллийг сонгуультай, эсхүл сонгуульгүй (with or without elections) явуулах эсэхийг тогтооно.</p> <p>31.3.Тойрог бүрийн мандатын тоог тогтооходоо хүн амын тоо, сонгогчдын тоо, хүн амын нягтаршил зэргийг харгалзаж үзнэ.</p> <p>Эх сурвалж: <i>The Constitutional Act of Denmark –</i> https://www.thedanishparliament.dk/en/democracy/the-constitutional-act-of-denmark</p> <p style="text-align: center;">ФОЛКЕТИНГ (ПАРЛАМЕНТЫН) СОНГУУЛИЙН ТУХАЙ ХУУЛЬ</p> <p>7.1.Фолкетинг (Парламент) нь нийт 179 гишүүнийг, хоёрыг нь Фарерын арлуудад, хоёрыг нь Гренландад сонгоно.</p> <p>7.2.Фарерын арлуудын болон Гренландын сонгуулийн журмыг тусдаа хуулиар зохицуулна.</p> <p>8.1.Дани Улс 3 мужид хуваагдана: Копенгаген метрополитан, Силанд-Өмнөд Дани, Хойд ба Төв Жутланд.</p> <p>8.2.Бүс нутгууд нь олон мандаттай тойрогт хуваагдана. Копенгаген метрополитан нь олон мандаттай 4 тойргоос бүрдэнэ. Силанд-Өмнөд Дани, Хойд ба Төв Жутланд тус бүр олон мандаттай 3 тойргоос бүрдэнэ.</p> <p>8.3.Олон мандаттай тойргууд нь нэр дэвшүүлэх дүүрэг (nomination districts)-т хуваагдана.</p> <p>8.4.Нэр дэвшүүлэх дүүрэг нь нэг буюу хэд хэдэн хотын захиргаа, эсхүл хотын захиргааны хэсгээс бүрдэнэ...</p> <p>10.1.Улсын хэмжээнд нийт 175 мандат байх ба үүний 135 нь тойргийн мандат, 40 нь зөрүүг нөхөх мандат (compensatory seats) байна. 2010, 2015, 2020 зэрэг оны (тайлбар: 5 жил тутамд) 01 дүгээр сарын 01-ний өдрийн байдлаар хүн амын тоог нийтэлсний дараа бүс нутаг болон олон мандаттай тойрогт мандатын хуваарилалтыг Нийгмийн асуудал, дотоод хэргийн сайд тогтоож зарлах бөгөөд энэхүү хуваарилалт нь дараагийн сонгуульд хамаарна.</p> <p>10.2.Энэхүү хуваарилалт нь бүс нутаг болон олон мандаттай тойрог тус бүрийн нийлбэрээр тооцож тогтооно: 1) хүн ам; 2) сүүлийн ээлжит сонгуулийн сонгогчдын тоо; болон 3) тухайн бүс нутгийн, эсхүл олон мандаттай тойргийн квадрат километр талбайг 20-оор үржүүлсэн дүн. Хэрэв хуваарилалтын үр дүнд бий болсон тоо нь бүхэл тоо биш учраас бутархай тоог оруулахгүй байх үед шаардлагатай мандатын тоонд хүрэхгүй бол бүхэл тоо болох хүртэл хамгийн том бутархайг нэмэгдүүлнэ (хамгийн их үлдэгдлийн арга). Хоёр ба түүнээс дээш бутархай нь ижил хэмжээтэй бол сугалаа явуулна.</p> <p>10.3.Энэ зүйлийн 2 дахь хэсэгт заасан тооцооллын дүрмийн дагуу 175 мандатыг эхлээд гурван бүсэд хуваарилна. Дараа нь тойргийн 135 мандатыг мөн бүс нутгуудад хуваарилна. Эцэст нь тойргийн мандатыг олон мандаттай тойргуудад зохих бүс нутагт хуваарилна.</p>

		<p>10.4.Хэрэв энэ зүйлийн 3 дахь хэсэгт заасны дагуу тооцоолсноор Борнхолм (Bornholm)-ын олон мандаттай тойрог доод тал нь хоёр мандат авч чадаагүй бол суудлын хоёр дахь хуваарилалтыг хийж, Борнхолмын олон мандаттай тойрогт хоёр мандатыг урьдчилан хуваарилна. Үлдсэн тойргийн 133 мандатыг энэ зүйлийн 3 дахь хэсэгт заасны дагуу бусад олон мандаттай тойрогт эцэслэн хуваарилна.</p> <p>10.5.Бүс тус бүрд олгох зөрүүг нөхөх мандатын тоог тухайн бүс нутгийн нийт мандатын тоо болон тухайн бүс нутгийн тойргийн мандатын тооны зөрүүгээр тооцно.</p> <p>Эх сурвалж: <i>Folketing (Parliamentary) Elections Act – https://elections.im.dk/parliament-elections</i></p>
11	Доминика	<p style="text-align: center;">ҮНДСЭН ХУУЛЬ</p> <p>29 дүгээр зүйл. Парламентын бүрэлдэхүүн Доминика Улсын Парламент нь Ерөнхийлөгч, Ассамблейн Танхимаас бүрдэнэ.</p> <p>30 дугаар зүйл. Ассамблейн Танхимын бүрэлдэхүүн 1.Ассамблейн Танхим нь дараах бүрэлдэхүүнтэй байна: а) энэ Үндсэн хуулийн 33 дугаар зүйлд заасны дагуу сонгогдон энэ Үндсэн хуулийн 57 дугаар зүйлд заасны дагуу тухайн үед байгуулагдаж байгаа сонгуулийн тойргийн тоотой тохирсон төлөөлөгчдийн тоо; б) энэ Үндсэн хуулийн 34 дүгээр зүйлд заасны дагуу томилогдсон буюу сонгогдсон 9 сенатор.</p> <p>57 дугаар зүйл. Сонгуулийн тойргийг өөрчлөх 1.Сонгуулийн тойргийн хилийн хороо (цаашид энэ хэсэгт “Хороо” гэх) энэ хэсэгт заасны дагуу Доминика Улсын хуваагдсан сонгуулийн тойргийн тоо, хилийн заагийг хянаж, Ерөнхийлөгчид дараах тайлан (report)-ийн аль нэгийг танилцуулна: а) энэ Үндсэн хуулийн 2 дугаар хавсралтад заасан дүрмийг хэрэгжүүлэхийн тулд Доминика Улсын сонгуулийн тойргийг хуваасан саналаа танилцуулах; б) эдгээр дүрмийг хэрэгжүүлэхийн тулд одоо байгаа тойргийн тоо, хил хязгаарыг өөрчлөх шаардлагагүй гэсэн саналаа мэдэгдэх. 2.Энэ зүйлийн 1 дэх хэсэгт заасан тайланг Хороо 2-оос доошгүй, 5-аас дээшгүй жилийн хугацаанд ирүүлнэ.</p> <p>Үндсэн хуулийн хавсралт 2. Сонгуулийн тойргийн тухай дүрэм Сонгуулийн тойргийн хилийн хорооны үзэж байгаагаар бүх тойрогт бараг тэнцүү тооны оршин суугч байна. Гэхдээ Комисс дараах хүчин зүйлсийг харгалзан үзэх нь зүйтэй гэж үзсэнээр энэ зарчмаас татгалзаж болно. Үүнд: а) хүн амын нягтаршил, ялангуяа сийрэг суурьшсан хөдөө орон нутгийн төлөөллийг хангах хэрэгцээ; б) харилцаа холбоо; в) газарзүйн онцлог; г) засаг захиргааны бүс нутгийн хилийн цэс.</p> <p>Эх сурвалж: https://www.constituteproject.org/constitution/Dominica_2014.pdf?lang=en</p> <p>Сонгуулийн зорилгоор тойргийн хилийг тусгайлан тогтоодог эсэх: Доминика нь нэг мандаттай 21 тойрогт хуваагддаг.</p> <p>Эх сурвалж: <i>Electoral Office of Dominica, Official Website - List of Constituencies: http://electoraloffice.gov.dm/constituencies/constituency-boundaries-3</i></p>
12	Зүүн Тимор	<p style="text-align: center;">ҮНДСЭН ХУУЛЬ</p> <p>93 дугаар зүйл. Сонгууль, бүрэлдэхүүн</p>

		<p>2.Үндэсний Парламент нь доод тал нь 52, дээд тал нь 65-аас ихгүй гишүүнээс бүрдэнэ.</p> <p>3.Сонгуулийн тойрог, сонгогдох нөхцөл, нэр дэвшүүлэх, сонгуулийн журамтай холбоотой журмыг хуулиар тогтооно.</p> <p>Эх сурвалж: https://www.constituteproject.org/constitution/East_Timor_2002</p> <p style="text-align: center;">ҮНДЭСНИЙ ПАРЛАМЕНТЫН СОНГУУЛИЙН ТУХАЙ ХУУЛЬ</p> <p>9.Үндэсний Парламентын сонгуулийн төв байр нь Дили хотод байрлах ба улсын нийт нутаг дэвсгэрт тохирох нэг тойрог байна.</p> <p>Эх сурвалж: <i>Law n.ө 6/2006 on the Election of the National Parliament</i> – https://ismp.tl/wp-content/uploads/2013/08/Law-on-Election-of-the-National-Parliament-English.pdf</p>
13	Израил	<p style="text-align: center;">ҮНДСЭН ХУУЛЬ</p> <p>3 дугаар зүйл. Кнессет нь 120 гишүүнээс бүрдэнэ.</p> <p>4 дүгээр зүйл. Кнессет нь Сонгуулийн тухай хуульд заасны дагуу бүх нийтийн шууд, тэгш, нууц санал хураалтаар, пропорционал сонгуулиар сонгогдоно; Кнессетийн гишүүдийн олонхын саналаас бусад тохиолдолд энэ хэсгийг өөрчлөхгүй.</p> <p>Эх сурвалж: https://main.knesset.gov.il/EN/activity/Documents/BasicLawsPDF/BasicLawTheKnesset.pdf</p>
14	Ирак	<p style="text-align: center;">ҮНДСЭН ХУУЛЬ</p> <p>49 дүгээр зүйл.</p> <p>Нэг. Төлөөлөгчдийн Зөвлөл буюу танхимын гишүүдийн тоо нь нийт Ирак иргэдийн 100.000 Ирак иргэн тутамд нэг суудал ногдож байхаар тогтоогдоно. Сонгуулийг бүх нийтээр шууд, нууц санал хураалтаар явуулна. Ард түмнийг бүрдүүлэгч бүх бүрэлдэхүүн хэсгийн төлөөлөгчдийг багтаан оруулна.</p> <p>Дөрөв. Сонгуулийн тухай хууль нь эмэгтэй гишүүдийн хувь хэмжээг Төлөөлөгчдийн танхимын бүх гишүүдийн дөрөвний нэгээс багагүй байлгахад чиглэнэ.</p> <p>Эх сурвалж: https://constituteproject.org/constitution/Iraq_2005?lang=en</p> <p style="text-align: center;">СОНГУУЛИЙН ТУХАЙ ХУУЛЬ</p> <p>11 дүгээр зүйл.</p> <p>1.Төлөөлөгчдийн танхим нь гурван зуун хорин найман (328) суудалтай. Үүнээс хил хязгаарын зохион байгуулалтыг хуульд хавсаргасан хуваарьтай нийцүүлсний дагуу гурван зуун хорин (320) суудлыг мужуудад хуваарилж, найман (8) суудлыг квотод үлдээнэ.</p> <p>Эх сурвалж: http://aceproject.org/ero-en/regions/mideast/IQ/iraq-electoral-law-of-the-iraqi-parliament-2013/view</p> <p>ТАЙЛБАР:</p> <p>Сонгуулийн тойрог: Засаг захиргааны 18 нэгжид суурилсан 328 мандат бүхий тойргуудаас 8 мандатыг цөөнхөд хадгална:</p> <ul style="list-style-type: none"> - шууд сонгогдох - 320; - бусад - 8. <p>Засаг захиргааны нэгжид суурилсан 328 мандатыг дараах байдлаар хуваарилна:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Анбар: 15; - Бабил: 17; - Багдад: 71 (үүнээс 1 нь Христүүдэд, 1 нь Сабинуудад ногдоно); - Басра: 25; - Дияала: 14; - Дахук: 11 (үүнээс 1 нь христүүдэд ногдоно); - Эрбил: 15 (үүнээс 1 нь христүүдэд ногдоно); - Карбала: 11;

		<ul style="list-style-type: none"> - Киркүк: 14 (үүнээс 1 нь христүүдэд ногдоно); - Миссан: 10; - Мутхана: 7; - Нажаф: 12; - Нинева: 35 (үүнээс 1 нь христүүдэд, 1 нь Езидид, 1 нь Шабакт ногдоно); - Кадиссия: 11; - Салахаддин: 12; - Сулаямания: 18; - Дхи-Кар: 19; - Вассит: 11 (үүнээс 1 нь Файли Курдуудад ногдоно). <p>Сонгуулийн систем: пропорционал төлөөллийн систем</p> <p>Суудлыг Сент-Лагийн арга (Sainte-Laguë method)-р хуваарилна.</p> <p>Жагсаалтаар хамгийн олон тооны санал авсан нэр дэвшигч сонгогдохын зэрэгцээ ялалт байгуулсан гурван эрэгтэй нэр дэвшигч бүрийн дараагаар нэг эмэгтэй нэр дэвшигчийг сонгох байдлаар нийт суудлын 25 хувийг эмэгтэйчүүдэд хуваарилна.</p> <p>Эх сурвалж: http://archive.ipu.org/parline-e/reports/2151_B.htm</p>
15	Исланд	<p style="text-align: center;">ҮНДСЭН ХУУЛЬ</p> <p>31 дүгээр зүйл. Алтингийн сонгууль</p> <p>Алтинг (Парламент) нь ард түмнээс нууц санал хураалтаар пропорционал хувилбараар дөрвөн жилийн хугацаагаар сонгогдсон 63 гишүүнээс бүрдэнэ.</p> <p>Сонгуулийн тойрог нь зургаагаас цөөнгүй, долоогоос ихгүй байна. Тэдгээрийн хилийн цэсийг хуулиар тогтооно; гэхдээ Үндэсний сонгуулийн зөвлөл нь Рейкьявигийн сонгуулийн тойргийн хилийн цэсийг болон нутаг дэвсгэрийг тодорхойлж болно.</p> <p style="text-align: center;">ПАРЛАМЕНТЫН СОНГУУЛИЙН ТУХАЙ ХУУЛЬ</p> <p>6 дугаар зүйл. Улсын нутаг дэвсгэрийг Парламентын сонгуулийн тухай хуулийн дагуу сонгуулийн 6 тойрогт хуваана. Алтингийн сонгууль зарлагдсан үед Үндэсний сонгуулийн хороо сонгуулийн өдрөөс таван долоо хоногийн өмнө Үндэсний бүртгэлийн газрын хүн амын бүртгэлд үндэслэн Рейкьявигийн тойргийн хилийн цэсийг тогтооно.</p> <p>7 дугаар зүйл. Тойргийн хилийг тогтоохдоо сонгогчдын тоог, парламентын нэг суудалд ногдох хэмжээгээр тогтооно. Ингэхдээ нэмэлт суудал (adjustment seats)-ыг оруулан тооцох бөгөөд аль болох тэгш тооны суудал ногдуулна. Мөн тойрог нь нутаг дэвсгэрийн хувьд нэгдмэл байхад анхаарна.</p> <p>8 дугаар зүйл. Парламент 63 суудалтай бөгөөд тэдгээр нь сонгуулийн тойргуудад дараах байдлаар хуваагдана:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Баруун хойд тойрог – 8 мандат; - Зүүн хойд тойрог – 10 мандат; - Өмнөд тойрог – 10 мандат; - Баруун өмнөд тойрог – 13 мандат; - Рейкьявигийн өмнөд хэсгийн тойрог – 11 мандат; - Рейкьявигийн хойд хэсгийн тойрог – 11 мандат. <p>Эх сурвалж: https://www.legislationline.org/download/id/3897/file/Iceland_Act_Parliamentary_Elections_to_Althing_2000_en.pdf</p>
16	Кирибати	<p style="text-align: center;">ҮНДСЭН ХУУЛЬ</p> <p>53 дугаар зүйл. Манеаба ни Маунгатабу-г байгуулах нь</p> <p>Манеаба ни Маунгатабу (Парламент) нь дараах байдлаар бүрдэнэ:</p> <p>а.сонгогдсон 35 гишүүн;</p> <p>б.Үндсэн хуулийн 117 дугаар зүйлд заасан гишүүн;</p>

		<p>в.хэрэв сонгогдсон гишүүн биш хүн Ерөнхий шүүгчээр томилогдсон бол тэрээр албан тушаалаараа гишүүн болно.</p> <p>54 дүгээр зүйл. Сонгогдсон гишүүдийг сонгох</p> <p>Манеаба ни Маунгатабу-гийн сонгогдсон гишүүдийг энэ Үндсэн хуулийн дагуу сонгоно.</p> <p>Манеаба ни Маунгатабу-гийн сонгогдсон гишүүдийг сонгох зорилгоор Кирибати Улсын нутаг дэвсгэрт тодорхой хилийн цэстэй, сонгогдсон төлөөлөгчдийн тоог заасан сонгуулийн тойргуудыг байгуулна.</p> <p>Ингэхдээ энэ Үндсэн хуульд заасан журмыг мөрдөнө. Кирибати Улсын нутаг дэвсгэрийг сонгуулийн 23 тойрогт хувааж, 1977 оны Сонгуулийн тухай зарлигт (Elections Ordinance 1977 [FN: No. 12 of 1977]) заасны дагуу сонгуулийн 23 тойрог, тэдгээрийн хилийн цэсийг болон сонгогдох суудлын тоог тогтоосны адилаар хуваана.</p> <p>117 дугаар зүйл. Манеаба ни Маунгатабу-д нэр дэвшсэн гишүүн</p> <p>Манеаба ни Маунгатабу-гийн нэг суудлыг Банабан овгоос нэр дэвшүүлэх хүнд хадгална.</p> <p>Эх сурвалж: https://constituteproject.org/constitution/Kiribati_2013?lang=en</p> <p style="text-align: center;">СОНГУУЛИЙН ТУХАЙ ХУУЛЬ</p> <p>9 дүгээр зүйл. Манеаба ни Маунгатабу-д сонгогдсон гишүүдийн тоог танилцуулах зорилгоор Кирибати сонгуулийн 23 тойргийн хуваарийг 1 дүгээр хүснэгтийн эхний баганад, мөн сонгуулийн тойрог бүрийн тухайн тойрогт хамаарах нутаг дэвсгэрийг 1 дүгээр хүснэгтийн хоёр дахь баганад, харин 1 дүгээр хүснэгтийн гурав дахь баганад сонгогдсон гишүүдийн тоог тус тус жагсаана.</p> <p>ТАЙЛБАР: Жагсаалтыг хавсаргав.</p> <p>Эх сурвалж: https://www.ilo.org/dyn/natlex/docs/ELECTRONIC/113880/142954/F1958582048/KIR113880%20.pdf</p> <p>ТАЙЛБАР: Үндсэн хуулийн 63 дугаар зүйлийн 3 дахь хэсэг, 118 дугаар зүйлийн 4 дэх хэсэг, Сонгуулийн тухай хуулийн 5 дугаар зүйлд заасны дагуу Сонгуулийн хороо нь 4-өөс илүүгүй жил давтамжтайгаар сонгуулийн тойргийн тоо, тойргийн хилийн цэс болон тойрогт төлөөлөх парламентын гишүүдийн тоонд хяналт тавина. Ингэхдээ Үндсэн хуулийн 118 дугаар зүйлийн 4 дэх хэсэг болон Кирибати Улсын хамгийн сүүлийн хүн амын статистик тоо, хүн амын дотоодын шилжилт хөдөлгөөнийг харгалзана.</p> <p>Эх сурвалж: http://www.paclii.org/ki/legis/consol_act/eo167.pdf</p>
17	Латви	<p style="text-align: center;">ҮНДСЭН ХУУЛЬ</p> <p>5 дугаар зүйл. Сейм нь ардын төлөөлөгч 100 гишүүнтэй. Сеймийг пропорционал тогтолцооны дагуу нийтээрээ, чөлөөтэй, шууд сонгох эрхийн үндсэн дээр саналаа нууцаар гаргаж сонгоно.</p> <p>Латви Улсыг тусдаа сонгуулийн тойрог болгон хуваахдаа, дүүрэг тус бүрээс сонгогдох Сеймийн гишүүдийн тоо, тойрог тус бүрийн сонгогчдын тоотой пропорционал байна.</p> <p>Эх сурвалж: https://www.constituteproject.org/constitution/Latvia_2016?lang=en</p> <p style="text-align: center;">СЕЙМИЙН СОНГУУЛИЙН ТУХАЙ ХУУЛЬ</p> <p>7 дугаар зүйл. Латви Улсын Сеймийн сонгууль нь 5 тойрогт хуваагдана:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1.Рига; 2.Видземе; 3.Латгале; 4.Курземе; 5.Земгале.

		<p>Ригагийн сонгуулийн тойрогт Рига хот орно;</p> <p>Видземе сонгуулийн тойрогт Адази, Аложа, Алюксне, Амата, Апе, Бабит, Балдоне, Беверина, Буртниеки, Карникава, Цесис, Чесвайн, Эргли, Гаркалне, Гулбене, Икскиле, Инкукалнс, Жаунпиебалга, Кочени, Кримулда, Кегумс, Кекава, Лиэлварде, Лигатне, Лимбази, Лубана, Мадона, Малпилс, Марупе, Мазсалака, Науксени, Огре, Олейн, Паргаужа, Приекули, Рауна, Ропазы, Ружиена, Салакгривая, Сакраласты, Сигулда, Смилтене, Стопини, Стренци, Валка, Вараклани, Вечпиебалгагийн хязгаар, Юрмала, Валмиера хотууд орно;</p> <p>Латгалегийн сонгуулийн тойрогт Аглона, Балтинава, Балви, Цибла, Дагда, Даугавпилс, Илуксте, Карсава, Краслава, Ливани, Лудза, Преили, Резекне, Риебину, Ругажи, Варкава, Вилака, Вилани, Зилупегийн хязгаар, Даугавпи, Резекне хотууд орно;</p> <p>Курземегийн сонгуулийн тойрогт Айзпутэ, Алсунга, Брочени, Дундага, Дурбе, Гробина, Кулдигас, Ника, Павилоста, Приекуле, Рожа, Рукава, Салдус, Скрунда, Талси, Вайноде, Вентспилсийн хязгаар, Лиепая, Венцпилс хотууд орно;</p> <p>Земгалегийн сонгуулийн тойрогт Айзкраукле, Акнистэ, Аусе, Бауска, Добеле, Энгуре, Иекава, Яунжелгава, Жаунпилс, Жекабилс, Елгава, Кандава, Кокнесе, Крустпилс, Нерета, Озольниеки, Плавинас, Рундале, Салаве, Тукрикумс, Векумниеки, Виеситийн хязгаар, Елгава ба Жекабилс хотууд орно.</p> <p>8 дугаар зүйл.</p> <p>(1) Сонгуулийн төв хороо иргэдийн бүртгэлийн мэдээллийн дагуу сонгуулийн өдрөөс 4 сарын өмнө тойрог тус бүрээс сонгогдох Сеймийн гишүүдийн тоог тухайн тойргийн сонгогчдын тоотой пропорционалаар тогтооно. Гадаадад оршин суугаа сонгогчдыг Рига хотын сонгуулийн тойргийн сонгогчдын тоонд оруулна.</p> <p>(2) Тойрог тус бүрээс сонгогдох Сеймийн гишүүдийн тоог дараах байдлаар тооцно.</p> <p>1) нийт сонгогчдын тоог 100 (Сейм 100 гишүүнтэй)-д хуваана.</p> <p>2) тойрог тус бүрийн сонгогчдын тоог 1-д заасан хуваалтын дүнд хуваана. Хуваалтын дүнд гарсан бүхэл тоо нь тухайн тойргоос сонгогдох Сеймийн гишүүдийн тоог илэрхийлнэ.</p> <p>3)Хэрэв 2 дахь хэсэгт заасан дүнгийн бүхэл тоонуудын нийлбэр нь 100-аас бага бол сонгогдох Сеймийн гишүүний тоог нэгээр, хамгийн их бутархай гарсан тойрогт, дараа дараагийн хамгийн их бутархайтай тойрогт гэх мэт бүх тооны нийлбэр 100 болтол нэмэгдүүлнэ.</p> <p>4)Хэрэв аливаа хоёр тойрог бутархайгаар тэнцүү санал авсан бол 2 дахь хэсэгт заасан хуваалтын дүнгийн бүхэл тоо нь хамгийн бага байгаа тойрогт эхлээд Сеймийн гишүүний тоог нэмэгдүүлнэ.</p> <p>5) хэрэв аливаа хоёр тойрог бутархай болон бүхэл тоогоор тэнцүү дүн гарвал аль тойрогт Сеймийн гишүүний тоог нэмэгдүүлэхийг сугалаагаар тогтооно.</p> <p>(3) Тойрог тус бүрээс сонгогдох Сеймийн гишүүдийн тоог сонгуулийн өдрөөс 100-аас доошгүй хоногийн өмнө албан ёсны хэвлэлд нийтэлнэ.</p> <p>Эх сурвалж: <i>Saeima Election Law</i> - https://likumi.lv/ta/en/en/id/35261-law-on-the-election-of-the-isaeimai</p>
18	Лихтенштайн	<p>ҮНДСЭН ХУУЛЬ</p> <p>46 дугаар зүйл.</p> <p>1.Парламент нь пропорционал тогтолцооны дагуу нийтээрээ, тэгш, нууц, шууд сонгох замаар ард түмнээс сонгогддог 25 Төлөөлөгчөөс бүрдэнэ. Дээд муж (Оберланд), Доод муж (Унтерланд) тус бүр нэг тойрог үүсгэнэ. Төлөөлөгчийн 15-ыг Дээд муж, 10-ыг Доод мужаас сонгоно.</p>

		<p>2.Парламентын 25 төлөөлөгчөөс гадна тойрог тус бүрд орлогч (substitute) сонгоно.</p> <p>Нэг тойргийн гурван төлөөлөгч тутамд сонгуулийн бүлэг (electoral group) тус бүр нэг орлогчтой байх ба хэрэв сонгуулийн бүлэг нэг мандат авсан бол доод тал нь нэг орлогч байна.</p> <p>3.Мандатыг улсын хэмжээнд нийт саналын 8-аас доошгүй хувийн санал авсан сонгуулийн бүлэгт хуваарилна.</p> <p>ТАЙЛБАР: Вадуз (Оберланд, Дээд улс) болон Шелленберг муж (Унтерланд, Доод улс) нь Ариун Ромын эзэнт гүрний бие даасан лордын эзэмшил газар байв. Тэд өвөрмөц бүс нутаг гэж хүлээн зөвшөөрөгдсөн хэвээр байгаа бөгөөд тус тусад нь сонгуулийн тойрог болгодог.</p> <p>Эх сурвалж: https://www.constituteproject.org/constitutions?lang=en&status=in_force&status=is_draft https://www.llv.li/files/rdr/Verfassung-E-01-02-2014.pdf</p>
19	Люксембург	<p style="text-align: center;">ҮНДСЭН ХУУЛЬ</p> <p>51 дүгээр зүйл. Төлөөлөгчдийн танхим нь 60 гишүүнтэй.</p> <p>Гишүүдийг нийтээрээ, чөлөөтэй, шууд сонгох зарчмаар (намын) нэрсийн жагсаалтаар, пропорционалаар, хуулиар тогтоосон журмын дагуу сонгуулийн квотын хамгийн бага байх зарчмыг баримтлан сонгоно.</p> <p>51 (6) дүгээр зүйл. Тус улс нь сонгуулийн 4 тойрогт хуваагддаг:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Өмнөд хэсэг нь Эш-сюр-Альзет болон Каплен кантонуудтай; - Төв хэсэг нь Люксембург ба Мершийн кантонуудтай; - Хойд хэсэг нь Диекирх, Реданж, Вилц, Клерва, Вианден зэрэг кантонтой; - Зүүн хэсэг нь Гревенмахер, Ремих, Эхтернах кантонуудтай. <p>Эх сурвалж: https://www.constituteproject.org/constitution/Luxembourg_2009?lang=en</p> <p style="text-align: center;">СОНГУУЛИЙН ТУХАЙ ХУУЛЬ</p> <p>132 дугаар зүйл. Олон мандаттай 4 тойрогтой:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Өмнөд 23; - Төв 21; - Хойд 9; - Зүүн 7. <p>Эх сурвалж: Сонгуулийн тухай хууль – https://legilux.public.lu/eli/etat/leg/recueil/elections/20190216</p>
20	Маврики	<p style="text-align: center;">ҮНДСЭН ХУУЛЬ</p> <p>31 дүгээр зүйл. Тус улсын парламент нь Ерөнхийлөгч, Үндэсний Ассамблейгаас бүрдэнэ.</p> <p>Үндэсний Ассамблей 70 гишүүнтэй.</p> <p>39 дүгээр зүйл. Тус улс нь сонгуулийн 21 тойрогтой. Маврики арал 20 тойрог, Родригас 1 тойрог болно.</p> <p>10 жил тутам тойргийн хилийг шинэчлэн тогтоодог.</p> <p>Тойрог бүрийн оршин суугчдын тоо нь хүн амын квоттой тэнцүү байна. Сонгуулийн Хилийн Хороо тойрог тус бүрийн оршин суугчдын тоог хүн амын квоттой тэнцүү байлгах үүднээс сонгуулийн тойргийн хилийг өөрчлөх шаардлагатай гэж үзвэл зөвлөмж гаргана.</p> <p>Харилцаа холбооны хэрэгсэл, газарзүйн онцлог, хүн амын нягтаршил, засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн хилийн заагийг харгалзан тухайн тойргийн оршин суугчдын тоо хүн амын квотоос их, бага байж болно.</p>

		<p>"Хүн амын квот" гэдэг нь Маврикийн хүн амын хамгийн сүүлийн албан ёсны тооллогоор тоологдсон Маврики арлын оршин суугчдын тоог 20-д хувааж гарсан тоог хэлнэ.</p> <p>Эх https://www.constituteproject.org/constitution/Mauritius_2016?lang=en сурвалж:</p>
21	Македон	<p>ҮНДСЭН ХУУЛЬ</p> <p>62 дугаар зүйл. Ассамблей нь 120-140 төлөөлөгчтэй. Төлөөлөгчдийг нийтээрээ, чөлөөтэй, шууд сонгох эрхийн үндсэн дээр саналаа нууцаар гаргаж сонгогдоно.</p> <p>Эх сурвалж: https://www.constituteproject.org/constitution/Macedonia_2011?lang=en</p> <p>СОНГУУЛИЙН ТУХАЙ ХУУЛЬ</p> <p>174 (1) дүгээр зүйл.</p> <p>Бүгд Найрамдах Македон Улс нь сонгуулийн 9 тойрогт хуваагддаг. Сонгуулийн 1-6 дугаар тойргийг хуваасан байдлыг сонгуулийн тухай хуулийн 175(1)-д нарийвчлан жагсаалтаар зохицуулсан байна. ТАЙЛБАР: Жагсаалтыг хавсаргав.</p> <p>Сонгуулийн 7-9 дүгээр тойргийг дараах байдлаар зохицуулсан.</p> <p>7 дугаар тойрог: Европ, Африкт түр хугацаагаар ажиллаж, оршин сууж буй тус улсын иргэдийн санал авах дипломат төлөөлөгчийн газар;</p> <p>8 дугаар тойрог: Хойд болон Өмнөд Америкт түр хугацаагаар ажиллаж, оршин сууж буй тус улсын иргэдийн санал авах дипломат төлөөлөгчийн газар;</p> <p>9 дүгээр тойрог: Австрали, Азид түр хугацаагаар ажиллаж, оршин сууж буй тус улсын иргэдийн санал авах дипломат төлөөлөгчийн газар.</p> <p>Эх сурвалж: Сонгуулийн тухай хууль – https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdf=CDF-REF(2013)013-e</p>
22	Мальта	<p>ҮНДСЭН ХУУЛЬ</p> <p>51 дүгээр зүйл. Парламент нь улсын Ерөнхийлөгч, Төлөөлөгчдийн танхимаас бүрдэнэ.</p> <p>Парламент нь 65 гишүүнтэй.</p> <p>61 дүгээр зүйл. Сонгуулийн хэсэг</p> <p>Сонгуулийн хороо (Electoral Commission) Үндсэн хуулийн 56(1)-д заасан сонгуулийн хэсэг (electoral division)-ийн хилийг 2-оос доошгүй, 5-аас дээшгүй жилийн интервалаар хянан үзэж, шаардлагатай гэж үзвэл сонгуулийн хэсгийн хилийг өөрчлөх саналаа парламентад гаргана.</p> <p>Эх сурвалж: https://www.constituteproject.org/constitution/Malta_2016?lang=en</p> <p>СОНГУУЛИЙН ЕРӨНХИЙ ХУУЛЬ</p> <p>17 (1) дугаар зүйл.</p> <p>Мальта арал болон түүний харьяа арлууд нь сонгуулийн 13 хэсэгт хуваагддаг. Сонгуулийн тойрог бүр 5 мандаттай. Парламентын гишүүдийг пропорционал системээр сонгоно.</p> <p>Эх сурвалж: Сонгуулийн ерөнхий хууль – https://legislation.mt/eli/cap/354/enq/pdf</p>
23	Молдова	<p>ҮНДСЭН ХУУЛЬ</p> <p>60 дугаар зүйл.</p> <p>2.Парламент нь 101 гишүүнээс бүрдэнэ.</p> <p>Эх сурвалж: https://www.constituteproject.org/constitution/Moldova_2016?lang=en</p>

БҮГД НАЙРАМДАХ МОЛДОВА УЛСЫН СОНГУУЛИЙН ХУУЛЬ**27 дугаар зүйл.**

1.Тойргийн хил нь Бүгд Найрамдах Молдова Улсын хоёр дахь шатны засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгж болон Гагаузиа, Кишинев, Балти автономит мужуудын нутаг дэвсгэрийн хилтэй тохирно.

79 дүгээр зүйл.

2.Парламентын сонгууль нь холимог систем (пропорционал болон мажоритар)-д үндэслэж, улсын хэмжээнд нэг тойргоос сонгогдох болон тойрог бүрээс нэг гишүүн сонгогдох байдлаар явагдана.

3.Ингэснээр 50 гишүүн үндэсний хэмжээнд нэг тойргоос пропорционал төлөөллөөр, 51 гишүүн нь тойрог бүрээс нэг гишүүн буюу мажоритар тогтолцоогоор сонгогдоно.

80 дугаар зүйл.

4.Нэг мандаттай тойргийг тогтооход нутаг дэвсгэр болон хүн ам зүйн дараах шалгууруудыг харгалзаж үзнэ:

a) тойргууд нь харьцангуй тэнцүү тооны буюу 55000-60000 хүртэлх тооны сонгогчтой байна;

b) нэг мандаттай тойргуудын сонгогчдын тоо нь 10%-аас илүү хэлбэлзэж болохгүй;

d) нэг мандаттай тойрог нь хоёр дахь шатны засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгж болон ижил түвшний хэд хэдэн нутаг дэвсгэрийн нэгжүүдээс бүрдэнэ;

e) тухайн орон нутгийн соногчдын тоо нь нэг мандаттай тойргийн сонгогчдын дундаж тооноос их байгаа тохиолдолд тухайн орон нутагт хэд хэдэн сонгуулийн тойрог байгуулж болно. Нэгдүгээр шатны засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгжид нэг мандаттай сонгуулийн тойргийн хил тогтоохыг хориглоно;

f) үндэсний цөөнх олноор суурьшсан нутаг дэвсгэрт нэг мандаттай сонгуулийн тойргийг байгуулахдаа тэдгээрийн эрх ашиг болон нутаг дэвсгэрийн нэгжийн хилийн заагийг харгалзан үзнэ;

g) Гагаузиа автономит мужийн нутаг дэвсгэрт нэг мандаттай сонгуулийн тойргийн хилийг тогтоохдоо тухайн мужийн нутаг дэвсгэрээс дотогш болон гадна байгуулахыг хориглоно;

5.Бүгд Найрамдах Молдова Улсын нутаг дэвсгэрээс гадна нэг мандаттай сонгуулийн тойргийг тогтоохдоо дараах зүйлсийг харгалзан үзнэ:

a) Молдова Улсын дипломат төлөөлөгчийн газар, консулын газруудаас авсан мэдээлэл;

b) холбогдох статистик мэдээлэл;

c) Сонгуулийн төв хорооны журмын дагуу гадаадад оршин суугаа иргэдийн урьдчилсан бүртгэл;

d) өмнөх сонгуульд оролцсон сонгогчдын бүртгэл;

e) хуулийн дагуу төрийн төв байгууллага хүлээн авагч улсын засаг захиргааны байгууллагаас авсан холбогдох бусад мэдээлэл;

f) гадаадад сонгуулийн тойргийн хилийг тогтоохдоо, Засгийн газраас баталсан журмыг баримтлан, холбогдох, нэр бүхий газарзүйн бүсүүдэд хуваана: Европын Холбооны гишүүн орнууд, Европын Холбооны гишүүн бус зүүн Европын орнууд; Хамтын нөхөрлөлийн тусгаар улсууд, Ази болон Ойрхи Дорнод; Хойд Америк, Өмнөд Америк, Африк, Австрали, Шинэ Зеланд. Ингэхдээ улс орнуудын хилийг харгалзан үзэх бөгөөд хил хязгаарыг давж болохгүй.

7.Нэг мандаттай сонгуулийн тойргийн хилийг ээлжит сонгуулиас нэг жилээс бага хугацаанд шинэчлэн тогтоож болохгүй.

		<p>Эх сурвалж: https://cec.md/storage/ckfinder/files/cec-electoral-code-2019.pdf</p>
24	Монако	<p style="text-align: center;">ҮНДСЭН ХУУЛЬ</p> <p>53 дугаар зүйл. Үндэсний зөвлөл нь 24 гишүүнтэй. Үндэсний зөвлөлийн гишүүдийг нийтээрээ, шууд, жагсаалтын системээр сонгоно.</p> <p>Эх сурвалж: https://www.constituteproject.org/constitution/Monaco_2002?lang=en</p> <p style="text-align: center;">НИЙТИЙН БОЛОН ҮНДЭСНИЙ СОНГУУЛИЙГ ЗОХИЦУУЛАХ ТУХАЙ ХУУЛЬ</p> <p>Улс бүхлээрээ нэг тойрог болдог.</p> <p>Эх сурвалж: <i>Нийтийн болон үндэсний сонгуулийг зохицуулах тухай 839 дүгээр хууль</i> – https://legimonaco.mc/tnc/loi/1968/02-23-839/</p>
25	Монгол	<p style="text-align: center;">ҮНДСЭН ХУУЛЬ</p> <p>Хорин нэгдүгээр зүйл.</p> <p>1. Улсын Их Хурал нэг танхимтай, далан зургаан гишүүнтэй байна.</p> <p>2. Улсын Их Хурлын гишүүнийг Монгол Улсын сонгуулийн эрх бүхий иргэд нийтээрээ, чөлөөтэй, шууд сонгох эрхийн үндсэн дээр саналаа нууцаар гаргаж, дөрвөн жилийн хугацаагаар сонгоно.</p> <p style="text-align: center;">СОНГУУЛИЙН ТУХАЙ ХУУЛИЙН 11 (2), 12 (1) ЗҮЙЛ.</p> <p>Сонгуулийн 76 тойрогт хуваагддаг. Тойрог бүр сонгуулийн хэсэгт хуваагддаг.</p> <p>Улсын Их Хурал аймаг, дүүргийн хүн амын тоо, засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгжийн хуваарь, газар нутгийн хэмжээ, байршил зэргийг харгалзан сонгуулийн санал авах өдрөөс зургаагаас доошгүй сарын өмнө сонгуулийн тойргийг байгуулна.</p> <p>Аймаг, дүүргийн хүн амын тоо нь тойрог байгуулах улсын дунджаас цөөн байвал зэргэлдээ аймаг, нийслэлийн дүүрэгтэй нэг тойрог болгон нэгтгэж болно.</p> <p>ТАЙЛБАР:</p> <p>Тойргийн хилийг тогтоох: Аймаг, дүүргийн хүн амын тоо, засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгжийн хуваарийг харгалзан тойргийг хуваана. Хэрэв засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгжийн хуваарь оруулсан өөрчлөлт нь тойргийн бүтцэд нөлөөлж болзошгүй, эсхүл тухайн хэсэгт байгаа хүн амын тоо (сонгогч) 200-аас дээш тоогоор өөрчлөгдсөн тохиолдолд Сонгуулийн ерөнхий хороо тойргийг өөрчлөх тухай саналыг УИХ-д оруулж болно.</p> <p>Эх сурвалж: https://www.legislationline.org/download/id/5845/file/Mongolia-Election-Law_2011_en.pdf</p>
26	Норвеги	<p style="text-align: center;">ҮНДСЭН ХУУЛЬ</p> <p>57 дугаар зүйл. Стортинг (Парламент) нь 169 төлөөлөгчтэй. Төлөөлөгчдийн 150 нь тойргоос, 19 нэмэлт төлөөлөгч (adjustment seats) сонгогддог.</p> <p>Эх сурвалж: https://www.constituteproject.org/constitution/Norway_2016?lang=en</p> <p style="text-align: center;">СОНГУУЛИЙН ТУХАЙ ХУУЛЬ</p> <p>11.1 дүгээр зүйл.</p> <p>Тус улс нь сонгуулийн 19 тойрогт хуваагдана. Гишүүн болон орлогч гишүүдийг дараах тойргоос сонгоно:</p> <p>а) Эстфолд (Stfold)-ын сонгуулийн тойрог; б) Акершусын сонгуулийн тойрог; в) Ослогийн сонгуулийн тойрог; г) Хедмаркийн сонгуулийн тойрог;</p>

		<p>д) Оппландын сонгуулийн тойрог; е) Бускерудын сонгуулийн тойрог; ё) Вестфолдын сонгуулийн тойрог; ж) Телемаркийн сонгуулийн тойрог; з) Ауст-Агдэрийн сонгуулийн тойрог; и) Вэст-Агдэрийн сонгуулийн тойрог; й) Рогаландын сонгуулийн тойрог; к) Хордаландын сонгуулийн тойрог; л) Согн-ог-Фьорданегийн сонгуулийн тойрог; м) Море-ог-Ромсдалиин сонгуулийн тойрог; н) Сер-Тронделагийн сонгуулийн тойрог; о) Норд-Тронделагийн сонгуулийн тойрог; п) Нордландын сонгуулийн тойрог; р) Тромсын сонгуулийн тойрог; с) Финмаркийн сонгуулийн тойрог.</p> <p>11.3 дугаар зүйл.</p> <p>1.Стортингийн бүх суудлыг тойрогт хуваарилна. Хуваарилалтыг 8 жил тутамд яам хийнэ.</p> <p>2.Тойрог тус бүрээр хуваарилах тоон үзүүлэлтийг парламентын сонгуулийн өмнөх жилийн эцсийн тухайн тойргийн хүн амын тоо, тухайн тойргийн километр квадратын тоо (square kilometres)-г 1.8-аар үржүүлсэн тоог нэмж тооцно.</p> <p>Эх сурвалж: Сонгуулийн тухай хууль – https://www.regjeringen.no/contentassets/81a7bafa78f04d358ace73997145d974/uni_2019_election_act_updated-01.03.2019.pdf</p>
27	Папуа Шинэ Гвиней	<p style="text-align: center;">ҮНДСЭН ХУУЛЬ</p> <p>101 дүгээр зүйл. Үндэсний парламент нь нэг танхимтай хууль тогтоох байгууллага бөгөөд дараах гишүүдээс бүрдэнэ:</p> <ul style="list-style-type: none"> - нэг мандаттай нээлттэй сонгуулийн тойргоос сонгогдсон гишүүд; - нэг мандаттай орон нутгаас сонгогдсон гишүүд; - нэр дэвшүүлсэн 3-аас илүүгүй гишүүн (дийлэнх олонхын гуравны хоёрын саналаар парламентын гишүүнд нэр дэвшүүлж томилогдсон); - Органик хуулийн дагуу нэг мандаттай эмэгтэйчүүдийн сонгуулийн тойргоос сонгогдсон эмэгтэй гишүүд. <p>125 дугаар зүйл. Нээлттэй сонгуулийн тойргийн тоо, түүний хилийг 10-аас дээшгүй жилээр, тухай бүр Хилийн комиссоос гаргасан зөвлөмжийн дагуу парламент шийдвэрлэнэ.</p> <p>Эх сурвалж: https://www.constituteproject.org/constitution/Papua New Guinea 2016?lang=en</p> <p style="text-align: center;">ҮНДЭСНИЙ БОЛОН ОРОН НУТГИЙН СОНГУУЛИЙН ТУХАЙ ОРГАНИК ХУУЛЬ</p> <p>36 дугаар зүйл. Хилийн комисс (Boundaries Commission) улсын нээлттэй сонгуулийн тойрог (open electorates)-ийг дахин хуваарилах зорилгоор хүн амын квотыг дараах томъёогоор тогтооно.</p> <p style="text-align: center;">Q = P/N</p> <p>Q-сонгуулийн тойрогт ногдох хүн амын квот P-улсын нийт хүн амын тоо N-Хилийн комиссоос тогтоосон нээлттэй сонгуулийн тойрог дахь түр тоог хэлнэ.</p> <p>Орон нутаг бүрд дор хаяж нэг нээлттэй сонгуулийн тойрог байна.</p> <p>Хилийн комисс нь сонгогчдын тоог (20 хувиар нэмэх, хасах) тодорхойлохдоо дараах зүйлсийг харгалзан үзнэ:</p> <ul style="list-style-type: none"> а)хүн амын нягтаршил; б)бодит байдал, харилцаа холбоо (physical features and communications);

		<p>в)одоо байгаа сонгуулийн тойргийн хил; г)орон нутгийн түвшний засаг захиргаа, орон нутгийн болон бусад захиргааны бүс; д)хэрэв шаардлагатай гэж үзвэл олон нийт болон сонирхлын олон талт байдал.</p> <p>Эх сурвалж: <i>Organic Law on National and Local-level Government Elections – http://www.paclii.org/pg/legis/consol_act/olonalge519/</i></p>
28	Португал	<p style="text-align: center;">ҮНДСЭН ХУУЛЬ</p> <p>148 дугаар зүйл. Бүрэлдэхүүн. Бүгд Найрамдах Улсын Ассамблей нь Сонгуулийн хуульд заасны дагуу доод тал нь 180, дээд тал нь 230 гишүүнтэй байна.</p> <p>149 дүгээр зүйл. Тойрог 1.Гишүүдийг хуулийн дагуу газар нутгийн байршлаар тогтоосон тойргуудаас сонгоно. Хуулиар сонгуулийн тойргийг олон мандаттай, нэг мандаттай гэж тогтоох бөгөөд сонгогчдын саналыг хувь тэнцүүлэн хуваарилах тогтолцооны дагуу Д’Хонтын аргыг ашиглан суудал хуваарилна. 2.Португал Улсын нутаг дэвсгэр дэх олон мандаттай сонгуулийн тойргуудын гишүүдийн тоо нь санал өгөхөөр бүртгэгдсэн иргэдийн тоотой хувь тэнцүү байна.</p> <p>Эх сурвалж: https://www.constituteproject.org/constitution/Portugal_2005.pdf</p> <p>Сонгуулийн зорилгоор тойргийн хилийг тусгайлан тогтоодог эсэх: Эх газрын сонгуулийн тойргууд нь засаг захиргааны нэгжүүдтэй ижил байх бөгөөд тойргийг тухайн засаг захиргааны нэгжийн нэрээр нэрлэнэ. Мадейра болон Азорес автономит мужууд нь тус тус сонгуулийн тойрогтой. Португалын нутаг дэвсгэрээс гадна оршиж буй сонгогчид тус бүр нэг мандаттай 2 тойрогт хуваагдах бөгөөд 1 нь Европын улсууд, нөгөө нь Макаогийн нутаг дэвсгэрт болон бусад орнуудад суугаа сонгогчдыг хамардаг байна.</p> <p>Эх сурвалж: <i>Бүгд Найрамдах Улсын Ассамблейн сонгуулийн тухай хуулийн 12 дугаар зүйл – https://www.parlamento.pt/sites/EN/Parliament/Documents/LeiEleitoralARen.pdf</i></p>
29	Самоа	<p style="text-align: center;">ҮНДСЭН ХУУЛЬ</p> <p>44.1А дугаар зүйл. Хууль тогтоох Ассамблейн нийт гишүүдийн 10-аас доошгүй хувь нь эмэгтэй гишүүд байна.</p> <p>44.1 дугаар зүйл. Хууль тогтоох Ассамблей нь: а.хуульд тухай бүр заасан тосгон, дэд тосгодоос бүрдсэн нэр бүхий 41 сонгуулийн тойрог тус бүрээс дангаараа сонгогдсон 41 гишүүн, аа.хуульд тухай бүр заасан 6 тойрогт нэмэлтээр сонгогдох 6 гишүүн, б.хуульд заасан хотын 2 сонгуулийн тойргоос тус бүр сонгогдох 2 гишүүдээс бүрдэнэ.</p> <p>Эх сурвалж: https://www.constituteproject.org/constitution/Samoa_2017?lang=en</p>
30	Сан-Марино	<p>Ерөнхий зөвлөл нь 60 гишүүнтэй.</p> <p>Сонгуулийн зорилгоор тойргийн хилийг тусгайлан тогтоодог эсэх: Сан Марино Улс нь олон мандаттай, сонгуулийн нэг тойрогтой.</p> <p>Эх сурвалж: <i>Сонгуулийн тухай хуулийн 10-р зүйл.</i></p>

31	Сент-Винсент ба Гренадин	<p style="text-align: center;">ҮНДСЭН ХУУЛЬ</p> <p>24.1.Ассамблейн бүрэлдэхүүн: а.Үндсэн хуулийн 27 дугаар зүйлд заасны дагуу сонгогдох төлөөлөгчдийн тоо нь, мөн хуулийн 33 дугаар зүйлд заасны дагуу тухайн үед байгуулагдсан сонгуулийн тойргийн тоотой дүйнэ.</p> <p>33.1.Төлөөлөгчдийг сонгох зорилгоор, Сент-Винсентийн газар нутгийг Тойргийн хил тогтоох комиссын шийдвэрээр тогтоосон хил хязгаар бүхий 13 тойрогт хуваана.</p> <p>33.2.Сонгуулийн хил тогтоох комиссын шийдвэрийн дагуу сонгуулийн тойрог бүр ижил тооны оршин суугчаас бүрдэх хэдий ч дараах хүчин зүйлсийг харгалзан үзнэ. Үүнд: а.Хүн амын нягтрал, ялангуяа цөөн хүн амтай хөдөө орон нутгийн сонгогчдыг хангалттай төлөөлөх; б.Холбоо харилцааны хэрэглэгдэхүүн; в.Газарзүйн онцлог; г.Засаг захиргааны нутаг дэвсгэрийн хил хязгаар.</p> <p>Эх сурвалж: https://www.constituteproject.org/constitution/St_Vincent_and_the_Grenadines_1979?lang=en</p> <p>ТАЙЛБАР: Ассамблей нь одоогоор 23 гишүүдээс бүрдэж байна. Үүнд, хүн амаас сонгогдсон 15 төлөөлөгч, 6 сенатор, Ерөнхий прокурор (Attorney general) болон Спикер. Ерөнхий прокурор төрийн албан хаагч, Спикер нь Ассамблейгаас гадуур сонгогдох боломжтой хэдий ч Ассамблейн гишүүдэд тооцогддог.</p> <p>Эх сурвалж: http://assembly.gov.vc/assembly/index.php/composition-of-parliament-sp-974994418</p>
32	Сент-Китс ба Невис	<p style="text-align: center;">ҮНДСЭН ХУУЛЬ</p> <p>26 дугаар зүйл. Үндэсний Ассамблей</p> <p>1.Үндэсний Ассамблей нь бүрдэнэ: 50-р зүйлд заасны дагуу тухайн үеийн Төлөөлөгчдийн тоо нь сонгуулийн тойргийн тоотой дүйцнэ.</p> <p>50 дугаар зүйл.Тойргийн хил хязгаарыг хянах</p> <p>Тойргийн хил тогтоох комисс нь Сент Кристофер болон Невисийн сонгуулийн тойргийн тоо болон тойргийн хил хязгаарыг хянан үзэж Ерөнхий захирагчид дараах байдлаар тайлагнана: а.тойргийг дахин хуваарилах шаардлагатай; б.одоогийн байгаа тойргийн тоо болон хил хязгаарыг өөрчлөх шаардлагагүй.</p> <p>Энэ зүйлийн эхний хэсэгт дурдсан тайланг Комисс 2-оос багагүй, 5-аас ихгүй жилийн давтамжтай тайлагнана.</p> <p>Өөрчлөлт оруулах шаардлагатай тохиолдолд Ерөнхий сайд өөрчлөлт хийх болсон шатгаан, өөрчлөх төслийн хамт Үндэсний Ассамблейд танилцуулан, хэлэлцүүлнэ.</p> <p>Эх сурвалж: https://www.constituteproject.org/constitution/St_Kitts_and_Nevis_1983?lang=en</p>
33	Серб	<p style="text-align: center;">ҮНДСЭН ХУУЛЬ</p> <p>100 дугаар зүйл. Хуульд заасны дагуу Үндэсний Ассамблей нь 250 гишүүдээс бүрдэнэ.</p> <p>Хуулиар Үндэсний Ассамблей нь хүйсийн төлөөлөл болон тэгш байдал, үндэсний цөөнхийн төлөөллийг хангана.</p> <p>Эх сурвалж: http://www.parliament.gov.rs/upload/documents/Constitution_%20of_Serbia_pdf.pdf</p> <p style="text-align: center;">ПАРЛАМЕНТЫН ГИШҮҮНИЙ СОНГУУЛИЙН ТУХАЙ ХУУЛЬ</p>

		<p>73 дугаар зүйл. Сонгуулийн жагсаалтад, нэр дэвшигчдийн 40%-аас доошгүй нь төлөөлөл нь хангалтгүй хүйсийн гишүүд байх ёстой. Ингэснээр жагсаалтын таван нэр дэвшигч тутамд (эхний 5 нэр дэвшигч, дараагийн 5 нэр дэвшигч гэж явсаар жагсаалт дуустал) ижил хүйсийн 3 нэр дэвшигч болон өөр хүйсийн 2 нэр дэвшигч гэсэн дарааллын дагуу бичигдэнэ.</p> <p>Сонгуулийн зорилгоор тойргийн хилийг тусгайлан тогтоодог эсэх:</p> <p>Серби Улсад парламентын гишүүд нь нэг тойргоор сонгогдоно.</p> <p>Эх сурвалж: <i>Парламентын гишүүний сонгуулийн тухай хуулийн 5-р зүйл.</i></p>
34	Словак	<p style="text-align: center;">ҮНДСЭН ХУУЛЬ</p> <p>73 дугаар зүйл. Словак Улсын Үндэсний Зөвлөл нь 150 гишүүнтэй байна.</p> <p>11 дүгээр зүйл. Словак Улсын нутаг дэвсгэр нь сонгуулийн нэг тойрогтой.</p> <p>12 дугаар зүйл. Хотын захирагч сонгуулийн санал авах өдрөөс 70 хоногийн өмнө санал авах байруудыг бэлдэнэ. Санал өгөх нэг хэсэгт ойролцоогоор 1000 сонгогч санал өгнө.</p> <p>Эх сурвалж: https://www.constituteproject.org/constitution/Slovakia_2017?lang=en</p>
35	Соломоны арлууд	<p style="text-align: center;">ҮНДСЭН ХУУЛЬ</p> <p>47 дугаар зүйл. Парламентын бүрэлдэхүүн</p> <p>2.Энэ Үндсэн хуулийн 54 (1)-р зүйлд заасан тойрог бүрээс нэг гишүүн парламентын гишүүнээр сонгогдоно.</p> <p>Парламент нь нэг танхимтай, 50 гишүүнтэй.</p> <p>54 дүгээр зүйл. Сонгуулийн тойргууд</p> <p>1.Парламентын гишүүдийг сонгох зорилгоор Соломоны арлууд нь тавиас цөөнгүй, далаас ихгүй сонгуулийн тойргуудад хуваагдана. Тойрог бүр нь энэ зүйлийн 4-р хэсэгт зааснаар Тойргийн хил тогтоох комиссын санал болгосны дагуу парламентаас баталсан хил хязгаартай байна.</p> <p>2.Тойргийн хил тогтоох комисс нь:</p> <p>а.Шаардлагатай тохиолдолд өмнөх шийдвэр гарснаас 10-аас ихгүй жилийн дотор тойргийн тоо болон тойргийн хилийг дахин хянах нь зүйтэй гэж үзвэл хянан үзнэ;</p> <p>б.Тойргийн тоо болон тойргийн хилийг өөрчлөх нь зүйтэй гэж үзвэл өөрчлөлтийн талаар парламентад санал гаргана.</p> <p>3.Тойргийн хил тогтоох комисс нь парламентад санал гаргахдаа тойргийн оршин суугчдын тоо ойролцоо байх зарчмыг баримтална. Ингэхдээ хүн амын тархалт, харилцаа холбооны хэрэгслүүд болон үндэстний харьяалал зэргийг харгалзан үзнэ.</p> <p>4.Парламент нь Тойргийн хил тогтоох комиссын саналыг хүлээн авах, эсхүл татгалзах шийдвэр гаргах хэдий ч өөрчлөх эрхгүй. Хэрэв батлагдсан тохиолдолд парламент тарснаас хойш тухайн шийдвэр хүчин төгөлдөр болно.</p> <p>Эх сурвалж: https://www.constituteproject.org/constitution/Solomon_Islands_2018?lang=en</p>
36	Тувалу	<p style="text-align: center;">ҮНДСЭН ХУУЛЬ</p> <p>82.3.Парламентын гишүүний тоо арван хоёроос доошгүй байна.</p> <p>82.4.Парламентын гишүүдийг сонгох зорилгоор Парламентын хуулийн дагуу буюу түүнд тогтоосон (а) хил хязгаар; (б) сонгогдсон төлөөлөгчдийн тоог харгалзан сонгуулийн тойргийг байгуулна.</p> <p>83.Сонгуулийн хуваарилалтын зарчим (2) дэд хэсгийн (1), 82 дугаар зүйл (Парламентын бүрэлдэхүүн)-д заасны дагуу хуулийн</p>

		<p>төсөл нь боломжтой бол Парламентын гишүүн бүр ойролцоогоор ижил тооны сонгогчдыг төлөөлөх зарчимд тулгуурлана. Гэхдээ Тувалу Улсын хувьд дараах зүйлийг харгалзан үзэх шаардлагатай:</p> <p>(а) газарзүйн онцлог;</p> <p>(б) өөр өөр нутаг дэвсгэрийн ашиг сонирхол ба харилцаа - (i) нийтлэг зүйлс; эсхүл (ii) нийтлэг бус зүйлс;</p> <p>(в) одоо байгаа засаг захиргааны болон уламжлалт бүс нутгийн хил хязгаар;</p> <p>(г) харилцаа холбооны хэрэглэгдэхүүн;</p> <p>(д) хүн амын нягтаршил, шилжилт хөдөлгөөн;</p> <p>(е) энэ зорилгоор Парламентын тухай хуульд заасан бусад хүчин зүйлс.</p> <p>Эх сурвалж: http://tuvalu-legislation.tv/cms/images/LEGISLATION/PRINCIPAL/1986/1986-0001/ConstitutionofTuvalu_1.pdf</p> <p style="text-align: center;">СОНГУУЛИЙН (ПАРЛАМЕНТЫН) ТУХАЙ ХУУЛЬ 2008</p> <p>3 дугаар зүйл. Энэхүү хууль болон Үндсэн хуулийн 82(4) ба (5) болон 83 дугаар зүйлд зааснаар Тувалу нь нэрээрээ тодорхойлогдсон бүс нутгуудаас бүрдэх 8 сонгуулийн тойрогт хуваагдана. 1 дүгээр хавсралтад холбогдох гишүүдийн тоог оруулна.</p> <p>Хавсралт 1.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Funafuti 2 (сонгогдсон төлөөлөгчийн тоо); 2. Nanumanga 2; 3. Nanumea 2; 4. Nui 2; 5. Niutao 2; 6. Nukufetau 2; 7. Nukulaelae 1; 8. Vaitupu 2. <p>Эх сурвалж: https://tuvalu-legislation.tv/cms/images/LEGISLATION/PRINCIPAL/1980/1980-0002/ElectoralProvisionsParliamentAct_1.pdf</p>
37	Унгар	<p style="text-align: center;">ПАРЛАМЕНТЫН ГИШҮҮНИЙ СОНГУУЛИЙН ТУХАЙ ХУУЛЬ (ССIII, 2011)</p> <p>3 дугаар зүйл.</p> <p>(1) Парламентын гишүүдийн тоо 199 байна.</p> <p>(2) Парламентын 106 гишүүнийг нэг мандаттай тойргоос, 93 гишүүнийг үндэсний хэмжээний жагсаалтаас сонгоно.</p> <p>ТАЙЛБАР:</p> <p>- Жагсаалтыг хавсаргав.</p> <p>- Үндэсний хэмжээний жагсаалт нь намын, эсхүл үндэсний цөөнхийн нэр дэвшигчдийн жагсаалт байж болно.</p> <p>Эх сурвалж: https://www.parliament.hu/web/house-of-the-national-assembly/election-of-the-members-of-parliament</p> <p>4 дүгээр зүйл.</p> <p>(2) Нэг мандаттай тойргийг байгуулахад а) мужууд болон Будапештын хилийг давахгүй байхаар; б) зэргэлдээ бүсийг байгуулах байдлаар; в) сонгогчдын тоо ойролцоогоор ижил байхаар байгуулна.</p> <p>(3) Хэрэв сонгогчдын тоо нэг мандаттай тойргийн сонгогчдын дунджаас давсан бол Будапештын дүүргүүд болон аль ч хот тосгоныг нэг мандаттай хоёр буюу түүнээс дээш тойрогт хувааж болно.</p> <p>(4) (2)а, б)-д заасан заалтуудыг хэрэгжүүлэхийн тулд аль ч тойргийн сонгогчдын тоо, газарзүйн байршил, үндэс угсаа, түүх, шашин шүтлэг болон орон нутгийн бусад онцлог, хүн амын шилжилт хөдөлгөөнийг харгалзан нэг мандаттай тойргийн сонгогчдын улсын</p>

		<p>арифметик дунджаас зөвхөн арван таван хувиас дээш бага зэрэг зөрүүтэй байж болно. (15% (онцгой тохиолдолд 20% хүртэл)</p> <p>(5) Муж болон Будапешт дахь нэг мандаттай тойргийн тоог 1-р хавсралтад, тэдгээрийн серийн дугаар, суудал, нутаг дэвсгэрийн хуваарийг 2-р хавсралтад тусгана.</p> <p>(6) (4)-д дурдсан хэлбэлзэл 20 хувиас хэтэрсэн бол Парламент нь 2-р хавсралтад өөрчлөлт оруулна.</p> <p>Эх сурвалж: http://nit.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=142940.283327 https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-REF(2014)037-e</p>
38	Фиж	<p style="text-align: center;">ҮНДСЭН ХУУЛЬ</p> <p>53 дугаар зүйл.</p> <p>Парламентын гишүүдийн сонгууль нь нийт сонгогчдын нэрсийн жагсаалтад бүртгэгдсэн сонгогч бүр нэг сонголт хийхээр, сонголт бүр адил үнэ цэнэтэй байх нөхцөл бүхий пропорционал төлөөллийн олон мандаттай нээлттэй жагсаалтын системээр явагдана.</p> <p>54 дүгээр зүйл.</p> <p>(1) Парламент нь энэ Үндсэн хуулийн дагуу бүх нийтийн сонгуулиар сонгогдсон 50 гишүүнээс бүрдэнэ.</p> <p>(2) Энэхүү Үндсэн хуульд заасны дагуу анхны бүх нийтийн сонгууль бүрийн дараа явуулж буй бүх нийтийн ерөнхий сонгуулиас доод тал нь 1 жилийн өмнө Сонгуулийн хороо нь парламентын бүрэлдэхүүнийг хянан үзэх ба шаардлагатай бол нэмэгдүүлж, эсхүл цөөрүүлж болно. Парламентын гишүүдийн тоог Фижи улсын хүн амын тоонд харьцуулсан харьцаа нь энэхүү Үндсэн хуулийн дагуу явагдсан анхны бүх нийтийн сонгуулийн өдөр Фижи улсын парламентын гишүүдийн тоог хүн амын тоонд харьцуулсан харьцаатай ижил байна.</p> <p>Эх сурвалж: https://aceproject.org/ero-en/regions/pacific/FJ/fiji-constitution-2013/</p>
39	Финланд	<p style="text-align: center;">ҮНДСЭН ХУУЛЬ</p> <p>24 дүгээр зүйл. Парламент нь нэг танхимтай. Танхим нь 200 төлөөлөгчөөс бүрдэх ба 4 жилийн хугацаатай сонгогдоно.</p> <p>25 дугаар зүйл. Парламентын сонгуулиар Финланд иргэдийн тоонд үндэслэн улсын нутаг дэвсгэрийг хамгийн багадаа 12, хамгийн ихдээ 18 тойрогт хуваана. Тодруулбал, Аландын арлууд нь нэг төлөөлөгчийг сонгох зорилгоор өөрсдийн тойргийг байгуулна.</p> <p>Эх сурвалж: https://faolex.fao.org/docs/pdf/fin134323.pdf https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL(2017)023rev-bil</p> <p style="text-align: center;">СОНГУУЛИЙН ТУХАЙ ХУУЛЬ</p> <p>6 дугаар зүйл. Аланд (Парламент)-ын сонгуулийн тойргийг эс тооцвол бусад тойрогт нийт 199 төлөөлөгч пропорционал системээр сонгогдоно. Аландын сонгуулийн тойрогт нэг төлөөлөгчийг сүүлд нь тогтоосон журмаар сонгоно.</p> <p>Аландын сонгуулийн тойргийг эс тооцвол парламентын суудлыг сонгуулийн тойрогт оршин суугч Финланд иргэдийн тоонд үндэслэн сонгууль болохоос зургаан сарын өмнө, тухайн сарын сүүлийн өдөр хуваарилна. Хуваарилалтыг хийхдээ сонгуулийн тойрог тус бүрийн Финландын иргэдийн тоог бүх сонгуулийн тойргийн Финландын иргэдийн нийлбэр тоонд хувааж, энэ тоог 199-өөр үржүүлэх байдлаар хийнэ. Сонгуулийн тойрог бүрийн парламентын мандатын тоо нь дээрх тооцооллоос гаргаж авсан бүхэл тоонд харгалзах ёстой. Хэрэв бүх суудлыг ийм байдлаар хуваагаагүй бол үлдсэн суудлыг сонгуулийн тойргуудад дээрх тооцооллоос гарсан бутархайн хуваарийн буурах дарааллаар хуваана.</p>

		<p>Эх сурвалж: https://constitutionnet.org/sites/default/files/Election%20Act%201998%2C%20%20amended%202004.pdf</p>
40	Хорват	<p style="text-align: center;">ҮНДСЭН ХУУЛЬ</p> <p>71.Хорват Улсын Парламент 100-аас доошгүй, 160-аас илүүгүй гишүүнтэй байна. Гишүүд нь бүх нийтээрээ, шууд, тэгш сонгох эрхийн үндсэн дээр нууц санал хураалтаар сонгогдоно.</p> <p>72.Хорват Улсын Парламентын гишүүдийн тоо, тэдгээрийг сонгох нөхцөл, журмыг хуулиар зохицуулна.</p> <p>Эх https://www.constituteproject.org/constitution/Croatia_2013?lang=en</p> <p style="text-align: right;">сурвалж:</p> <p style="text-align: center;">ХОРВАТЫН ПАРЛАМЕНТЫН ТӨЛӨӨЛӨГЧДИЙН СОНГУУЛИЙН ТУХАЙ ХУУЛЬ</p> <p>39.Сонгуулийн тойргийг Хорватын Парламентад төлөөлөгч сонгох сонгуулийн тойргийн тухай хуульд заасан бөгөөд сонгуулийн тойргийн сонгогчдын тооны зөрүү ±5 хувиас ихгүй байхаар зохицуулна. Сонгуулийн тойргийг тодорхойлохдоо хуулиар тогтоосон Бүгд Найрамдах Хорват Улсын муж, хот, хотын захиргаадын нутаг дэвсгэрийг аль болох их хэмжээгээр харгалзан үзнэ.</p> <p>Эх сурвалж: <i>Act on Election of Representatives to the Croatian Parliament –</i> https://mvep.gov.hr/UserDocsImages/files/file/dokumenti/prevodjenje/zakoni/21-Zakon-o-izmjenama-i-dopunama-Zakona-o-izboru-zastupnika-u-Hrvatski-sabor-NN-19-15-ENG.pdf</p>
41	Швед	<p style="text-align: center;">ҮНДСЭН ХУУЛЬ</p> <p>Бүлэг 3. Риксдаг 1 дүгээр хэсэг. Риксдагийн бүрэлдэхүүн</p> <p>2 дугаар зүйл. Риксдаг (Парламент) нь нэг танхимтай, 349 гишүүнтэй.</p> <p>Бүлэг 4. Сонгуулийн тойрог</p> <p>5 дугаар зүйл. Риксдагийг бүрдүүлэх сонгуулийг зохион байгуулахад Хаант улс нь сонгуулийн тойргуудад хуваагдана.</p> <p>5 дугаар хэсэг. Тойргуудад суудал хуваарилах</p> <p>6 дугаар зүйл. Риксдагийн нийт суудлын 310 суудал нь тогтсон, 39 нь нэмэлт суудал (adjustment seats) байна.</p> <p>Тойргийн тогтсон мандатыг тойрог тус бүрийн сонгуулийн эрх бүхий иргэдийн тоо болон Хаант Улс даяарх сонгуулийн эрх бүхий иргэдийн тоонд харьцуулсан харьцаанд үндэслэн тогтооно. Тойргуудын мандатын хуваарилалтыг дөрвөн жилээр тогтооно.</p> <p>Эх https://www.constituteproject.org/constitution/Sweden_2012?lang=en</p> <p style="text-align: right;">сурвалж:</p> <p>ТАЙЛБАР: 310 гишүүд нь олон мандаттай 29 тойргоос сонгогдоно. 39 нэмэлт суудлыг намуудад хуваарилсны дараа тойргуудад хуваарилдаг байна.⁸</p> <p>Эх сурвалж: https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL(2017)023rev-bil</p> <p>Сонгуулийн зорилгоор тойргийн хилийг тусгайлан тогтоодог эсэх:</p> <p>Риксдагийн сонгуульд Швед Улс нь 29 тойрогт хуваагддаг. Муж бүр нэг тойрог болдог, харин Стокгольм 2, Сканде 4, Вастра Готаланд 5 тойрогт тус тус хуваагддаг байна.</p> <p>Эх сурвалж: <i>Сонгуулийн тухай хуулийн 4-р бүлэг, 1,2-р хэсэг</i></p>

⁸ Venice.coe.int

		<p>Тойргийн хилийг тогтоох шалгуур:</p> <p>Готланд арал нь Швед Улсын хамгийн том арал тул бүртгэлтэй оршин суугчдын тооноос үл хамааран Риксдагийн сонгуульд 1 тойрогт тооцогддог байна.</p> <p>Эх сурвалж: Сонгуулийн тухай хуулийн 4-р бүлэг, 1-р хэсэг</p>
42	Шинэ Зеланд	<p>Төлөөлөгчдийн танхим нь 120 гишүүнтэй. 120 гишүүнийг бүх нийтийн, шууд санал хураалтаар сонгоно.</p> <p>Парламентын 65 гишүүн нь нийт сонгогчдыг төлөөлдөг бол, 7 гишүүн Маори үндэстний төлөөлөл, үлдсэн 48 нь намын жагсаалтаар сонгогддог.</p> <p style="text-align: center;">СОНГУУЛИЙН ТУХАЙ ХУУЛЬ</p> <p>35(3) дугаар зүйл.</p> <p>а/Өмнөд арал нь ерөнхий сонгуулийн 16 тойрогт хуваагдана.</p> <p>б/Өмнөд арлын сонгуулийн насны нийт хүн амыг 16-д хуваах ба ингэснээр олж авсан коэффициент нь Өмнөд арлын квот болно.</p> <p>в/Хойд арлын сонгуулийн ерөнхий хүн амыг Өмнөд арлын квотоор хуваах бөгөөд ингэснээр олж авсан коэффициент нь Хойд арлын сонгуулийн ерөнхий тойргийн тоо болно. Хэрэв энэ хэсэг нь бутархайг агуулж байгаа бол энэ нь хагасаас илүүгүй тохиолдолд энэ хэсгийг тооцохгүй бөгөөд энэ тохиолдолд сонгуулийн ерөнхий тойргийн тоо нь тухайн хэсгийн дараачийн бүхэл тоо байна.</p> <p>г/Хойд арлын квотыг (в) хэсэгт заасны дагуу тухайн арлын сонгуулийн ерөнхий хүн амыг тухайн арлын сонгуулийн ерөнхий тойргийн тоонд хуваах замаар тогтооно.</p> <p>д/Арал бүрийн сонгуулийн ерөнхий тойрог тус бүрийн хилийг тогтоох үед сонгуулийн ерөнхий тойргийн нийт хүн ам, е, ё дахь хэсгийн заалтуудыг дагаж мөрдөнө. 36 дугаар зүйлд заасан зөвшөөрлийн заалт нь тухайн арлын квоттой тэнцүү байна.</p> <p>е/сонгуулийн хэд хэдэн ерөнхий тойргийг дараах зүйлсийг харгалзана.</p> <ul style="list-style-type: none"> - тойргийн одоо байгаа хил - нэгдмэл сонирхлын бүлэг (Маоригийн сонгуулийн тойрогт овгийн харьяаллыг оруулна); - харилцаа холбооны хэрэгсэл (зам, утасны үйлчилгээ гэх мэт); - газарзүйн онцлог (уул, ус); <p>-эдгээр тойргийн нийт сонгуулийн насны хүн амын урьдчилан таамагласан өөрчлөлтүүд</p> <p>ё/Сонгуулийн ерөнхий тойрог нь хойд аралд хэсэгчлэн, өмнөд аралд хэсэгчлэн байрлах ёсгүй.</p> <p>Сонгуулийн ерөнхий тойрог гэдэг нь Маоригийн сонгуулийн тойргоос бусад сонгуулийн тойргийг хэлнэ.</p> <p>Сонгуулийн ерөнхий хүн ам гэдэг нь Маори улсын сонгуулийн хүн амаас бусад хүн ам, орон сууцны сүүлийн үеийн тооллогоор харуулсан энгийн оршин суугчдын нийт хүн амыг хэлнэ.</p> <p>36 дугаар зүйл. Квотыг тохируулах зөвшөөрөл</p> <p>Хорооны үзэж байгаагаар сонгуулийн ерөнхий тойргийг 35-р зүйлд заасан үндэслэлийн дагуу квотыг яг багтаахын тулд бүрдүүлэх боломжгүй бол Хороо аль ч сонгуулийн ерөнхий тойрогт нэмэх, хасах замаар нэмэгдэл гаргаж болно. Нийт сонгуулийн хүн амын 5 хувиас хэтрэхгүй хэмжээгээр.</p> <p>45 дугаар зүйл. Маоригийн төлөөлөл</p> <p>а/ Шинэ Зеландын Маоригийн сонгуулийн хүн амыг 35(3)(b) хэсэгт заасны дагуу тодорхойлсон Өмнөд арал дахь ерөнхий сонгуулийн</p>

		<p>тойргийн квотоор хуваана, ингэснээр олж авсан хувь хэмжээ нь Маоригийн сонгуулийн тойргийн тоо байна:</p> <p>б/Хэрэв энэ хэсэг нь бутархайг агуулж байгаа бол энэ нь хагасаас хэтрээгүй тохиолдолд бутархайг тооцохгүй бөгөөд энэ тохиолдолд Маоригийн сонгуулийн тойргийн тоо нь тухайн хэсгийн дараачийн бүхэл тоо байна:</p> <p>в/ дэд хэсгийг харгалзан Маоригийн сонгуулийн тойрог тус бүр нь Маоригийн сонгуулийн хүн амын тэнцүү тооны гишүүдийг агуулна.</p> <p>Маоригийн сонгуулийн хүн амыг Маоригийн сонгуулийн тойргийн хооронд тэнцүү хуваахдаа дараах зүйлийг харгалзан үзнэ.</p> <ul style="list-style-type: none"> - Маоригийн сонгуулийн тойргийн одоо байгаа хил хязгаар; - маори хүмүүс болон маори овгийн гишүүдийн нэгдмэл сонирхлын бүлэг; - харилцаа холбооны хэрэгсэл; - топографийн онцлог; - эдгээр дүүргүүдийн маоричуудын сонгуулийн хүн амын амьдралын туршид урьдчилан тооцоолсон аливаа өөрчлөлт. <p>Эх сурвалж: https://www.parliament.nz/en/mps-and-electorates/ http://aceproject.org/ero-en/regions/pacific/NZ/new-zealand-electoral-act-2010/view</p>
43	Эстони	<p style="text-align: center;">ҮНДСЭН ХУУЛЬ</p> <p>60 дугаар зүйл. Рийгикогу нь зуун нэгэн гишүүнээс бүрдэнэ. Рийгикогугийн гишүүд пропорционал зарчмаар чөлөөт сонгуулиар сонгогдоно. Сонгууль нь бүх нийтийн, тэгш, шууд, нууц санал хураалтаар явагдана.</p> <p>Эх сурвалж: https://www.constituteproject.org/constitution/Estonia_2015.pdf?lang=en</p> <p style="text-align: center;">СОНГУУЛИЙН ТУХАЙ ХУУЛЬ</p> <p>6 дугаар зүйл. Сонгуулийн тойрог Рийгикогугийн сонгууль нь олон мандаттай сонгуулийн 12 тойрогт явагдана:</p> <ul style="list-style-type: none"> - сонгуулийн 1 дүгээр тойрог: Таллин хотын Хааберсти, Пхжа-Таллин, Кристиине дүүрэг; - сонгуулийн 2 дугаар тойрог: Таллин хотын Кесклинн, Ласнамае, Пирита дүүргүүд; - сонгуулийн 3 дугаар тойрог: Таллин хотын Мустамае болон Номме дүүрэг; - сонгуулийн 4 дүгээр тойрог: Харжу муж (Таллиннаас бусад) болон Рапла тойрог; - сонгуулийн 5 дугаар тойрог: Хииу муж, Ляэн муж, Сааре муж; - сонгуулийн 6 дугаар тойрог: Лаэне-Виру тойрог; - сонгуулийн 7 дугаар тойрог: Айда-Виру тойрог; - сонгуулийн 8 дугаар тойрог: Ярва муж ба Вилжанди тойрог; - сонгуулийн 9 дүгээр тойрог: Йогева муж ба Тарту муж (Тарту хотоос бусад); - сонгуулийн 10 дугаар тойрог: Тарту хот; - сонгуулийн 11 дүгээр тойрог: Вору, Валга, Полва муж; - сонгуулийн 12 дугаар тойрог: Пярну тойрог. <p>7 дугаар зүйл. (1) Үндэсний сонгуулийн хороо нь тогтоолоор сонгуулийн тойргуудад мандатын хуваарилалтыг дараах байдлаар хийнэ: 1) нийт сонгогчдын тоог 101-д (гишүүдийн тоо) хуваана;</p>

	<p>2) сонгуулийн тойргийн сонгогчдын тоог энэ хэсгийн 1-д заасан тооцооллын үндсэн дээр гарсан тоонд хуваана;</p> <p>3) энэ хэсгийн 2-т заасан тооцооллын үр дүнд гарсан тоотой тохируулан сонгуулийн тойрог бүрд тодорхой тооны мандат олгоно.</p> <p>4) энэ дэд хэсгийн 3-т заасны дагуу хуваарилагдаагүй мандатыг энэ дэд хэсгийн 2)-д заасан тооцооллын дүнд гарсан тооны бутархайг ашиглан хамгийн их үлдэгдлийн дүрмийг үндэслэж хуваарилна.</p> <p>Эх сурвалж: https://www.riiqiteataja.ee/en/eli/506052016002/consolide https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL(2017)023rev-bil</p>
--	--

ХАВСРАЛТУУД**Хавсралт 1. Кирибати Улсын Манеаба ни Маунгатабу (Парламент)-гийн сонгуулийн торгийн хуваарь**

Кирибати Улсын Сонгуулийн тухай хуулийн 9 дүгээр зүйлд заасан сонгуулийн 23 тойргийн хуваарийн заасан 1 дүгээр хүснэгтийг харуулав.

№	Сонгуулийн тойрог	Хамаарах нутаг дэвсгэр	Гишүүдийн тоо
1	Makin	The island of Makin	2
2	Butaritari	The island of Butaritari	2
3	Marakei	The island of Marakei	2
4	Abaiang	The island of Abaiang	3
5	Betio	The islet of Betio	3
6	Tarawa Teinainano	The area of authority of Teinainano Urban Council together with the islet of Tanaea	3
7	Rural Tarawa	The part of Tarawa Atoll not included in the Electoral Districts of Betio and Tarawa Teinainano	3
8	Banaba	Banaba	1
9	Maiana	The island of Maiana	2
10	Abemama	The island of Abemama	2
11	Aranuka	The island of Aranuka	1
12	Kuria	The island of Kuria	1
13	Nonouti	The island of Nonouti	2
14	North Tabiteuea	The part of Tabiteuea Atoll extending from the northern most point to and including the islet of Nauketai.	2
15	South Tabiteuea	The part of Tabiteuea Atoll not included in the North Tabiteuea electoral District	1
16	Onotoa	The island of Onotoa	2
17	Beru	The island of Beru	2
18	Nikunau	The island of Nikunau	2
19	Tamana	The island of Tamana	1
20	Arorae	The island of Arorae	1
21	Washington	Washington Island	1
22	Fanning	Fanning island	2
23	Kiritimati	Kiritimati	3

Хавсралт 2. Македон Улсын сонгуулийн тойргийн хуваарь

Македон Улсын Сонгуулийн тухай хуулийн 175 дугаар зүйлийн 175.1 дэх хэсэгт заасан сонгуулийн тойрог⁹

ELECTORAL DISTRICT 1			
Municipality of KARPOS	polling stations from	2592	to 2653
Municipality of KISELA VODA	polling stations from	2425	to 2427
Municipality of KISELA VODA	polling stations from	2654	to 2672
Municipality of KISELA VODA	polling stations from	2739	to 2751
Municipality of KISELA VODA	polling stations from	2761	to 2771
Municipality of KISELA VODA	polling stations from	2774	to 2795
Municipality of CENTAR	polling stations from	2796	to 2818
Municipality of CENTAR	polling stations from	2822	to 2822
Municipality of CENTAR	polling stations from	2828	to 2828
Municipality of CENTAR	polling stations from	2830	to 2868
Municipality of CENTAR	polling stations from	2870	to 2871
Municipality of CAIR	polling stations from	2819	to 2821
Municipality of CAIR	polling stations from	2823	to 2827
Municipality of CAIR	polling stations from	2829	to 2829
Municipality of CAIR	polling stations from	2869	to 2869
Municipality of CAIR	polling stations from	2872	to 2898
Municipality of AERODROM	polling stations from	2673	to 2738
Municipality of AERODROM	polling stations from	2752	to 2760
Municipality of AERODROM	polling stations from	2772	to 2773
Municipality of SARAJ	polling stations from	2428	to 2461
Municipality of MAKEDONSKI BROD	polling stations from	0224	to 0274
Municipality of SOPISTE	polling stations from	2412	to 2424
Municipality of STUDENICANI	polling stations from	2341	to 2361
ELECTORAL DISTRICT 2			
Municipality of GAZI BABA	polling stations from	2332	to 2332
Municipality of GAZI BABA	polling stations from	2476	to 2552
Municipality of GJORCE PETROV	polling stations from	2553	to 2591
Municipality of CAIR	polling stations from	2899	to 2903
Municipality of CAIR	polling stations from	2916	to 2917
Municipality of CAIR	polling stations from	2922	to 2922
Municipality of CAIR	polling stations from	2924	to 2928
Municipality of CAIR	polling stations from	2934	to 2945
Municipality of SUTO ORIZARI	polling stations from	2955	to 2973
Municipality of BUTEL	polling stations from	2904	to 2915
Municipality of BUTEL	polling stations from	2918	to 2921
Municipality of BUTEL	polling stations from	2923	to 2923
Municipality of BUTEL	polling stations from	2929	to 2933
Municipality of BUTEL	polling stations from	2946	to 2954
Municipality of ARACINOVO	polling stations from	2333	to 2340
Municipality of KUMANOVO	polling stations from	0995	to 1104
Municipality of LIPKOVO	polling stations from	1105	to 1130
Municipality of STARO NAGORICANE	polling stations from	1156	to 1186
Municipality of CUCER – SANDEVO	polling stations from	2462	to 2475
ELECTORAL DISTRICT 3			
Municipality of BEROVO	polling stations from	0001	to 0016
Municipality of VELES	polling stations from	2135	to 2203
Municipality of VELES	polling stations from	2207	to 2210
Municipality of VINICA	polling stations from	0303	to 0332
Municipality of GRADSKO	polling stations from	2217	to 2226

⁹ [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-REF\(2013\)013-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-REF(2013)013-e)

Municipality of DELCEVO	polling stations from	0572	to	0604
Municipality of ZELENIKOVO	polling stations from	2362	to	2376
Municipality of ZRNOVCI	polling stations from	0888	to	0891
Municipality of ILINDEN	polling stations from	2393	to	2411
Municipality of KARBINCI	polling stations from	2316	to	2331
Municipality of KOCANI	polling stations from	0830	to	0874
Municipality of KOCANI	polling stations from	0892	to	0902
Municipality of KRATOVO	polling stations from	0903	to	0937
Municipality of KRIVA PALANKA	polling stations from	0938	to	0981
Municipality of KUMANOVO	polling stations from	1131	to	1141
Municipality of KUMANOVO	polling stations from	1144	to	1150
Municipality of LOZOVO	polling stations from	1704	to	1712
Municipality of MAKEDONSKAKAMENICA	polling stations from	0605	to	0618
Municipality of PETROVEC	polling stations from	2377	to	2392
Municipality of PEHCEVO	polling stations from	0017	to	0025
Municipality of PROBISTIP	polling stations from	1530	to	1573
Municipality of RANKOVCE	polling stations from	0982	to	0994
Municipality of SVETI NIKOLE	polling stations from	1671	to	1703
Municipality of STARO NAGORICANE	polling stations from	1142	to	1143
Municipality of STARO NAGORICANE	polling stations from	1151	to	1155
Municipality of CASKA	polling stations from	2204	to	2206
Municipality of CASKA	polling stations from	2211	to	2216
Municipality of CASKA	polling stations from	2227	to	2246
Municipality of CESINOVO -OBLESEVO	polling stations from	0875	to	0887
Municipality of STIP	polling stations from	2247	to	2315

ELECTORAL DISTRICT 4

Municipality of BITOLA	polling stations from	0194	to	0204
Municipality of BOGDANCI	polling stations from	0368	to	0377
Municipality of BOSILOVO	polling stations from	1811	to	1826
Municipality of BOSILOVO	polling stations from	1842	to	1843
Municipality of VALANDOVO	polling stations from	0280	to	0302
Municipality of VASILEVO	polling stations from	1794	to	1810
Municipality of GEVGELIJA	polling stations from	0333	to	0367
Municipality of DEMIR KAPIJA	polling stations from	1238	to	1248
Municipality of KAVADARCI	polling stations from	0659	to	0712
Municipality of KONCE	polling stations from	1608	to	1617
Municipality of KRIVOGASTANI	polling stations from	1508	to	1519
Municipality of MOGILA	polling stations from	0181	to	0193
Municipality of MOGILA	polling stations from	0214	to	0223
Municipality of NEGOTINO	polling stations from	1213	to	1237
Municipality of NOVACI	polling stations from	0158	to	0180
Municipality of NOVO SELO	polling stations from	1774	to	1792
Municipality of PRILEP	polling stations from	1350	to	1457
Municipality of PRILEP	polling stations from	1494	to	1507
Municipality of PRILEP	polling stations from	1520	to	1529
Municipality of RADOVIS	polling stations from	1574	to	1607
Municipality of RADOVIS	polling stations from	1618	to	1623
Municipality of ROSOMAN	polling stations from	0713	to	0722
Municipality of DOJRAN	polling stations from	0378	to	0385
Municipality of STRUMICA	polling stations from	1713	to	1773
Municipality of STRUMICA	polling stations from	1793	to	1793
Municipality of STRUMICA	polling stations from	1827	to	1841

ELECTORAL DISTRICT 5

Municipality of DEBAR	polling stations from	0549	to	0554
Municipality of CENTAR ZUPA	polling stations from	0557	to	0571
Municipality of DEBARCA	polling stations from	1314	to	1334
Municipality of DEBARCA	polling stations from	1343	to	1349
Municipality of BITOLA	polling stations from	0026	to	0157
Municipality of BITOLA	polling stations from	0205	to	0213

Municipality of VEVCANI	polling stations from	1921	to	1923
Municipality of VRANESTICA	polling stations from	0802	to	0813
Municipality of DEMIR HISAR	polling stations from	0619	to	0658
Municipality of DOLNENI	polling stations from	1209	to	1211
Municipality of DOLNENI	polling stations from	1458	to	1493
Municipality of DRUGOVO	polling stations from	0758	to	0781
Municipality of KICEVO	polling stations from	0723	to	0757
Municipality of KRIVOGASTANI	polling stations from	1212	to	1212
Municipality of KRUSEVO	polling stations from	1187	to	1208
Municipality of OHRID	polling stations from	1249	to	1313
Municipality of OHRID	polling stations from	1335	to	1342
Municipality of PLASNICA	polling stations from	0275	to	0279
Municipality of RESEN	polling stations from	1624	to	1670
Municipality of STRUGA	polling stations from	1844	to	1920
Municipality of STRUGA	polling stations from	2976	to	2976
ELECTORAL DISTRICT 6				
Municipality of BOGOVINJE	polling stations from	2050	to	2079
Municipality of BRVENICA	polling stations from	2032	to	2049
Municipality of VRAPCISTE	polling stations from	0436	to	0462
Municipality of GOSTIVAR	polling stations from	0386	to	0435
Municipality of GOSTIVAR	polling stations from	0480	to	0480
Municipality of GOSTIVAR	polling stations from	0499	to	0533
Municipality of GOSTIVAR	polling stations from	0782	to	0782
Municipality of GOSTIVAR	polling stations from	2974	to	2975
Municipality of DEBAR	polling stations from	0477	to	0477
Municipality of DEBAR	polling stations from	0534	to	0548
Municipality of DEBAR	polling stations from	0555	to	0556
Municipality of ZELINO	polling stations from	2089	to	2114
Municipality of ZAJAS	polling stations from	0814	to	0829
Municipality of JEGUNOVCE	polling stations from	2115	to	2134
Municipality of KICEVO	polling stations from	0783	to	0801
Municipality of KICEVO	polling stations from	0814	to	0829
Municipality of MAVROVO I ROSTUSA	polling stations from	0463	to	0476
Municipality of MAVROVO I ROSTUSA	polling stations from	0478	to	0479
Municipality of MAVROVO I ROSTUSA	polling stations from	0481	to	0498
Municipality of OSLOMEJ	polling stations from	0783	to	0801
Municipality of TEARCE	polling stations from	2007	to	2031
Municipality of TETOVO	polling stations from	1924	to	2006
Municipality TETOVO	polling stations from	2080	to	2088

Хавсралт 3. Унгар Улсын муж, нийслэл дэх бие даасан тойргийн тоо¹⁰

№	Сонгуулийн тойрог	Тойргийн тоо
1	Budapest	18
2	Baranya	4
3	Bács-Kiskun	6
4	Békés	4
5	Borsod-Abaúj-Zemplén	7
6	Csongrád-Csanád	4
7	Fejér	5
8	Győr-Moson-Sopron	5
9	Hajdú-Bihar	6
10	Heves	3
11	Jász-Nagykun-Szolnok	4
12	Komárom-Esztergom	3
13	Nyugat	2
14	Pest	12
15	Somogy	4
16	Szabolcs-Szatmár-Bereg	6
17	Tolna	3
18	Vas	3
19	Veszprém	4
20	Zala	3
	Бүгд	106

¹⁰ <https://njt.hu/jogszabaly/2011-203-00-00>

**ПАРЛАМЕНТЫН СОНГУУЛИЙН ТОГТОЛЦОО, ПАРЛАМЕНТЫН ГИШҮҮДИЙН ТОО
БА ТҮҮНИЙГ ТОГТООХ, ТООЦОХ ЗАРЧИМ**

(Мэдээлэл, лавлагаа)

Д.Халиун, Г.Билгээ

АГУУЛГА

СУДАЛГААНЫ ХЭСЭГ

1.ПАРЛАМЕНТЫН СОНГУУЛИЙН ТОГТОЛЦОО

- 1.1.Сонгуулийн тогтолцоо, ангилал
- 1.2.Дэлхийн улс орнуудын сонгуулийн тогтолцоо
- 1.3.Сонгуулийн тогтолцоог үндсэн хуульдаа тусгасан орнууд

2.ПАРЛАМЕНТЫН ГИШҮҮДИЙН ТОО, ТҮҮНИЙГ ТОГТООХ, ТООЦОХ ЗАРЧИМ

- 2.1.“Куб язгуурын хууль”
- 2.2.Парламентын нэг танхимтай улс орнуудын хүн амын тоог парламентын гишүүдийн тоонд харьцуулсан байдал

НЭГ. ПАРЛАМЕНТЫН СОНГУУЛИЙН ТОГТОЛЦОО

Судалгааны энэхүү хэсэгт дэлхийн улс орнуудын сонгуулийн тогтолцоо, түүний ангилал, мөн улс орнууд хууль тогтоох дээд байгууллагын сонгуулийн тогтолцоог Үндсэн хуульдаа хэрхэн тусгасан талаар авч үзсэн болно.¹¹

1.1. Сонгуулийн тогтолцоо, ангилал¹²

Сонгуулийн тогтолцоо (буюу санал хураах тогтолцоо) гэдэг нь сонгогч тодорхой хувилбаруудаас өөрийн сонголтыг хийхтэй холбогдсон харилцаа юм. Сонгуулийн тогтолцоо нь санал хураах, санал тоолох, эцсийн дүнг нэгтгэн тооцох дүрэм журмыг өөртөө агуулж байдаг. Сонгуулийн тогтолцоог судалдаг онолыг *сонгуулийн эрх зүй* гэж хэлбэр талаас нь тодорхойлж болох бөгөөд түүний цаана улс төр судлал, эдийн засаг, математикийн агуулга оршиж байдаг.

Сонгуулийн саналын агуулга, тойргийн хэмжээ, санал хураалтын дүнг мандатад шилжүүлэн тооцох журам, саналаа тухайлсан нэр дэвшигчийн төлөө, эсхүл түүнийг хамруулж байгаа нам, эвсэл (нэрсийн жагсаалт)-ийн төлөө өгөх зэрэг хувьсах чанартай үзүүлэлтүүдийг харгалзан сонгуулийн тогтолцоог дор дурдсанаар ангилна.

Дэлхийн улс орнуудад сонгуулийн тогтолцооны маш олон хувилбар үйлчилж байгаа бөгөөд тэдгээр нь дотроо олон хувилбартай байгаа юм. Үүнийг хялбарчлан сонгуулийн *олонхыг төлөөлөх тогтолцоо*, сонгуулийн *хувь тэнцүүлэн хуваарилах тогтолцоо*, сонгуулийн *холомог тогтолцоо* гэсэн гурван ангилалд авч үздэг. Эдгээрийн алинд ч хамааруулж болохооргүй *үл шилжих нэг саналын*, *хязгаарлагдмал саналын*, *саналыг дугаарлаж өгөх Бордогийн тооцооны* арга гэсэн сонгуулийн тогтолцооны ангилал бас байдаг.

а. Олонхыг төлөөлөх тогтолцоо: Тодорхой нэр дэвшигчээр дамжуулан сонгуулиар байгуулагддаг эрх барих байгууллагыг бүрдүүлдэг тогтолцоог олонхыг төлөөлөх тогтолцоо гэнэ.

Энэ тогтолцоо нь харьцангуй олонхын, багц саналын, намын багц саналын, дараалал тогтоож саналаа өгөх альтернатив саналын, хоёр шатлалтай саналын гэх мэт хувилбаруудтай. Сонгогчдын олонхын санал авсан нэр дэвшигч сонгогдсонд тооцогдох бөгөөд туйлын олонх (50+1), харьцангуй олонх (хамгийн олон санал авсан), дийлэнх (2/3) болон үнэмлэхүй олонх (3/4)-ийн саналаар сонгогдох гэж ангилдаг.

б. Хувь тэнцүүлэн хуваарилах тогтолцоо: Нам эвслийн төлөөллөөр дамжуулан сонгуулиар байгуулагддаг эрх барих байгууллагыг бүрдүүлдэг тогтолцоог хувь тэнцүүлэн хуваарилах тогтолцоо гэнэ. Нам эвслийн авсан саналын хувьтай мандатын тоо нь уялдаж байх ёстой. Хувь тэнцүүлэн хуваарилах тогтолцоо нь жагсаалт (нээлттэй ба хаалттай)-ын, шилжих бололцоотой нэг саналын гэх мэт олон хувилбартай. Хувь тэнцүүлэн хуваарилах тогтолцоонд:

- нам эвслүүдэд суудал хуваарилах тооцоо нь давуу тал олонтой ч зарим талаар хүндрэлтэй;
- ихэнх тохиолдолд сонгуулийн босго тогтоох замаар суудлыг хуваарилдаг;
- сонгуулийн босгыг ихэнхдээ тухайн тойрог/улсын хэмжээнд/-ийн сонгуулийн хүчинтэй саналын тоог мандатын тоонд харьцуулж тодорхойлдог;

¹¹ “Сонгуулийн эрх зүйн тогтолцооны онол, арга зүйн үндэслэл, зохистой хувилбарыг сонгох зарчим” судалгааны тайлан, СТ-10/217. Ц.Товуусүрэн. 2010 он.

¹² Мөн тэнд.

- намын нэрийн жагсаалтаас хэдэн хүнд мандат хуваарилагдах вэ гэдэг нь босго саналын тоо тухайн намын авсан саналын тоонд хэд дахин багтаж байгаагаар илэрхийлэгдэнэ;
- үлдэгдэл саналыг хэрхэн хуваарилах нь хамгийн том асуудал.

в.Холимог тогтолцоо: Олонхыг төлөөлөх, хувь тэнцүүлэн хуваарилах тогтолцооны аль алиных нь шинжийг агуулдаг. Энэхүү тогтолцоог *холимог хувь тэнцүүлсэн, зэрэгцээ* (параллель) гэж ангилж болно.

Холимог хувь тэнцүүлсэн тогтолцоонд сонгогчдын өгсөн нэг саналаар хоёр өөр тогтолцооны суудал хуваарилах аргыг хэрэглэдгээрээ онцлог юм. Зэрэгцээ (параллель) саналын арга нь сонгогч олонхыг төлөөлөх хэсэгт 1 санал, хувь тэнцүүлэн хуваарилах хэсэгт нэг санал өгдгөөрөө ялгаатай.

Сонгуулийн янз бүрийн тогтолцооны эцсийн үр дүн нь олон янз байж болох бөгөөд ялангуяа илэрхий олонх байхгүй тохиолдолд бүр ч илүү мэдрэгддэг. Иймээс сонгуулийн тогтолцоог сонгохдоо хэлбэр талаас нь биш агуулгаар нь авч үзэхийг онолын талаас нь шаардах болжээ.

Сонгуулийн тогтолцооны агуулгад дор дурдсан хүчин зүйлүүдийг зайлшгүй тооцох хэрэгтэй байдаг.

1.Сонгуулийн тогтолцооны агуулгад:

- саналаа илэрхийлэх хэлбэр;
- нэр дэвшигчийн асуудал;
- санал адил жинтэй байх шаардлага;
- саналын босго тогтоох арга;
- сонгуулийн тойрог, сонгогчид хамаарах үндэсний болон хүйсийн онцлогийг тооцож үзэх шаардлага.

2.Олон ялагчдыг тодруулах арга:

- хувь тэнцүүлэн хуваарилах арга;
- хагас хувь тэнцүүлэх арга;
- холимог тогтолцооны арга.

3.Ганц ялагчийг тодруулах арга:

- нэг болон дараалалд оруулсан саналын арга;
- шилдгийг тодруулах олон шатлалтай саналын арга;
- зэрэглэх саналын арга (саналаа дугаарлаж өгөх, хэлэлцүүлэгтэй санал өгөх);
- нэг ялагчийг шалгаруулах үнэлгээний шалгуур зэргийг харгалзан үзэх хэрэгтэй.

Хүснэгт 1. Сонгуулийн хүчин зүйлийн нөлөөлөл

Сонгуулийн тогтолцооны нөлөөлөл			Сонгогч саналаа гаргах чиглэлийн нөлөөлөл			
Олонхыг төлөөлөх	Хувь тэнцүүлэн хуваарилах	Холимог	Намын нэрийн жагсаалтад	Нэр дэвшигчийн нэрийн жагсаалтад	Тухайлсан нэр дэвшигчид	
					Олонхыг төлөөлөх тогтолцооны	Хувь тэнцүүлэн хуваарилах тогтолцооны
Давуу талууд						
Том намуудад давуу тал үүсгэдэг. Төрийн эрхийг том намууд тогтвортой барих нөхцөл бүрдүүлнэ.	Парламент олон нам суудал авах нөхцөл бүрдүүлнэ. Аливаа үзэл бодол, үнэт зүйл нэг танхимд хэлэлцэгдэх боломж бүрдүүлнэ.	Олонхыг төлөөлөх, хувь тэнцүүлэн хуваарилах тогтолцооны давуу талуудыг товойлгох, дутагдалтай талуудыг хязгаарлах бололцоо бүрдүүлнэ. Том улсуудад болон үндэсний асуудал тавигддаг улсуудад тохиромжтой.	Жижиг намуудад суудал ногдох боломжийг илүү бүрдүүлнэ. Хувь тэнцүүлсэн шинж улам тодрох, санал адил жинтэй байх, санал өгөх, тооцоход хялбар, хүйсийн тэгш байдал, үндэстний асуудлыг шийдвэрлэх нөхцөл бүрдүүлнэ.	Намын нээлттэй нэрийн жагсаалт байдгаараа сонгогчид илүү ойлгомжтой. Жижиг намуудад суудал ногдох боломж давуутай.	Цөөн намын нөлөөг нэмэгдүүлж, олонхын Засгийн газар бүрдэж, хариуцлага, нэг хүчинд төвлөрнө.	Парламентад хэд хэдэн нам орж, ялангуяа жижиг нам суудал авах магадлал өснө. Намын доторх нэр дэвшигчдийн сонгогдох дараалалд сонгогч нөлөөлөх боломж бүрдүүлнэ.
Дутагдалтай талууд						
Сонгогчдын саналын багагүй хэсэг парламентад тусгалаа олохгүй байх сул талтай.	Засгийн газраа намууд нэгдэж байгуулах, хариуцлага хүлээх эзэн тодорхойгүй болох, Засгийн газар огцрох магадлал өснө.	Бүс нутгийн болон үндэсний хэмжээний асуудлын зааг ялгарч, Парламентад өөр өөр ашиг сонирхол зөрчилдөх магадлалтай.	Орон нутаг, парламентын гишүүдийн амьд холбоо сулрах, намын лидерүүдийн давамгайл байдал тогтох, эсвэл нөлөө багатай, үгнээс гардаггүй хүмүүсийг жагсаалтдаа оруулах, намын доторх эрүүл санал бодлыг үл хүндэтгэх талтай.	Парламент олон намын оролцоотой болж, Засгийн газрыг намууд хамтарч бүрдүүлэх тохиолдол элбэг байдаг.	Сонгогчийн өгсөн саналын нэлээд хэсэг нь парламентад тусгалаа олохгүй гадна талд нь үлддэг.	Намын нээлттэй нэрсийн жагсаалтаас сонголт хийх нь Сонгуульд оролцож байгаа нам бүрээр нэр дэвшигчдийн нэрсийн жагсаалт гаргаж сонгогч бүр түүнээс сонголт хийхэд төвөгтэй.

1.2.Дэлхийн улс орнуудын сонгуулийн тогтолцоо

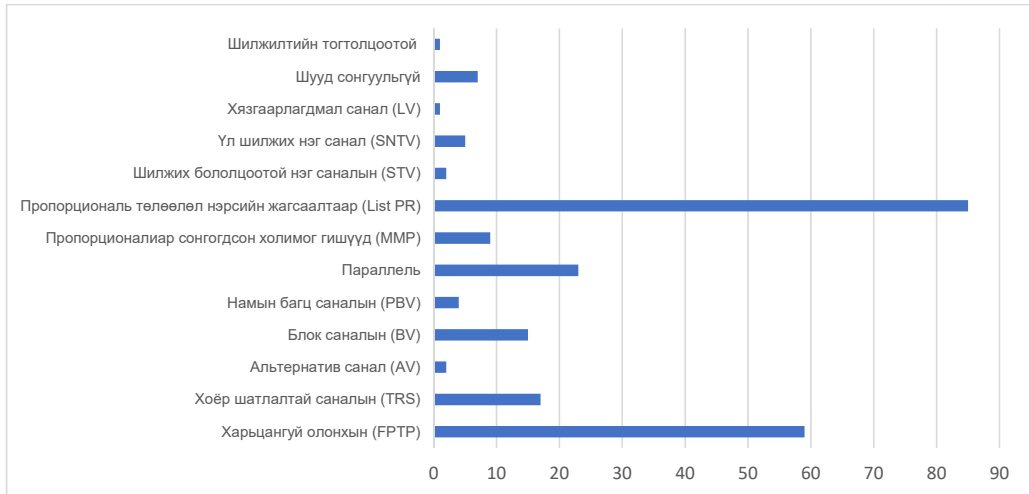
Ардчилал, сонгуульд туслах олон улсын хүрээлэн (*Internatioanl IDEA*)-ийн мэдээллийн сангаас авсан мэдээллийн дагуу өдгөө дэлхийн 219 улсаас:

- сонгуулийн холимог тогтолцоотой – 32 улс (14.7%);
- олонхыг төлөөлөх тогтолцоотой – 86 улс (39.6%);
- хувь тэнцүүлэн хуваарилах тогтолцоотой – 83 улс (38.2%);
- бусад – 8 улс (3.7%);
- шилжилтийн тогтолцоотой – 1 улс (0.5%);
- шууд сонгуульгүй – 7 улс (3.2%);
- мэдээлэл байхгүй – 2 улс байна.

Хүснэгт 2. Дэлхийн улс орнуудын сонгуулийн тогтолцоо¹³

Сонгуулийн тогтолцоо	Улсын тоо, эзлэх хувь	Улсын нэр
Сонгуулийн холимог тогтолцоотой	32 улс (14.7%)	Андорра, Боливи, Венесуэл, Гвиней, Герман, Гүрж, Жибути, Зимбабве, Итали, Киргиз, Лесото, Ливи, Литва, Мавритани, Мексик, Монако, Непал, ОХУ, Өмнөд Солонгос, Пакистан, Палестин, Сейшелийн Арлууд, Сенегал, Судан, Тажикистан, Тайвань, Тайланд, Украин, Унгар, Филиппин, Шинэ Зеланд, Япон
Олонхыг төлөөлөх тогтолцоотой	86 улс (39.6%)	Австрали, Азербайжан, Ангилья, Антигуа ба Барбуда, АНУ, Бангладеш, Барбадос, Бахам, Бахрейн, Беларусь, Белиз, Бермуда, БНАКонго Улс, БНКонго Улс, Ботсвана, Бутан, Виржинийн Арлууд, Вьетнам, Габон, Гамби, Гана, Гернси, Гренада, Гэгээн Елена Арал, Доминик, Египет, Жерси, Замби, Ирак, Иран, Их Британи, Йемен, Кайманы Арлууд, Камерун, Канад, Катар, Кени, Кирибати, Коморос, Кот д'Ивуар, Куба, Кукийн Арлууд, Лаос, Либери, Маврики, Малави, Малайз, Мали, Мальдив, Маршаллын Арлууд, Микронез, Монгол, Монцеррат, Мьянмар, Мэн Арал, Нигери, Ниуэ, Оман, Палау, Папуа Шинэ Гвиней, Самоа, Сент Винсент ба Гренадин, Сент Китс ба Невис, Сент Люсия, Сингапур, Сири, Соломоны Арлууд, Сьерра Леон, Танзани, Токелау, Тонга, Төв Африкийн БНУ, Тринидад ба Тобаго, Тувалу, Туркменистан, Туркс ба Кайкосын Арлууд, Уганда, Узбекистан, Фолклендын Арлууд, Франц, Хаити, Хойд Солонгос, Чад, Энэтхэг, Эсватини, Этиоп, Ямайка
Хувь тэнцүүлэн хуваарилах тогтолцоотой	83 улс (38.2%)	Австри, Албани, Алжир, Ангол, Аргентин, Армени, Аруба, Бельги, Бенин, Болгар, Босни-Херцеговин, Бразил, Буркина Фасо, Бурунди, Гватемал, Гайана, Гвиней-Бисау, Гондурас, Грек, Гренланд, Дани, Доминикан, Зүүн Тимор, Израил, Индонез, Ирланд, Исланд, Испани, Йордан, Кабо Верде, Казахстан, Камбож, Кипр, Кипр (Хойд), Колумби, Косово, Коста Рика, Латви, Ливан, Лихтенштайн, Люксембург, Мальта, Марокко, Мозамбик, Молдова, Монтенегро, Намиби, Нигер, Нидерланд, Нидерландын Антилын Арлууд, Никарагуа, Норвег, Өмнөд Африк, Панам, Парагвай, Перу, Польш, Португал, Руанда, Румын, Сан Марино, Сан Томе ба Принсип, Серби, Словак, Словени, Суринам, Того, Тунис, Турк, Уругвай, Фижи, Финланд, Хойд Македон, Хорват, Чех, Чили, Швед, Швейцар, Шри Ланка, Эквадор Экваторын Гвиней, Эль Сальвадор, Эстони
Бусад	8 улс (3.7%)	Афганистан, Вануату, Гибралтар, Кувейт, Науру, Питкэрний Арлууд, Мадагаскар
Шууд сонгуульгүй	7 улс (3.2%)	АНЭУ, Бруней, Ватикан, Саудын Араб, Сомали, Хятад, Эритрей
Шилжилтийн тогтолцоотой	1 улс (0.5%)	Өмнөд Судан

¹³ <https://www.idea.int/data-tools/world-view/44>

Зураг 1. Хууль тогтоох дээд байгууллагыг бүрдүүлэх сонгуулийн тогтолцоо¹⁴

Тогтолцооны нэр	Улсын тоо, эзлэх хувь
	FPTP 59 (27.2%)
Хоёр шатлалтай саналын	TRV 17 (7.8%)
Альтернатив санал	AV 2 (0.9%)
Блок саналын	BV 15 (6.9%)
Намын багц саналын	PBV 4 (1.8%)
Параллель	Parallel 23 (10.6%)
Пропорционалиар сонгогдсон холимог гишүүд	MMP 9 (4.1%)
Пропорциональ төлөөлөл нэрсийн жагсаалтаар	List PR 85 (39.2%)
Шилжих бололцоотой нэг саналын	STV 2 (0.9%)
Үл шилжих нэг санал	SNTV 5 (2.3%)
Хязгаарлагдмал санал	LV 1 (0.5%)
Шууд сонгуульгүй	
Шилжилтийн тогтолцоотой	
	Бусад 1 (0.5%)
	Бүгд 217

1.3. Сонгуулийн тогтолцоог үндсэн хуульдаа тусгасан орнууд

Парламентын сонгуулийн үндсэн зарчмыг тогтоосон гол эх сурвалж нь тухайн улсын Үндсэн хууль байдаг. Тэр дундаа сонгуулийн тогтолцооны талаар гадаад орнуудын Үндсэн хуулиар зохицуулсан хэм хэмжээ нь харилцан адилгүй байдаг.

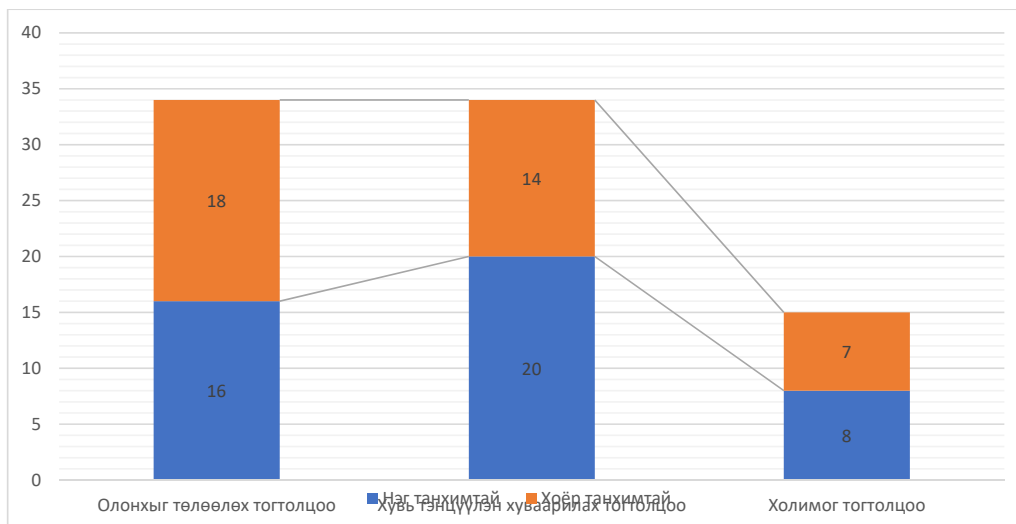
Гэхдээ сонгуулийн талаарх илүү нарийвчилсан зохицуулалтыг хууль тогтоох байгууллагаас баталсан сонгуулийн тухай хууль, эсхүл хууль тогтоох байгууллагын танхимаас баталсан регламентууд байдаг.

Дэлхийн 83 улсын Үндсэн хуульд сонгуулийн тогтолцоог тогтоосон байна. Үүнд, олонхыг төлөөлөх тогтолцоотой 34 улс, хувь тэнцүүлэн хуваарилах тогтолцоотой 34 улс, холимог тогтолцоотой 15 улс тус тус орсон байна.¹⁵

¹⁴ <https://www.idea.int/data-tools/world-view/44>

¹⁵ Выборы в мире: Избирательные системы. И.Б.Борисов, А.Г.Головин, А.В.Игнатов. Российский общественный институт избирательного права, Избирательная комиссия ленинградской области. Санкт-Петербург. 2015. 36-39 дэх тал.

Зураг 2. Үндсэн хуульдаа сонгуулийн тогтолцоог тогтоосон орнууд, (танхимын тоо)

Хүснэгт 3. Үндсэн хуульдаа сонгуулийн тогтолцоог тогтоосон орнуудын жагсаалт

	Нэг танхимтай	Хоёр танхимтай
Олонхыг төлөөлөх тогтолцоо Нэг танхимтай – 16 улс Хоёр танхимтай – 18 улс	Азербайжан Вануату Вьетнам Куба Мальдив Маршаллын Арлууд Науру Невис Папуа Шинэ Гвиней Самоа Сент-Винсент ба Гренадин Соломоны Арлууд Тувалу Туркменистан Хойд Солонгос Хятад	Австрали Антигуа ба Барбуда АНУ Барбадос Белиз Бутан Гаити Гренада Канад Малайз Палау Сент Люсиа Тринидад ба Тобаго Фижи Филиппин Чех Энэтхэг Ямайка
Хувь тэнцүүлэн хуваарилах тогтолцоо Нэг танхимтай – 20 улс Хоёр танхимтай – 14 улс	Албани Зүүн Тимор Исланд Киргиз Коста-Рика Лаос Латви Лихтенштайн Люксембург Никарагуа Норвег Панам Перу Португал Сальвадор Суринам	Австри Аргентин Бельги Боливи Бразил Доминиканы БНУ Испани Колумби Нидерланд Парагвай Польш Тайланд Уругвай Швейцар

	Финланд Швед Шри Ланка Эстони	
Холимог тогтолцоо Нэг танхимтай – 8 улс Хоёр танхимтай – 7 улс	Венесуэл Гватемал Гондурас Гүрж Микронез Шинэ Зеланд Өмнөд Солонгос Эквадор	Камбож Мексик Мьянмар Пакистан Тайланд Чили Япон

Тайлбар: Судалгаанд парламентын хоёр танхимтай орнуудын хувьд доод танхимыг сонгосон болно.

ХОЁР. ПАРЛАМЕНТЫН ГИШҮҮДИЙН ТОО, ТҮҮНИЙГ ТОГТООХ, ТООЦОХ ЗАРЧИМ

2.1. “Куб язгуурын хууль”

Парламентын гишүүдийн тоо улс төрийн намуудын төлөөлөлд тодорхой нөлөө үзүүлдэг. Ялангуяа жижиг тогтолцоонд (нэг мандаттай тойрог, олон мандаттай жижиг тойрог г.м.) олон суудалтай байна гэдэг нь орон нутгийн дэмжлэгтэй жижиг намуудын төлөөллийг нэмэгдүүлэх боломжтой гэсэн үг. Тиймээс улс орны хувьд хэтэрхий жижиг парламент нь чухал эрх ашгийг хааж болох талтай. Нөгөө талаар, хэт том парламент нь хууль тогтоох нүсэр үйл явцыг бий болгох, парламентын дотоод буюу хороодын бүтцийг илүү төвөгтэй болгох, эсхүл хууль тогтоох дийлэнх эрх мэдлийг гүйцэтгэх засаглалд шилжүүлэхэд түлхэц болох талтай.¹⁶

Хууль тогтоогчийн хамгийн чухал үйл ажиллагааны нэг бол харилцаа холбоо юм. Тэдний ажлын хамгийн чухал шинж чанар нь төлөөллийн чиг үүрэг буюу сонгогчидтой харилцах, мөн хууль тогтоох чиг үүрэг буюу бусад хууль тогтоогчидтой харилцах явдал юм. Тухайн улсын хувьд жижиг парламенттай байх нь хууль тогтоогчид хоорондын харилцааны сувгийг багасгаж, улмаар хууль тогтоох чиг үүргийг хялбарчлах боловч сонгогчидтой харилцах сувгийг нэмэгдүүлдэг. Эсрэгээрээ том парламенттай байх нь сонгогчидтой харилцах сувгийг хумих ба төлөөллийг “сайжруулах” боловч бусад хууль тогтоогчидтой харилцах сувгийг нэмэгдүүлэх замаар хууль боловсруулах үйл явцыг үр ашиггүй болгодог.

Парламентын гишүүдийн зохистой хэмжээг тогтоох “куб язгуурын хууль” (cube root formula)¹⁷-ийг анх 1972 онд Эстонийн улс төр судлаач Рейн Таагерера томъёолсон байдаг. Энэ нь парламентын гишүүдийн тоо нь хүн амын тооноос куб язгуур гаргасан тоотой ойролцоо байвал зохимжтой гэсэн үзэл санаа бөгөөд (Таагерера, 1972; Таагерера and Shugart, 1989; Таагерера and Recchia, 2002; Таагерера, 2007) төлөөллийн пропорционал хэмжээ алдагдахаас сэргийлэхэд чиглэгдсэн байна (Lijphart 2012).¹⁸

Практикт парламентын гишүүдийн тоог тогтоох ерөнхий/нийтлэг томъёолол байхгүй. Парламентын хэмжээ буюу гишүүдийн тоо нь тухайн улс орны нөхцөл байдал, хөгжлийн түвшингээс хамааран янз бүр байх ба парламентын гишүүдийн зохистой тоо хэмжээг

¹⁶ Electoral Systems. Parliamentary Size. ACE, The Electoral Knowledge Network. <http://aceproject.org/electoral-advice/archive/questions/replies/760379812>

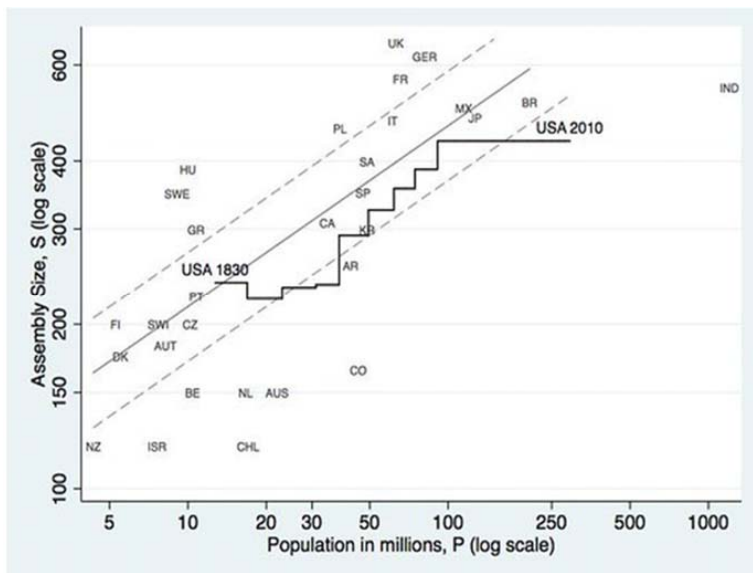
¹⁷ Parliaments Shapes and Sizes, Raphael Godefroy and Nicolas Klein* January 6, 2017. <https://nicolasklein.com/data/documents/parliaments010617.pdf>

¹⁸ Explaining reforms of assembly sizes, Reassessing the cube root law relationship between population and assembly size, Kristof Jacobs, Institute of Management Research, Radboud University (NL) Simon Otjes, Documentation Centre Dutch Political Parties, University of Groningen (NL) <https://ecpr.eu/Filestore/PaperProposal/3bc100be-56fe-4efc-8d8c-a1f0b85e7f24.pdf>

тогтооход тухайн улсын парламентын түүхэн уламжлал, улс орны хэмжээ, хүн амын хэмжээ (сонгуулийн эрх бүхий иргэний тоо болон бичиг үсэг мэддэг хүний тоо), газар зүй, нутаг дэвсгэр, засаг захиргааны нэгжүүдийн тоо зэрэг нь нөлөөлөх хүчин зүйлүүд байж болох юм.¹⁹

Улс орнуудын парламентын гишүүдийн тоог хүн амын хэмжээтэй харьцуулбал (куб язгуурын хуулиар) дараах байдалтай байна:

Зураг 3. Парламентын гишүүдийн тоог хүн амын хэмжээтэй харьцуулсан байдал

- Парламентын гишүүдийн тоо хэт өндөр улс орнууд (тухайлбал, Франц, Итали, Герман, Их Британи, Швед г.м. Эндээс Францыг авч үзвэл, Үндэсний Ассамблей болон Сенат нийлээд 898 гишүүнтэй байх ба куб язгуурын хуулиар зохистой тоо хэмжээ нь 405 байгаа юм. Италийн хувьд зохистой хэмжээ 395 байх бол практик дээр 951 гишүүнтэй байна);
- Парламентын гишүүдийн тоо зохистой хэмжээтэй ойролцоо улс орнууд (Испани, Дани, Швейцар, Португал, Мексик г.м.);
- Парламентын гишүүдийн тоо хэт цөөн улс орнууд (Колумби, Чили, Энэтхэг, Австрали, Нидерланд, Израил, АНУ г.м.).

Аж үйлдвэр өндөр хөгжсөн орнуудад ардчилсан төлөөллийг судлахад тухайн улсын хүн амын болон парламентын төлөөллийн тоо хоорондын куб язгуурын үндсийг дараах байдлаар тооцно:

$$S = P^{1/3}$$

Энд “**S**” нь парламент (эсхүл парламентын доод танхим)-ын суудал, харин “**P**” нь улсын нийт хүн ам болно. Хөгжиж буй орнуудын хувьд энэхүү энгийн тооцоогоор парламент дахь төлөөллийн тоог гарсан байна. Үнэн хэрэгтээ энд нийт хүн амын тоо бус, харин “**Pa**” буюу

¹⁹ Electoral Systems. Parliamentary Size. ACE, The Electoral Knowledge Network. <http://aceproject.org/electoral-advice/archive/questions/replies/760379812>

Formula for the number of Members of Parliament? ACE, The Electoral Knowledge Network, June 24, 2013. <http://aceproject.org/main/english/es/esc03.htm>

“идэвхтэй” хүн амын тоо чухал юм. Идэвхтэй хүн ам нь зах зээлийн эргэлтэд оролцож болох бөгөөд ингэснээр улс төрийн төлөөллийг эрэлхийлж болох хэсэг гэж тооцож болно:

$$Pa = PLW$$

Энд “L” нь хүн амын бичиг үсэгт тайлагдсан хувь, “W” нь хүн амын хөдөлмөрийн насны хувь болно. Иймд хэрэв 10 сая хүн амтай, тэдгээрийн 90% нь бичиг үсэгт тайлагдсан, 55% нь хөдөлмөрийн насных бол “Pa” буюу “идэвхтэй” хүн амын тоо 4,950,000 болно.

$$Pa = 10,000,000 \times .90 \times .55 = 4,950,000$$

Харин 10 сая хүн амтай, тэдгээрийн 55% нь хөдөлмөрийн насны хүн, харин бичиг үсэгт тайлагдсан байдал нь зөвхөн 75% байсан бол идэвхтэй хүн амын тоо нь 4,125,000 болно.

$$Pa = 10,000,000 \times .75 \times .55 = 4,125,000$$

Хөгжингүй орнуудад идэвхтэй болон нийт хүн амын хооронд ялгаа бага байдаг боловч хөгжиж буй орнуудад том ялгаатай байж болно.

Бүх улсуудыг парламентын хамт судлахад идэвхтэй хүн амын тоо болон парламентын суудлын тооны хооронд дараах харьцаа илэрсэн байна:

$$S = (2Pa)^{1/3}$$

Дээрх хоёр жишээг авч үзвэл, 4,950,000 идэвхтэй хүн амтай улсын парламент нь 215 гишүүнтэй байхаар тооцох бол 4,125,000 идэвхтэй хүн амтай улсын парламент нь 202 гишүүнтэй байхаар тооцож байна.

Энэхүү тэгшитгэлээр тооцоолоход цөөн тооны улсуудад тооцоолсон хэмжээнээс 2 дахин олон, эсхүл талаас бага тооны парламентын суудалтай байна. Тэгэхээр тухайн тэгшитгэлийг тухайн улс орны идэвхтэй хүн амын тодорхойлогдох боломжтой бол тухайн орны чуулганы тохиромжтой хэмжээг урьдчилан таамаглах боломжтой гэж үзэж байна.

2.2. Парламентын нэг танхимтай улс орнуудын хүн амын тоог парламентын гишүүдийн тоонд харьцуулсан байдал

Судалгааны энэ хэсэгт парламентын нэг танхимтай 140 улсыг хамруулав. Эдгээр улсын хүн амын тоог парламентын гишүүдийн тоонд харьцуулан, мөн парламентад нэг гишүүний төлөөлөх иргэдийн тоог 8 багц болгон хүснэгтээр харуулав.

Судалгаанд хамрагдсан нийт 140 улсын 31 улсад парламентын нэг гишүүн нь 20.001-50.000 иргэнийг төлөөлж байгаа нь хамгийн их буюу 22.1 хувийг эзэлж байна. Дөрвөн улсад парламентын нэг гишүүн нь 200.001-ээс дээш иргэнийг төлөөлж байгаа нь хамгийн бага буюу 2.9 хувийг эзэлж байна.

Хүснэгт 4. Парламентын нэг танхимтай улсуудын хүн амын тоо

<i>Д/д</i>	<i>Иргэдийн тоо</i>	<i>Улсын тоо</i>	<i>Эзлэх хувь</i>
1.	200.001-ээс дээш	4	2.9
2.	100.001-200.000	16	11.4
3.	50.001-100.000	25	17.9
4.	20.001-50.000	31	22.1
5.	10.001-20.000	15	10.7
6.	5.001-10.000	10	7.1
7.	1.001-5.000	24	17.1
8.	1.000 хүртэл	15	10.7

Харин ойролцоо үзүүлэлттэй 2 багц улсыг авч үзвэл, 25 улсад (17.9 хувь) парламентын нэг

гишүүн нь 50.001-100.000 иргэнийг, 24 улсад (17.1 хувь) парламентын нэг гишүүн нь 1.001-5.000 иргэнийг тус тус төлөөлж байна.

Хүснэгт 5. Парламентын нэг танхимтай улс орнуудын хүн амын тоог парламентын гишүүдийн тоонд харьцуулсан байдал

Д/д	Улсын нэр	Хүн амын тоо	Гишүүдийн тоо	Нэг гишүүний төлөөлөх иргэдийн тоо
1. 200.001-ээс дээш иргэдийг				
1.	Бангладеш	166,280,712	300	554,269
2.	Иран	80,840,713	290	278,761
3.	Перу	30,147,935	130	231,907
4.	Хятад	1,355,692,576	2,980	454,930
2. 100.001-200.000 иргэдийг				
5.	Арабын Нэгдсэн Эмират	5,628,805	40	140,720
6.	Бенин	10,160,556	83	122,416
7.	Буркина Фасо	18,365,123	127	144,607
8.	Венесуэл	28,868,486	165	174,961
9.	Вьетнам	93,421,835	500	186,844
10.	Гвиней	11,474,383	114	100,652
11.	Египет	86,895,099	Доод тал нь 450	193,100
12.	Ирак	32,585,692	325	100,264
13.	Мали	16,455,903	160	102,849
14.	Нигер	17,466,172	113	154,568
15.	Өмнөд Солонгос	49,039,986	300	163,467
16.	Саудын Араб	27,345,986	150	182,307
17.	Танзани	49,639,138	357	139,045
18.	Турк	81,619,392	600	136,032
19.	Хонгконг	7,112,688	70	101,610
20.	Эквадор	15,654,411	137	114,266
3. 50.001-100.000 иргэдийг				
21.	Азербайжан	9,686,210	125	77,490
22.	Ангол	19,088,106	220	86,764
23.	Гана	25,758,108	275	93,666
24.	Гватемал	14,647,083	158	92,703
25.	Замби	14,638,505	158	92,649
26.	Израил	7,821,850	120	65,182
27.	Коста-Рика	4,755,234	57	83,425
28.	Лаос	6,803,699	132	51,543
29.	Малави	17,377,468	193	90,039
30.	Мозамбик	24,692,144	250	98,769
31.	Никарагуа	5,848,641	92	63,572
32.	Панам	3,608,431	71	50,823
33.	Папуа Шинэ Гвиней	6,552,730	111	59,034
34.	Сенегал	13,635,927	150	90,906
35.	Сингапур	5,567,301	87	63,992
36.	Сири	17,951,639	250	71,807
37.	Того	7,351,374	91	80,784
38.	Төв Африк	5,277,959	105	50,266
39.	Тунис	10,937,521	217	50,403
40.	Уганда	35,918,915	375	95,784
41.	Украин	44,291,413	450	98,425
42.	Хондурас	8,598,561	128	67,176
43.	Чад	11,412,107	188	60,703
44.	Шри Ланка	21,866,445	225	97,184
45.	Эль Сальвадор	6,125,512	84	72,923

4. 20.001-50.000 иргэдийг				
46.	Албани	3,020,209	140	21,573
47.	Армени	3,060,631	Доод тал нь 101	23,364
48.	Болгар	6,924,716	240	28,853
49.	Ботсвана	2,155,784	63	34,218
50.	Гамби	1,925,527	53	36,331
51.	Грек	10,775,557	300	35,919
52.	Гүрж	4,935,880	150	32,906
53.	Дани	5,569,077	179	31,112
54.	Катар	2,123,160	45	47,181
55.	Киргиз	5,604,212	120	46,702
56.	Коморос	766,865	33	23,238
57.	Кувейт	2,742,711	65	42,196
58.	Латви	2,165,165	100	21,652
59.	Лебанон	5,882,562	128	45,958
60.	Ливи	6,244,174	200	31,221
61.	Мавритани	3,516,806	146	24,087
62.	Молдова	3,583,288	101	35,478
63.	Монгол	3,357,542²⁰	76	44,178
64.	Норвег	5,147,792	169	30,460
65.	Португал	10,813,834	230	47,017
66.	Серби	7,209,764	250	28,839
67.	Словак	5,443,583	150	36,291
68.	Сьерра Леон	5,743,725	124	46,320
69.	Туркменистан	5,171,943	125	41,376
70.	Унгар	9,919,128	199	49,845
71.	Финланд	5,268,799	200	26,344
72.	Хойд Солонгос	24,851,627	687	36,174
73.	Хорват	4,470,534	151	29,606
74.	Швед	9,723,809	349	27,862
75.	Шинэ Зеланд	4,401,916	120 usually	36,682
76.	Эритрей	6,380,803	150	42,539
5. 10.001-20.000 иргэдийг				
77.	Бруней	422,675	33	12,808
78.	Гайана	735,554	65	11,316
79.	Гвиней-Бисау	1,693,398	102	16,602
80.	Гуам	161,001	15	10,733
81.	Жибути	810,179	65	12,464
82.	Кипр	1,172,458	80	14,656
83.	Косово	1,859,203	120	15,493
84.	Куба	11,047,251	612	18,051
85.	Литви	2,848,000	141	19,863
86.	Мавритус	1,331,155	70	19,017
87.	Макао	587,914	33	17,816
88.	Македони	2,091,719	123	17,006
89.	Соломоны арлууд	609,883	50	18,064
90.	Суринам	573,311	51	11,241
91.	Эстони	1,257,921	101	12,455
6. 5.001-10.000 иргэдийг				
92.	АНУ-ын Виржин арлууд	104,170	15	6,945
93.	Аруба	110,663	21	5,270
94.	Вануату	266,937	52	5,133
95.	Зүүн Тимор	1,201,542	52-оос 65	9,242
96.	Исланд	317,351	63	5,037
97.	Кабо-Верде	538,535	72	7,480

²⁰ 2020 оны Монгол Улсын хүн амын тоо. Эх сурвалж: Статистикийн мэдээллийн нэгдсэн сан.

98.	Люксембург	520,672	60	8,678
99.	Микронез	105,681	14	7,549
100.	Монтенегро	650,036	81	8,025
101.	Фижи	903,207	50	8,769
7. 1.001-5.000 иргэдийг				
102.	Ангуилла	16,086	11	1,462
103.	Андорра	85,458	Доод тал нь 28	3,052
104.	Гибралтар	29,185	18	1,621
105.	Гринланд	57,728	31	1,862
106.	Гуэрнсей	65,849	45	1,463
107.	Доминик	73,449	32	2,295
108.	Жерси	96,513	58	1,664
109.	Кеймен арлууд	54,914	21	2,615
110.	Кирибати	104,488	46	2,271
111.	Лихтенштайн	37,313	25	1,493
112.	Мальдив	393,595	85	4,631
113.	Мальта	412,655	65	3,174
114.	Маршаллын арлууд	70,983	33	2,151
115.	Монако	30,508	24	1,271
116.	Самоа	196,628	49	4,013
117.	Сан Китс-Невис	51,538	14	3,681
118.	Сан Мартин	31,530	23	1,371
119.	Сан-Томе ба Принсипи	190,428	55	3,462
120.	Сейшелийн арлууд	91,650	34	2,696
121.	Сент-Винсент ба Гренадин	102,918	21	4,901
122.	Синт-Мартен	39,689	15	2,646
123.	Теркс-Кайкосын арлууд	49,070	19	2,583
124.	Тонга	106,440	26	4,094
125.	Шинэ Каледониа	267,840	54	4,960
8. 1000 хүртэл иргэдийг				
126.	Ватикан	842	7	120
127.	Вуоллис-Футуна	15,561	20	778
128.	Кокос арлууд	596	7	85
129.	Крисмас арлууд	1,530	9	170
130.	Монцеррат	5,215	11	474
131.	Науру	9,488	19	499
132.	Ниуэ	1,190	20	60
133.	Норфолкын арлууд	2,210	9	246
134.	Питкерт арлууд	48	10	5
135.	Сан Бартелеми	7,267	19	382
136.	Сан Марино	32,742	60	546
137.	Сан Хелена	7,776	17	457
138.	Сан-Пьер Микүэллон	5,716	19	301
139.	Токелау	1,337	20	67
140.	Тувалу	10,782	15	719

Монгол Улсын хувьд, Улсын Их Хурал (УИХ)-ын нэг гишүүн нь 20.001-50.000 иргэнийг төлөөлж байгаа багцад хамаарч байна.

Монгол Улс 1990 оноос хойш төрийн эрх барих дээд байгууллага болох Улсын Их Хурлыг найман удаа бүх нийтийн, шууд, чөлөөт, ардчилсан сонгуулиар байгуулаад байна.

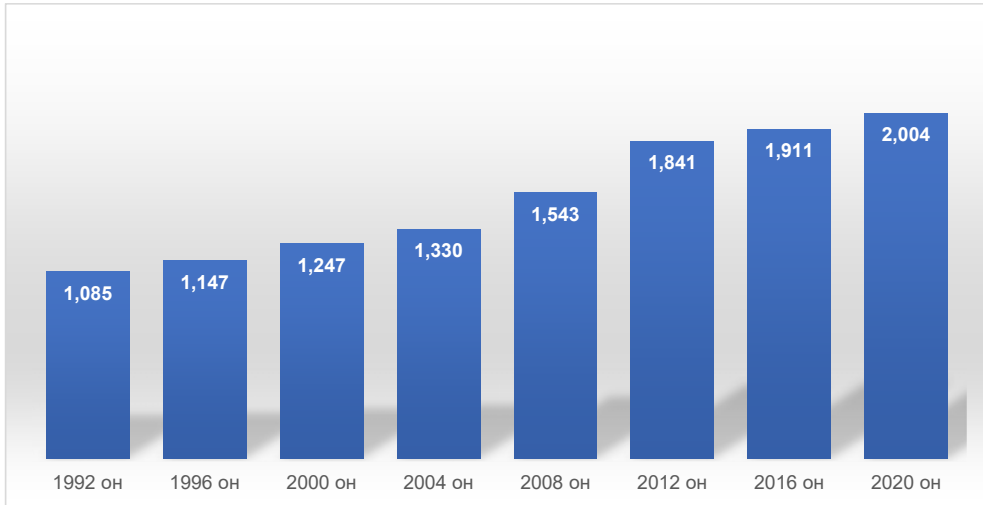
Манай улсын нийт хүн ам 1992 онд 2,115.0 мянган байсан бол 2020 онд 3,296.9 мянга болж 52 хувиар өссөн байна. Энэ нь:

- 1992 онд УИХ-ын нэг гишүүн 29.145 иргэнийг төлөөлж байсан;
- 2020 онд УИХ-ын нэг гишүүн 44.178 иргэнийг төлөөлж байсан.

Харин сонгогчдын нэрийн жагсаалтад бүртгэгдсэн хүний тоо 1992 онд УИХ-ын анхны сонгуулийг явуулснаас хойш 2020 онд 85 хувиар өссөн байна. Энэ нь:

- 1992 онд УИХ-ын нэг гишүүн 14.368 иргэнийг төлөөлж байсан;
- 2020 онд УИХ-ын нэг гишүүн 26.368 иргэнийг төлөөлж байсан.

Зураг 4. Сонгогчдын нэрийн жагсаалтад бүртгэгдсэн хүний тооны өсөлт, мянган хүн

Эх сурвалж: Статистикийн мэдээллийн нэгдсэн сан.

Дэлхийн улсуудын сонгуулийн тогтолцоо (хууль тогтоох дээд байгууллагын сонгуулийн систем, гишүүдийн тоо)²¹

Улсын нэр	Хамгийн сүүлд явагдсан сонгуулийн огноо	Сонгуулийн тогтолцоо	Хууль тогтоох дээд байгууллагын сонгуулийн тогтолцоо	Шатлал	Хууль тогтоох дээд байгууллагын гишүүдийн тоо (шууд сонгогддог)	Хууль тогтоох дээд байгууллагын гишүүдийн тоо
Австрали	2019	Олонхыг төлөөлөх	AV	1	151	151
Австри	2019	Хувь тэнцүүлэн хуваарилах	List PR	3	183	183
Азербайжан	2020	Олонхыг төлөөлөх	FPTP	1	125	125
Албани	2021	Хувь тэнцүүлэн хуваарилах	List PR	1	140	140
Алжир	2021	Хувь тэнцүүлэн хуваарилах	List PR	1	407	407
Ангилья	2020	Олонхыг төлөөлөх	#FPTP #BV	2	11	13
Ангол	2017	Хувь тэнцүүлэн хуваарилах	List PR	2	220	220
Андорра	2019	Холимог	Parallel	2	28	28
Антигуа ба Барбуда	2014	Олонхыг төлөөлөх	FPTP	1	17	17
АНУ	2020	Олонхыг төлөөлөх	FPTP	1	435	435
АНЭУ	2019		Шууд сонгуульгүй			
Аргентин	2021	Хувь тэнцүүлэн хуваарилах	List PR	1	257	257
Армени	2021	Хувь тэнцүүлэн хуваарилах	List PR	1	107	107
Аруба	2021	Хувь тэнцүүлэн хуваарилах	List PR	1	21	21
Афганистан	2018	Бусад	SNTV	1	250	250
Бангладеш	2018	Олонхыг төлөөлөх	FPTP	1	300	350
Барбадос	2022	Олонхыг төлөөлөх	FPTP	1	30	30
Бахам	2021	Олонхыг төлөөлөх	FPTP	1	39	39
Бахрейн	2018	Олонхыг төлөөлөх	TRS	1	40	40
Беларусь	2019	Олонхыг төлөөлөх	FPTP	1	110	110
Белиз	2020	Олонхыг төлөөлөх	FPTP	1	31	31
Бельги	2019	Хувь тэнцүүлэн хуваарилах	List PR	1	150	150
Бенин	2019	Хувь тэнцүүлэн хуваарилах	List PR	1	83	83
Бермуда	2020	Олонхыг төлөөлөх	FPTP	1	36	36
БНАКонго Улс	2018	Олонхыг төлөөлөх	#FPTP #List PR	H	500	500
БНКонго Улс	2017	Олонхыг төлөөлөх	TRS	1	151	151
Болгар	2021	Хувь тэнцүүлэн хуваарилах	List PR	1	240	240
Боливи	2020	Холимог	MMP	3	130	130
Босни-Херцеговин	2018	Хувь тэнцүүлэн хуваарилах	List PR	1	42	42
Ботсвана	2019	Олонхыг төлөөлөх	FPTP	1	57	63
Бразил	2018	Хувь тэнцүүлэн хуваарилах	List PR	1	513	513
Бруней	2017		Шууд сонгуульгүй			
Буркина Фасо	2020	Хувь тэнцүүлэн хуваарилах	List PR	2	127	127
Бурунди	2020	Хувь тэнцүүлэн хуваарилах	List PR	1	100	124

²¹ <https://www.idea.int/data-tools/world-view/44>

Бутан	2018	Олонхыг төлөөлөх	FPTP	1	47	47
Вануату	2020	Бусад	SNTV	H	52	52
Ватикан	2017		Шууд сонгуульгүй			
Венесуэл	2020	Холимог	Parallel	2	277	280
Виргинийн Арлууд	2019	Олонхыг төлөөлөх	FPTP	2	13	13
Вьетнам	2021	Олонхыг төлөөлөх	TRS	1	500	500
Габон	2018	Олонхыг төлөөлөх	TRS	1	143	143
Гамби	2022	Олонхыг төлөөлөх	FPTP	1	53	58
Гана	2020	Олонхыг төлөөлөх	FPTP	1	275	275
Гватемал	2019	Хувь тэнцүүлэн хуваарилах	List PR	2	160	160
Гайана	2020	Хувь тэнцүүлэн хуваарилах	List PR	2	65	65
Гвиней	2020	Холимог	Parallel	2	114	114
Гвиней-Бисау	2019	Хувь тэнцүүлэн хуваарилах	List PR	1	102	102
Герман	2021	Холимог	MMP	2	736	736
Гернси	2020	Олонхыг төлөөлөх	BV	1	38	40
Гибралтар	2019	Бусад	LV	1	17	17
Гондурас	2021	Хувь тэнцүүлэн хуваарилах	List PR	1	128	128
Грек	2019	Хувь тэнцүүлэн хуваарилах	List PR	2	300	300
Гренада	2018	Олонхыг төлөөлөх	FPTP	1	15	15
Гренланд	2021	Хувь тэнцүүлэн хуваарилах	List PR	1	31	31
Гүрж	2020	Холимог	Parallel	2	150	150
Гэгээн Елена Арал	2021	Олонхыг төлөөлөх	BV	1	12	15
Дани	2019	Хувь тэнцүүлэн хуваарилах	List PR	2	179	179
Доминик	2019	Олонхыг төлөөлөх	FPTP	1	21	32
Доминикан	2020	Хувь тэнцүүлэн хуваарилах	List PR	3	190	190
Египет	2020	Олонхыг төлөөлөх	#TRS #PBV	2	568	596
Жерси	2014	Олонхыг төлөөлөх	#FPTP #BV	H	49	49
Жибути	2018	Холимог	MMP	1	65	65
Замби	2021	Олонхыг төлөөлөх	FPTP	1	156	167
Зимбабве	2018	Холимог	Parallel	2	270	270
Зүүн Тимор	2018	Хувь тэнцүүлэн хуваарилах	List PR	1	65	65
Израил	2021	Хувь тэнцүүлэн хуваарилах	List PR	1	120	120
Индонез	2019	Хувь тэнцүүлэн хуваарилах	List PR	1	575	575
Ирак	2021	Олонхыг төлөөлөх	SNTV	1	329	329
Иран	2020	Олонхыг төлөөлөх	TRS	1	290	290
Ирланд	2020	Хувь тэнцүүлэн хуваарилах	STV	1	159	160
Исланд	2021	Хувь тэнцүүлэн хуваарилах	List PR	2	63	63
Испани	2019	Хувь тэнцүүлэн хуваарилах	List PR	1	350	350
Итали	2018	Холимог	Parallel	2	630	630
Их Британи	2019	Олонхыг төлөөлөх	FPTP	1	650	650
Йемен	2003	Олонхыг төлөөлөх	FPTP	1	301	301
Йордан	2020	Хувь тэнцүүлэн хуваарилах	List PR	1	130	130

СУДАЛГААНЫ ЭМХЭТГЭЛ

Кабо Верде	2021	Хувь тэнцүүлэн хуваарилах	List PR	1	72	72
Казахстан	2021	Хувь тэнцүүлэн хуваарилах	List PR	1	98	107
Кайманы Арлууд	2021	Олонхыг төлөөлөх	FPTP	1	19	19
Камбож	2018	Хувь тэнцүүлэн хуваарилах	List PR	1	125	125
Камерун	2020	Олонхыг төлөөлөх	List PR	H	180	180
Канад	2021	Олонхыг төлөөлөх	FPTP	1	338	338
Катар	2021	Олонхыг төлөөлөх	FPTP	1	30	45
Кени	2017	Олонхыг төлөөлөх	FPTP	2	337	350
Кипр	2021	Хувь тэнцүүлэн хуваарилах	List PR	1	56	56
Кипр (Хойд)	2022	Хувь тэнцүүлэн хуваарилах	List PR	1	50	50
Киргиз	2021	Холимог	Parallel	2	90	90
Кирибати	2020	Олонхыг төлөөлөх	TRS	1	44	46
Колумби	2022	Хувь тэнцүүлэн хуваарилах	List PR	1	166	166
Коморос	2020	Олонхыг төлөөлөх	TRS	1	24	33
Косово	2021	Хувь тэнцүүлэн хуваарилах	List PR	1	120	120
Коста Рика	2022	Хувь тэнцүүлэн хуваарилах	List PR	1	57	57
Кот д'Ивуар	2021	Олонхыг төлөөлөх	#FPTP #PBV	H	255	255
Куба	2018	Олонхыг төлөөлөх	TRS	1	612	612
Кувейт	2020	Бусад	SNTV	1	50	65
Кукийн Арлууд	2018	Олонхыг төлөөлөх	FPTP	1	24	24
Лаос	2021	Олонхыг төлөөлөх	BV	1	164	164
Латви	2018	Хувь тэнцүүлэн хуваарилах	List PR	1	100	100
Лесото	2017	Холимог	MMP	2	120	120
Либериа	2017	Олонхыг төлөөлөх	FPTP	1	73	73
Ливан	2018	Хувь тэнцүүлэн хуваарилах	List PR	1	128	128
Ливи	2014	Холимог	Parallel	3	200	200
Литва	2020	Холимог	Parallel	2	141	141
Лихтенштайн	2021	Хувь тэнцүүлэн хуваарилах	List PR	1	25	25
Люксембург	2018	Хувь тэнцүүлэн хуваарилах	List PR	1	60	60
Маврики	2019	Олонхыг төлөөлөх	BV	1	62	70
Мавритани	2018	Холимог	Parallel	3	157	157
Мадагаскар	2019	Хувь тэнцүүлэн хуваарилах болон Олонхыг төлөөлөх	#FPTP #List PR	1	151	151
Малави	2019	Олонхыг төлөөлөх	FPTP	1	193	193
Малайз	2018	Олонхыг төлөөлөх	FPTP	1	222	222
Мали	2020	Олонхыг төлөөлөх	TRS	1	147	147
Мальдив	2019	Олонхыг төлөөлөх	FPTP	1	87	87
Мальта	2022	Хувь тэнцүүлэн хуваарилах	STV	1	67	67
Марокко	2021	Хувь тэнцүүлэн хуваарилах	List PR	2	395	395
Маршаллын Арлууд	2019	Олонхыг төлөөлөх	#FPTP #BV	H	33	33
Мексик	2021	Холимог	MMP	2	500	500
Микронез	2021	Олонхыг төлөөлөх	FPTP	2	14	14

Мозамбик	2019	Хувь тэнцүүлэн хуваарилах	List PR	1	250	250
Молдова	2021	Хувь тэнцүүлэн хуваарилах	List PR	1	101	101
Монако	2018	Холимог	Parallel	2	24	24
Монгол	2020	Олонхыг төлөөлөх	BV	1	76	76
Монтенегро	2020	Хувь тэнцүүлэн хуваарилах	List PR	1	81	81
Монцеррат	2019	Олонхыг төлөөлөх	TRS	1	9	11
Мьянмар	2020	Олонхыг төлөөлөх	FPTP	1	330	440
Мэн Арал	2021	Олонхыг төлөөлөх	BV	1	24	24
Намиби	2019	Хувь тэнцүүлэн хуваарилах	List PR	1	96	96
Науру	2019	Бусад	Modified BC	1	19	19
Непал	2017	Холимог	Parallel	2	275	275
Нигер	2020	Хувь тэнцүүлэн хуваарилах	List PR	H	171	171
Нигери	2019	Олонхыг төлөөлөх	FPTP	1	360	360
Нидерланд	2021	Хувь тэнцүүлэн хуваарилах	List PR	1	150	150
Нидерландын Антилын Арлууд	2010	Хувь тэнцүүлэн хуваарилах	List PR	1	22	22
Никарагуа	2021	Хувь тэнцүүлэн хуваарилах	List PR	2	90	90
Ниуэ	2020	Олонхыг төлөөлөх	#FPTP #BV	2	20	20
Норвег	2021	Хувь тэнцүүлэн хуваарилах	List PR	2	169	169
Оман	2019	Олонхыг төлөөлөх	#FPTP #BV	H	86	86
ОХУ	2021	Холимог	Parallel	2	450	450
Өмнөд Африк	2019	Хувь тэнцүүлэн хуваарилах	List PR	2	400	400
Өмнөд Солонгос	2020	Холимог	MMP	2	300	300
Өмнөд Судан	2016	Шилжилтийн	Шилжилтийн			
Пакистан	2018	Холимог	Parallel	2	342	342
Палау	2020	Олонхыг төлөөлөх	FPTP	1	16	16
Палестин	2006	Холимог	Parallel	2	132	132
Панам	2019	Хувь тэнцүүлэн хуваарилах	#FPTP #List PR	H	71	71
Папуа Шинэ Гвиней	2017	Олонхыг төлөөлөх	AV	2	111	111
Парагвай	2018	Хувь тэнцүүлэн хуваарилах	List PR	1	80	80
Перу	2021	Хувь тэнцүүлэн хуваарилах	List PR	1	130	130
Питкэрний Арлууд	2005	Бусад	SNTV	1	6	8
Польш	2019	Хувь тэнцүүлэн хуваарилах	List PR	1	460	460
Португал	2022	Хувь тэнцүүлэн хуваарилах	List PR	1	230	230
Руанда	2018	Хувь тэнцүүлэн хуваарилах	List PR	1	53	80
Румын	2020	Хувь тэнцүүлэн хуваарилах	List PR	1	312	329
Самоа	2021	Олонхыг төлөөлөх	FPTP	1	51	51
Сан Марино	2019	Хувь тэнцүүлэн хуваарилах	List PR	1	60	60
Сан Томе ба Принсип	2018	Хувь тэнцүүлэн хуваарилах	List PR	1	55	55
Саудын Араб	2021		Шууд сонгуульгүй			
Сейшелийн Арлууд	2020	Холимог	Parallel	2	35	35

СУДАЛГААНЫ ЭМХЭТГЭЛ

Сенегал	2017	Холимог	Parallel	3	165	165
Сент Винсент ба Гренадин	2020	Олонхыг төлөөлөх	FPTP	1	15	23
Сент Китс ба Невис	2020	Олонхыг төлөөлөх	FPTP	1	11	15
Сент Люсия	2021	Олонхыг төлөөлөх	FPTP	1	17	17
Серби	2022	Хувь тэнцүүлэн хуваарилах	List PR	1	250	250
Сингапур	2020	Олонхыг төлөөлөх	#FPTP #PBV	H	93	104
Сири	2020	Олонхыг төлөөлөх	BV	1	250	250
Словак	2020	Хувь тэнцүүлэн хуваарилах	List PR	1	150	150
Словени	2022	Хувь тэнцүүлэн хуваарилах	List PR	2	90	90
Соломоны Арлууд	2019	Олонхыг төлөөлөх	FPTP	1	50	50
Сомали	2022		Шууд сонгуульгүй			
Судан	2015	Холимог	Parallel	3	450	450
Суринам	2020	Хувь тэнцүүлэн хуваарилах	List PR	1	51	51
Сьерра Леон	2018	Олонхыг төлөөлөх	FPTP	1	132	146
Тажикистан	2020	Холимог	Parallel	2	63	63
Тайвань	2020	Холимог	Parallel	3	113	113
Тайланд	2019	Холимог	MMP	2	500	500
Танзани	2020	Олонхыг төлөөлөх	FPTP	1		
Того	2018	Хувь тэнцүүлэн хуваарилах	List PR	1	91	91
Токелау	2020	Олонхыг төлөөлөх	FPTP	1	22	22
Тонга	2021	Олонхыг төлөөлөх	FPTP	1	17	26
Төв Африкийн БНУ	2020	Олонхыг төлөөлөх	TRS	1	140	140
Тринидад ба Тобаго	2020	Олонхыг төлөөлөх	FPTP	1	41	41
Тувалу	2019	Олонхыг төлөөлөх	BV	1	16	16
Тунис	2019	Хувь тэнцүүлэн хуваарилах	List PR	1	217	217
Турк	2018	Хувь тэнцүүлэн хуваарилах	List PR	1	600	600
Туркменистан	2018	Олонхыг төлөөлөх	TRS	1	125	125
Туркс ба Кайкосын Арлууд	2021	Олонхыг төлөөлөх	#FPTP #BV	2	15	19
Уганда	2021	Олонхыг төлөөлөх	FPTP	1	499	529
Узбекистан	2019	Олонхыг төлөөлөх	TRS	1	150	150
Украин	2019	Холимог	Parallel	2	424	424
Унгар	2022	Холимог	MMP	2	199	199
Уругвай	2019	Хувь тэнцүүлэн хуваарилах	List PR	1	99	99
Фижи	2018	Хувь тэнцүүлэн хуваарилах	List PR	1	51	51
Филиппин	2019	Холимог	Parallel	2	306	306
Финланд	2019	Хувь тэнцүүлэн хуваарилах	List PR	1	200	200
Фолклендын Арлууд	2021	Олонхыг төлөөлөх	BV	1	8	8
Франц	2017	Олонхыг төлөөлөх	TRS	1	577	577
Хаити	2021	Олонхыг төлөөлөх	TRS	1		
Хойд Македон	2020	Хувь тэнцүүлэн хуваарилах	List PR	1	120	120
Хойд	2005	Олонхыг төлөөлөх	TRS	1	687	687

Солонгос						
Хорват	2020	Хувь тэнцүүлэн хуваарилах	List PR	1	151	151
Хятад	2017		Шууд сонгуульгүй			
Чад	2011	Олонхыг төлөөлөх	#FPTP #PBV #List PR	H	188	188
Чех	2021	Хувь тэнцүүлэн хуваарилах	List PR	1	200	200
Чили	2021	Хувь тэнцүүлэн хуваарилах	List PR	1	155	155
Швед	2018	Хувь тэнцүүлэн хуваарилах	List PR	2	349	349
Швейцар	2019	Хувь тэнцүүлэн хуваарилах	List PR	1	200	200
Шинэ Зеланд	2020	Холимог	MMP	3	120	120
Шри Ланка	2020	Хувь тэнцүүлэн хуваарилах	List PR	2	225	225
Эквадор	2021	Хувь тэнцүүлэн хуваарилах	List PR	3	137	137
Экваторын Гвиней	2017	Хувь тэнцүүлэн хуваарилах	List PR	1	100	100
Эль Сальвадор	2021	Хувь тэнцүүлэн хуваарилах	List PR	1	84	84
Энэтхэг	2019	Олонхыг төлөөлөх	FPTP	1	543	545
Эритрей	2017		Шууд сонгуульгүй			
Эсватини	2018	Олонхыг төлөөлөх	FPTP	1	59	70
Эстони	2019	Хувь тэнцүүлэн хуваарилах	List PR	2	101	101
Этиоп	2021	Олонхыг төлөөлөх	FPTP	1	547	547
Ямайка	2020	Олонхыг төлөөлөх	FPTP	1	63	63
Япон	2021	Холимог	Parallel	2	465	465

АШИГЛАСАН ЭХ СУРВАЛЖ

- Taagepera, Rein. 1973. "Seats and Votes: A Generalization of the Cube Law of Elections." *Social Science Research* 2:257-275. 29 Theil, H. 1969. "The Cube Law Revisited."
- *Parliaments Shapes and Sizes*, Raphael Godefroy and Nicolas Klein* January 6, 2017 <https://nicolasklein.com/data/documents/parliaments010617.pdf>
- Explaining reforms of assembly sizes, Reassessing the cube root law relationship between population and assembly size, Kristof Jacobs, Institute of Management Research, Radboud University (NL) Simon Otjes, Documentation Centre Dutch Political Parties, University of Groningen (NL) <https://ecpr.eu/Filestore/PaperProposal/3bc100be-56fe-4efc-8d8c-a1f0b85e7f24.pdf>
- <http://aceproject.org/electoral-advice/archive/questions/replies/760379812>
- <https://www.idea.int/data-tools/world-view/44>
- Formula for the number of Members of Parliament? ACE, The Electoral Knowledge Network, June 24, 2013. <http://aceproject.org/main/english/es/esc03.htm>
- <https://fruitsandvotes.wordpress.com/category/electoral-rules/cube-root-law/>
- Electoral Systems. Parliamentary Size. ACE, The Electoral Knowledge Network. <http://aceproject.org/electoral-advice/archive/questions/replies/760379812>
- <https://voxeu.org/article/optimal-number-representatives-democracy>
- Статистикийн мэдээллийн нэгдсэн сан.
- Сонгуулийн тогтолцоо, ангилал болон сонгуулийн тогтолцоог Үндсэн хуульдаа тусгасан орнуудын талаарх лавлагаа. СТ-19/419. УИХ-ын Тамгын газрын Судалгаа, мэдээлэл, лавлагааны алба. 2019 он.
- Төлөөллийн эрх мэдлийн байгууллагын төлөөллийн тоог тогтоох, тооцох зарчмын талаарх лавлагаа (куб язгуурын хууль). СТ-19/418. УИХ-ын Тамгын газрын Судалгаа, мэдээлэл, лавлагааны алба. 2019 он.
- Парламентын нэг танхимтай улс орнуудын хүн амын тоог парламентын гишүүдийн тоонд харьцуулсан байдал. СТ-19/417. УИХ-ын Тамгын газрын Судалгаа, мэдээлэл, лавлагааны алба. 2019 он.

**ДЭЛХИЙН УЛС ОРНУУДЫН ПАРЛАМЕНТЫН ГИШҮҮДИЙН ТОО ТОГТООЖ БУЙ ЗАРЧИМ:
МОНГОЛ УЛСЫН ТҮҮХЭН ЭХ СУРВАЛЖИЙН ТОЙМ**

(Тойм судалгаа)

Р.Оргилмаа

АГУУЛГА

СУДАЛГААНЫ ХУРААНГУЙ

1. ПАРЛАМЕНТЫН ГИШҮҮДИЙН ТООГ ХЭРХЭН ТОГТООДОГ ЗАРЧМЫН ТУХАЙ

1.1. Орчин үеийн парламент дахь төлөөллийн болон хүн амын тоо

2. ТҮҮХЭН ЭХ СУРВАЛЖ

2.1. 1992 оны Үндсэн хуулийг хэлэлцсэн байдал

2.1.1. Ард нийтээр хэлэлцүүлсэн Монгол Улсын Их Цааз (Үндсэн хууль)-ын төслийн 23 дугаар зүйлийн саналын тойм

2.1.2. Монгол Улсын Их Цааз (Үндсэн хууль)-ын Ард нийтээр хэлэлцүүлсэн дүн болон шинэчилсэн төслийн 21.1-ийн саналын тойм

2.1.3. УБХ-аас АИХ-д өргөн барьсан Монгол Улсын Их Цааз (Үндсэн хууль)-ын төслийн 21.1-ийн саналын тойм

2.2. 2019 онд Үндсэн хуульд оруулах нэмэлт, өөрчлөлтийг хэлэлцэх үеэр УИХ-ын бүрэлдэхүүнийг нэмэгдүүлэх тухай гарсан санал

3. ОЛОН УЛСЫН ТУРШЛАГА

3.1. Дэлхийн улс орнуудын хүн амын тоог парламентын гишүүдийн тоонд харьцуулсан байдал

АШИГЛАСАН ЭХ СУРВАЛЖ

ХҮСНЭГТИЙН ЖАГСААЛТ

Хүснэгт 1. Монгол Улсын Их Цааз (Үндсэн хууль)-ын өөрчлөлтийн харьцуулалт

Хүснэгт 2. УИХ-ын гишүүдийн тоог өөрчлөх саналын томъёолол

Хүснэгт 3. Хоёроос таван сая хүн амтай, парламентын засаглалтай улс орнуудын парламентын нэг гишүүний төлөөлж буй хүн амын тоо

Хүснэгт 4. Парламентын нэг гишүүний төлөөлж буй хүн амын тоо

Хүснэгт 5. Дэлхийн улсуудын парламентын танхим, гишүүд, хүн амын тоонд харьцуулсан байдал

СУДАЛГААНЫ ХУРААНГУЙ

Парламентын гишүүний тоог тогтоох зарчим болох Куб язгуурын томьёо (Cube root formula)-г Эстонийн улс төр судлаач Рейн Таагепера анх томьёолсон байна. Парламентын гишүүдийн тоо нь хүн амын тооноос куб язгуур гаргасан тоотой ойролцоо байвал зохимжтой гэсэн үзэл санаа юм. Гэвч практикт энэ нь хэрэгждэггүй бөгөөд улс орнууд янз бүрийн нийгмийн бүлгүүдийн эрх ашиг, сонирхлыг бүрэн дүүрэн илэрхийлэх, төлөөлөх боломжтой, оновчтой тоог тодорхойлохын тулд гол төлөв хүн амын тоо, нягтаршил, газар нутгийн байдал, уламжлал, парламент хэрхэн ажилладаг, өөрөөр хэлбэл, байнгын, эсхүл байнгын бус ажиллагаатай парламенттай зэрэг олон зүйлийг харгалздаг байна. Парламентын гишүүдийн тоог тогтооход хамгийн гол хүчин зүйл нь тухайн орны хүн амын тоо байдаг байна.²² Ингэхдээ нийт хүн амын тоог бус тухайн улсын идэвхтэй хүн ам (хүн амын бичиг үсэгт тайлагдсан хувь болон хүн амын хөдөлмөрийн насны хувь)-ын тоог тооцон гаргах нь зүйтэй гэж аж үйлдвэр өндөр хөгжсөн орнуудад үздэг байна.

Түүхээс үзвэл төрийн эрх барих, хууль тогтоох “Их Хурал”-ын гишүүдийн тоог тогтооход хүн амыг бүхэлд нь, бүрэн дүүрэн төлөөлөх учиртайг үндэс болгодог байжээ. 1924 оны Монгол Улсын Үндсэн хуульд “Улсын Их Хурал бол олон аймаг ба хот, жич ардын цэргийн төлөөлөгчид хуралдах бөгөөд тоог төлөөлөгчид сонгох газрын хүн амын олон цөөнийг үзэж нэгэн жилийн хугацаагаар сонговол зохино” гэж хуульчилсан байна. 1940 оны Үндсэн хуульд “хүн амын 1500 хүн тутамд нэг төлөөлөгч сонгон...”, 1957 оны Үндсэн хуулийн өөрчлөлтөөр “3500 хүн ам тутмаас нижгээд депутатаар бодож...”, 1960 оны Үндсэн хуульд “4000 хүн ам тутамд 1 депутат байхаар...” тус тус тооцон төлөөллийн тоог тогтоож байсан байна.

1992 оны ардчилсан шинэ Үндсэн хуульд төрийн эрх барих, хууль тогтоох дээд байгууллагын бүрэлдэхүүний тоог, Үндсэн хуулийн төсөл боловсруулах ажлыг зохион байгуулах комиссын гишүүд эрдэмтэн, судлаачидтай хамтран судалгаа шинжилгээнд үндэслэн, сонгон авсан шинэ төрийн болон эдийн засгийн тогтолцоо, хүн амын тоо, тархац, хэтийн төлөв, тухайн үеийн эдийн засгийн нөхцөл байдал, улс орны хөгжлийн чиг хандлага зэргийг харгалзан тогтоосон байна. Ингэхдээ хүн амын тоог чухалчлан үзэж, дэлхийн улс орнуудын жишигт нийцүүлэн, хэтдээ манай улсын хүн ам дунджаар 7 сая орчим болоход 76 гишүүн нь нийт хүн амаа бүрэн төлөөлөх боломжтой гэсэн тооцооллын үндсэн дээр энэхүү тоог тогтоожээ.²³

Шинэ Үндсэн хуулийн төслийг хэлэлцэн батлах явцад төслийг нийт 5 удаа өөрчилж, байнгын ажиллагаатай парламентын бүтэц, бүрэлдэхүүний талаар Ард нийтийн хэлэлцүүлэг, Улсын Бага Хурал болон Ардын Их Хурлын хуралдаанууд дээр:

- 50-78, эсхүл 100-120 гишүүнтэй нэг танхимтай парламенттай байх;
- 30-50 гишүүнтэй байнгын ажиллагаатай доод танхим болон 100-120 гишүүнтэй тодорхой давтамжтай хуралддаг дээд танхим бүхий 2 танхимтай парламенттай байх зэрэг саналууд гарч байв.

2019 оны 06 дугаар сард Үндсэн хуулийн нэмэлт, өөрчлөлтийг хэлэлцэх үеэр Улсын Их Хурлын нэр бүхий 62 гишүүнээс Үндсэн хуульд оруулах нэмэлт, өөрчлөлтийн төслийг өргөн мэдүүлэхэд Улсын Их Хурлын гишүүдийн тоотой холбоотой зохицуулалт төсөлд тусгагдаагүй байв. Харин 2019 оны 07 дугаар сард Монгол Улсын Ерөнхийлөгчөөс өргөн мэдүүлсэн төсөл, саналд УИХ-ын гишүүний тоог “108” байхаар санал оруулж ирснийг Зөвшилцлийн ажлын хэсгээс “99” гэж өөрчилж, саналаа Төрийн байгуулалтын байнгын хорооны хуралдаанд

²² Улсын Их Хурлын Тамгын газрын Судалгааны алба. Унитар улсуудын парламентын болон орон нутгийн сонгуулийн бүрэн эрхийн хугацаа, парламентын гишүүдийн тоог тогтоох жишиг. СТ-11/225. Судалгааны эмхэтгэл, Боть 12. УБ., 2011 он.

²³ Улсын Их Хурлын Тамгын газар. УБХ-ын 1991.10.17-ны өдрийн хуралдааны тэмдэглэл. (Их цааз төслийн асуулт хариулт)

оруулсан. Энэхүү саналыг Төрийн байгуулалтын байнгын хорооны хуралдаанаар 66.7 хувийн саналаар дэмжсэн боловч, УИХ-ын чуулганы нэгдсэн хуралдаанаар нийт гишүүний дөрөвний гурвын олонхын саналаар дэмжигдээгүй байна.

Судалгаанд олон улсын туршлагыг дэлхийн 191 улсыг хамруулан судалж, парламентын гишүүдийн тоо болон нэг гишүүний төлөөлж буй хүн амын тоог Монгол Улстай харьцуулан гаргав. Ингэхэд арлын улсууд болон хүн ам цөөнтэй улс орнуудын хувьд парламентын нэг гишүүний төлөөлж буй хүн амын тоо 1000 хүрэхгүй байхад хүн ам олонтой улс орнуудын хувьд нэг гишүүний төлөөлж буй хүн амын тоо хэдэн зуун мянгаас хоёр сая гаран (Энэтхэг улс 2.5 сая) хүртэл байна. Тодруулбал, судалгаанд хамрагдсан 191 улсаас 66 (34.7%) улсын парламентын нэг гишүүн нь 100.001-ээс дээш хүн амыг төлөөлж байна. Монгол Улстай хүн амын тоогоороо ойролцоо (2-5 сая хүн амтай), парламентын засаглалтай 14 улсаас парламентын нэг гишүүн нь дунджаар 40.5 мянган иргэнийг төлөөлж буй 7 улс байна. **Монгол Улсын Их Хурлын нэг гишүүн нь 44.178 иргэнийг төлөөлөн ажиллаж байна.**

Судалгаанд хамрагдсан улс орнуудын парламент нь бүтэц, бүрэлдэхүүний хувьд өөрчлөгдсөн хийгээд өөрчлөхөөр шийдвэрлэсэн тохиолдлууд цөөнгүй байгаа бөгөөд тухайлбал, 2019 онд Итали улсын парламентын доод танхим нь парламентын 2 танхимын гишүүдийн тоог цөөлөх хуулийг баталж, Үндсэн хуульдаа мөн өөрчлөлт оруулсан байна.²⁴ Ингэснээр ирэх 10 жилийн хугацаанд гишүүдийн цалин болон бусад зардалд зарцуулагдах ойролцоогоор 1 тэрбум Евро-г улсын төсвөөс хэмнэнэ гэсэн тооцоо гарчээ. Тус шийдвэрийг 2023 оноос хэрэгжүүлж эхлэхээр шийдвэрлэсэн байна.²⁵

Эерэг ба сөрөг тал

ЭЕРЭГ ТАЛ	СӨРӨГ ТАЛ
Парламентын олон гишүүнтэй тохиолдолд	
<ul style="list-style-type: none"> • Парламентаас батлагдаж буй хуулийн чанар, үр нөлөө сайжирна. • Парламентын гишүүд зүй бус нөлөөнд автах эрсдэлийг илэрхий бууруулах. • Засгийн газарт тавих парламентын хяналтыг үр нөлөөтэй болгох. 	<ul style="list-style-type: none"> • Хууль тогтоомжийг шуурхай батлан гаргах процесс удаашралтай, нэгдсэн шийдэлд хүрэхэд төвөгтэй. • Парламентын болон Ажлын албаны зардал нэмэгдэнэ.
Парламентын цөөн гишүүнтэй тохиолдолд	
<ul style="list-style-type: none"> • Аливаа асуудлыг шуурхай шийдэх боломжтой. • Зардал, төсөв хэмнэнэ. • Парламент нь ард түмнийг төлөөлөх мэргэшсэн, чадварлаг гишүүдээс бүрдэх боломжтой. 	<ul style="list-style-type: none"> • Парламентын гишүүдийн тоо нийт иргэдийн тоондоо цөөдөж, төлөөлөх зарчмаа хэрэгжүүлэх боломж багасдаг. • Батлагдаж буй хууль, парламентаас гарч буй шийдвэр чанаргүй, үр нөлөө багатай болох магадлалтай.

²⁴ https://www.constituteproject.org/constitution/Italy_2020?lang=en

²⁵ <https://www.bbc.com/news/world-europe-49979103>

1. ПАРЛАМЕНТЫН ГИШҮҮДИЙН ТООГ ХЭРХЭН ТОГТООДОГ ЗАРЧМЫН ТУХАЙ²⁶

Аливаа улсын парламент нь хууль тогтоох, ард түмнийг төлөөлөх, гүйцэтгэх эрх мэдэлд хяналт тавих чиг үүргээ чанартай хэрэгжүүлэхийн тулд хэдэн гишүүнтэй байвал зохистойг “Куб язгуурын томьёо”²⁷-оор тооцоолон гаргадаг байна. Парламентын гишүүдийн зохистой хэмжээг тогтоох куб язгуурын томьёо (Cube root formula)²⁸-г анх 1972 онд Эстонийн улс төр судлаач Рейн Таагепера томьёолсон байна. Энэ нь парламентын гишүүдийн тоо нь хүн амын тооноос куб язгуур гаргасан тоотой ойролцоо байвал зохимжтой гэсэн үзэл санаа бөгөөд (*Taagepera, 1972; Taagepera and Shugart, 1989; Taagepera and Recchia, 2002; Taagepera, 2007*) төлөөллийн пропорционал хэмжээ алдагдахаас сэргийлэхэд чиглэгдсэн байна (*Lijphart 2012*).²⁹

Практикт парламентын гишүүдийн тоог тогтоох ерөнхий /нийтлэг/ томьёолол байхгүй юм. Парламентын хэмжээ буюу гишүүдийн тоо нь тухайн улс орны нөхцөл байдал, хөгжлийн түвшингээс хамааран янз бүр байх ба парламентын гишүүдийн зохистой тоо хэмжээг тогтооход тухайн улсын парламентын түүхэн уламжлал, улс орны нутаг дэвсгэрийн хэмжээ, хүн амын тоо (сонгуулийн эрх бүхий иргэний тоо болон бичиг үсэг мэддэг хүний тоо), газар зүй, нутаг дэвсгэр, засаг захиргааны нэгжүүдийн тоо зэрэг нь нөлөөлөх хүчин зүйлүүд байж болох юм.³⁰

1.1. Орчин үеийн парламент дахь төлөөллийн болон хүн амын тоо

Аж үйлдвэр өндөр хөгжсөн орнуудад ардчилсан төлөөллийг судлахад тухайн улсын хүн амын болон парламентын төлөөллийн тоо хоорондын куб язгуурын үндсийг дараах байдлаар тооцно:

$$S = P^{1/3}$$

Энд “**S**” нь парламент (эсхүл парламентын доод танхим)-ын суудал, харин “**P**” нь улсын нийт хүн ам болно. Хөгжиж буй орнуудын хувьд энэхүү энгийн тооцоогоор парламент дахь төлөөллийн тоог гаргасан байна. Үнэн хэрэгтээ энд нийт хүн амын тоо бус, харин “**Pa**” буюу “идэвхтэй” хүн амын тоо чухал юм. Идэвхтэй хүн ам нь зах зээлийн эргэлтэд оролцох хийгээд улс төрийн төлөөллийг илэрхийлж болох хэсэг гэж тооцож болно:

$$Pa = PLW$$

Энд “**L**” нь хүн амын бичиг үсэгт тайлагдсан хувь, “**W**” нь хүн амын хөдөлмөрийн насны хувь болно. Иймд хэрэв 10 сая хүн амтай, тэдгээрийн 90 хувь нь бичиг үсэгт тайлагдсан, 55 хувь нь хөдөлмөрийн насных бол “**Pa**” буюу “идэвхтэй” хүн амын тоо 4,950,000 болно.

$$Pa = 10,000,000 \times .90 \times .55 = 4,950,000$$

²⁶ Улсын Их Хурлын Тамгын газрын Судалгааны алба. Төлөөллийн эрх мэдлийн байгууллагын төлөөллийн тоог тогтоох, тооцох зарчмын талаарх лавлагаа (куб язгуурын томьёо). СТ-19/418. Судалгааны боть 29. УБ., 2019 он.

²⁷ Парламентын гишүүдийн зохистой хэмжээг тогтоох куб язгуурын томьёо (cube root formula)-г анх 1972 онд Эстонийн улс төр судлаач Рейн Таагепера томьёолсон байдаг. Энэ нь парламентын гишүүдийн тоо нь хүн амын тооноос куб язгуур гаргасан тоотой ойролцоо байвал зохимжтой гэсэн үзэл санаа.

²⁸ Parliaments Shapes and Sizes, Raphael Godefroy and Nicolas Klein * January 6, 2017.

<https://nicolasklein.com/data/documents/parliaments010617.pdf>

²⁹ Explaining reforms of assembly sizes, Reassessing the cube root law relationship between population and assembly size, Kristof Jacobs, Institute of Management Research, Radboud University (NL) Simon Otjes, Documentation Centre Dutch Political Parties, University of Groningen (NL)

<https://ecpr.eu/Filestore/PaperProposal/3bc100be-56fe-4efc-8d8c-a1f0b85e7f24.pdf>

³⁰ <http://aceproject.org/electoral-advice/archive/questions/replies/760379812>

<http://aceproject.org/main/english/es/esc03.htm>

Харин 10 сая хүн амтай, тэдгээрийн 55 хувь нь хөдөлмөрийн насны хүн, харин бичиг үсэгт тайлагдсан байдал нь 75 хувь бол идэвхтэй хүн амын тоо нь 4,125,000 болно.

$$Pa = 10,000,000 \times .75 \times .55 = 4,125,000$$

Хөгжингүй орнуудад идэвхтэй болон нийт хүн амын хооронд ялгаа бага байдаг бол хөгжиж буй орнуудад том ялгаа гарч болно.

Улс орнуудыг парламентын хамт судлахад идэвхтэй хүн амын тоо болон парламентын суудлын тооны хооронд дараах харьцаа илэрсэн байна:

$$S = (2Pa)^{1/3}$$

Дээрх хоёр жишээг авч үзвэл, 4.950.000 идэвхтэй хүн амтай улсын парламент нь 215 гишүүнтэй байхаар тооцох бол 4.125.000 идэвхтэй хүн амтай улсын парламент нь 202 гишүүнтэй байхаар тооцож байна.

2. ТҮҮХЭН ЭХ СУРВАЛЖ³¹

Анхдугаар Үндсэн хууль батлагдахын өмнөх нөхцөл байдалд зөвлөх эрх бүхий “Улсын түр цагийн хурлын дүрэм хэмжээ”-г 1921 оны 09 дүгээр сарын 20-нд Ардын засгийн газраас баталж, 10 дугаар сарын 25-нд Улсын түр цагийн хурлыг нээсэн байна. Энэ нь яамдын тэргүүн ба дэд сайдууд, эрхэлсэн түшмэд, аймаг, шавь, цэрэг ба залуучуудын байгууллын төлөөллийг багтаасан, нийгмийн янз бүрийн асуудлаар засгийн газарт зөвлөх эрхтэй байгууллага байжээ.

Түр цагийн хурлыг Дөрвөн аймаг, шавь тус бүрээс бичиг эрдэмд сайн 5 ард, Дөрвөн аймаг, шавийн ноёдоос тус бүр 1, яамдын түшмэдүүд, дэд сайдууд, тэргүүн сайдууд, Намын төв хорооны түшмэл 1, залуучуудын эвлэлээс 3, сурган боловсруулах хэлтсээс 1, цэргийн хороо тус бүрээс 1 хүнийг сонгон байгуулна гэж заасан байна. Улсын түр цагийн хурал нь хууль тогтоох бус зөвлөх эрхтэй боловч хууль санаачлах эрх эдэлж, Монголын нийгмийн янз бүрийн анги давхрааны бодол санаа, хүсэл зоригийг илэрхийлсэн ардчилал, үндэсний нэгдлийн шинжтэй байгууллага байсан байна. Уг хурал Улсын Их Хурлыг хуралдуулах бэлтгэл хангах түр зуурын түүхэн үүргээ гүйцэтгээд 1923 онд таржээ.³²

Улсын Анхдугаар Их Хурал 1924 оны 09 дүгээр сарын 08-ны өдөр Нийслэл хүрээнд эхэлж, Халхын дөрвөн аймаг, Дөрвөдийн хоёр аймаг, Алтай ба Хөвсгөлийн Урианхай хошууд, Дарьганга, Ховдын тариачин хошуу болон ардын цэргийн ангиудаас нийт 90 хүн төлөөлөгчөөр сонгогдсоноос 77 төлөөлөгч нь оролцжээ. 1924 оны 11 дүгээр сарын 25-ны өдөр Улсын Анхдугаар Их Хурлаар Монгол Улсын Үндсэн хууль батлагдсанаар Үндсэн хууль байгууллын хууль зүйн үндэс тавигджээ. Анхдугаар Үндсэн хуульд: “БНМАУ-ын дээд эрхийг Улсын Их Хуралд хадгалах, хурлын чөлөө цагт Улсын Бага хуралд хадгалуулах бөгөөд Бага хурлын чөлөө цагт Бага хурлын тэргүүлэгчид ба Засгийн газрын дунд хадгалуулбал зохино” хэмээжээ.

1924 оны Үндсэн хуулийн 7 дугаар зүйлд: “Улсын Их Хурал бол олон аймаг ба хот, жич ардын цэргийн төлөөлөгчид хуралдах бөгөөд тоог төлөөлөгчид сонгох газрын хүн амын олон цөөнийг үзэж нэгэн жилийн хугацаагаар сонговол зохино” гэж хуульчилсан байна.³³

Үндсэн хуулийн 10 дугаар зүйлд: “Улсын Бага Хурлыг гучин гишүүнтэй сонгож байна” гэсэн заалтыг 1925 онд хуралдсан Улсын II Их хурлын тогтоолоор өөрчилж гучаас олон гишүүдийг сонгох болжээ.

³¹ Лүндээжанцан Д. Монгол Улс дахь төрийн эрх мэдлийн хуваарилалт. УБ., 2014 он.

³² <https://history-hvrd.blogmn.net/95254/lyekts-%E2%84%9612--sedev:-1921-1930-onii-mongoliin-uls-turiin-gadaad-do....html?>

³³ <https://legalinfo.mn/api/front/cons-detail-1924.html>

1940 оны Үндсэн хуулийн 13 дугаар зүйлд: “БНМАУ-ын засгийн дээд эрхийг барих газар нь Улсын Их Хурал” гэж хуульчлан тогтоосон байна. Үндсэн хуулийн 14 дүгээр зүйлд: “Улсын Их Хурал бол хот ба аймгийн хурлуудаар хүн амын 1500 хүн тутмаас нэг төлөөлөгчөөр сонгогдсон хот, аймгийн хөдөлмөрчин ард олон ба ардын хувьсгалт цэргийн албан хаагчдын төлөөлөгчдөөс байгуулагдана” гэж хуульчилжээ.³⁴

1949 онд Улсын IX Их Хурал хуралдаж, Улсын Их Хурлын сонгуулийг шууд, тэгш, саналаа нууцаар хураах үндсэн дээр явуулж, Улсын Их Хурлын депутатыг тойргоор сонгох болсон. Үүний дагуу Үндсэн хуульд өөрчлөлт оруулж Улсын Бага Хурлыг татан буулгаж, Улсын Их Хурал бол төрийн дээд эрхийг барих, хууль тогтоох эрх бүхий байгууллага гэж тунхаглан бэхжүүлжээ.

1951 оны 07 дугаар сард Улсын Их Хурлын анхдугаар сонгуулийг шинэ тогтолцоонд тулгуурлан явуулж сонгогдсон 295 төлөөлөгчийн бүрэлдэхүүнтэй шинэ Улсын Их Хурал байгуулагдсан байна.

1957 онд “Улсын Их Хурлыг 3500 хүн ам тутмаас нижгээд депутатаар бодож, сонгуулийн тойргуудаар ард иргэд сонгоно” хэмээн Үндсэн хуульд өөрчлөлт оруулсан байна.

1960 оны Үндсэн хуульд “БНМАУ-ын Ардын Их Хурал бол төрийн эрх барих дээд байгууллага, хууль тогтоох эрх мэдлийг гагцхүү Ардын Их Хуралд хадгална. БНМАУ-ын иргэд нь дөрвөн мянган хүн тутмаас нэг депутат байхаар бодож сонгуулийн тойргууд байгуулж Ардын Их Хурлыг сонгоно” гэж заажээ.³⁵

1990 оны 05 дугаар сард батлагдсан “БНМАУ-ын Үндсэн хуулийн нэмэлтийн хууль”-аар төрийн эрх барих уламжлалт дээд байгууллага – Ардын Их Хурал (АИХ), парламентат ёсны шинэ байгууллага – Улсын Бага Хурал (УБХ), төрийн тэргүүн – Ерөнхийлөгчийн институтыг бий болгосон байна.³⁶

2.1.1992 оны Үндсэн хуулийг хэлэлцсэн байдал

Ардчилсан шинэ Үндсэн хуулийн төслийг хэлэлцэх явцад парламентын бүтэц, бүрэлдэхүүнийг тогтооходоо Үндсэн хуулийн төсөл боловсруулах ажлыг зохион байгуулах комиссоос боловсруулсан төслийг тухайн үеийн УБХ болон АИХ-аар нухацтай хэлэлцэж, судалгаа шинжилгээ, эдийн засгийн тооцоонд үндэслэн, хүн ам, улс орны хөгжлийн хэтийн төлөв зэргийг харгалзан нэг танхимтай, 76 гишүүнтэй байхаар тогтсон байна.

“Их цааз” (Үндсэн хууль)-ын төслийг хэлэлцэн батлах явцад төсөлд нийт 5 удаа өөрчлөлт оруулж, УБХ, АИХ болон Ард нийтээр хэлэлцүүлэхэд Улсын Их Хурал (УИХ)-ын гишүүний тоо, сонгуулийн зарчмын талаар дараах байдлаар томьёолсон байна.³⁷

³⁴ <https://legalinfo.mn/api/front/cons-detail-1940.html>

³⁵ <https://legalinfo.mn/api/front/index.html>

³⁶ Лүндээжанцан Д. Монгол Улс дахь төрийн эрх мэдлийн хуваарилалт. УБ., 2014 он.

³⁷ Улсын Их Хурлын Тамгын газрын Судалгааны алба. Монгол Улсын Үндсэн хууль (1992) ба Монгол Улсын Их Цаазын төслүүдийн (1991.VI.05, X.05, XI.07) харьцуулалт” СТ-15/206, Судалгааны боть 20.

* ТАЙЛБАР: -үг, өгүүлбэр шинээр нэмэгдсэнийг тод хараар (“**bold**”),

-үг, өгүүлбэрийг өөрчлөн найруулсныг доогуур зураасаар (“underline”),

-үг, өгүүлбэр хасагдсаныг дундуур зураасаар (“~~strikethrough~~”),

-зарчмын зөрүүтэй санал орхигдсон, өөрчлөлт орсон зэргийг тодруулав (“**highlighting**”) тус тус тэмдэглэв.

Хүснэгт 6. Монгол Улсын Их Цааз (Үндсэн хууль)-ын өөрчлөлтийн харьцуулалт

1-р төсөл	2-р төсөл	3-р төсөл	4-р төсөл	МОНГОЛ УЛСЫН ҮНДСЭН ХУУЛЬ
МОНГОЛ УЛСЫН ИХ ЦААЗ	МОНГОЛ УЛСЫН ИХ ЦААЗ	МОНГОЛ УЛСЫН ҮНДСЭН ХУУЛЬ	МОНГОЛ УЛСЫН ИХ ЦААЗ	МОНГОЛ УЛСЫН ҮНДСЭН ХУУЛЬ
УБХ-д өргөн барьсан хувь	Ард түмнээр хэлэлцүүлсэн хувь	УБХ-д өргөн барьсан хувь	УБХ-аас АИХ-д өргөн барьсан хувь	Батлагдсан хувь
1991.04.19	1991.06.05	1991.10.05	1991.11.07	1992.01.13
I. Хууль тогтоох эрх мэдэл. Монгол Улсын Их хурал	НЭГ. Монгол Улсын Их хурал	НЭГ. Монгол Улсын Их Хурал	НЭГ. Монгол Улсын Их Хурал	НЭГ. Монгол Улсын Их Хурал
21 дүгээр зүйл	Хорин гуравдугаар зүйл	Хорин нэгдүгээр зүйл	Хорин нэгдүгээр зүйл	Хорин нэгдүгээр зүйл
Монгол Улсын Их Хурал нь нэг танхимтай байнгын ажиллагаатай байх бөгөөд 75 гишүүнээс бүрдэнэ.	1. Мөнгөл-Улсын Их Хурал нь нэг танхимтай байнгын ажиллагаатай байх бөгөөд 75 гишүүнээс бүрдэнэ.	Улсын Их Хурал 75 гишүүнээс бүрдэнэ.	1. Улсын Их Хурал 76 гишүүнээс бүрдэнэ.	1. Улсын Их Хурал нэг танхимтай , далан зургаан гишүүнтэй байна.
		<i>А хувилбар:</i> 2. Улсын Их Хурлын гишүүнийг Монгол улсын сонгуулийн эрх бүхий иргэд бүх нийтийн , чөлөөтэй, шууд сонгох эрхийн үндсэн дээр саналаа нууцаар гаргаж 4 жилийн хугацаагаар сонгоно.		2. Улсын Их Хурлын гишүүнийг Монгол Улсын сонгуулийн эрх бүхий иргэд нийтээрээ , чөлөөтэй, шууд сонгох эрхийн үндсэн дээр саналаа нууцаар гаргаж, дөрвөн жилийн хугацаагаар сонгоно.
Монгол Улсын Их Хурлын гишүүнийг Монгол улсын сонгуулийн эрх бүхий иргэд саналаа нууцаар гаргаж 6 жилийн хугацаагаар сонгоно.	2. Монгол Улсын Их Хурлын гишүүнийг Монгол улсын сонгуулийн эрх бүхий иргэд нийтээрээ тэгш , шууд сонгох эрхийн үндсэн дээр саналаа нууцаар гаргаж 6 жилийн хугацаагаар сонгоно.	<i>Б хувилбар:</i> 2. Мөнгөл Улсын Их Хурлын гишүүнийг Мөнгөл-улаын сонгуулийн эрх бүхий иргэд нийтээрээ тэгш, шууд сонгох эрхийн үндсэн дээр саналаа нууцаар гаргаж 6 жилийн хугацаагаар сонгоно.	2. Улсын Их Хурлын гишүүнийг сонгуулийн эрх бүхий иргэд нийтээрээ, шууд сонгох эрхтэй оролцож саналаа нууцаар гаргаж, 6 жилийн хугацаагаар сонгоно.	
Монгол Улсын Их Хурлын Тэргүүн даргаас бусад гишүүний хоёрны нэгийг гурван жил тутам шинэчлэн сонгож сэлбэнэ.	3. Монгол Улсын Их Хурлын даргаас бусад гишүүний хоёрны нэгийг гурван жил тутам шинэчлэн сонгож сэлбэнэ.	Мөнгөл Улсын Их Хурлын даргаас бусад гишүүний хоёрны нэгийг гурван жил тутам шинэчлэн сонгож сэлбэнэ.	Улсын Их Хурлын нийт гишүүний хоёрны нэгийг 3 жил тутам шинэчлэн сонгож сэлбэнэ.	

Үндсэн хуулийн төслийн Ард нийтийн хэлэлцүүлэг, УБХ болон АИХ-ын хуралдааны хэлэлцүүлгийн үеэр УИХ-ын гишүүдийн тоог тогтоох тухайд нэлээдгүй саналууд гарч байжээ.

Монгол Улсын Их Цааз (Үндсэн хууль)-ын төсөл боловсруулах комиссоос боловсруулсан анхны төслийг 1991 оны 04 дүгээр сарын 19-нд БНМАУ-ын Бага Хуралд хэлэлцүүлэхээр өргөн барьжээ. УБХ III чуулганаараа 1991 оны 05 дугаар сарын 17-ны өдрөөс 06 дугаар сарын 09-ний өдрийг хүртэл 2 удаа (1, 2 дугаар хэлэлцүүлэг) хэлэлцэн зарим тодруулга, өөрчлөлт хийж улмаар ард нийтийн хэлэлцүүлэгт оруулахаар шийдэж тогтоол гаргасан байна.³⁸

Тус төсөлд Их Хурлын бүрэлдэхүүнийг 75 гишүүнтэй байхаар тогтоосон бөгөөд БНМАУ-ын ерөнхийлөгч, Үндсэн хуулийн төсөл боловсруулах ажлыг зохион байгуулах комиссын дарга П.Очирбат УБХ-д төслийг хэлэлцүүлэхээр өргөн барихдаа дараах үндэслэлийг илтгэлдээ дурджээ.

“...Төслийн 20, 21 дүгээр зүйлд тодорхойлсноор төрийн эрх барих дээд байгууллагын шилжилтийн чанартай одоогийн тогтолцоог өөрчилж, 75 гишүүн бүхий нэг танхимт байнга ажилладаг УИХ байхаар тусгалаа. Гишүүний тоо 75 байх нь бага тоо биш гэж үзэж байна. Нэг гишүүн цаашдаа 25000-30000 хүний буюу 14000-15000 орчим сонгогчийг төлөөлж байх нь дэлхийн улсуудын жишигтэй харьцуулахад бүрэн боломжтой бөгөөд нийцтэй юм. ... УИХ-ын бүрэлдэхүүнийг тогтмол “нөхөн сэлбэх” зарчимд шилжихээр төсөлд орж байна. Энэ нь алсдаа парламент мэргэшсэн байх нөхцөл бүрдүүлэх болно” гэсэн байна.³⁹

УБХ “Монгол Улсын Их Цааз” (Үндсэн хууль)-ын төслийг зүйлчлэн нухацтай авч хэлэлцээд комиссын боловсруулсан төслийг ард нийтээр хэлэлцүүлэхийг зөвшөөрсөн байна.

2.1.1. Ард нийтээр хэлэлцүүлсэн Монгол Улсын Их Цааз (Үндсэн хууль)-ын төслийн 23 дугаар зүйлийн саналын тойм⁴⁰

Монгол Улсын Их Цааз (Үндсэн хууль)-ыг ард нийтээр хэлэлцүүлсэн төсөлд “Улсын Их Хурал нэг танхимтай, байнгын ажиллагаатай, 75 гишүүнээс бүрдэх юм. Урьдчилсан баримжаагаар Монгол Улсын нутаг дэвсгэрийг 75 тойрогт хуваах үед сонгуулийн тэгш эрхийн зарчмын тухай асуудал гарч ирнэ. Сонгуулийн тэгш эрхийн зарчмын мөн чанар нь нэг тойрогт хамаарах хүний тоогоороо биш, харин тэнд нэг сонгогч, нэг л удаа нэг хүний төлөө саналаа өгч нэг хүн нэг тойрогт бүртгэгдэх зэргээр сонгогч сонгогчтойгоо эрх тэгшээр сонгуульд оролцдогт оршино.

УИХ-ын нэг гишүүний сонгуулийн тойрог нь одоогийн хэд хэдэн сумын нутаг дэвсгэрийг хамрах юм. Энэ нь урьдынхтай харьцуулбал УИХ-ын гишүүнээс сонгогч олон түмэнтэйгээ харилцах бололцоог хязгаарлагдмал болгож болзошгүй мэт ойлголт төрүүлж болох юм. Комисс асуудлыг ийнхүү тавихдаа дараах учир баримтад тулгуурласан юм.

Нэгдүгээрт, УИХ-ын гишүүн гэдэг бол ард түмнээс сонгогдсон төрийн эрх барих байгууллагын байнгын төлөөлөгч, төрийн шадар зүтгэлтэн байх юм.

Хоёрдугаарт, шинэ төсөл ёсоор орон нутгийн засаг захиргаа нь зөвхөн төвөөс өгсөн үүрэг даалгавар, гүйцэтгэгч бус “хуулиар тусгайлан олгосон чиг үүрэг, өөрийн удирдлага бүхий байгуулалт” байх болно. Ийм нөхцөлд УИХ-ын гишүүн сонгогчид болон төвийн байгууллагын хооронд аж ахуй, эрэлтийн зууч байх үүргээс чөлөөлөгдөх болно.

Гуравдугаарт, хэрэв шаардлагатай гэж үзвэл УИХ-ын гишүүн сонгогдсон тойргийнхоо

³⁸ Чулуун Г. Улсын Бага Хурлын товчоон (1990-1992). УБ., 2015 он.

³⁹ Улсын Их Хурлын Тамгын газар. БНМАУ-ын Ардын Их Хурал ба Монгол Улсын Үндсэн хууль – 1990-1992. Баримт бичгийн эмхэтгэл. УБ., 2016 он. 561 дэх тал.

⁴⁰ Улсын Их Хурлын Тамгын газар. БНМАУ-ын Ардын Их Хурал ба Монгол Улсын Үндсэн хууль – 1990-1992. Баримт бичгийн эмхэтгэл. УБ., 2016 он. 535 дахь тал.

хэмжээнд хэд хэдэн хэсэгт өөрийн бүрэн эрхт төлөөлөгчдийг ажиллуулж сонгогчдын эрэлт хүсэлтийг хүлээн авч тэдэнтэйгээ байнга холбоотой байх боломжоор хангагдаж болох юм.

УИХ-ын гишүүдийн мэргэшсэн чадварыг дээшлүүлэх, шинэлэг үзэл баримтлалаар тогтмол сэлбэж байх зорилгоор түүний бүрэлдэхүүнийг 3 жил тутамд өөрчлөн сэлбэж байх зарчмыг сонгон авав. Энэ зарчмыг сонгон авснаар цаашдаа УИХ-ынх бус харин түүний гишүүдийн бүрэн эрхийн хугацаа 6 жил байх бөгөөд УИХ нь байнга тасралтгүй ажиллах журамд шилжих болно” гэсэн үндэслэлийг дэвшүүлжээ.

Товчоор хэлбэл, УИХ нь нэг танхимтай, 75 гишүүнтэй байх, гишүүдийн бүрэн эрхийн хугацаа 6 жил, тэдгээрийн тал нь сэлгээгээр гурван жил тутам сонгогдож байхаар заажээ.

2.1.2. Монгол Улсын Их Цааз (Үндсэн хууль)-ын Ард нийтээр хэлэлцүүлсэн дүн болон шинэчилсэн төслийн 21.1-ийн саналын тойм⁴¹

Монгол Улсын Их Цааз (Үндсэн хууль)-ыг 1991 оны 06 дугаар сарын 10-аас 1991 оны 09 дүгээр сарын 01-ний хооронд ард нийтээр хэлэлцүүлэх явцад гарсан дүгнэлтийг харгалзан шинэчлэн боловсруулж, 1991 оны 10 дугаар сарын 10-ны өдөр УБХ-д өргөн мэдүүлсэн байна. Ард нийтийн хэлэлцүүлгийн явцад гарсан саналуудын 40.8 хувь нь 3 дугаар бүлгийн талаар байжээ.

Шинэчилсэн төслийг УБХ-аар хэлэлцүүлэн “75 гишүүнээс бүрдэнэ” гэсэн үндсэн саналыг зөвшөөрч байгаа дээр санал хураахад олонх нь дэмжсэн байна. Ингээд цөөнхийн саналыг сонсоход дараах саналууд гарч байжээ.

“75” гэдэг тоог цөөн гэж үзэн “100” - “120” гишүүнтэй байхыг дэмжин,

- Намуудын бодлогыг хэрэгжүүлэх боломжгүйн дээр Засгийн газраа парламент дотроо тодорхой хэмжээгээр оруулахын тулд парламентын гишүүдийн тоогоо нэмэх шаардлагатай.
- Эдийн засаг хүнд нөхцөлд 75 гишүүнтэй, байнгын ажиллагаатай парламентыг ажиллуулахад хэцүү тул гишүүдийн тоог Үндсэн хуулиар хуульчлан баталгаажуулах шаардлагагүй, сонгуулийн хуулиар өөрчилж болохоор тусгах. Тухайлбал, “УИХ нь нэг танхимтай байнгын ажиллагаатай байх бөгөөд гишүүний тоо, сонгуулийг зохион байгуулах журмыг хуулиар тогтооно” гэсэн заалт оруулбал цаашид тоон дээр уян хатан байх боломжтой.
- Парламент нь дотроо 14-20 гишүүдээс бүрдсэн байнгын хороодуудтай байна. Үүнээс бага гишүүнтэйгээр байнгын хороо ажиллах боломжгүй. Парламентыг жинхэнэ утгаар нь ажиллуулъя гэвэл 110-120 гишүүнтэй байх шаардлагатай. Хувь тэнцүүлэн хуваарилах зарчмын хувьд мөн 100-аас дээш гишүүнтэй байх шаардлагатай.
- Парламентын гишүүний тоог хүн амын тооноос хамааруулна гэдэг нь хэтэрхий механик ойлголт гэж үзэж байна. Парламентат ёсыг хэрэгжүүлээд төрийн хууль тогтоох дээд байгууллагын хэмжээнд, хөгжингүй орнуудын хэмжээнд ажиллуулъя гэвэл ажлын цар хүрээ, чиг үүрэг, ажил үүргийн хуваарилалт энэ бүгдээс хамааруулж тоогоо тогтоох ёстой зэрэг саналуудыг гаргажээ.

УБХ ийнхүү 1991 оны намрын төслийг албан ёсоор хэлэлцэж, 75 гишүүнтэй байхыг дэмжсэн байна.

⁴¹ Улсын Их Хурлын Тамгын газар. БНМАУ-ын Ардын Их Хурал ба Монгол Улсын Үндсэн хууль – 1990-1992. Баримт бичгийн эмхэтгэл. УБ., 2016 он.

2.1.3.УБХ-аас АИХ-д өргөн барьсан Монгол Улсын Их Цааз (Үндсэн хууль)-ын төслийн 21.1-ийн саналын тойм

БНМАУ-ын Ерөнхийлөгч П.Очирбат 1991 оны 11 дүгээр сарын 13-ны өдөр “Их цааз”-ын төслийг ард нийтээр хэлэлцүүлсэн дүн, төслийн үзэл баримтлалтай холбогдсон зарчмын гол асуудлын талаар УБХ, Үндсэн хуулийн төсөл боловсруулах ажлыг зохион байгуулах комиссын дүгнэлтийг АИХ-ын хуралдаан дээр танилцуулсан байна.⁴²

Ерөнхийлөгч илтгэлдээ “Их цаазын төсөлд зааснаар УИХ 76 гишүүнээс бүрдэх юм. Энэ тооны хувьд олон янзын санал гарсан бөгөөд дунджаар энэ тоонд бусад саналын агуулга нийцэж байгаа юм. УИХ-ын нэг гишүүн нь 28 мянгаас 30 мянган хүний буюу сонгуулийн нас хүрсэн 14 мянгаас 15 мянга орчим сонгогчийг төлөөлөхөөр байгаа нь дэлхийн улсуудын жишигт дүйж байгаа юм. Та бүхэнд тараасан төсөлд ийнхүү 76 гэсэн тэгш тоо сонгож авсны учир нь нэгдүгээрт, УИХ-ын нийт гишүүний хоёрны нэгийг гурван жил тутам сэлбэн шинэчилж байх, хоёрдугаарт, УИХ-ын дарга, дэд даргын бүрэн эрхийн хугацаа 3 жил байхаар тогтоож байгаатай холбоотой юм...

УИХ-ын гишүүдийн мэргэшсэн чадвар хийгээд хууль тогтоох ажлын залгамжлагдах, шинэчлэгдэх хос чанарыг хангах зорилгоор түүний бүрэлдэхүүнийг 3 жил тутамд өөрчлөн сэлбэж байх зарчмыг сонгон авч төсөлд оруулав. Энэ бол манай парламентын хувьд үнэхээр шинэлэг зүйл бөгөөд уул зарчмыг сонгон авснаар цаашдаа УИХ-ынх бус харин түүний гишүүдийн бүрэн эрхийн хугацаа 6 жил байж, ингэснээр УИХ нь байнга тасралтгүй ажиллах нөхцөл боломжоор хангагдах юм”⁴³ гэжээ.

УИХ 76 гишүүнээс бүрдэнэ гэдгийг 3 зүйлийг үндэс болгон тогтоосон гэж УБХ-аас тайлбар өгсөн байна. Үүнд:⁴⁴

1. Монгол Улсын парламентын шинж чанар, ирээдүйн парламентын байнга ажиллах шинж чанарыг харгалзан төлөөллийн түвшинг дэлхийн жишигтэй харьцуулан, хүн ам цөөнтэй улс орнуудын жишгийг баримталсан. Судалсан орнуудад нэг депутатад ногдож байгаа хүн амын тоо доод талынх нь 20.000, харин дунджаар 90-100 мянгад хүрч байна. Доод захыг нь барьсны учир нь Монгол Улсын өргөн уудам нутаг дэвсгэр, зам харилцааны хөгжил гэсэн хоёр хүчин зүйлийг харгалзаад дэлхийн доод түвшингээр тодорхойлох бодлого барьсан.
2. Түүхэн уламжлалаа барьсан. Монгол Улс эдүгээ хүртэл байнгын парламенттай байгаагүй боловч 1924-1949 он хүртэл Их Хурал (Их Хурал нь депутатуудын хурал байгаагүй)-ын хооронд буюу 1-9 жилийн хугацаанд ганц удаа болдог, ард түмнээ төлөөлөх намын их хурал шиг байжээ. Энэ үед харьцангуй тогтвортой ажиллаж байсан хууль тогтоох дээд байгууллага болох УБХ-ын гишүүдийн 25 жилийн дунжийг авч үзсэн. Эхлээд 30, ганц удаа 100, голдуу 50, 75, 30-аар байсан байна. 76 нь эдгээр тоог дундажлаад гарган авсан тоо.
3. Нэгэнт парламентын хэлбэрийг сонгож авч байгаа учраас парламент ямар ч танхимтай байсан, хэдэн ч танхимтай байсан эдийн засаг талаасаа ерөөсөө энэ хэмжээнээс хэтрэхгүй байх нь зүйтэй гэж үзсэн. Бас авсаархан бүтэцтэй байх нь хүний тооноос гадна асуудлыг шуурхай шийдэх боломжийг нь харгалзсан. Асуудал

⁴² Чулуун Г. Улсын Бага Хурлын товчоон (1990-1992). УБ., 2015 он. 173 дахь тал.

⁴³ Улсын Их Хурлын Тамгын газар. БНМАУ-ын Ардын Их Хурал ба Монгол Улсын Үндсэн хууль – 1990-1992. Баримт бичгийн эмхэтгэл. УБ., 2016 он. 202 дахь тал.

⁴⁴ Улсын Их Хурлын Тамгын газар. Ардын Их Хурлын 1991.12.01-ний өдрийн хуралдааны тэмдэглэл. 66 дахь тал.

шийдвэрлэхэд удах тусам зардал их гарна зэрэг 3 үндэслэлээр 76 гэсэн тоон дээр тогтсон.

Төслийг АИХ-аар хэлэлцүүлэх хэлэлцүүлгийн явцад томоохон өөрчлөлтүүд хийгдсэн бөгөөд үүнд, УИХ-ын бүрэн эрхийн хугацааг 6 жилээс 4 жил болгон өөрчилж, гишүүдийн тоо ба хоёр танхимтай байх эсэх асуудлуудыг авч хэлэлцсэний эцэст нэг танхимтай байхаар тогтжээ.⁴⁵

Цөөнхөөс 2 шаттай нэг танхимтай байх (4 санал), эсхүл 2 танхимтай байх (5 санал) саналуудыг гаргаж байжээ. Энэхүү 2 бүтэцтэй парламентын гишүүдийн тооны талаар дараах саналуудыг гаргасан байна:

- 30-55 гишүүнтэй байнгын ажиллагаатай танхим;
- 50-80, 110-150 депутаттай дээд танхимтай байх зэрэг болно.

1991 оны 12 дугаар сарын 03-ны өдрийн хуралдаанаар УИХ-ыг 102 гишүүнтэй, нэг танхимтай байгуулах төслийг оруулан, санал хураахад дийлэнх олонхын саналаар ажлын хэсэгт шилжүүлжээ.⁴⁶ Энэ нь:

1. Их Хуралд орон нутгийн төлөөллийг баталгаатай байлгах;
2. Ард түмнээ төлөөлөх утгаараа холбоо, хэлхээ нь баталгаатай хэрэгжих чадвартай байх гэсэн 2 зүйл дээр үндэслэжээ. Дэлгэрүүлэн үзвэл,

190 мянгаас доош хүн амтай аймгийн нэг тойрогт 4 Их Хурлын гишүүнтэй, 190 мянгаас дээших нь 6 Их Хурлын гишүүнтэй, Улаанбаатар хотод 20 гишүүн гэж тооцоод нийт 102 гишүүнтэй байх тоог гаргасан байна.

1991 оны 12 дугаар сарын 27-ны өдрийн АИХ-ын хуралдаан дээр Улс төрийн нам, депутатын бүлгүүдийн ахлагч, депутатын хорооны дарга нарын хурлын зөвшилцөөний (Их засаг (Үндсэн хууль)-ийн хоёрдугаар хэлэлцүүлэгт бэлтгэж өөрчлөлт оруулсан зүйл, заалтуудын талаар) протоколыг уншиж танилцуулсан байна.⁴⁷ Үүнд:

“Гуравдугаар бүлэг. 21 дүгээр зүйлийн нэгдүгээр заалтыг Улсын Их Хурал нэг танхимтай, 76 гишүүнтэй байна гэж өөрчлөн найруулах” гэжээ.

Гишүүд энэхүү заалтыг хэлэлцэн 1992 оны 01 дүгээр сарын 06-ны өдрийн АИХ-ын хуралдаан дээр Их засаг хууль (Үндсэн хууль)-ийн 21-р зүйлийн 1-ийг зөвшилцөөний протоколд зааснаар буюу “Улсын Их Хурал 76 гишүүнтэй байх”-аар батлахыг хуралд оролцсон нийт гишүүдийн 76 хувь нь зөвшөөрсөн байна.

Ингээд нэг танхимтай, 76 гишүүнтэй, байнгын ажиллагаатай парламенттай байхаар тогтож, үүнээс хойш УИХ-ыг найман удаа бүх нийтийн, шууд, чөлөөт, ардчилсан сонгуулиар байгуулаад байна.

Манай улсын нийт хүн ам 1992 онд 2.1 сая байсан бол 2020 онд 3.2 сая болж **52 хувиар** өссөн байна. Энэ нь:

- 1992 онд УИХ-ын нэг гишүүн **29145 иргэнийг** төлөөлж байсан;
- 2020 онд УИХ-ын нэг гишүүн **44178 иргэнийг** төлөөлөх болсон байна.

Харин сонгуулийн эрх бүхий иргэд 1992 онд УИХ-ын анхны сонгуулийг явуулснаас хойш 2020 он гэхэд **85 хувиар** өссөн байна. Энэ нь:

⁴⁵ Чулуун Г. Улсын Бага Хурлын товчоон (1990-1992). УБ., 2015 он.

⁴⁶ Улсын Их Хурлын Тамгын газар. Ардын Их Хурлын 1991.12.03-ны өдрийн хуралдааны тэмдэглэл. 60, 160 дахь талууд.

⁴⁷ Улсын Их Хурлын Тамгын газар. Ардын Их Хурлын 1991.12.27-ны өдрийн хуралдааны тэмдэглэл. 32 дахь талууд.

- 1992 онд УИХ-ын нэг гишүүн сонгуулийн эрх бүхий 14368 иргэнийг төлөөлж байсан бол;
- 2020 онд УИХ-ын нэг гишүүн сонгуулийн эрх бүхий 26368 иргэнийг төлөөлж байна.

2.2.2019 онд Үндсэн хуульд оруулах нэмэлт, өөрчлөлтийг хэлэлцэх үеэр УИХ-ын бүрэлдэхүүнийг нэмэгдүүлэх тухай гарсан санал⁴⁸

2019 оны 06 дугаар сарын 06-ны өдөр Улсын Их Хурлын нэр бүхий 62 гишүүнээс Үндсэн хуулийн 20 зүйл, 44 заалтад нэмэлт, өөрчлөлт оруулах төслийг өргөн мэдүүлэхэд Улсын Их Хурлын гишүүдийн тоотой холбоотой зохицуулалт төсөлд тусгагдаагүй байв.

Төслийн анхны хэлэлцүүлгийн дараа Монгол Улсын Ерөнхийлөгчөөс 2019 оны 07 дугаар сарын 16-ны өдөр Монгол Улсын Үндсэн хуулийн 20 зүйл, 49 заалтад нэмэлт, өөрчлөлт оруулах төсөл, саналыг өргөн мэдүүлсэн бөгөөд уг төслийг Монгол Улсын Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах журмын тухай хуулийн 11.3.4-т заасны дагуу саналын түвшинд харгалзан Улсын Их Хурлын 62 гишүүний өргөн мэдүүлсэн төсөлд гаргасан зарчмын зөрүүтэй санал гэж үзэн, хамтатган хэлэлцэж, санал хурааж шийдвэрлэсэн байна.

Хүснэгт 7. УИХ-ын гишүүдийн тоог өөрчлөх саналын томъёолол

УИХ-ын гишүүдийн өргөн мэдүүлсэн төсөл 2019.06.06	Ерөнхийлөгчийн өргөн мэдүүлсэн төсөл, санал 2019.07.16	Зөвшилцлийн ажлын хэсгээс гарсан саналын томъёолол	Хэлэлцэгдсэн байдал
Хорин нэгдүгээр зүйл			
1.Улсын Их Хурал ... далан зургаан гишүүнтэй байна.			
хөндөөгүй	<i>“Улсын Их Хурал нэг танхимтай, нэг зуун найман гишүүнээс бүрдэх бөгөөд тавин дөрвөн гишүүнийг нэг мандат бүхий сонгуулийн тойргоос мажоритар тогтолцоогоор, тавин дөрвөн гишүүнийг сонгуулийн нэгдсэн нэг тойргоос пропорционал тогтолцоогоор тус тус сонгоно.”</i>	Хорин нэгдүгээр зүйлийн 1 дэх хэсгийн “далан зургаан” гэснийг “ерэн есөн” гэж, гэж өөрчлөх	ТБХ- 66.7 хувийн саналаар дэмжигдсэн. Нэгдсэн хуралдаан - Улсын Их хурлын нийт гишүүний дөрөвний гурваас доошгүйн дэмжлэг аваагүй.

Ингэхдээ УИХ-аас 2019 оны 07 дугаар сарын 18-ны өдөр 72 дугаар тогтоол баталж, Монгол Улсын Ерөнхийлөгчөөс өргөн мэдүүлсэн төсөл, саналыг 62 гишүүний өргөн мэдүүлсэн Үндсэн хуульд оруулах нэмэлт, өөрчлөлтийн төсөлтэй уялдуулах, асуудлыг зөвшилцөх үүрэг бүхий Ажлын хэсгийг байгуулан, Зөвшилцлийн ажлын хэсгийн даргаар Монгол Улсын Ерөнхийлөгч, бүрэлдэхүүнд нь МАН, АН, бусад намын төлөөллийг тэнцвэртэй оруулсан байна.

Улсын Их Хурал Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах журмын тухай хуулийн 11.3.4-т зааснаар урьдчилан тогтсон нэг төсөл буюу Улсын Их Хурлын гишүүдийн өргөн мэдүүлсэн төслийг нэгэнт хэлэлцэж эхэлсэн тул Ерөнхийлөгчийн төслийг мөн заалтын “**саналын түвшинд харгалзана**” гэсний дагуу, Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах журмын тухай хуулийн 2.4-т заасан агуулга, хязгаарыг баримтлан хэлэлцжээ.

Монгол Улсын Ерөнхийлөгчөөс өргөн мэдүүлсэн төсөл, саналд Улсын Их Хурлын гишүүний тоог 108 байхаар санал оруулж ирсэн боловч ажлын хэсгээс уг тоог 99 гэж өөрчлөхөөр Төрийн байгуулалтын байнгын хорооны хуралдаанд санал оруулж, 66.7 хувийн саналаар дэмжсэн

⁴⁸ Улсын Их Хурлын Тамгын газар, Эрх зүйн дүн шинжилгээний хэлтэс, 2022 он.

боловч, УИХ-ын чуулганы нэгдсэн хуралдаанаар нийт гишүүний дөрөвний гурвын олонхын саналаар дэмжигдээгүй байна.

3. ОЛОН УЛСЫН ТУРШЛАГА

3.1. Дэлхийн улс орнуудын хүн амын тоог парламентын гишүүдийн тоонд харьцуулсан байдал

Судалгаанд дэлхийн 191 улсыг хамруулсан бөгөөд тухайн улсын хүн амын тоог парламентын гишүүний тоонд (үүнд нэг танхимтай парламентын гишүүдийн тоо, хоёр танхимтай парламентын хувьд доод танхимын гишүүдийн тоог баримтлан) харьцуулан гаргав. Эдгээр улс орнуудаас парламент нь нэг танхимтай 109 улс, 2 танхимтай 82 улс байна. Судалгаанд хамрагдсан Судан улсын хувьд 2019 оны 4-р сард төрийн эргэлт гарч Суданы парламентыг тараасны улмаас гишүүдийн тоог гаргах боломжгүй байв.⁴⁹

Хүн ам цөөнтэй арлын улс орнуудын парламентын гишүүд нь 1000 хүрэхгүй иргэд төлөөлөх тохиолдлууд байхад, хүн ам ихтэй Энэтхэг (2.532.118), АНУ (760.925), Пакистан (645.884), Нигери (572.609) зэрэг орны парламентын гишүүн нь хамгийн олон иргэнийг төлөөлөн ажилладаг байна.

Парламентын нэг гишүүний төлөөлж буй хүн амын тоог авч үзвэл нийт улс орнуудын 66 нь буюу 34.7 хувь нь 100.001-ээс дээш иргэнийг төлөөлөн ажиллаж байна. Парламентын нэг гишүүн нь 40.001-60.000 иргэнийг төлөөлж буй 19 улс байна. **Монгол Улсын Их Хурлын нэг гишүүн нь 44.178 иргэнийг төлөөлж дээрх хэсэгт багтаж байна.**

Монгол Улстай хүн амын тоогоороо ойролцоо (2-5 сая хүн амтай), парламентын засаглалтай 14 улсыг авч үзэхэд 3-5 сая хүн амтай, дунджаар 40.5 мянган иргэнийг төлөөлж буй 7 улс, 2-3 сая хүн амтай, дунджаар 27.0 мянган иргэнийг төлөөлж буй 7 улс байна.

Хүснэгт 8. Хоёроос таван сая хүн амтай, парламентын засаглалтай улс орнуудын парламентын нэг гишүүний төлөөлж буй хүн амын тоо

Парламентын нэг гишүүний төлөөлж буй хүн амын тоо /дунджаар/	Улсын тоо	Хүн амын тоо	Улсын нэр
40.5 мян	7	3-5 сая хүртэл	Босни-Херцеговин, Гүрж, Ирланд, Молдова, Шинэ Зеланд, Хорват
27.0 мян	7	2-3 сая хүртэл	Албани, Армени, Ботсван, Лесото, Словени, Умард Македон, Ямайка

2019 онд Итали улсын парламентын доод танхим нь парламентын 2 танхимын гишүүдийн тоог цөөлөх (Төлөөлөгчдийн танхимын гишүүдийг 630-аас 400 хүртэл, Сенаторуудыг 315-200 хүртэл) хуулийг баталж, Үндсэн хуульдаа өөрчлөлт оруулсан байна.⁵⁰ Гишүүдийн тоог цөөлснөөр ирэх 10 жилийн хугацаанд гишүүдийн цалин болон бусад зардалд зарцуулагдах ойролцоогоор 1 тэрбум Евро-г улсын төсвөөс хэмнэнэ гэсэн тооцоо гарчээ. Тус шийдвэрийг 2023 оноос хэрэгжүүлж эхлэхээр шийдвэрлэсэн байна.

⁴⁹ https://data.ipu.org/content/sudan?chamber_id=13530

⁵⁰ https://www.constituteproject.org/constitution/Italy_2020?lang=en

Хүснэгт 9. Парламентын нэг гишүүний төлөөлж буй хүн амын тоо

Парламентын нэг гишүүний төлөөлж буй хүн амын тоо	Улсын тоо	Нийт орноос эзлэх хувь	Улсын нэр
10.000 хүртэл	26	13.6	Андорра, Антигуа ба Барбуда, Барбадос, Бруней Даруссалам, Вануату, Гренада, Доминик, Исланд, Кабо-Верде, Кирибати, Лихтенштайн, Мальдив, Мальта, Маршаллын арлууд, Монако, Монтенегро, Науру, Палау, Самоа, Сан-Марино, Сан-Томе ба Принсипи, Сейшелийн арлууд, Сент-Винсент ба Гренадин, Сент-Китс ба Невис, Тонга, Тувалу
10.001-20.000	22	11.5	Багамын арлууд, Белиз, Бутан, Габон, Гайана, Гвиней-Биссау, Жибути, Кипр, Куба, Латви, Лесото, Литва, Люксембург, Маврики, Сент-Люсия, Соломоны арлууд, Суринам, Фижи, Умард Македон, Экваторын Гвиней, Эсватини, Эстони
20.001-40.000	29	15.2	Албани, Армени, Болгар, Бостван, Грек, Гүрж, Дани, Зүүн Тимор, Ирланд, Коморын арлууд, Конго (БНКУ), Ливи, Мавритани, Микронез, Молдова, Намиби, Норвег, Өмнөд Судан, Серби, Словак, Словени, Солонгос (БНАСУ), Төв Африкийн БНУ, Тринидад ба Тобаго, Уругвай, Финланд, Хорват, Швед, Эритрей
40.001-60.000	19	10	Австри, Бахрейн, Гамби, Доминиканы БНУ, Зимбабве, Лаос, Ливан, Оман, Португал, Румын, Сингапур, Сомали, Сьерра-Леон, Тунис, Туркменистан, Унгар, Швейцар, Шинэ Зеланд, Ямайка
60.001-100.000	29	15.2	Азербайжан, Беларусь, Бельги, Боливи, Босни Херцеговин, Бурунди, Йемен, Израил, Йордан, Итали, Катар, Киргиз, Коста Рика, Кувейт, Либер, Малави, Марокко, Никарагуа, Панам, Папуа-Шинэ Гвиней, Парагвай, Польш, Сири, Того, Уганда, Хаити, Хондурас, Шри-Ланка, Эль Сальвадор
100.001-ээс дээш	66	34.7	Австрали, Алжир, Ангол, АНУ, Арабын НЭУ, Аргентин, Афганистан, Балба, Бангладеш, Бенин, БНХАУ, Бразил, Буркино Фасо, Венесуэл, Вьетнам, Гана, Гватемал, Гвиней, Герман, Египет, Замби, Индонез, Ирак, Иран, Испани, Их Британи, Казахстан, Камбож, Камерун, Канад, Кени, Колумби, Конго (БНАКУ), Кот д'Ивуар, Мадагаскар, Малайз, Мали, Мексик, Мозамбик, Мьянмар, Нижер, Нигери, Нидерланд, ОХУ, Өмнөд Африк, Пакистан, Перу, Руанда, Саудын Араб, Сенегал, Солонгос (БНСУ), Тажикистан, Тайланд, Танзани, Турк, Узбекистан, Филиппин, Франц, Чад, Чех, Чили, Эквадор, Энэтхэг, Этиоп, Япон

Хүснэгт 10. Дэлхийн улсуудын парламентын танхим, гишүүд, хүн амын тоонд харьцуулсан байдал

№	Улсын нэр	Засаглалын хэлбэр	Танхимын тоо	Танхимын нэр, гишүүдийн тоо ⁵¹	Хүн амын тоо ⁵²	Парламентын нэг гишүүний төлөөлж буй хүн амын тоо	
1.	Австрали	Парламентын	2	Сенат Төлөөлөгчдийн танхим	76 151	25.499.884	168.873
2.	Австри	Холимог	2	Холбооны Зөвлөл Үндэсний Зөвлөл	61 183	9.006.398	49.215

⁵¹ https://data.ipu.org/compare?field=chamber%3A%3Afield_statutory_members_number&structure=any_lower_chamber#map

⁵² <https://www.worldometers.info/world-population/population-by-country/>

3.	Азербайжан	Холимог	1	Үндэсний Ассамблей	125	10.139.177	81.784
4.	Албани	Парламентын	1	Парламент	140	2.877.797	20.555
5.	Алжир	Холимог	2	Үндэсний Зөвлөл Үндэсний Ардын Ассамблей	174 407	43.851.044	107.742
6.	Ангол	Холимог	1	Үндэсний Ассамблей	220	32.866.272	149.392
7.	Андорра	Парламентын	1	Ерөнхий Зөвлөл	28	77.265	2759
8.	Антигуа ба Барбуда	Парламентын	2	Сенат Төлөөлөгчдийн танхим	17 18	97.929	5440
9.	АНУ	Ерөнхийлөгчийн	2	Сенат Төлөөлөгчдийн танхим	100 435	331.002.651	760.925
10.	Арабын НЭУ	Хаант	1	Холбооны Үндэсний Зөвлөл	40	9.890.402	247.260
11.	Аргентин	Ерөнхийлөгчийн	2	Сенат Депутатуудын танхим	72 257	45.195.774	175.859
12.	Армени	Парламентын	1	Үндэсний Ассамблей	107	2.963.243	27.693
13.	Афганистан	Ерөнхийлөгчийн	2	Дээд танхим (House of Elders) Доод танхим (House of the People)	102 250	38.928.346	113.168
14.	Багамын арлууд	Парламентын	2	Сенат Ассамблейн танхим	16 39	393.244	10.083
15.	Балба	Парламентын	2	Үндэсний Ассамблей Төлөөлөгчдийн танхим	59 275	29.136.808	105.952
16.	Бангладеш	Парламентын	1	Парламент	350	164.689.383	470.541
17.	Барбадос	Парламентын	2	Сенат Ассамблейн танхим	21 30	287.375	9579
18.	Бахрейн	Хаант	2	Зөвлөх Зөвлөл Төлөөлөгчдийн танхим	40 40	1.701.575	42.539
19.	Беларусь	Холимог	2	Төрийн зөвлөл Төлөөлөгчдийн танхим	64 110	9.449.323	85.902
20.	Белиз	Парламентын	2	Сенат Төлөөлөгчдийн танхим	13 32	397.628	12.425
21.	Бельги	Парламентын	2	Сенат Төлөөлөгчдийн танхим	60 150	11.589.623	77.264
22.	Бенин	Ерөнхийлөгчийн	1	Үндэсний Ассамблей	83	12.123.200	146.062
23.	БНХАУ	Коммунист	1	Бүх Хятадын Ардын Төлөөлөгчдийн Хурал	3000	1.439.323.776	479.774

СУДАЛГААНЫ ЭМХЭТГЭЛ

24.	Болгар	Парламентын	1	Үндэсний Ассамблей	240	6.948.445	28.951
25.	Боливи	Ерөнхийлөгчийн	2	Сенат Депутатуудын танхим	36 130	11.673.021	89.792
26.	Босни- Херцеговин	Парламентын	2	Ардын танхим Төлөөлөгчдийн танхим	15 42	3.280.819	78.114
27.	Ботсван	Парламентын	1	Үндэсний Ассамблей	65	2.351.627	36.178
28.	Бразил	Ерөнхийлөгчийн	2	Холбооны Сенат Депутатуудын танхим	81 513	212.559.417	414.345
29.	Буркина Фасо	Шилжилтийн (Transitional system)	1	Хууль тогтоох Ассамблей	71	20.903.273	294.412
30.	Бруней Даруссалам	Хаант	1	Хууль тогтоох зөвлөл	45	437.479	9721
31.	Бурунди	Ерөнхийлөгчийн	2	Сенат Үндэсний Ассамблей	39 123	11.890.784	96.673
32.	Бутан	Хаант	2	Үндэсний Зөвлөл Үндэсний Ассамблей	25 47	771.608	16.417
33.	Вануату	Парламентын	1	Парламент	52	307.145	5906
34.	Венесуэл	Ерөнхийлөгчийн	1	Үндэсний Ассамблей	167	28.435.940	170.275
35.	Вьетнам	Коммунист	1	Үндэсний Ассамблей	500	97.338.579	194.677
36.	Габон	Холимог	2	Сенат Үндэсний Ассамблей	67 143	2.225.734	15.564
37.	Гайана	Холимог	1	Үндэсний Ассамблей	72	786.552	10.924
38.	Гамби	Ерөнхийлөгчийн	1	Үндэсний Ассамблей	58	2.416.668	41.666
39.	Гана	Ерөнхийлөгчийн	1	Парламент	275	31.072.940	112.992
40.	Гватемал	Ерөнхийлөгчийн	1	Конгресс	160	17.915.568	111.972
41.	Гвиней	Шилжилтийн (Transitional system)	1	Үндэсний Зөвлөл	81	13.132.795	162.133
42.	Гвиней-Бисау	Ерөнхийлөгчийн	1	Үндэсний Ардын Ассамблей	102	1.968.001	19.294
43.	Герман	Парламентын	2	Бундесрат- Холбооны зөвлөл Бундестаг- Холбооны хурал	69 598	83.783.942	140.106
44.	Грек	Парламентын	1	Парламент	300	10.423.054	34.743
45.	Гренада	Парламентын	2	Сенат Төлөөлөгчдийн танхим	13 15	112.523	7501
46.	Гүрж	Парламентын	1	Парламент	150	3.989.167	26.594
47.	Дани	Парламентын	1	Парламент	179	5.792.202	32.358
48.	Доминик	Парламентын	1	Ассамблейн танхим	32	71.986	2250
49.	Доминиканы БНУ	Ерөнхийлөгчийн	2	Сенат Депутатуудын	32 190	10.847.910	57.094

				танхим			
50.	Египет	Холимог	2	Сенат Төлөөлөгчдийн танхим	300 596	102.334.404	179.849
51.	Жибути	Холимог	1	Үндэсний Ассамблей	65	988.000	15200
52.	Замби	Холимог	1	Үндэсний Ассамблей	167	18.383.955	110.083
53.	Зимбабве	Холимог	2	Сенат Үндэсний Ассамблей	80 270	14.862.924	55.047
54.	Зүүн Тимор	Парламентын	1	Үндэсний Парламент	65	1.318.445	20.283
55.	Йемен	Шилжилтийн (Transitional system)	2	Зөвлөх Зөвлөл Төлөөлөгчдийн танхим	111 301	29.825.964	99.089
56.	Израил	Парламентын	1	Кнессет	120	8.655.535	72.129
57.	Индонез	Ерөнхийлөгчийн	1	Төлөөлөгчдийн танхим	575	273.523.615	475.693
58.	Йордан	Хаант	2	Сенат Төлөөлөгчдийн танхим	65 130	10.203.134	78.485
59.	Ирак	Парламентын	1	Төлөөлөгчдийн зөвлөл	329	40.222.493	122.256
60.	Иран	Холимог	1	Исламын Зөвлөх Хурал	290	83.992.949	289.630
61.	Ирланд	Парламентын	2	Сенат Төлөөлөгчдийн танхим	60 160	4.937.786	30.861
62.	Исланд	Парламентын	1	Парламент	63	341.243	5416
63.	Испани	Парламентын	2	Сенат Депутатуудын Конгресс	265 350	46.754.778	133.585
64.	Итали	Парламентын	2	Сенат Төлөөлөгчдийн танхим	321 630	60.461.826	95.971
65.	ИБУИНХУ	Парламентын	2	Лордуудын танхим Нийтийн танхим	800 650	67.886.011	104.440
66.	Кабо-Верде	Парламентын	1	Үндэсний Ассамблей	72	555.987	7722
67.	Казахстан	Холимог	2	Сенат Төлөөлөгчдийн танхим	49 107	18.776.707	175.483
68.	Камбож	Парламентын	2	Сенат Үндэсний Ассамблей	62 125	16.718.965	133.751
69.	Камерун	Холимог	2	Сенат Үндэсний Ассамблей	100 180	26.545.863	147.477
70.	Канад	Парламентын	2	Сенат Нийтийн танхим	105 338	37.742.154	111.663
71.	Катар	Хаант	1	Зөвлөх зөвлөл	45	2.881.053	64.023
72.	Кени	Ерөнхийлөгчийн	2	Сенат Үндэсний Ассамблей	68 350	53.771.296	153.632
73.	Кипр	Ерөнхийлөгчийн	1	Төлөөлөгчдийн	80	1.207.359	15.091

				танхим			
74.	Киргиз	Ерөнхийлөгчийн	1	Дээд Зөвлөл	90	6.524.195	72.491
75.	Кирибати	Парламентын	1	Ассамблей	45	119.449	2654
76.	Колумби	Ерөнхийлөгчийн	2	Сенат Төлөөлөгчдийн танхим	108 187	50.882.891	272.101
77.	Коморын арлууд	Холимог	1	Холбооны Ассамблей	24	869.601	36.233
78.	Конго (БНАКУ)	Ерөнхийлөгчийн	2	Сенат Үндэсний Ассамблей	109 500	89.561.403	179.122
79.	Конго (БНКУ)	Холимог	2	Сенат Үндэсний Ассамблей	72 151	5.518.087	36.543
80.	Коста-Рика	Ерөнхийлөгчийн	1	Хууль тогтоох Ассамблей	57	5.094.118	89.370
81.	Кот д'Ивуар	Холимог	2	Сенат Үндэсний Ассамблей	99 255	26.378.274	103.444
82.	Куба	Коммунист	1	Ардын эрхэт Үндэсний Ассамблей	605	11.326.616	18.721
83.	Кувейт	Хаант	1	Үндэсний Ассамблей	65	4.270.571	65.701
84.	Лаос	Коммунист	1	Үндэсний Ассамблей	164	7.275.560	44.363
85.	Латви	Парламентын	1	Парламент	100	1.886.198	18.861
86.	Лесото	Парламентын	2	Сенат Үндэсний Ассамблей	33 122	2.142.249	17.559
87.	Либериа	Ерөнхийлөгчийн	2	Сенат Төлөөлөгчдийн танхим	30 73	5.057.681	69.283
88.	Ливан	Холимог	1	Үндэсний Ассамблей	128	6.825.445	53.323
89.	Ливи	Шилжилтийн (Transitional system)	1	Төлөөлөгчдийн танхим	200	6.871.292	34.356
90.	Литва	Холимог	1	Парламент	141	2.722.289	19.307
91.	Лихтенштайн	Парламентын	1	Диет	25	38.128	1525
92.	Люксембург	Парламентын	1	Депутатуудын танхим	60	625.978	10.432
93.	Маврики	Парламентын	1	Үндэсний Ассамблей	70	1.271.768	18.168
94.	Мавритани	Холимог	1	Үндэсний Ассамблей	157	4.649.658	29.615
95.	Мадагаскар	Холимог	2	Сенат Үндэсний Ассамблей	18 151	27.691.018	183.384
96.	Малави	Ерөнхийлөгчийн	1	Үндэсний Ассамблей	193	19.129.952	99.118
97.	Малайз	Парламентын	2	Сенат Төлөөлөгчдийн танхим	70 221	32.365.999	146.452
98.	Мали	Шилжилтийн (Transitional system)	1	Үндэсний Зөвлөл	121	20.250.833	167.362
99.	Мальдив	Ерөнхийлөгчийн	1	Ардын Хурал	87	540.544	6213
100.	Мальта	Парламентын	1	Төлөөлөгчдийн танхим	65	441.543	6792
101.	Марокко	Хаант	2	Зөвлөхүүдийн танхим	120 395	36.910.560	93.444

				Төлөөлөгчдийн танхим			
102.	Маршаллын арлууд	Ерөнхийлөгчийн	1	Парламент	33	59.190	1793
103.	Мексик	Ерөнхийлөгчийн	2	Сенаторын танхим Депутатуудын танхим	128 500	128.932.753	257.865
104.	Микронез	Ерөнхийлөгчийн	1	Конгресс	14	548.914	39.208
105.	Мозамбик	Холимог	1	Ассамблей	250	31.255.435	125.021
106.	Молдова	Парламентын	1	Парламент	101	4.033.963	39.940
107.	Монако	Парламентын	1	Үндэсний Зөвлөл	24	39.242	1635
108.	Монтенегро	Холимог	1	Парламент	81	628.066	7753
109.	Мьянмар	Холимог	2	Дээд танхим Доод танхим	224 440	54.409.800	123.658
110.	Намиби	Холимог	2	Үндэсний Зөвлөл Үндэсний Ассамблей	42 104	2.540.905	24.431
111.	Науру	Холимог	1	Парламент	19	10.824	569
112.	Нижер	Холимог	1	Үндэсний Ассамблей	171	24.206.644	141.559
113.	Нигери	Ерөнхийлөгчийн	2	Сенат Төлөөлөгчдийн танхим	109 360	206.139.589	572.609
114.	Нидерланд	Парламентын	2	Сенат Төлөөлөгчдийн танхим	75 150	17.134.872	114.232
115.	Никарагуа	Ерөнхийлөгчийн	1	Үндэсний Ассамблей	91	6.624.554	72.797
116.	Норвег	Парламентын	1	Парламент	169	5.421.241	32.078
117.	Оман	Хаант	2	Төрийн зөвлөл Зөвлөх зөвлөл	86 86	5.106.626	59.379
118.	ОХУ	Холимог	2	Холбооны Зөвлөл Төрийн Дум	170 450	145.934.462	324.298
119.	Өмнөд Африк	Парламентын	2	Үндэсний зөвлөл Үндэсний Ассамблей	90 400	59.308.690	148.271
120.	Өмнөд Судан	Шилжилтийн (Transitional system)	2	Төрийн зөвлөл Үндэсний хууль тогтоох Ассамблей	100 550	11.193.725	20.352
121.	Пакистан	Парламентын	2	Сенат Үндэсний Ассамблей	100 342	220.892.340	645.884
122.	Палау	Ерөнхийлөгчийн	2	Сенат Төлөөлөгчдийн танхим	13 16	18.094	1130
123.	Панам	Ерөнхийлөгчийн	1	Үндэсний Ассамблей	71	4.314.767	60.771
124.	Папуа-Шинэ Гвиней	Парламентын	1	Үндэсний Парламент	111	8.947.024	82.153
125.	Парагвай	Ерөнхийлөгчийн	2	Сенат Депутатуудын танхим	45 80	7.132.538	80.603
126.	Перу	Ерөнхийлөгчийн	1	Конгресс	130	32.971.854	253.629
127.	Польш	Холимог	2	Сенат	100	37.846.611	82.275

СУДАЛГААНЫ ЭМХЭТГЭЛ

				Сейм	460		
128.	Португал	Парламентын	1	Бүгд Найрамдах Улсын Ассамблей	230	10.196.709	44.333
129.	Руанда	Холимог	2	Сенат Депутатуудын танхим	26 80	12.952.218	161.902
130.	Румын	Холимог	2	Сенат Депутатуудын танхим	136 330	19.237.691	58.296
131.	Самоа	Парламентын	1	Хууль тогтоох Ассамблей	51	198.414	3890
132.	Сан-Марино	Парламентын	1	Ерөнхий Зөвлөл	60	33.931	565
133.	Сан-Томе ба Принсипи	Холимог	1	Үндэсний Ассамблей	55	219.159	3984
134.	Саудын Араб	Хаант	1	Зөвлөх зөвлөл	151	34.813.871	230.555
135.	Сейшелийн арлууд	Холимог	1	Үндэсний Ассамблей	35	98.347	2809
136.	Сенегал	Холимог	1	Үндэсний Ассамблей	165	16.743.927	101.478
137.	Сент-Винсент ба Гренадин	Парламентын	1	Ассамблейн танхим	22	110.940	5042
138.	Сент-Китс ба Невис	Парламентын	1	Үндэсний Ассамблей	16	53.199	3324
139.	Сент-Люсиа	Парламентын	2	Сенат Ассамблей	11 18	183.627	10.201
140.	Серби	Парламентын	1	Үндэсний Ассамблей	250	8.737.371	34.949
141.	Сингапур	Холимог	1	Парламент	104	5.850.342	56.253
142.	Сири	Шилжилтийн (Transitional system)	1	Ардын Хурал	250	17.500.658	70.002
143.	Словак	Парламентын	1	Үндэсний Зөвлөл	150	5.459.642	36.397
144.	Словени	Парламентын	2	Үндэсний Зөвлөл Үндэсний Ассамблей	40 90	2.078.938	23.099
145.	Соломоны арлууд	Парламентын	1	Үндэсний Парламент	50	686.884	13.737
146.	Солонгос (БНАСУ)	Коммунист	1	Ардын Их Хурал	687	25.778.816	37.523
147.	Солонгос (БНСУ)	Ерөнхийлөгчийн	1	Үндэсний Ассамблей	300	51.269.185	170.897
148.	Сомали	Холимог	2	Дээд танхим Ард түмний танхим	54 275	15.893.222	57.793
149.	Судан		2	Төрийн зөвлөл Үндэсний Ассамблей (2019 оны 4-р сард төрийн эргэлт хийж Суданы парламентыг тараасан байна.)	- -	43.849.260	- -
150.	Суринам	Ерөнхийлөгчийн	1	Үндэсний Ассамблей	51	586.632	11.502
151.	Сьерра Леон	Холимог	1	Парламент	146	7.976.983	54.636
152.	Тажикистан	Ерөнхийлөгчийн	2	Үндэсний	33	9.537.645	

				Ассамблей Төлөөлөгчдийн танхим	63		151.391
153.	Тайланд	Парламентын	2	Сенат Төлөөлөгчдийн танхим	250 500	69.799.978	139.599
154.	Танзани	Ерөнхийлөгчийн	1	Үндэсний Ассамблей	393	59.734.218	151.995
155.	Того	Холимог	1	Үндэсний Ассамблей	91	8,278,724	90.974
156.	Тонга	Хаант	1	Хууль тогтоох Ассамблей	30	105,695	3523
157.	Төв Африкийн БНУ	Холимог	1	Үндэсний Ассамблей	140	4.829.767	34.498
158.	Тринидад ба Тобаго	Парламентын	2	Сенат Төлөөлөгчдийн танхим	32 42	1.399.488	33.321
159.	Тувалу	Парламентын	1	Парламент	16	11.792	737
160.	Тунис	Холимог	1	Ард түмний Төлөөлөгчдийн танхим	217	11.818.619	54.463
161.	Турк	Холимог	1	Үндэсний Их Хурал	600	84.339.067	140.565
162.	Туркменистан	Ерөнхийлөгчийн	2	Ард түмний Зөвлөл Ассамблей	56 125	6.031.200	48.249
163.	Уганда	Ерөнхийлөгчийн	1	Парламент	529	45.741.007	86.466
164.	Узбекистан	Холимог	2	Сенат Хууль тогтоох танхим	100 150	33.469.203	223.128
165.	Унгар	Парламентын	1	Үндэсний Ассамблей	199	9.660.351	48.544
166.	Уругвай	Ерөнхийлөгчийн	2	Сенат Төлөөлөгчдийн танхим	31 99	3.473.730	35.088
167.	Фижи	Парламентын	1	Парламент	51	896.445	17.577
168.	Филиппин	Ерөнхийлөгчийн	2	Сенат Төлөөлөгчдийн танхим	24 304	109.581.078	360.464
169.	Финланд	Парламентын	1	Парламент	200	5.540.720	27.703
170.	Франц	Холимог	2	Сенат Үндэсний Ассамблей	348 577	65.273.511	113.125
171.	Хаити	Ерөнхийлөгчийн	2	Сенат Депутатуудын танхим	30 119	11.402.528	95.819
172.	Умард Македон	Парламентын	1	Ассамблей	123	2.083.374	16.938
173.	Хондурас	Ерөнхийлөгчийн	1	Үндэсний Конгресс	128	9.904.607	77.379
174.	Хорват	Парламентын	1	Парламент	151	4.105.267	27.187
175.	Чад	Шилжилтийн (Transitional system)	1	Үндэсний Зөвлөл	93	16.425.864	176.622
176.	Чех	Парламентын	2	Сенат Депутатуудын танхим	81 200	10.708.981	132.209
177.	Чили	Ерөнхийлөгчийн	2	Сенат Депутатуудын танхим	50 155	19.116.201	123.330

СУДАЛГААНЫ ЭМХЭТГЭЛ

178.	Швед	Парламентын	1	Парламент	349	10.099.265	28.937
179.	Швейцар	Парламентын	2	Төрийн зөвлөл Үндэсний зөвлөл	46 200	8.654.622	43.273
180.	Шинэ Зеланд	Парламентын	1	Төлөөлөгчдийн танхим	120	4.822.233	40.185
181.	Шри Ланка	Холимог	1	Парламент	225	21.413.249	95.169
182.	Эквадор	Ерөнхийлөгчийн	1	Үндэсний Ассамблей	137	17.643.054	128.781
183.	Экваторын Гвиней	Холимог	2	Сенат Депутатуудын танхим	70 100	1.402.985	14.029
184.	Эль Сальвадор	Ерөнхийлөгчийн	1	Хууль тогтоох Ассамблей	84	6.486.205	77.216
185.	Энэтхэг	Парламентын	2	Муж улсуудын зөвлөл Ардын танхим	245 545	1.380.004.385	2.532.118
186.	Эритрей	Ерөнхийлөгчийн	1	Үндэсний Ассамблей	150	3.546.421	23.642
187.	Эсватини	Хаант	2	Сенат Ассамблейн танхим	30 70	1.160.164	16.573
188.	Эстони	Парламентын	1	Парламент	101	1.326.535	13.134
189.	Этиоп	Парламентын	2	Холбооны танхим Ардын Төлөөлөгчдийн танхим	153 547	114.963.588	210.171
190.	Ямайка	Парламентын	2	Сенат Төлөөлөгчдийн танхим	21 63	2.961.167	47.002
191.	Япон	Парламентын	2	Зөвлөхүүдийн танхим Төлөөлөгчдийн танхим	248 465	126.476.461	271.992

АШИГЛАСАН МАТЕРИАЛ

- Лүндээжанцан Д. Монгол Улс дахь төрийн эрх мэдлийн хуваарилалт. УБ., 2014 он.
- Чулуун Г. Улсын Бага Хурлын товчоон (1990-1992). УБ., 2015 он.
- Олон Улсын парламентын холбооны цахим хуудас. Data on parliaments: https://data.ipu.org/compare?field=chamber%3A%3Afield_statutory_members_number&structure=any__lower_chamber#map
- Улсын Их Хурлын Тамгын газар. БНМАУ-ын Ардын Их Хурал ба Монгол Улсын Үндсэн хууль – 1990-1992. Баримт бичгийн эмхэтгэл. УБ., 2016 он.
- Улсын Их Хурлын Тамгын газрын Судалгааны алба. Унитар улсуудын парламентын болон орон нутгийн сонгуулийн бүрэн эрхийн хугацаа, парламентын гишүүдийн тоог тогтоох жишиг. СТ-11/225. Судалгааны эмхэтгэл, Боть 12. УБ., 2011 он.
- Улсын Их Хурлын Тамгын газрын Судалгааны алба. Дэлхийн улс орнуудын хүн амын тоог парламентын гишүүдийн тоонд харьцуулсан байдал болон холбооны улсуудын парламентын танхимын тоо. СТ-15/210. Судалгааны эмхэтгэл, Боть 20. УБ., 2015 он.
- Улсын Их Хурлын Тамгын газрын Судалгааны алба. Төлөөллийн эрх мэдлийн байгууллагын төлөөллийн тоог тогтоох, тооцох зарчмын талаарх лавлагаа (куб язгуурын томьёо). СТ-19/418. Судалгааны эмхэтгэл, Боть 29. УБ., 2019 он.
- Улсын Их Хурлын Тамгын газар, Эрх зүйн дүн шинжилгээний хэлтэс, 2022 он.
- Итали Улсын Үндсэн хууль. https://www.constituteproject.org/constitution/Italy_2020?lang=en

**ПАРЛАМЕНТЫН НЭГ ТАНХИМТАЙ УЛС ОРНУУДЫН ХҮН АМЫН ТООГ ПАРЛАМЕНТЫН
ГИШҮҮДИЙН ТООНД ХАРЬЦУУЛСАН БАЙДАЛ**

(Мэдээлэл, лавлагаа)

Р. Оргилмаа

Лавлагаанд парламентын нэг танхимтай 140 улс орныг хамруулав. Эдгээр улсын хүн амын тоог парламентын гишүүдийн тоонд харьцуулан, мөн парламентын 1 гишүүний парламентад төлөөлөх иргэдийн тоог 8 багц болгон хүснэгтээр харуулав.

Парламентад 1 гишүүний төлөөлөх иргэдийн тоогоор улс орнуудыг багцалж үзвэл:

Хүснэгт 1

Д/д	Иргэдийн тоо	Улсын тоо
9.	-1000	15
10.	1001-5000	24
11.	5001-10000	10
12.	10001-20000	15
13.	20001-50000	31
14.	50001-100,000	25
15.	100.001-200.000	16
16.	200.001-ээс дээш	4

**Парламентын нэг танхимтай улс орнуудын хүн амын тоог
парламентын гишүүдийн тоонд харьцуулсан байдал**⁵³

Хүснэгт 2

Д/д	Улсын нэр	Хүн ам	Гишүүдийн тоо	Нэг гишүүний төлөөлөх иргэдийн тоо
200.001-ээс дээш иргэд				
141.	Бангладеш	166,280,712	300	554,269
142.	Хятад	1,355,692,576	2,980	454,930
143.	Иран	80,840,713	290	278,761
144.	Перу	30,147,935	130	231,907
100.001-200.000 иргэд				
145.	Египет	86,895,099	Доод тал нь 450	193,100
146.	Вьетнам	93,421,835	500	186,844
147.	Саудын Араб	27,345,986	150	182,307
148.	Венесуэль	28,868,486	165	174,961
149.	Өмнөд Солонгос	49,039,986	300	163,467
150.	Нижер	17,466,172	113	154,568
151.	Буркина Фасо	18,365,123	127	144,607
152.	Арабын Эмират	Нэгдсэн 5,628,805	40	140,720
153.	Танзани	49,639,138	357	139,045
154.	Турк	81,619,392	600	136,032
155.	Бенин	10,160,556	83	122,416
156.	Эквадор	15,654,411	137	114,266
157.	Мали	16,455,903	160	102,849
158.	Хонгконг	7,112,688	70	101,610
159.	Гвиней	11,474,383	114	100,652
160.	Ирак	32,585,692	325	100,264

⁵³ <http://aceproject.org/epic-en/CDTable?view=country&question=ES004>

50.001-100.000 иргэд				
161.	Мозамбик	24,692,144	250	98,769
162.	Украйн	44,291,413	450	98,425
163.	Шри Ланка	21,866,445	225	97,184
164.	Уганда	35,918,915	375	95,784
165.	Гана	25,758,108	275	93,666
166.	Гватемала	14,647,083	158	92,703
167.	Замби	14,638,505	158	92,649
168.	Сенегал	13,635,927	150	90,906
169.	Малави	17,377,468	193	90,039
170.	Ангол	19,088,106	220	86,764
171.	Коста Рика	4,755,234	57	83,425
172.	Того	7,351,374	91	80,784
173.	Азербайжан	9,686,210	125	77,490
174.	Эль Сальвадор	6,125,512	84	72,923
175.	Сири	17,951,639	250	71,807
176.	Хондурас	8,598,561	128	67,176
177.	Израил	7,821,850	120	65,182
178.	Сингапур	5,567,301	87	63,992
179.	Никарагуа	5,848,641	92	63,572
180.	Чад	11,412,107	188	60,703
181.	Папуа Шинэ Гвиней	6,552,730	111	59,034
182.	Лаос	6,803,699	132	51,543
183.	Панам	3,608,431	71	50,823
184.	Тунис	10,937,521	217	50,403
185.	Төв Африк	5,277,959	105	50,266
20.001-50.000 иргэд				
186.	Унгар	9,919,128	199	49,845
187.	Катар	2,123,160	45	47,181
188.	Португал	10,813,834	230	47,017
189.	Киргиз	5,604,212	120	46,702
190.	Сьерра Леон	5,743,725	124	46,320
191.	Лебанон	5,882,562	128	45,958
192.	Монгол	3,251,587	76	42,784
193.	Эритрей	6,380,803	150	42,539
194.	Кувейт	2,742,711	65	42,196
195.	Туркменистан	5,171,943	125	41,376
196.	Шинэ Зеланд	4,401,916	120 usually	36,682
197.	Гамби	1,925,527	53	36,331
198.	Словак	5,443,583	150	36,291
199.	Хойд Солонгос	24,851,627	687	36,174
200.	Грек	10,775,557	300	35,919
201.	Молдова	3,583,288	101	35,478
202.	Ботсвана	2,155,784	63	34,218
203.	Гүрж	4,935,880	150	32,906
204.	Ливи	6,244,174	200	31,221
205.	Дани	5,569,077	179	31,112
206.	Норвег	5,147,792	169	30,460
207.	Хорват	4,470,534	151	29,606
208.	Болгар	6,924,716	240	28,853
209.	Серби	7,209,764	250	28,839
210.	Швед	9,723,809	349	27,862
211.	Финланд	5,268,799	200	26,344
212.	Мавритани	3,516,806	146	24,087

213.	Армен	3,060,631	Доод тал нь 101	23,364
214.	Коморо	766,865	33	23,238
215.	Латви	2,165,165	100	21,652
216.	Албани	3,020,209	140	21,573
10.001-20.000 иргэд				
217.	Литви	2,848,000	141	19,863
218.	Мавритус	1,331,155	70	19,017
219.	Соломоны арлууд	609,883	50	18,064
220.	Куба	11,047,251	612	18,051
221.	Макао	587,914	33	17,816
222.	Македони	2,091,719	123	17,006
223.	Гвиней-Бисау	1,693,398	102	16,602
224.	Косово	1,859,203	120	15,493
225.	Кипр	1,172,458	80	14,656
226.	Бруней	422,675	33	12,808
227.	Жибути	810,179	65	12,464
228.	Эстони	1,257,921	101	12,455
229.	Гайана	735,554	65	11,316
230.	Суринам	573,311	51	11,241
231.	Гуам	161,001	15	10,733
5001-10.000 иргэд				
232.	Зүүн Тимор	1,201,542	52-оос 65	9,242
233.	Фижи	903,207	50	8,769
234.	Люксембург	520,672	60	8,678
235.	Монтенегро	650,036	81	8,025
236.	Микронез	105,681	14	7,549
237.	Кабо Верде	538,535	72	7,480
238.	АНУ-ын арлууд	104,170	15	6,945
	Виржин			
239.	Аруба	110,663	21	5,270
240.	Вануату	266,937	52	5,133
241.	Исланд	317,351	63	5,037
1001-5000 иргэд				
242.	Шинэ Каледониа	267,840	54	4,960
243.	Сент-Винсент Гренадин	102,918	21	4,901
	ба			
244.	Мальдив	393,595	85	4,631
245.	Тонга	106,440	26	4,094
246.	Самоа	196,628	49	4,013
247.	Сан Китс-Невис	51,538	14	3,681
248.	Сан-Томе Принсипи	190,428	55	3,462
	ба			
249.	Мальта	412,655	65	3,174
250.	Андорра	85,458	Доод тал нь 28	3,052
251.	Сейшелийн арлууд	91,650	34	2,696
252.	Синт-Мартен	39,689	15	2,646
253.	Кеймен арлууд	54,914	21	2,615
254.	Теркс-Кайкосын арлууд	49,070	19	2,583
255.	Доминик	73,449	32	2,295
256.	Кирибати	104,488	46	2,271
257.	Маршаллын арлууд	70,983	33	2,151
258.	Гринланд	57,728	31	1,862

259.	Жерси	96,513	58	1,664
260.	Гибралтар	29,185	18	1,621
261.	Лихтенштайн	37,313	25	1,493
262.	Гуэрнсэй	65,849	45	1,463
263.	Ангуилла	16,086	11	1,462
264.	Сан Мартин	31,530	23	1,371
265.	Монако	30,508	24	1,271
-1000 хүртэл иргэд				
266.	Вуоллис-Футуна	15,561	20	778
267.	Тувалу	10,782	15	719
268.	Сан Марино	32,742	60	546
269.	Науру	9,488	19	499
270.	Монцеррат	5,215	11	474
271.	Сан Хелена	7,776	17	457
272.	Сан Бартелеми	7,267	19	382
273.	Сан-Пьер Микүэллон	5,716	19	301
274.	Норфолкын арлууд	2,210	9	246
275.	Крисмас арлууд	1,530	9	170
276.	Ватикан	842	7	120
277.	Кокос арлууд	596	7	85
278.	Токелау	1,337	20	67
279.	Ниуэ	1,190	20	60
280.	Питкэрн арлууд	48	10	5

**УНИТАР УЛСУУДЫН ПАРЛАМЕНТЫН БОЛОН ОРОН НУТГИЙН СОНГУУЛИЙН БҮРЭН
ЭРХИЙН ХУГАЦАА, ПАРЛАМЕНТЫН ГИШҮҮДИЙН ТООГ ТОГТООХ ЖИШИГ**

(Лавлагаа, мэдээлэл)

*Р.Хатанбаатар, А.Пагма
Б.Цолмонбаяр*

УДИРТГАЛ

Судалгааны зорилго:

Унитар улс орнуудын парламентын болон орон нутгийн сонгуулийн бүрэн эрхийн хугацаа, парламентын гишүүдийн тоог тогтоох жишгийг харьцуулан судалж, дүгнэлт гаргахад оршино.

Судалгааны зорилтууд:

- Гадаадын зарим унитар орны парламентын бүрэн эрхийн хугацаа, гишүүдийн тоог харьцуулан судлах,
- Нэгээс таван сая хүн амтай унитар улсуудын хүн амын тоо, парламентын гишүүдийн тоог, парламентын нэг гишүүний төлөөлж байгаа хүн амын тоогоор харьцуулан судлах
- Унитар тогтолцоотой зарим орнуудын парламентын болон орон нутгийн сонгуулийн талаар харьцуулсан судалгаа хийх
- Дээрх орнуудын парламентын гишүүдийн тоог тогтоодог жишгийг харьцуулан дүгнэлт гаргах зэрэг болно.

Судалгааны аргачлал:

- Судалгаанд хамрагдсан гадаадын зарим орнуудын Үндсэн хуулийн болон хууль тогтоох байгууллага, орон нутгийн сонгуулийн тухай хуулийн холбогдох бүлэг заалт;
- Гадаадын зарим орны парламентын тухай болон хүн амын статистик мэдээллийг харьцуулах;
- Судалгааны материалыг харьцуулан нэгтгэн дүгнэх.

Хамрах хүрээ:

1. Дэлхийн унитар зарим орнуудын парламентын холбогдох эрх зүйн зохицуулалт, статистик мэдээлэл, нийт 70 улс;
2. Нэгээс таван сая хүн амтай унитар нийт 20 улсын парламентын холбогдох эрх зүйн зохицуулалт, статистик мэдээлэл;
3. Унитар тогтолцоотой зарим орнуудын парламентын болон орон нутгийн сонгуулийн хуулийн судалгаа, нийт 20 улс зэрэг болно.

Судалгааны ажлын хүрээнд дараах үндсэн үйл ажиллагаа хийгдсэн болно. Үүнд:

- Хууль, эрх зүйн баримт бичгүүдийг сонгож харьцуулсан шинжилгээ хийсэн
- Цуглуулсан мэдээлэлд нэгдсэн боловсруулалт хийсэн
- Судалгааны материалыг нэгтгэн дүгнэж, судалгааны тайлан бичсэн

Энэ судалгаандаа дэлхийн унитар тогтолцоотой орнуудад парламентын гишүүдийнхээ тоог хэрхэн тогтоосныг харьцуулан үзлээ. Гэхдээ Австрали, далайн орнууд, Карибийн сав газрын хэт цөөн хүн амтай арлын улсууд болон Африк тивийн төрийн байгуулалт нь тогтворжоогүй орнуудыг судалгаанд аваагүй болно.

Улс орнууд парламентын гишүүдийнхээ тоог тогтоохдоо хүн ам, янз бүрийн нийгмийн бүлгүүдийн эрх ашиг, сонирхлыг бүрэн дүүрэн илэрхийлэх, төлөөлөх боломжтой, оновчтой тоог тодорхойлохын тулд гол төлөв хүн амын тоо, нягтшрал, газар нутгийн байдал, уламжлал, парламент хэрхэн ажилладаг, өөрөөр хэлбэл, байнгын эсхүл байнгын бус ажиллагаатай парламенттай зэргээ харгалздаг байна. Гэхдээ бидний харьцуулалт болон судлаач эрдэмтдийн судалгааны материалаас үзэхэд гишүүдийн тоог тогтооход хамгийн гол хүчин зүйл нь тухайн орны хүн амын тоо байгаа нь харагдаж байна. Ингээд судалгаанд хамрагдсан 70 орныг хүн амын тоогоор нь ангилан авч үзвэл:

1. 800 мянгаас доош хүн амтай 4 орон. Энд парламентын нэг гишүүний төлөөлж байгаа хүн амын тоо нь 1400 – 9975 байна.
2. 1 саяас 5 сая хүртэл хүн амтай 20 орон. Энд парламентын нэг гишүүний төлөөлж байгаа хүн амын тоо нь 22000 - 51000 байна. Харин Босни-Герцоговинд 109 мянга, Эстонид 12871 байгаа бусдаасаа нилээн ялгаатай.
3. 5 – 10 сая хүн амтай 15 орон. Энд парламентын нэг гишүүний төлөөлж байгаа хүн амын тоо нь 26000 -86000 байна. Тажикистаны парламент байнгын ажиллагаатай биш.
4. 10 – 21 сая хүн амтай 11 орон. Энд парламентын нэг гишүүний төлөөлж байгаа хүн амын тоо нь 49000 - 150000 байна.
5. 26 саяас дээш хүн амтай 19 орон. Энд парламентын нэг гишүүний төлөөлж байгаа хүн амын тоо нь 82000 – 524000 байна.
6. 1,3 тэрбум хүн амтай Хятад улсын хувьд байнгын бус ажиллагаатай парламентад нь нэг парламентын гишүүний төлөөлж буй хүн амын тоо нь 433333 байна. /Хүснэгт 1/

Эндээс үзэхэд зарим нэг хэлбэлзлийг эс тооцвол улсын хүн амын тоо ихсэх тусам парламентын нэг гишүүний төлөөлж байгаа хүн амын тоо нь ихэсч байна.

Парламентын гишүүдын хүн ам, сонгогчдыг төлөөлөх тооны талаар улс орнуудад өрнөдөг бүтээлч маргаан, мэтгэлцээнээс үзэхэд нэг талаас, парламентын гишүүдийн тоо хэт олон байвал татвар төлөгчдөд болон улсын төсөвт ачаалал нэмэгдэж, дарамт болно, нөгөө талаас, энэхүү тоо цөөн байгаа тохиолдолд парламентын төлөөлөх чадварт сөргөөр нөлөөлж, гишүүдийн ачаалал нэмэгдэх, иргэд, сонгогчдоос холдож хөндийрэх байдал бий болно гэсэн болгоомжлолыг илэрхийлж байна.

Хүснэгт 2-д Монгол улстай хүн амын тоогоороо ойролцоо, унитар тогтолцоотой, 1-5 сая хүн амтай 20 орныг сонгож авч судлахад,

- 4,6 сая хүн амтай, парламент нь 2 танхимтай Босни –Герцеговин улсын парламентын доод танхимын нэг гишүүний төлөөлж байгаа хүн амын тоо 109 мянга,
- 1,3 сая хүн амтай Эстони улсад парламентын нэг гишүүний төлөөлж байгаа хүн амын тоо 12871,
- 2 сая хүн амтай Македони улсад 16 мянга байгаа нь ерөнхий дундажаас нилээд зөрж байна.
- Бусад 17 орны хувьд энэ тоо **22000 – 73000** байна.

Судалгаанд хамрагдсан унитар тогтолцоотой улс орнуудын хувьд парламентын болон орон нутгийн сонгуулийн хугацаа нь ижил хугацаатай байдаг бөгөөд ихэвчлэн парламентын сонгуулийн дараа орон нутгийн сонгууль тусдаа явагддаг байна. /Хүснэгт 3/

Хүснэгт 1.Унитар тогтолцоотой зарим улс орнуудын парламентын талаарх мэдээлэл

№	Улсын нэр	Хүн амын тоо	Танхимын тоо	Бүрэн эрхийн хугацаа (жилээр)	Танхимын нэр (гишүүдийн тоо)	Парламентын нэг гишүүний төлөөлж байгаа хүн амын тоо
1	2	3	4	5	6	7
1	Азербайжан	9 сая	1	5	Үндэсний Ассамблей (125)	72000
2	Албани	3,2 сая	1	4	Парламент (140)	22857
3	Алжир	34,9 сая	2	Үндэсний Зөвлөл-6 Үндэсний Ардын Ассамблей-5	Үндэсний Зөвлөл (144), Үндэсний Ардын Ассамблей (389)	89717 /зөвхөн доод танхимын төлөөлөл/
4	Ангол	8,5 сая	1	4	Үндэсний Ассамблей (220)	38636
5	Армен	3 сая	1	5	Үндэсний Ассамблей (131)	22900
6	Беларусь	9 сая	2	4	Төлөөлөгчдийн танхим (110), Бүгд найрамдах Зөвлөл (64)	81818 /зөвхөн доод танхимын төлөөлөл/
7	Бельги	10,8 сая	2	4	Сенат (71), Төлөөлөгчдийн танхим (150)	72000 /зөвхөн доод танхимын төлөөлөл/
8	Босни Герцеговин	4,6 сая	2	4	Ардын танхим (15), Төлөөлөгчдийн танхим (42)	109523 /зөвхөн доод танхимын төлөөлөл/
9	Болгар	7,2 сая	1	4	Үндэсний Ассамблей(240)	30000
10	Венесуэл	26,8 сая	1	5	Үндэсний Ассамблей (167)	160479
11	Вьетнам	85,8 сая	1	5	Үндэсний Ассамблей (493)	174036
12	Грек	11,2 сая	1	4	Парламент (300)	37333
13	Гүрж	4,6 сая	1	4	Парламент (150)	30666
14	Дани	5,5 сая	1	4	Парламент (179)	30726
15	Израиль	7,2 сая	1	4	Кнессет (120)	60000
16	Индонези	229 сая	1	5	Төлөөлөгчдийн Зөвлөл (560)	408928
17	Ирланд	4,5 сая	2	5	Сенат (60), Төлөөлөгчдийн танхим (166)	27108 /зөвхөн доод танхимын төлөөлөл/
18	Исланд	317 мянга	1	4	Парламент (63)	5031

19	Испани	46,0 сая	2	4	Сенат (264), Төлөөлөгчдийн танхим (350)	131428 /зөвхөн доод танхимын төлөөлөл/
20	Итали	60,4 сая	2	5	Сенат (322), Төлөөлөгчдийн танхим (630)	95873 /зөвхөн доод танхимын төлөөлөл/
21	Их Британи Вант Улс	62,0 сая	2	Лордууд танхим- байнгын Нийтийн танхим-5	Лордууд танхим (733), Нийтийн танхим (650)	95384 /зөвхөн доод танхимын төлөөлөл/
22	Казакстан	16,1 сая	2	Сенат-6 Мажилис-5	Сенат (47), Мажилис (107)	150467 /зөвхөн доод танхимын төлөөлөл/
23	Камбож	13,3 сая	2	Сенат-6 Үндэсний Ассамблей-5	Сенат (61), Үндэсний Ассамблей (123)	108130 /зөвхөн доод танхимын төлөөлөл/
24	Камерун	18,9 сая	1	5	Үндэсний Ассамблей (180)	105000
25	Кипр	798,0 мянга	1	5	Төлөөлөгчдийн танхим (80)	9975
26	Колумби	45,3 сая	2	4	Бүгд Найрамдах Улсын Сенат (102) Төлөөлөгчдийн танхим (166)	272891 /зөвхөн доод танхимын төлөөлөл/
27	Коста-Рика	4,2 сая	1	4	Хууль тогтоох Ассамблей (57)	73684
28	Кувейт	3,5 сая	1	4	Үндэсний Ассамблей (65)	49230
29	Кыргызстан	5,4 сая	1	5	Жогорку Кенеш (120)	45000
30	Лаос	6,8 сая	1	5	Үндэсний Ассамблей (115)	59130
31	Латви	2,2 сая	1	4	Парламент (100)	22000
32	Ливан	4 сая гаруй	1	4	Үндэсний Ассамблей (128)	31250
33	Литва	3,3 сая	1	4	Парламент (141)	23404
34	Лихтенштейн	35 мянга	1	4	Диет (25)	1400
35	Люксембург	502,2 мянга	1	5	Төлөөлөгчдийн танхим (60)	8370
36	Македони	2 сая	1	4	Бүгд Найрамдах Ассамблей (120)	16666
37	Молдав	3,5 сая	1	4	Парламент (101)	34653
38	Монгол	2,7 сая	1	4	Улсын Их Хурал(76)	35526

СУДАЛГААНЫ ЭМХЭТГЭЛ

39	Нидерланд	16,5 сая	2	4	Сенат (75) Төлөөлөгчдийн танхим (150)	110000 /зөвхөн доод танхимын төлөөлөл/
40	Норвеги	4,9 сая	1	4	Парламент (169)	28994
41	Пакистан	166,5 сая	2	Сенат-6 Үндэсний Ассамблей-5	Сенат (100), Үндэсний Ассамблей (342)	486842 /зөвхөн доод танхимын төлөөлөл/
42	Панам	3,1 сая	1	5	Үндэсний Ассамблей (71)	43661
43	Парагвай	6,9 сая	2	5	Сенаторын танхим (45) Депутатуудын танхим (80)	86250
44	Перу	29,1 сая	1	5	Бүгд Найрамдах Улсын Ассамблей (120)	242500 /зөвхөн доод танхимын төлөөлөл/
45	Польш	38 сая	2	4	Сенат (100), Сежм (460)	82608 /зөвхөн доод танхимын төлөөлөл/
46	Португали	11,3 сая	1	4	Бүгд Найрамдах Ассамблей (230)	49130
47	Румын	21 сая	2	4	Сенат (137), Төлөөлөгчдийн танхим (334)	62874 /зөвхөн доод танхимын төлөөлөл/
48	Серби	7,3 сая	1	4	Үндэсний Ассамблей (250)	29200
49	Сингапур	4,8 сая	1	5	Парламент (94)	51063
50	Словак	5,3 сая	1	4	Үндэсний Зөвлөл (150)	35333
51	Словени	2 сая	2	Үндэсний Зөвлөл-5 Үндэсний Ассамблей-4	Үндэсний Зөвлөл (40), Үндэсний Ассамблей (90)	22222
52	Солонгос (БНСУ)	48,9 сая	1	4	Үндэсний Ассамблей (299)	163545
53	Тажикистан	7,3 сая	2	5	Үндэсний Ассамблей (34), Төлөөлөгчдийн танхим (63)	115873 /зөвхөн доод танхимын төлөөлөл/
54	Тайланд	65,9 сая	2	Сенат-6 Төлөөлөгчдийн танхим-4	Сенат (150), Төлөөлөгчдийн танхим (480)	137291
55	Турк	72,5 сая	1	4	Турк Улсын Үндэсний Их Хурал (550)	131818
56	Узбекистан	28,1 сая	2	5	Сенат (100), Хууль тогтоох танхим (150)	187333

57	Украин	45,9 сая	1	5	Парламент (450)	102000
58	Унгар	10 сая	1	4	Үндэсний Ассамблей (386)	25906
59	Филиппин	88,5 сая	2	Сенат-6 Төлөөлөгчдийн танхим-3	Сенат (24), Төлөөлөгчдийн танхим (250-аас ихгүй гэхдээ хуулиар олон байхаар зохицуулж болно)	354000 /зөвхөн доод танхимын төлөөлөл/
60	Финланд	5,4 сая	1	4	Парламент (200)	27000
61	Франц	64,5 сая	2	Сенат-6 Үндэсний Ассамблей-5	Сенат (343), Үндэсний Ассамблей (577)	111785
62	Хорват	4,4 сая	1	4	Парламент (153)	28758
63	Хятад	1,3 тэрбум	1	5	Бүх Хятадын Ардын Төлөөлөгчдийн Хурал (3000)	433333
64	Чех	10,4 сая	2	Сенат-6 Төлөөлөгчдийн танхим-4	Сенат (81), Төлөөлөгчдийн танхим (200)	52000
65	Чили	17 сая	2	Сенат-8 Төлөөлөгчдийн танхим-4	Сенат (38) Төлөөлөгчдийн танхим (120)	141666
66	Швед	9,2 сая	1	4	Парламент (349)	26361
67	Шинэ Зеланд	4,2 сая	1	3	Төлөөлөгчдийн танхим (120)	35000
68	Шри-ланк	21,3 сая	1	6	Үндэсний Ассамблей (225)	94666
69	Эстони	1,3 сая	1	4	Парламент (101)	12871
70	Япон	127 сая	2	Төлөөлөгчдийн танхим-4 Зөвлөхүүдийн танхим-6	Төлөөлөгчдийн танхим (480), Зөвлөхүүдийн танхим (242)	524793

Хүснэгт 2.Нэгээс таван сая хүн амтай унитар улс орнуудын парламентын гишүүдийн тоо

№	Улсын нэр	Хүн амын тоо	Танхимын тоо	Бүрэн эрхийн хугацаа (жилээр)	Танхимын нэр (гишүүдийн тоо)	Парламентын нэг гишүүний төлөөлж байгаа хүн амын тоо
1	2	3	4	5	6	7
1	Албани	3,2 сая	1	4	Парламент (140)	22857
2	Армен	3 сая	1	5	Үндэсний Ассамблей (131)	22900
3	Босни Герцеговин	4,6 сая	2	4	Ардын танхим (15), Төлөөлөгчдийн танхим (42)	109523 /зөвхөн доод танхимын төлөөлөл/
4	Гүрж	4,6 сая	1	4	Парламент (150)	30666
5	Ирланд	4,5 сая	2	5	Сенат (60), Төлөөлөгчдийн танхим (166)	27108 /зөвхөн доод танхимын төлөөлөл/
6	Коста-Рика	4,2 сая	1	4	Хууль тогтоох Ассамблей (57)	73684
7	Кувейт	3,5 сая	1	4	Үндэсний Ассамблей (65)	49230
8	Латви	2,2 сая	1	4	Парламент (100)	22000
9	Ливан	4 сая гаруй	1	4	Үндэсний Ассамблей (128)	31250
10	Литва	3,3 сая	1	4	Парламент (141)	23404
11	Македони	2 сая	1	4	Бүгд Найрамдах Ассамблей (120)	16666
12	Молдав	3,5 сая	1	4	Парламент (101)	34653
13	Монгол	2,7 сая	1	4	Улсын Их Хурал(76)	35526
14	Норвеги	4,9 сая	1	4	Парламент (169)	28994
15	Панам	3,1 сая	1	5	Үндэсний Ассамблей (71)	43661
16	Сингапур	4,8 сая	1	5	Парламент (94)	51063
17	Словени	2 сая	2	Үндэсний Зөвлөл-5 Үндэсний Ассамблей-4	Үндэсний Зөвлөл (40), Үндэсний Ассамблей (90)	22222
18	Хорват	4,4 сая	1	4	Парламент (153)	28758
19	Шинэ Зеланд	4,2 сая	1	3	Төлөөлөгчдийн танхим (120)	35000
20	Эстони	1,3 сая	1	4	Парламент (101)	12871

Хүснэгт 3. Унитар тогтолцоотой зарим улс орнуудын парламентын болон орон нутгийн сонгуулийн талаарх харьцуулалт

№	Унитар тогтолцоотой улсууд	Хүн ам	Парламентын сонгогдох хугацаа	Парламентын гишүүдийн тоо	Орон нутгийн сонгуулийн хугацаа, парламентын сонгуультай хамтдаа явагддаг эсэх	Тайлбар
1	Болгар	7.2 сая	4 жил	240	4 жил тутамд орон нутаг, парламентын сонгууль нэг өдөр явагддаг /Үндсэн хууль, 64-1/	Үндэсний Ассамблейн гишүүдийг сонгох тухай хуульд 1-р зүйл. Энэхүү акт нь үндэсний ассамблейн гишүүд, орон нутгийн захирагч, дарга нарыг сонгох харилцааг зохицуулна. 4-р зүйл. Сонгогч нэг саналыг Үндэсний ассамблейн гишүүнд, нэг саналыг орон нутгийн захиргааны зөвлөлийн гишүүнд, нэг саналыг орон нутгийн захирагчид, нэг саналыг дүүргийн захирагчид өгнө гэж заажээ. Сонгуулийн холимог тогтолцоотой.
2	Латви	2.2 сая	4 жил	100	4 жил тутамд парламентын сонгууль явагддаг /Үндсэн хууль 4-р зүйл/ Орон нутгийн сонгууль нь тусдаа явагддаг	Хот, тосгоны зөвлөл болон орон нутгийн /Pagasts/ Зөвлөлийн сонгуулийн тухай хуулийн 1-р бүлгийн 1-р зүйлд Хот, тосгон, дүүрэг, орон нутгийн зөвлөлийг 4 жил тутамд ардчилсан, тэгш, шууд, нууц зарчмаар хувь тэнцүүлэх сонгуулийн аргаар сонгоно гэж заажээ.
3	Унгар	10 сая	4 жил	386	4 жил, тусдаа явагддаг	Холимог системээр явагдана.
4	Эстони	1.3 сая	4 жил	101	4 жилийн хугацаатайгаар орон нутгийн сонгуулийг тусдаа явуулдаг	
5	Өмнөд Солонгос	48.9 сая	4 жил	299	4 жилийн хугацаатайгаар орон нутгийн сонгуулийг тусдаа явуулдаг	Холимог тогтолцоогоор явагддаг.
6	Азербайжан	9 сая	5 жил	125	5 жилийн хугацаатай тусдаа явагддаг.	Орон нутгийн удирдлагын статус, сонгуулийн тухай хуульд зааснаар орон нутгийн зөвлөл нь хүн амын тооноосоо хамааран 5-19 гишүүнтэй байна.

7	Беларусь	9 сая	4 жил	110	4 жилийн хугацаатай тусдаа явагддаг	
8	Гүрж	4.6 сая	4 жил	150	4 жилийн хугацаатай тусдаа явагддаг	2009 онд Сонгуулийн хуулинд өөрчлөлт оруулсан.
9	Дани	5.5 сая	4 жил	179	4 жилийн хугацаатай тусдаа явагддаг	Хатуу пропорционал системээр явагддаг
10	Израил	7.2 сая	4 жил	120	4 жилийн хугацаатай тусдаа явагддаг	Пропорционал системтэй.
11	Индонез	229 сая	5 жил	560	5 жилийн хугацаатай тусдаа явагддаг	
12	Кувейт	3.5 сая	4 жил	65	4 жилийн хугацаатай тусдаа явагддаг	
13	Кыргыз	5.4 сая	5 жил	120	5 жилийн хугацаатай тусдаа явагддаг	
14	Люксембург	502.2 мянга	5 жил	60	5 жилийн хугацаатай тусдаа явагддаг	
15	Македон	2 сая	4 жил	120	4 жилийн хугацаатай тусдаа явагддаг	
16	Норвег	4.9 сая	4 жил	169	4 жилийн хугацаатай тусдаа явагддаг	Орон нутгийн сонгууль нь нэг зэрэг 2 өөр сонгуулиар явагддаг. 1. Мужийн зөвлөлийн сонгууль 2. Хотын зөвлөлийн сонгууль
17	Португал	11.3 сая	4 жил	230	4 жилийн хугацаатай тусдаа явагддаг	Хотын болон орон нутгийн сонгууль нь нэг өдөр нэг зэрэг явагддаг
18	Финланд	5.4 сая	4 жил	200	4 жилийн хугацаатай тусдаа явагддаг	Эланд мужийн орон нутгийн сонгууль нь парламентийн сонгуультайгаа зэрэг явагддаг.
19	Шинэ Зеланд	4.2 сая	3 жил	120	Орон нутгийн сонгууль нь 3 жилийн хугацаатай тусдаа явагддаг	
20	Молдова	3.5 сая	4 жил	101	4 жилийн хугацаатай тусдаа явагддаг	Пропорционал системтэй

АШИГЛАСАН МАТЕРИАЛ

- Дэлхийн улс орнуудын парламент, Улаанбаатар, 2010
- Пятрас Гражулис Предложено наполовину сократить число парламентариев. www.p-w-w.ru
- Устанавливаются порядок определения численности региональных парламентариев. regnum.ru
- www.ipu.org
- The Election Law On City and Town Councils, District Councils and Pagasts* Councils <http://web.cvk.lv/pub/public/28157.html>
- Constitution of Estonia 2013. <http://estonia.eu/about-estonia/country/estonia-at-a-glance.html>
- http://lgi.osi.hu/country_datasheet.php?id=11
- <http://www.belarus.by/en/government/belarus-elections/elections-to-local-councils-of-deputies-belarus>
- <http://lgi.osi.hu/publications/2001/84/Ch5-Georgia.pdf>
- http://www.kl.dk/ImageVault/Images/id_38221/ImageVaultHandler.aspx
- http://books.google.mn/books?id=iVJR9UZnTVAC&pg=PA373&lpg=PA373&dq=elect+local+councils++in+Israel&source=bl&ots=5E40tqn_qh&sig=gGR5NXCCd8zltKX_ffafqFtaK4&hl=mn&ei=LhumTvG8GsaliALZtLHMDQ&sa=X&oi=book_result&ct=result&resnum=4&ved=0CCoQ6AEwAw#v=onepage&q&f=false
- <http://www.cfr.org/indonesia/indonesia-local-elections/p8247#p2>
- <http://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/358-76.htm>
- <http://www.electionguide.org/country-news.php?ID=128>
- http://en.wikipedia.org/wiki/Elections_in_Norway#Local_elections
- http://en.wikipedia.org/wiki/Elections_in_Portugal
- http://en.wikipedia.org/wiki/Elections_in_Finland
- <http://electionresults24.com/2011-moldovan-local-municipal-election-results.html>